RAMUNĖ BLEIZGIENĖ

Privati tyla, vieši balsai

Moterų tapatybės kaita XIX a. pabaigoje–XX a. pradžioje

LIETUVIŲ
LITERATŪROS
IR TAUTOSAKOS
INSTITUTAS

2012, Maironio metai,
VILNIUS

UDK 821.172.09
Bl-43

Knygos leidybą finansavo
Lietuvos mokslo taryba
Nacionalinė lituanistikos plėtros 2009–2015 metų programa
Projekto finansavimo sutartis Nr. LIT-5-35

Recenzentai
prof., habil. dr. Dalia Leinartė
prof., dr. Petras Bražėnas

Redaktorė
Danutė Kalinauskaitė

Knygos dailininkas
Rokas Gelažius

© Ramunė Bleizgienė, 2012
© Rokas Gelažius, 2012
© Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2012

ISBN 978-609-425-086-6

Turinys

Pratarmė 7

Įžanga 11
Tautinio atgimimo tyrimo perspektyvos 16
Teorinės atramos 24
Summa summarum 40

Lietuviškos vaizduotės dinamika: moterų vaizdiniai viešojoje erdvėje (*Aušra, Varpas, Vilniaus žinios, Viltis, Ateitis, Aušrinė*) 46
Aušra: diskusijos „moterų klausimu" pradžia 46
Varpas: moterų vaizdiniai vyrų tekstuose 57
Vilniaus žinios: moters kelias į viešąją erdvę 71
Stiprėjantys vieši moterų balsai, moterų individualiojo „aš" apibrėžtys, vaizduotės netolygumai: *Viltis, Ateitis, Aušrinė* 77

XIX a. pabaigos kultūros tekstų ir / ar asmenų steigiami tapatybės modeliai: Maironis, Žemaitė ir Gabrielė Petkevičaitė-Bitė 105

Naujos tapatybės paieškos: Maironio *Terp skausmu į Garbę* (1895) 108
Moters tapatumas privataus gyvenimo rėmuose: Žemaitės apsakymai 148
Gabrielė Petkevičaitė-Bitė: moters *litvomanės* tapatumo komplikacijos 193

Moters tapatumo formos XX a. pradžios Šatrijos Raganos, Onos Pleirytės-Puidienės Vaidilutės ir Sofijos Čiurlionienės-Kymantaitės kūryboje 226

Šatrijos Raganos *Viktutė*: moters tapsmas – vidinio gyvenimo istorija 227
Moteriškojo tapatumo ribos: Onos Pleirytės-Puidienės Vaidilutės kūryba 260
Viešojoje erdvėje įsitvirtinusios moters galimybės: Sofijos Čiurlionienės-Kymantaitės kūryba ir meno kritika 300
Išvados: nueito kelio peržvalga 329
Summary 339
Asmenvardžių rodyklė 357

Pratarmė

Šios monografijos pradžia – nuolat galvoje besisukantis klausimas, kas dėjosi amžių sandūroje, kokie tuo metu vykę mąstymo, savivokos, elgsenos pokyčiai sukėlė tokį moterų aktyvumą: iš kur ir kaip „tarsi iš niekur" atsiranda rašančių, vaidinančių, visuomeninių organizacijų įkūrėjų ir dalyvių, moterų veiklos organizatorių, pedagogių, laikraščių bendradarbių moterų. Norėjosi suvokti, kas ir kaip motyvavo, veikė, skatino šią visuomenės, o svarbiausia – pačių moterų gyvenimo permainą? Nuojautą, kad moterų įsitraukimas į viešąjį visuomenės gyvenimą nebuvo nei paprastas, nei natūralus, o specialios motyvacijos reikalaujantis veiksmas, sutvirtino mano asmeniškas susitikimas su Ona Pleiryte-Puidiene Vaidilute, skaitant jos dienoraščius, iš arti pamatyta šios moters gyvenimo drama. Jos atvejis man aiškiai parodė, kad apibendrintas požiūris į amžių sandūroje vykusį lietuviškos visuomenės savikūros etapą turi būti papildytas konkrečia medžiaga, už gerai žinomų vardų pamatant tankų socialinių ir kultūrinių santykių tinklą. Išsikeltas monografijos tikslas – analizuoti moters tapatybės transformacijas, vykusias XIX a. pabaigoje–XX a. pradžioje, reiškė pamatyti ir pristatyti konkrečių moterų gyvenimo istorijas kaip abipusiais ryšiais ir sąveikomis susietų socialinių praktikų ir tekstų tinklo dalį.

Pati šio laikotarpio sociokultūrinė situacija – lietuviškos modernios visuomenės kūrimasis, šio vyksmo koncentracija lietuviškoje spaudoje rodė analizės kryptį, tai, nuo ko turėtų prasidėti tyrimas – kuo išsamiau ir detaliau pristatyti visuomeninį, kultūrinį kontekstą, kuriame vyko moterų savivokos ir elgsenos pokyčiai. Pirminio, sutankinto, konkrečiais tekstais, ypač moterų, užpildyto viešosios erdvės vaizdo rekonstrukcija turėjo slaptą misiją – parodyti, jog net mažutyčiai, kad ir ne pirmo ryškumo, tekstai padėjo moteriai iškilti ir įsitvirtinti kaip

viešumos subjektui. Man buvo labai svarbu atskleisti, kokį didžiulį darbą (kurio nebereikia daryti mums) atliko XIX a. pabaigos–XX a. pradžios moterys – jos įrodė, kad yra savarankiški, siekiantys realizuoti savo individualumą, galintys pareikšti valią, prisiimantys atsakomybę už savo veiksmus, prasmingai kalbantys, suaugę asmenys. Jų dėka moterų socializacijos procesas gali vykti už privataus gyvenimo ribų, moterims lygiai kaip ir vyrams yra atsivėrusi galimybė ieškoti naujų realizacijos formų intersubjektyvioje viešojoje erdvėje, čia perimti ir perduoti moterišką patirtį įimančias kultūros formas ir dalyvauti kuriant istoriją.

Atskleisdama asmens ir sociokultūrinio konteksto sąveiką, siekiau išlaikyti balansą tarp abiejų šį santykį sukuriančių sandų, laikiausi nuostatos, kad asmuo yra socialinių praktikų atlikėjas, svarbiausias kultūros veikėjas. Vengiau kultūrą aiškinti kaip beasmenį, anoniminių jėgų formuojamą, galios mechanizmų kontroliuojamą socialinį „aparatą". Į visuomenę monografijoje žvelgiama kaip į žmogiškų santykių erdvę, konkrečių asmenų gyvenamąją realybę, atsakingai ir sąmoningai kuriamą socialinių ryšių tinklą. Ryškinant moters indėlį ir prisiimtą atsakomybę už būsimų bendruomeniškumo formų kūrimą bei įtvirtinimą, ne mažiau svarbu buvo papasakoti istorijas apie konkrečias XIX a. pabaigos–XX a. pradžios moteris. Teorinė ir asmeninė nuostata, kad gyvenamas pasaulis ir jo patirtis yra istorijų šaltinis, leido bet kokį pasakojimą, nebūtinai pirmuoju asmeniu, matyti kaip vietą, kurioje šis pasakojimas yra gyvenamas jį pasakojant. Laikiausi nusistatymo, kad moters tapatybė yra lokali, kontekstuali gyvenimo istorija, įsikūnijusi moters patirtyje. Todėl moterų kūrybos interpretacija rėmėsi prielaida, kad pasakojamos moterų gyvenimo istorijos pirmiausia turėjo būti gyvenamos istorijos, šitaip susiejant asmens tapatumą, kūrybą ir sociokultūrinį kontekstą tarpusavio priklausomybės ryšiais. XIX a. pabaigos–XX a. pradžios moterų prozos proveržį suvokiau kaip pastangą pagrįsti kintančią savo elgseną, savotišką, ypatingą gyvenimo būdą pasakojant gyvenimo istorijas, kuriose

nauja patirtis galėjo būti paaiškinama ir suprasta. Literatūros kūrinių interpretacijos padėjo suvokti, kaip šio laikotarpio moterys „perskaitė" savąjį sociokultūrinį kontekstą, kaip jį konkrečiai patyrė. Moterų kūrybos analizė buvo ir būdas bent kiek priartėti prie laike nutolusių asmenų gyvenimiškosios situacijos, jų pasaulio sampratos, pamėginti atkurti turėtą savo pačių įsivaizdavimą arba savojo „aš" vaizdą.

Svarbu pastebėti, kad moterų kūryboje liko įrašytos privačioje erdvėje vykusios socializacijos kryptys, kai asmuo mokomas ne išsiskirti, o būti tarpasmeninių ryšių dalimi ir patirti save per sąsają su kitais žmonėmis ir glaudų santykį su gyvenamąja aplinka. Kadangi ši tapatumo forma pamažu traukėsi į periferiją, turiu prisipažinti, kad man norėjosi reabilituoti kitokiu asmens santykiu su žmonėmis ir gyvenamuoju pasauliu paremtą bendruomeniškumo formą ir parodyti, kad yra buvusi, todėl galima, nors nelengvai artikuliuojama, į bendrystę orientuota subjekto pozicija, palaikoma individo ir aplinkos sąryšio bei santaikos.

1964 m. Algirdas Julius Greimas laiške Vytautui Kavoliui prisipažino, kad, skaitydamas jo studiją *Žmogaus genezė. Psichologinė Vinco Kudirkos studija*, atpažino juos abu vienijantį rūpestį – „žmogaus sužmoginimo pareigą"[1]. Ši pareiga, anot Greimo, ne tik leidžia, bet ir skatina tam tikram „socialinės demistifikacijos" veiksmui, kurio tikslas – išvaduoti istorines asmenybes iš didvyrių kulto ir atskleisti kasdienio gyvenimo heroizmą. Nes tik tokiu būdu šių dienų žmogui jų veiksmai gali tapti kasdieninės elgsenos modeliais, galimais pakartoti paradigminiais veiksmais. Taigi tam, kad būtų įveiktas mūsų ir anuomet gyvenusių žmonių patirtis skiriantis atstumas, prasklaidytas nuobodulio, nuspėjamumo metamas šešėlis ir atskleistas šių asmenybių komplikuotumas, rinkausi provokuoti vaizduotę rečiau minimais moterų biografijų faktais. Nes tikiu, kad tik susidurdami su kito asmens įvairiapusiškumu, netgi neaprėpiamumu, patiriame jį esant gyvą.

[1] Algirdas Julius Greimas, „Kasdieniško gyvenimo heroizmas", *Metmenys*, Nr. 8, 1964, p. 134.

Monografijos pasakojimas, kaip susitikimas su XIX a. pabaigos-XX a. pradžios moterimis ir jų kalbinimas, tęsia dar studijų metais prasidėjusį pokalbį su universitete sutiktomis *seserimis*. Bendrystės patirtis yra šio pasakojimo slaptoji gyvybės versmė. Papasakoti ir išsipasakoti padėjo atkaklus Gintaro tikėjimas, kad aš galiu tai padaryti.

Įžanga

XIX a. pabaigoje–XX a. pradžioje vykęs tautinės bendruomenės, modernios visuomenės formavimosi procesas žymi viešosios erdvės, suvoktinos kaip atsivėrusi galimybė ne tik viešai svarstyti bendruosius klausimus, bet ir aptarti, numatyti bei išrasti naujus viešo kalbėjimo modelius, steigimąsi. Viešosios erdvės kūrimosi faktas leidžia iškelti prielaidą, kad tuo pat metu randasi ir naujos socialumo formos, lemiančios tapatumo modifikacijas. Į akis krinta ir amžiaus pabaigoje kintanti moterų socialinė padėtis, iš dalies paaiškinama visuomenės mąstymo kaita. Galima kalbėti apie dviem kryptimis vykusį procesą – viena vertus, liberalėjanti visuomenė viešojoje erdvėje „atranda vietos" ir moterims: „XIX a. pabaigoje–XX a. pradžioje ir lietuvių kultūroje moterims susidaro pakankama erdvė. Liberalesnės vyrų pozicijos; moterys kviečiamos į bendrą darbą"[2], kita vertus, pačios moterys ieško sau vietos besikuriančioje visuomenėje, ją apsibrėžia ir sutvirtina.

Amžių sandūroje moterims atsiveria unikali galimybė pradėti analizuoti, interpretuoti ir transformuoti nusistovėjusias socialines normas, galimus joms tinkančius ir priderančius elgsenos būdus nustatančias taisykles. Šią galimybę sustiprino dar ir tas moterų pasirodymo viešumoje aspektas, kad tai buvo ne vienos moters, o daugiau ar mažiau organizuota, kolektyvinė veikla, nes „[...] viešam kalbėjimui ir veiklai neužtenka vieno žmogaus, [...] moralinė motyvacija turi būti suformuluota kitiems ir su kitais socialinėje situacijoje"[3]. Šiuo transformacijos momentu, kuriantis moderniai lietuvių visuomenei, į visuomenės darbą įsitraukiant iki šiol užribyje buvusioms (marginalizuotoms) moterims, kyla tas pats uždavinys autentiškai pagrįsti vertybes, kad šios

[2] Viktorija Daujotytė, *Parašyta moterų*, Vilnius: Alma littera, 2001, p. 78.

[3] Jean Bethke Elshtain, *Vyro viešumas, moters privatumas: Moterys socialinėse ir politinėse teorijose*, Vilnius: Pradai, 2002, p. 185.

apimtų ir naujų bendrijos narių patirtį, ir taptų galiojančios, veikiančios savo ribas plečiančios bendrijos narėms. Svarbu parbrėžti, kad iki moterų, kaip teisėtų visuomeninio gyvenimo dalyvių, pasirodymo viešajame gyvenime bendru visuomenės narių sutarimu grindžiamų socialinių normų kūrimo darbas (neatsiejamas nuo apskritai visuomenės formavimosi proceso) vyko be moterų. Iki tol jos neturėjo beveik jokių galimybių dalyvauti procese, kada per/aiškinamos prasminės struktūros, pagrindžiančios individų jausenas ir elgsenas[4]. Moterys buvo tik pasyvios galiojančių etoso (dorovės normų) formų perėmėjos, sąmoningam jų tapatumo formavimuisi trūko vienos esminės galimybės – viešai polemizuoti dėl egzistuojančių, jų padėtį apibrėžiančių etoso normų, t.y. aktyviai jas veikti ir transformuoti pagal savo patirtį ir jauseną. Moterų tylėjimas (kurtinanti tyla) galėjo būti traktuojamas kaip jų pritarimo dominuojančiai moralinei tradicijai ženklas.

XIX a. pabaigos–XX a. pradžios kultūros moterims (kaip ir visiems aktyviems to meto kultūros veikėjams) moralumas buvo neatplėšiamai suaugęs su visuomenės rūpesčiais: „XIX a. pabaigos lietuvių inteligentija socialumą suprato kaip esminę moralinę užduotį. Tai pirmiausia įsisąmonino ir propagavo literatūra."[5] Asmens moraliniai įsipareigojimai tuo metu neatsiejami nuo pareigų visuomenei. Kintanti asmens patirtis reikalauja vis naujai apibrėžti individo ir visuomenės (sociumo) santykius. Brigita Speičytė, analizuodama XIX a. kultūros kaitą, kai klasikinę paradigmą keičia romantinė, pažymi, kad tuo pat metu ieškoma būdų, kaip gali būti naujai apibrėžiami individo ir bendruo-

[4] Čia remiamasi Brigitos Speičytės suformuluotu kultūros formos terminu: „Kultūros forma – organizacinis kultūros elementas, kuris yra simboliškai išreikštas, turi savo struktūrą ir veikia kultūros individų jausenas ir elgsenas. Kultūros forma apibrėžia minėtą nenutrūkstantį struktūravimo procesą tarp elgsenos ir jos aiškinimo; procesą, kurio energiją užtikrina besikeičianti istorinių individų patirtis ir jausenos, palaikančios nuolatinį poreikį tą patirtį aiškinti", Brigita Speičytė, *Poetinės kultūros formos: LDK palikimas XIX amžiaus Lietuvos literatūroje*, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2004, p. 48.

[5] Marijus Jonaitis [Šidlauskas], *Poetas ir visuomenė XIX–XX amžių sankirtose*, Klaipėda: Eldija, 1994, p. 47.

menės santykiai: „Tai klausimas, kokiu būdu individualiai sąmonei jos vidinės kaitos kelyje atsiveria bendruomenės horizontas, kokia patirtis, esanti dar iki jos suvokimo, [...] leidžia sąmonėje įsišaknyti bendruomeninėms vertybėms."[6] Panašioje situacijoje buvo ir XIX a. pabaigos moterys – jos, kaip ir Pauliaus Subačiaus išskirti bajorai ir valstiečiai, įsitraukia į modernaus, sąmoningu susitapatinimu grindžiamo tautinio bendrumo kūrimo (atradimo, suvokimo, išsiugdymo) darbą[7].

Moterims atsivėrę bendruomeninės veiklos horizontai žymi ir naujų komunikacijos modelių kūrimo poreikį. Kazimiero Kuzavinio *Lotynų–lietuvių kalbos žodyne* pateikiamas toks lotyniško veiksmažodžio *commūnicāre* reikšmių spektras: subendrinti, padaryti bendrą; pasidalyti, dalytis, bendrai daryti, dalyvauti, sujungti, prijungti, pranešti, duoti žinią; (pa)skirti, (su)teikti, perduoti, užkrėsti, susisiekti, susižinoti; bendrauti, palaikyti ryšį, kalbėtis tartis, persiduoti, pasiekti[8]. Viena pirminių *commūnicāre* reikšmių, kaip matome, turi bendrumo konotaciją, kalbėtis – vadinasi, dalyvauti, priklausyti tam tikrai savą kalbą turinčiai, savais komunikacijos kodais besinaudojančiai kalbančiųjų bendrijai. Todėl moterų pasirodymas viešojoje erdvėje, įsitraukimas į viešąja erdve besidalijančią bendriją, dalyvavimas jos gyvenime priartina ir komunikacijos problemą, komunikaciją suvokiant kaip „bendrai vartojamų ženklų ir praktikų saistomoje viešojoje patyrimo erdvėje"[9] vykstantį procesą. Individo socialumas neatskiriamai suaugęs su jo, kaip kalbančios būtybės, prigimtimi, todėl komunikacija reiškia asmens dalyvavimą kolektyviniame gyvenime, kuriant ir tvarkant bendrabūvį. Moterys, pradėdamos naują veiklą, vis aktyviau įsitraukdamos į bendruomeninių klausimų viešą svarstymą, turėjo

[6] Brigita Speičytė, *Poetinės kultūros formos*, p. 323.

[7] Paulius Subačius, *Lietuvių tapatybės kalvė: Tautinio išsivadavimo kultūra*, Vilnius: Aidai, 1999, p. 37.

[8] Žr.: Kazimieras Kuzavinis, *Lotynų-lietuvių kalbų žodynas=Dictionarium Latino-Lituanicum* (2-oji patikslinta ir papildyta laida), Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2007, p. 217.

[9] John Durham Peters, *Kalbėjimas vėjams: Komunikacijos idėjos istorija*, Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2004, p. 28.

numatyti ir tam tikrą kalbėjimosi, komunikacijos situaciją, t.y. kokiu būdu naujai pasirodantis individualus „aš" (arba moterų „mes") bus pristatomas ir realizuojamas visuomenės struktūroje. Audronė Žentelytė, aptardama XIX a. vykusio tautinio atgimimo formas, pabrėžia, kad, iširus valstybei, bendrą tautos egzistenciją grindžiančiai struktūrai, kuriasi naujos bendrabūvį paaiškinančios formos. Pokyčius išgyvenanti ir naujų tapatumo resursų ieškanti bendrija Žentelytės matoma pirmiausia kaip komunikacinė bendruomenė: „Taigi formuojasi nauja komunikacinė bendruomenė, saistoma visų pirma etninio, o ne valstybinio bendrumo saitų."[10] Iškilusį poreikį pervertinti tautinio identiteto pamatus mokslininkė sieja su naujų komunikacijos kanalų kūrimu, kitokio, naujos kalbos kodo paieška.

Jean Bethke Elshtain, aptardama liberalizmo siūlomą moterų įtraukimo į viešąją erdvę modelį, numato ir tam tikrus pavojus, t.y. įžvelgia įtrūkį tarp tradiciškai tik vyrams priklausiusios ir jų patirtį, elgsenos modelius grindusios viešosios kalbos ir daugiausia su privačiu gyvenimu susijusios moteriškos patirties. Ji klausia: „Ar tradiciniai su privačia sritimi susiję moterų rūpesčiai gali ‚kalbėti' viešajam pasauliui? Ar kalbės? Kaip?"[11] Tradicijos suformuotos viešosios kalbos lingvistinės formos, autorės manymu, gali būti traktuojamos kaip „priespauda" moterų kalbai:

> [...] moters „protas" kaip viešas buvimas negalėjo išreikšti privačių, socialinių moters tapatumo pamatų, negalėjo leisti moters patirčiai „prabilti" viešajai sričiai. Taip moters savojo „Aš" patirtis buvo iškreipta. Ji neturėjo žodyno, kad viešąja kalba galėtų apibūdinti savo realių socialinių santykių ir socialinės padėties niuansus bei struktūrą. Jai trūko terminų, kurie būtų leidę aiškiau, refleksyviai suprasti save ir savo pasaulį. Moterys galėjo pasirinkti arba kalbėti vieša liberalizmo kalba ir taip įsivaizduoti savo įsitraukimą į politiką, o privačiame gyvenime kalbėti jausmų kalba, keliančia vis didesnį šleikštulį[...].[12]

[10] Audronė Žentelytė, „Lietuvių tautinio atgimimo mitologija", *Literatūra*, Nr. 36 (1), 1998, p. 58.

[11] Jean Bethke Elshtain, *op. cit.*, p. 132.

[12] *Ibid.*, p. 145.

Neatitikimas tarp moterų patirties ir viešosios kalbos neleido moterims dalyvauti „sąmoningumo istorijoje". Jei moterys iki XIX a. pabaigos beveik neturėjo galimybių disponuoti viešąja kalba, jų savosios patirties refleksija negalėjo tapti bendruomenės savižinos dalimi, todėl kultūros istorikui apčiuopti moterų „anksčiau nepaliudytus sąmoningumo aspektus"[13] labai sunku, jei iš viso įmanoma. Moterys, kaip ir Vytauto Kavolio pristatomi Kristijono Donelaičio „modernistai", gana vėlai prakalba pačios už save. Per XX amžiaus angą žengiančių moterų kūryba gali būti perskaitoma ir kaip pastanga ieškoti savos kalbos, tokių raiškos formų, kurios adekvačiau atspindėtų, nusakytų moterų patirtį. Kita vertus, moterų prozos (ne poezijos!) proveržis galėtų būti aiškinamas tuo, kad moterys, siekdamos pagrįsti savo jauseną, elgseną kaip savotišką, ypatingą gyvenimo būdą, ėmėsi pasakoti gyvenimo istorijas, kuriose ši specifinė moteriška patirtis gali būti suprantama, paaiškinama. Galima manyti, kad kol moterų gyvenimo istorijos, leidžiančios atskiras moterų veiksenas matyti kaip prasmingas, netampa viešai funkcionuojančios, kol jos nėra sociumo priimamos kaip suprantamos ir patvirtinamos, tol jos negali tapti pamatiniais viešo elgesio modeliais. Būtent modernioje visuomenėje, Seylos Benhabib teigimu, asmens tapatumo formavimasis tampa priklausomas nuo refleksyvaus ir kritiško individo požiūrio į savo vietą bendruomenėje, nuo tam tikros interpretacinės veiklos. Todėl toks lemiamai svarbus ima rodytis asmens dalyvavimas viešajame gyvenime, jis gali būti suprantamas kaip bendradarbiavimas svarstant, apsibrėžiant socialines normas, susitariant ir priimant kolektyvinius sprendimus, prisiimant atsakomybę už jų įgyvendinimą[14].

[13] Čia turime galvoje Vytauto Kavolio pasirinkimą į sąmoningumo istorijos tyrimus įtraukti tik tuos tekstus, kurie „realizuoja joje anksčiau nepaliudytus sąmoningumo aspektus". Žr.: Vytautas Kavolis, *Žmogus istorijoje*, Vilnius: Vaga, 1994, p. 126.

[14] Žr.: Seyla Benhabib, „Models of Public Space: Hannah Arendt, the Liberal Tradition, and Jürgen Habermas", in: *Habermas and the Public Sphere*, edited by Craig Calhoun, London: The MIT Press, 1996, p. 85–87.

Tautinio atgimimo tyrimo perspektyvos

Pradedant kalbą apie XIX a. pabaigoje–XX a. pradžioje vykusias moterų tapatumo transformacijas ir siejant jas su modernios lietuviškos visuomenės kūrimosi faktu, būtina nors trumpai užsiminti apie galimas paties tautinio atgimimo tyrimo perspektyvas. Vienų žymiausių šio laikotarpio tyrinėtojų istorikų Antano Kulakausko ir Egidijaus Aleksandravičiaus darbuose matyti pastanga tautinio atgimimo reiškinį tirti ne tik kaip priežasties-pasekmės ryšiais susietų faktų sankaupą, orientuojantis tik į konkrečius asmenų veiksmus, bet pažvelgti į jį tarsi „iš vidaus", t.y. matyti kaip dvasinį vyksmą. Kulakauskas, apibrėždamas sąvokų „tautinis judėjimas" ir „tautinis atgimimas" turinį bei ribas, nurodo tokius jų skirtumus: tautinį judėjimą jis suvokia kaip organizuotą susipratusių žmonių veiklą, siekiant „ginti ir plėtoti tautos etnokultūrinį savitumą", priešinantis sociokultūrinei ir etnokultūrinei degradacijai, o tautinį atgimimą ar pabudimą aiškina kaip „vidinį vyksmą, t.y. vyksmą dvasios, savimonės lygyje"[15]. Pripažįstama, kad tam tikrų visuomenės sluoksnių tautinis pabudimas yra būtina tautinio judėjimo prielaida, t.y. procesai savimonės lygyje suponuoja atitinkamas veiklos formas. Kulakausko manymu, perėjimui nuo tautinio pabudimo iki konkretaus socialinio veikimo, t.y. tam, kad tam tikri pokyčiai savimonės lygmenyje įgautų „realų socialinį turinį", taptų etnosocialinės savikūros procesu, reikia tautinės ideologijos ir ją skleidžiančio socialinio-politinio mechanizmo. Šioje žiūros perspektyvoje savimonės pokyčiai inicijuoja atitinkamus etnosocialinius ar etnokultūrinius procesus tik per juos išreiškiančią ideologiją, socialinių-politinių mechanizmų dėka išplintančią įvairiuose socialiniuose sluoksniuose. Atkreiptinas dėmesys, kad šiuos procesus apibrėžiant ir mėginant periodizuoti, laikomasi nuostatos, jog čia ypatingas vaidmuo tenka organizatoriams, šiuo atveju – inteligenti-

[15] Antanas Kulakauskas, „Apie tautinio atgimimo sąvoką, tautinių sąjūdžių epochą ir lietuvių tautinį atgimimą", in: *Tautinės savimonės žadintojai: Nuo asmens iki partijos (Lietuvių atgimimo istorijos studijos, t. 1)*, Vilnius: Sietynas, 1990, p. 133.

jai, kuri yra savimonės pokyčių „įformintoja" – ideologijų kūrėja ir jų realizuotoja. Kulakauskas per 15–20 metų po baudžiavos subrendusią naują kartą – iš valstiečių kilusius inteligentus – laiko tautinio sąjūdžio organizatoriais ir tautinio atgimimo idėjos generuotojais[16]. Šio teiginio kraštutinė forma būtų Pauliaus Subačiaus, taip pat ir Tomo Balkelio pozicija, teigianti, kad moderni tapatybės formulė, kuri apima „apibrėžtą lietuvių atpažinimo ženklų aibę", yra tautinių kultūrininkų (Subačius) arba socialinio elito (Balkelis) išrastas (sukurtas) dalykas: „Ir bajorams, ir valstiečiams *modernų*, sąmoningu susitapatinimu bei lygiateisiu dalyvavimu grindžiamą bendrumą, jo argumentus reikėjo ‚atrasti', suvokti, išsiugdyti, o ne ‚išsaugoti'."[17]

Aleksandravičius priešinasi tradicinei atgimimo epochos traktuotei (šiuo atveju galvoje turimi tam tikri tarybiniame moksle išsikristalizavę teiginiai) ir nusistovėjusiam jos tyrinėjimų modeliui, t.y. kai objektyvių priežasčių, nulėmusių tiriamuosius reiškinius, aprašymas pakeičia pačią reiškinio analizę, ir siūlo ieškoti adekvačių tyrimo priemonių. Atgimimo sąvoka, jo teigimu, žymi XVIII a. pabaigoje–XIX a. pirmoje pusėje Centrinėje ir Rytų Europoje vykusį perėjimą iš feodalizmo į kapitalizmą, šiuolaikinio žmogaus atsiradimą, nacionalinės savimonės pabudimą. Adekvatus tyrimas turėtų padėti užčiuopti tikrąjį šio reiškinio turinį – kultūros, sąmonės ir savimonės domeną, kuris nėra tiesiogiai ir „kietai" koreliuotas su objektyviais, materialiniais žmonių visuomenės gyvenimo dėsniais[18]. Akcentuojami asmens sąmonės, savimonės pokyčiai regimi pirmiausia kultūros kontekste. Dar viena keistina tautinio atgimimo reiškinio tyrimų kryptis, pasak Aleksandravičiaus, – požiūris į bundančią tautinę savimonę tik kaip į reakciją į išorinius reiškinius – rusifikaciją, polonizaciją ir t. t. Mokslininko teigimu, lietuvių tautinio atgimimo savitumas galėtų išryškėti tiriant jį „tik iš jo paties". Tauta regima kaip „epocha, įvykis ar asmuo",

[16] Žr.: Antanas Kulakauskas, „Apie tautinio atgimimo sąvoką, tautinių sąjūdžių epochą ir lietuvių tautinį atgimimą", p. 140.

[17] Paulius Subačius, *op. cit.*, p. 37.

[18] Egidijus Aleksandravičius, „Prie lietuvių atgimimo ištakų", in: *Tautinės sąmonės žadintojai*, p. 147.

todėl ji gali būti aprašoma kaip turinti savitą charakterį. Remdamasis Georgo Wilhelmo Friedricho Hegelio istoriosofine sistema, Aleksandravičius siūlo atgimimo reiškinį traktuoti kaip istorinės tautos tapsmą, o šio proceso ašimi laiko modernaus, laisvo, su tauta, o ne luomu ar religine bendrija besitapatinančio žmogaus susiformavimą.

Paulius Subačius knygoje *Lietuvių tapatybės kalvė: Tautinio išsivadavimo kultūra* išsikėlęs tikslą kultūros formų ir visuomenės psichologijos požiūriu ištirti, kaip kito lietuvių sąmonė XIX amžiuje, istorinę, sociologinę šio laikotarpio tyrimų perspektyvą siekia papildyti XIX amžiaus literatūros kūrinių analize. Galima manyti, kad Aleksandravičiaus iškeltas tikslas – šio laikotarpio savitumo, kaip tam tikro istorinės tautos vystymosi etapo, tyrimas „iš vidaus" – realizuojamas analizuojant literatūros kūrinius. Subačius siekia pasiūlyti konceptualius modelius, kurie galėtų aprašyti istorinę žmogaus mąstymo (šiuo atveju dėmesys telkiamas į tai, kaip suvokiama tauta ir savo santykis su tauta) ir praktinės veiklos sąveiką, pasirodančią kaip rekonstruojamas „lietuvių tapatybės modelis". Šios sąveikos, kaip svarbiausiojo tyrimo objekto, apibrėžimas atitinka Kulakausko nuostatą, kad tautinės savivokos pokyčiai determinuoja veiksmus, siekiant apginti etnosocialinį ir etnokultūrinį savitumą. Taigi kokia vieta šiame savivokos ir veiksmo sąveikos tyrime tenka literatūrai? Nacionalizmas Subačiaus studijoje aiškinamas kaip vienas svarbiausių Naujųjų laikų metanaratyvų – pasakojimų apie tautą. Pasak Subačiaus, „pasakojimas apie tautą yra pasakojimas apie tai, *ką* ir *kodėl* mes pasakojame"[19]. Vadinasi, literatūros kūriniai ne tik gali padėti mums rekonstruoti pasakojimą / pasakojimus apie tautą, bet juose taip pat yra „įrašyta" paaiškinimas, kodėl būtent taip, o ne kitaip pasakojama. Todėl, analizuojant tekstus, galima iškeli aikštėn simbolines struktūras ar idėjas, kurios organizuoja mąstymą. Literatūros kūrinys gali atskleisti sąsajas tarp pasakojimų apie tautą ir šiuos pasakojimus pagrindžiančių mąstymo, savivokos bei jausenos formų tų asmenų, kurie ne tik pasakoja, bet ir pagal šiuos pasakojimus gyvena, veikia.

[19] Paulius Subačius, *op. cit.*, p. 14.

Tokiu būdu ryškėja savimonės, pasakojimo ir veikimo tarpusavio priklausomybė. Tekstai suvokiami kaip abipusiais ryšiais susieti su sociokultūriniu kontekstu – jie yra ir tam tikro laikotarpio žmonių savivokos raiška, bet tuo pat metu šią savivoką formuoja. Subačius idėjos ir mentaliteto pokyčių santykį bei šio santykio rekonstravimo galimybes literatūros tekstuose mėgina tirti taip: pirmiausia aiškinamasi, kada pirmą sykį pasirodo tam tikra idėja literatūros kūriniuose – čia daug dėmesio skiriama „paraštiniams" tekstams, tačiau idėjos iškilimas aikštėn mokslininko dar nelaikomas vykstančiu ar įvykusiu mentaliteto pokyčiu, tik idėjos išplitimas į kitus tekstus, savotiškas jos „pasidauginimas" siejamas su realiai vykstančia mąstymo, jausenos ir elgsenos kaita[20]. Subačius ir Saulius Pivoras laikosi nuomonės, kad tautinės savimonės, kaip refleksinės sąmonės, veiklos aptarimas priimtinas tik kalbant apie konkretų žmogų, o ne žmonių bendriją: „Apie kolektyvinę – tautos – savimonę galima kalbėti nebent metoniminiškai. T. y. ‚pro' asmenis, apie kurių tautinę savimonę sprendžiama, ‚pamatyti' kolektyvinę bendriją, pabrėžti tam tikrų refleksijos aktų dažnumą ir individualias sąmoningumo apraiškas ‚pasverti' kiekybinės sociologijos svarstyklėmis."[21]

Kavolis (kurio atlikti sąmoningumo paradigmų tyrimai neabejotinai yra vieni pamatinių), tirdamas sąmoningumo poslinkius, pro tekstus ir įvykius prasišviečiančias „vidinio išgyvenimo" interpretavimo formas, teigia atliekantis judesį nuo individualaus išgyvenimo prie bendrų „sąmoningumo paradigmų". Akcentuotina radikali Kavolio nuostata tekstų, „kultūrinių išraiškų" ir realiai egzistavusių / egzistuojančių žmonių laikysenų tarpusavio priklausomybės atžvilgiu: „Nei į momento reikalavimus įrakinti tekstai, nei subtilios kūrybinės

[20] *Ibid.*, p. 23.

[21] *Ibid.*, p. 85. Saulius Pivoras teigia: „Trikdantis terminas yra ‚tautinė savimonė', nes tauta tiesiogiai neturi savimonės. Tik asmeninė savimonė yra ir tautinė savimonė, arba, tiksliau pasakius, tik per asmens savimonę tegali reikštis tautos savimonė." Saulius Pivoras, „Lietuvių ir latvių valstiečių mentaliteto tautiški profiliai XIX a. pirmoje pusėje", in: *Liaudis virsta tauta (Lietuvių atgimimo istorijos studijos,* t. 4*)*, Vilnius: Sietynas, 1993, p. 343.

išraiškos, nesusietos su tuo, kaip žmonės (ne vien pats autorius) laikosi savo privačiame ir viešajame gyvenime, – sąmoningumo paradigmomis nesusikristalizuoja."[22] Vieno asmens laikysenos ir jo raiškos nepakanka sąmoningumo paradigmai susiformuoti. Žengiamas dar vienas žingsnis – tik gyvi, išliekantys aktualūs kultūros istorijoje, tekstai, dalyvaudami „gyvenimo srovėje", atskleidžia žmonių vidines orientacijas į savo patirtį[23]. Iš Kavolio mąstymo galėtume rekonstruoti tokią savitarpio sąveikomis susietą sąmoningumo paradigmos dėmenų konfigūraciją: istorijoje išlikę / istoriškai reikšmingi tekstai – žmonių laikysenos privačiame ir viešame gyvenime – žmonių vidinės orientacijos į savą patirtį. Tačiau atkreiptinas dėmesys, kad Kavolis, apibrėždamas „galvojimo ir jausmo struktūras", dėmesį kreipia į tai, kas pagrindžia galvojimo ir jautimo prielaidas, arba tai, kas tame sąmoningume yra tvirčiausia ir, Kavolio teigimu, mažiausiai sąmoninga[24]. Tokiu būdu į sąmoningumo apibrėžtį patenka ir neįsisąmonintos analizuojamo sąmoningumo prielaidos.

Mentaliteto pokyčiai, susiję su orientacija į tautą, gali būti aptariami dvejopai, Subačius, panašiai kaip ir Pivoras[25], skiria tautinę sąmonę ir tautinę savimonę. Abu, remdamiesi fenomenologiniu sąmonės apibrėžimu, sąmonę nusako per jos turinį, t.y. į sąmonės / mąstymo akiratį patenkančius fenomenus. Savimonę jie abu suvokia kaip sąmonės veiklos reflektavimą ir sieja ją su sąmoningumu. Į sąmonės lauką tautiniai fenomenai gali patekti ir be specialių pastangų, savaimingai, o štai savimonei, specialiam žvilgsniui į save patį, reikia apsispręsti, tai nevyksta „natūraliai". Subačius pastebi, kad šiuolaikiniai tautinės savimonės pavidalų istoriniame laike tyrinėjimai priklauso nuo to, kokią tautos sampratą tyrinėtojas pasirenka. Jo išskiriamos dvi galimos tautos apibrėžtys: moderni – į tautinę valstybę orientuota, individualiu asmens apsisprendimu ir įsipareigojimu tautinei bendri-

[22] Vytautas Kavolis, *Žmogus istorijoje*, p. 125.
[23] Žr.: *Ibid.*, p. 125–126.
[24] *Ibid.*, p. 195.
[25] Saulius Pivoras, *op. cit.*, p. 339–361.

jai pagrįsta tautos samprata. Kai remiamasi šiuo apibrėžimu, literatūros kūrinyje ieškoma to, kas pavadinama – tautinės savimonės raiška (kalbama apie mąstymo aktą, kada „reflektuojami sąmonės turiniu tapę, tautas ženklinantys, jas jungiantys bei vieną nuo kitos skiriantys kalbos, papročių, apgyventos erdvės ir t. t. ypatumai"[26]). Ir gerokai platesnė tautiškumo samprata – kai „tautiniais fenomenais laikomos prigimtinės ir pastovios žmogaus sąsajos su tautine grupe, dvasinis artumas, darnūs bendri veiksmai bei etnokultūriniai požymiai"[27]. Ir tokį susisaistymą (sakytume, mažiau refleksyvų ar sąmoningą) Subačius laiko tautinės savimonės pasireiškimu, drįstume teigti, kad pastarasis tautos ir asmens santykio apibrėžimas į literatūros kūrinį patenkančius tautinius ženklus leistų aiškinti kaip tautinės sąmonės manifestaciją. Tačiau kyla ir dar vienas klausimas, kaip galima atskirti, kada literatūros kūrinyje pasirodantys tautiniai ženklai yra be sąmoningų pastangų į sąmonės akiratį patekę tautiniai fenomenai, o kada jų buvimas kūrinyje laikytinas tautinės (ir galbūt poetinės) savimonės, pastangos reflektuoti save pačią, apraiška? Nes pirmuoju atveju turėtume nesąmoningą kultūros ženklų reprodukavimą, antruoju – sąmoningą kūrinio konstravimą, lydimą autorinės refleksijos. Pastarasis veiksmas galėtų padėti apsibrėžti tautinės ir poetinės / literatūrinės savimonės santykį.

Marijus Šidlauskas XIX a. pabaigoje išryškėjusį kultūros žmonių visuomeniškumą mato iš dviejų perspektyvų – kaip sąmoningą kolektyvinę nuostatą ir kaip asmeninio idealizmo formą. Asmens įsipareigojimą tautinėms vertybėms, individualiojo „aš" aukojimą „mes" vardan, pritardamas Arvydui Šliogeriui, Šidlauskas traktuoja kaip savo unikalumą suvokiančio asmens savimonės pradžią[28]. Šidlauskas tautinės savimonės stiprėjimą susieja ne tik su besiformuojančia naujos lietuviškos visuomenės vizija, bet ir su gilėjančia poetine savimone: „Jeigu naujos lietuviškos visuomenės vizija negalėjo atsirasti be

[26] Paulius Subačius, *op. cit.*, p. 83.
[27] *Ibid.*, p. 84.
[28] Marijus Jonaitis [Šidlauskas], *op. cit.*, p. 46.

tautinės-kultūrinės savimonės, tai pastaroji negalėjo kilti be poetinės savimonės."[29] Angažavimąsi tautiniams klausimams, visuomeninei problematikai galima laikyti poetine savimonės apraiška, nes tai, pasak Šidlausko, „nebuvo mechaniška asmeniškumo subordinacija visuomeniškumui"[30]. Taigi šioje žiūros perspektyvoje tam tikrų temų ar siužetų rinkimasis suvoktinas kaip poetinės savivokos reiškimasis. Tokiu savimonės pasireiškimu, pavyzdžiui, Subačius laiko liaudiškosios tradicijos pasirinkimą ir jos eksplikacijas literatūros kūriniuose bei gilius (ir asmeniškus) religinius jausmus puoselėjančią religinę literatūrą bei šių išgyvenimų pasirodymą grožiniuose tekstuose[31].

Dalia Satkauskytė, remdamasi Micheliu Zinku, literatūrinį subjektyvumą apibrėžia kaip autoriaus sąmonės subjektyvumo reiškimąsi literatūros kūrinyje – jo kalboje ir struktūrose, „kaip kuriančios sąmonės požiūrio tašką"[32]. Pastebima, kad literatūrinis subjektyvumas susijęs su asmens sampratos kitimu ir sociokultūrinio konteksto kaita, tiksliau – tam tikros subjektyvumo realizacijos tekste (subjekto „įsirašymo" tekste technikos) nurodo atitinkamas istoriškai kintančias asmens sampratas. Būtų galima kelti prielaidą, kad literatūrinės autorefleksijos stiprėjimas galėjo būti susijęs su asmens savojo individualumo įsisąmoninimu, procesu, vykusiu XIX a. antroje pusėje ir sukūrusiu prielaidas tautiniam sąmoningumui stiprėti. Tačiau Satkauskytė, imdamasi atskleisti literatūros modernėjimo procesus, pastebi, kad kultūros modernizacija kavoliškąja prasme (o jai galėtume priskirti ir sąmoningą angažavimąsi tautinėms idėjoms, tautinių fenomenų įtraukimą į literatūros kūrinius) nebūtinai turi sutapti su literatūros modernizacija[33]. XIX a. antros pusės asmens individualizacijos ir sąmoningos identifikacijos su grupe sąsają įžvelgia Subačius, teigdamas, kad „[p]lečiantis refleksinės sąmonės laukui, įvairėjant

[29] *Ibid.*, p. 50.

[30] *Ibid.*, p. 51.

[31] Paulius Subačius, *op. cit.*, p. 84.

[32] Žr.: Dalia Satkauskytė, *Subjektyvumo profiliai lietuvių literatūroje*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2008, p. 28–29.

[33] *Ibid.*, p. 121.

linkmėms, kuriomis žmogus grįžėsi į save, radosi proga išgryninti priklausymo tautiniam bendrumui vaizdinius"[34]. Taigi sąmonės refleksiniai įgūdžiai, šio mokslininko nuomone, sykiu atvėrė įvairesnius susisaistymo su tautine bendrija būdus. Galima dvejopai žvelgti į literatūros tekstų vietą tautinės savimonės formavimosi ir modernios lietuviškos visuomenės kūrimosi procese: viena vertus, tautinė savimonė, stiprinama vis labiau įsisąmoninamo kiekvieno asmens individualumo, skatina literatūrinę savivoką, kuri reiškiasi sąmoningu tautinių temų, tautinių fenomenų įtraukimu į literatūros kūrinį, ar net, pasak Šidlausko, individualiojo „aš" aukojimą „mes" vardan. Kita vertus, besiplėtojantis lietuviškos literatūros laukas, didžiausių inspiracijų gavęs iš tautinio sąjūdžio, inicijuoto tautinės savivokos stiprėjimo, sukuria sąlygas gilėti ir literatūrinei, ir tautinei savirefleksijai.

Apžvelgus galimas atgimimo laikotarpio tyrimų perspektyvas, matome, kad, sutelkus dėmesį į XIX a. pabaigos–XX a. pradžios moteris rašytojas, galima klausti, kokiu būdu – kada ir kaip – moterys tampa visuomenės savivoką formuojančiu „socialiniu elitu"? Kokias savivokos formas, savivaizdžius, gyvenimo siužetus jos perima iš dominuojančio socialinio diskurso, kurį pirmiausia kūrė visuomenės veikėjai vyrai? Dar svarbiau tirti, ar moterų literatūra amžių sandūroje pasiūlo alternatyvių moters tapatumą aiškinančių modelių, gilinančių pačių moterų savivoką ir sukuriančių prielaidas į visuomenės gyvenimą įsitraukti vis didesniam skaičiui moterų. Galiausiai, ar moterų literatūra stiprina moterų individualiojo „aš" patirtį ir ar tai tampa prielaida didėti moterų literatūriniam sąmoningumui? Sykiu nuostata, kad bendrijos savimonės kitimas tirtinas analizuojant konkrečių asmenų savivokos transformacijas, leidžia moterų tapatumo pokyčių fiksavimą sieti su visos visuomenės savimonės kaita.

[34] Paulius Subačius, *op. cit.*, p. 105.

Teorinės atramos

Toliau mėginsime apsibrėžti teorinį lauką, kuris bent punktyriškai nužymėtų, kaip galima tirti moterų tapatumo kaitą, remiantis jų rašytais tekstais ir susiejant juos su visuomenės savivokos kaita. Kaip buvo minėta, Kavoliui, kaip kultūros sociologui, rūpi tie tekstai, o pirmiausia į jo akiratį patenka literatūros kūriniai, kurie yra susieti ne tik su autoriaus, bet ir su didesnės grupės žmonių laikysena privačiame ar viešajame gyvenime. Matyti, jog jis nedaro skirties tarp privačios ir viešos žmonių veiklos ir bent jau formuluodamas savojo tyrimo išeities pozicijas nekelia klausimo, kokiu būdu ir kodėl vieni tekstai išlieka aktualūs kultūros istorijoje ir gali liudyti ne tik atskiro žmogaus laikyseną, bet ir tampa „ ‚istorijoje veikiančiomis' sąmoningumo paradigmomis"[35]. Taip pat nesvarstoma, kad ir „sąmoningumo istoriją" rašantis yra tas, kuris aktualizuoja ir suteikia vertę tam tikriems tekstams, t.y. „daro" juos sąmoningumo istoriją reprezentuojančiais ir tokiu būdu ją veikiančiais tekstais. Todėl yra svarbu aptarti būdą / būdus, kurie padeda tam tikriems savimonės aktams (elgsenoms, tekstams) tapti ir išlikti reikšmingiems istorijoje.

Arūnas Sverdiolas, kultūrą aiškindamas kaip paradigmų rezervuarą, teigia, kad individualus veiksmas gali tapti paradigma, „kultūros dalyku", t.y. tapti „angažuojančiu pavyzdžiu": „Praeities žmonių veiksmai, pateikdami paradigmas, tampa ateities žmonių mąstysenos, jausenos ir veiksenos konstituavimo priemone."[36] Tam, kad herojiški praeities žmonių veiksmai, steigiantys „savitą etninę bendriją", taptų paradigminiais, reikalinga jų tvermė laike. Atskiro žmogaus veiksmas gali tapti gyva kultūros forma – „žmonių bendrijos potencialu" – jį kartojančių veiksmų ar atminties dėka. Atkreiptinas dėmesys, kad Sverdiolas, ir kalbėdamas apie steigties aktus (idėjų realizaciją šiapusybėje), ir aptardamas saugos kaip vieną svarbiausių kultūros išsaugojimo laike mechanizmų, numato bendriją. Tam tikros vertybės įsteigiamos konk-

[35] Vytautas Kavolis, *Žmogus istorijoje*, p. 125.

[36] Arūnas Sverdiolas, *Steigtis ir sauga: Kultūros filosofijos etiudai*, Vilnius: Baltos lankos, 1996, p. 103.

rečiais (herojiškais) veiksmais, tačiau jos veiksnios yra tik kitų žmonių akivaizdoje: „Šlovė yra šlovė tarp žmonių, todėl galima sakyti, kad ji yra žmonių bendrijos potencialas ir užuomazga."[37] Vadinasi, atsakingi (sąmoningi) veiksmai ne tik „įterpia bendrą vertybę, arba bendrybę, į pačią egzistenciją", bet ir kuria bendriją, kurioje ji tampa galiojanti. Ta pati mintis atsikartoja, kai kalbama apie politinės graikų bendrijos steigimąsi – jis vyksta „žmonių bendrijos viešumoje". Vardo šlovė išsaugoma bendrijos atmintyje, tam tikra prasme – kitų akivaizdoje. Herojinių veiksmų atmintis ne tik užtikrina idėjų tvermę laike, bet ir konstituoja istorinį bendrijos matmenį[38]. Literatūra Sverdiolo mąstymo perspektyvoje pasirodo ir kaip steigimo aktas („epinė poezija steigia bendriją, kuri pati nusistato normas"[39]), ir kaip idėjų, herojinių veiksmų tvermės užtikrinimo būdas („jo [Homero] poemų tvermė užtikrina šlovės tvermę ir šlovingo veiksmo paradigmiškumą"[40]). Mums svarbu, kad literatūra čia suvokiama kaip vienas iš viešos veiklos variantų, turintis potencijos įsteigti, į šiapusybę įterpti naujas vertybes, sykiu numatydama pagal šias vertybes gyvenančią bendriją. Tačiau atkreiptinas dėmesys, kad tokia kultūros reiškinių buvimo būdo traktuotė pasirodo senovės graikų mąstymo perspektyvoje, kur polio egzistavimo supratimas pagrįstas viešos ir privačios erdvės atskyrimu.

Būtent senovės Graikijoje susiformavęs naujas visuomenės organizavimosi (buvimo kartu) būdas – miestas valstybė – žymi ir dviejų atskirų (ar net priešingų) erdvių – viešos ir privačios – susidarymą, pagal galimybę priklausyti vienai ar / ir kitai erdvei graikai buvo

[37] *Ibid.*, p. 51.

[38] Sverdiolas pastebi, kad žmogiški veiksmai reikalingi papildymo – kūrinių, kad galėtų išlikti laike: „Veiksmas, poelgis yra kitoks ir kaip tik dėl jo tvermė reikalauja įtvirtinimo, sujungimo su kuo nors tvaresniu, turinčiu pastovesnį buvimo būdą – būtent su kūriniu." (Arūnas Sverdiolas, *Steigtis ir sauga*, p. 101). Arend tvirtina, kad „Graikų kalba neskira ‚kūrinių' ir ‚veiksmų', bet vienus ir kitus vadina *erga*, jei jie pakankamai tvarūs ir pakankamai didingi, kad būtų prisimenami." (Hannah Arendt, *Žmogaus būklė*, Vilnius: Margi raštai, 2005, p. 25).

[39] Arūnas Sverdiolas, *Steigtis ir sauga*, p. 51.

[40] *Ibid.*, p. 104.

padalyti į dvi grupes. Su viešos ir nuo jos atskirtos privačios erdvės atsiradimu galima sieti ir asmens gyvenimo pasidalijimą į privatų (tai, kas priklauso jam pačiam) ir viešą (to, kas yra bendra). Politiškai organizuotas pasaulis – polis – buvo ne tik atskirtas, bet ir tapo priešingu natūraliai susiklosčiusiai žmonių grupei, kurios centras buvo namai (*oikia*) ir šeima[41]. Miesto valstybės įkūrimas, anot Arendt, taip pat atskyrė būtinybės ir naudos sferą nuo veiksmo (*praxis*) ir kalbos (*lexis*) srities. Tai, kas vertė žmogų rūpintis išlikimu – „ekonomija" – buvo ne politinis, o namų ūkio reikalas. Poliui, kaip politikos sričiai, šios mokslininkės teigimu, būdinga tai, kad čia kalba tapo politiniu veiksmu, kalbos, kaip įtikinėjimo priemonės, vartojimas sprendžiant įvairiausius viešuosius klausimus atskyrė polį nuo namų ūkio, kur *pater familias* turėjo teisę namiškius „įtikinėti" fizine jėga ar prievarta. Visi, kurie negalėjo patekti į viešą polio gyvenimą (ar bent būti prie jo priskirti), buvo traktuojami kaip nesugebantys kalbėti, nes „jiems neprieinamas toks gyvenimo būdas, kai kalba ir tik kalba kuria prasmę ir kai svarbiausias visų piliečių rūpestis – kalbėtis tarpusavyje"[42].

Gyvenimas žmogaus, kuris niekada neturėjo galimybės pasirodyti viešo gyvenimo šviesoje, t.y. išlįsti iš privataus gyvenimo tamsos, laikytas „idiotišku", nes pažodinė sąvokos *privatus gyvenimas* reikšmė – tobuliausių ir žmogiškiausių gebėjimų prarastis[43]. Žmogus (vergas, moteris, barbaras), nugyvenęs tik privatų gyvenimą, nelaikytas tikru žmogumi, nes norint tapti asmeniu reikia pasirodyti viešojoje erdvėje. Graikų mąstyme tik viešoji erdvė buvo skirta individualumui, išskirtinumui puoselėti, „ji buvo vienintelė vieta, kur žmonės galėjo parodyti, kas jie yra iš tikrųjų ir kad esą nepakeičiami"[44]. Anot Arendt, tik čia buvo įmanoma pasiekti tobulumą (graikams *aretē*, romėnams *virtus*), nes pranašumas galėjo būti parodytas tik lygiųjų akivaizdoje. Visa, kas atsiduria už viešosios erdvės ribų, lieka glūdėti šešėlyje ir apie tai sunku ką nors pasakyti, jei išvis įmanoma. Gyvenimas tik privačioje erd-

[41] Hannah Arendt, *op. cit.*, p. 29.
[42] *Ibid.*, p. 32.
[43] *Ibid.*, p. 42.
[44] *Ibid.*, p. 45.

vėje stokojo tikrovės, šiai atsirasti, kaip ir minėta anksčiau, būtina tai, kad būtum matomas ir girdimas kitų. Privataus gyvenimo patyrimas su svarbiausiais gimimo ir mirties momentais priklausė nekalbinei gyvenimo sričiai, todėl jis buvo atskirtas nuo bet kokio pažinimo[45]. Viešas kalbėjimas buvo įmanomas tik polyje arba atvirkščiai – polis, vieša erdvė, garantavo, kad kalbėjimas čia tampa reikšminga, verta atsiminti, nes įkūnyta viešomis formomis, intersubjektyvų pasaulį konstituojančia veikla. Tuo tarpu privatus kalbėjimas, anot Jean Bethke Elshtain, stokojo „prozos arba poezijos formos", todėl laikytas beformiu, chaotišku ir beprasmiu[46]. Interpretuodama Platono darbus, Elshtain teigia, kad siela čia suvokiama kaip vieta, iš kurios kyla žmogaus sugebėjimas kalbėti, ir joje yra galimas visiškas sutapimas su savimi. Tokiu būdu šioje žiūros perspektyvoje tik kalbantis subjektas – viešumos subjektas – gali pasiekti išbaigtą tapatumą[47]. Svarbu pabrėžti, kad tokio (viešo!) kalbėjimo privilegija galėjo naudotis tik piliečiai – vyrai.

Būtent viešosios erdvės įsteigimas laidavo, kad visos sukurtos bendrabūvio formos peržengs kartos gyvenimą. Todėl Sverdiolo aptarti kultūros fenomenų steigties ir tvermės dėsniai yra galiojantys bendrijos viešojoje erdvėje. Tik vieši asmenys („poetai, menininkai, mąstytojai, įstatymų leidėjai") gali inicijuoti naujoves, steigiančias „įvairias skirtingų plotmių bendrijas", kurios tampa į realybę įterptos (realizuotos) idėjos tvermės, išsaugojimo istorijoje vieta[48]. Dar svarbiau, kad viešoji erdvė, sukurianti civilizuoto gyvenimo formas, buvo svarbiausioji sąlyga asmens tapatumui susiformuoti: įstatymai ne tik apibrėžia, kokia bus politinė bendrija, jie numato, kaip turi būti ugdomi šios bendrijos nariai. Laisvi asmenys, piliečiai, dalyvaudami viešajame gyvenime, gali diskutuoti dėl šio ugdymo prielaidų, t.y. jas formuoti pagal savo patirtį.

[45] Arendt mini labai įdomų faktą, kad misterijose, kurios sietinos su gyvybės ir mirties paslaptimi, galėjo dalyvauti kiekvienas, tačiau buvo draudžiama apie jas kalbėti.

[46] Jean Bethke Elshtain, *op. cit.*, p. 42.

[47] *Ibid.*, p. 39.

[48] Žr.: Arūnas Sverdiolas, *Steigtis ir sauga*, p. 71.

Jurga Jonutytė užklausdama, ar socialinė praeitis („ikitematinė socialinė atmintis") nėra būtina bet kokios individo tapatybės steigčiai[49], numato nenutrūkstamą viešumos ir privatumo sąveiką. Jos teigimu, bet koks patirties ar minties artikuliavimas „ne paviešina savastį, bet sukuria ją viešumoje kaip tam palankioje terpėje"[50]. Pasakojimas, anot Jonutytės, yra tas mechanizmas, kuris individualią patirtį paverčia viešu įvykiu, o šio įvykio prasmė neįmanoma be bendruomeninio horizonto: „Pasakojimas yra į viešą įvykį transformuojama individuali patirtis, kurios prasmė yra būtinai bendruomeniška."[51] Pasakojimas čia pasirodo kaip būdas vis iš naujo perkurti savąjį tapatumą bendruomeninio suvokimo horizonte. Kita vertus, Jonutytė, kaip ir Sverdiolas, tvirtina nuostatą, kad dialoge su kitais individualią patirtį rekonstituojantis pasakojimas yra ir bendrumo ar viešumo – kaip intersubjektyvumo – steigimo vieta. Todėl literatūra, kaip vienas iš viešumos pasakojimų, gali padėti suprasti, kokiu būdu individuali moterų patirtis atsidūrusi bendruomeniniame kontekste tampa vienu iš viešumos įvykių. Sykiu galimas ir atvirkštinis klausimas – kaip šis viešas pasakojimas, prasmę įgaunantis tik intersubjektyviame suvokimo lauke ir tokiu būdu tampantis „socialiai reikšmingas", veikia pasakojančiųjų patirtį, požiūrį į save pačias, nes, kaip teigia Jonutytė: „Pasakojant individualios patirties prasmė (artikuliacijos metu gilėjantis supratimo rezultatas) tolydžio kinta tapdama vieša."[52]

Pasakojimas kaip nenutrūkstama asmens tapatumo formavimo – kūrimo ir perkūrimo – priemonė iškyla asmenybės psichologijos teorijoje, konkrečiai – naratyvinės psichologijos atstovų darbuose. Sykiu šios krypties atstovai numato neišvengiamą individualaus pasakojimo ir socialinio-kultūrinio konteksto sąveiką. Pamatinis šios teorijos konceptas yra naratyvinis identitetas (*narrative identity*), kuris apibrėžiamas taip: individo internalizuota, išplėtota ir integruota istorija

[49] Jurga Jonutytė, *Tradicijos sąvokos kaita*, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2011, p. 96.

[50] *Ibid.*, p. 98.

[51] *Ibid.*

[52] *Ibid.*, p. 99.

apie save[53]. Asmuo yra ir istorijų pasakotojas, ir pačios istorijos, kurios yra pasakojamos[54]. McAdamsas teigia, kad, siekdami suteikti prasmę savo gyvenimams, kuriame istorijas, kurios atskleidžia mūsų dedamas pastangas suderinti savą įsivaizdavimą, kas mes buvome, esame ir galime būti savo galvose ir kūnuose, su tuo, kas mes buvome, esame ir galime būti socialiniame kontekste – šeimoje, bendruomenėje, darbe, etninėje grupėje, religijoje, lyties apibrėžtoje grupėje, socialinėje klasėje ir kultūroje[55]. Naratyvas šioje perspektyvoje pasirodo kaip asmenį su konkrečiu socialiniu kontekstu susaistantis mechanizmas, per pasakojimą asmuo „susiderina" su savuoju sociumu. Pastebėtina, kad šios srities atstovai, analizuodami asmens kuriamus naratyvus kaip savojo tapatumo formavimo būdą, pasitelkia ir literatūrologinę terminiją, pvz., „Beveik kaip dramaturgai ar romanistai, žmonės tęsia savas istorijas stengdamiesi sukonstruoti integruotą ir prasmingą produktą."[56] Huberto H. Hermanso teorijoje naratyvus identitetas lyginamas su daugiabalsiu romanu, kuriamu daugybės balsų, kurie yra nuolatiniame dialoge vienas su kitu ir su išoriniu pasauliu[57].

McAdamso asmenybės teorijoje naratyvui suteikiama ypatinga reikšmė – jis palaiko asmens savojo „aš" vientisumo jausmą, kuris, viena vertus, yra natūralus (išimtis būtų ligos, sutrikimo atvejai), kita vertus, asmenybės koherentiškumas formuluojamas kaip siekiamybė. Pasakojimas atskirus savojo „aš" aspektus susieja į prasmingą visumą. McAdamso asmenybės funkcionavimas nusakomas taip: asmens pagrindus sudaro „aš" (angl. *I*), kuris, savą patirtį priskirdamas sau, sukuria objektyvuotą „aš" (angl. *me*): „aš" funkcionuoja kaip

[53] Dan P. McAdams, „Personal Narratives and the Life Story", in: *Handbook of Personality: Theory and Research*, New York: The Giulford Press, 2008, p. 242.

[54] *Ibid.*, p. 244.

[55] *Ibid.*, p. 242–243.

[56] *Ibid.*, p. 243.

[57] Žr.: Hubert J. M. Hermans, „Voicing the Self: From Information Processing to Dialogical Interchange", in: *Psychological Bulletin*, 1996, t. 119, Nr. 1, p. 31–50.

„vienijantis procesas, kurio metu subjektyvi patirtis yra sintetinama ir priskiriama sau pačiam (t. y. suvokiama kaip sava)"[58]. „Aš" apibrėžiamas ne kaip kažkas statiška ir nekintama, bet kaip procesas, kurio metu „aš" patiria save patiriantį, kai patyrimas yra suvokiamas kaip savas, priklausantis sau pačiam. Savasis „aš" veikia kaip asmens patirtį integruojantis procesas. Tik turintis savojo „aš" patyrimą asmuo gali suvokti save kaip veiksnų ar veikiantį šiame pasaulyje, t.y. prisiimti atsakomybę už savuosius veiksmus. Objektyvuotas „aš" „savėjimo" procese pasirodo kaip savojo „aš" reprezentacija, jis yra šio proceso padarinys, jam priklauso visa, kas savojo „aš" yra suvokiama kaip sava, artima.

Gebėjimas suvokti ir apibrėžti save kaip turintį vientisą ir prasmingą gyvenimo istoriją, pasak McAdamso, yra antroji asmens raidos pakopa. Galima teigti, kad iki tol asmens istorija patyrime dalyvauja netematizuotu būdu. Konceptualizuotas, tematizuotas „aš" – suvoktas kaip vientisa ir prasminga gyvenimo istorija – laikomas tapatybe. Tapatybė, susiformuojanti vėlyvojoje paauglystėje ir ankstyvoje jaunystėje, apibrėžiama „kaip trokštama asmenybės kokybė", susijusi ir su sociumo lūkesčiais. Asmens rūpinimasis, kad savojo „aš" savybės būtų tarpusavyje susijusios, koherentiškos ir galėtų būtų patiriamos kaip tam tikros vientisos sistemos dalys, McAdamso laikoma asmens tapatybės paieškomis, jos kūrimu[59]. Tapatybės susiformavimas rodo, kad individas yra pajėgus „integruoti savojo ‚aš' koncepciją į tam tikrą gyvenimo prasmę ir vienovę suteikiančią struktūrą", t.y. sociokultūrinį kontekstą[60].

Poreikį kurti savojo „aš" pasakojimą (naratyvą) McAdamsas, kaip ir Anthony's Giddensas (abiejų mokslininkų modernaus žmogaus tapatybės apibrėžimai yra daug kuo artimi), laiko modernaus asmens bruožu. Giddenso asmens tapatumo sąvoka siejama su asmens inter-

[58] Dan P. McAdams, „Personal Narratives and the Life Story", p. 56.

[59] Žr.: Idem, „The Case for Unity in the (Post)Modern Self", in: *Self and Identity: Fundamental Issues,* Oxford: Oxford University Press, 1997, p. 61.

[60] *Ibid.*

pretacine veikla: žmogus interpretuoja savo kasdienius veiksmus viso gyvenimo numanomame kontekste, todėl jam būdingas biografijos tęstinumo jausmas, šiam refleksyviam veiksmui, jo manymu, būtina turėti savą asmens sampratą. Giddenso teorijoje asmens savivoka neatsiejama nuo gebėjimo „vartoti ‚aš' besikeičiančiuose kontekstuose", t.y. asmuo, turintis savivoką, gebantis refleksyviai paaiškinti savo veiksmus, yra diskursyvus. Asmens tapatumas pasiekiamas kuriant, perkuriant ir palaikant biografijos naratyvą. Biografija čia suprantama kaip pasakojimas, integruojantis ir susiejantis praeities įvykius su dabartine žmogaus situacija įsivaizduojamos ateities perspektyvoje: „Asmens vientisumas, kaip autentiško *Aš* laimėjimas, susiformuoja integruojant gyvenimo patirtis į *aš* raidos naratyvą[...]."[61] „Aš" šio kuriamo gyvenimo naratyvo atžvilgiu veikia kaip autoritetas (autorius) ir yra už jį atsakingas.

Kaip ir Giddensas, McAdamsas pabrėžia, kad savojo „aš" naratyvas yra psichosocialinis konstruktas. Asmens gyvenimo istorija turi prasmę tik tam tikrame kultūriniame kontekste. Ne tik skirtingos kultūros suteikia prasmę skirtingoms gyvenimo istorijoms, jos varijuoja, kinta priklausomai nuo besikeičiančių socialinių kontekstų. Gyvenimo naratyvas veikia ir kaip asmens patirtį vienijanti, ir kaip atskirą asmenį, turintį savą gyvenimo patirtį, į platesnį socialinį kontekstą (kuris generuoja tam tikras prasmių struktūras) integruojanti sistema. Galima teigti, kad asmens socialinis funkcionavimas neįmanomas be jo gyvenimo pasakojimo „suderinimo" su jo kontekstu, t.y. lauku, kuriame šis gyvenimo pasakojimas yra prasmingas, veikiantis.

Pateiksime dar vieną galimą požiūrį į naratyvumą, pagrindžiantį nuostatą, kad pasakojantis subjektas ar savirefleksijos būdu konstituojamas savojo „aš" vaizdinys yra tiesiogiai susijęs su kasdieniais veiksmais ir patirtimi. Šis teorinis laukas pagrindžia nuostatą, kad ne tik iš biografinio, bet ir kiekvieno kito pasakojimo galima rekonstruoti patiriantį, su konkrečiu sociokultūriniu kontekstu susijusį

[61] Anthony Giddens, *Modernybė ir asmens tapatumas*, Vilnius: Pradai, 2000, p. 106.

subjektą. Fenomenologo Davido Carro teorijos[62] išeities poziciją lemia priešinimasis teiginiams, kad tarp mūsų patiriamo pasaulio (arba mūsų patirties) ir kuriamo naratyvo egzistuoja įtrūkis. Carro kritika pirmiausia nukreipta į realybės sąvokos vartojimą, kai daroma prielaida, kad realus pasaulis yra fizinis pasaulis, patiriamas kaip atsitiktinis, be jokios tvarkos ir visiškai nepriklausomas nuo žmogaus dalyvavimo ir intencijų. Jis laikosi požiūrio, kad galima kalbėti apie ir tyrinėti tik žmogišką tikrovę, t.y. sužmogintą fizinę tikrovę. Kita pasakojantį ir veikiantį subjektą susiejanti nuostata – požiūris į laiko patyrimą. Carras remiasi Edmundo Husserlio laiko interpretacija, teigiančia, kad net pati pasyviausia asmens patirtis apima ne tik praeities išlaikymą (retenciją), bet ir ateities numatymą (protenciją). Veiklios, patyrimą vienijančios, santykį su pasauliu konstituojančios sąmonės esminis bruožas – įlaikinimas, t.y. ji „išlaiko praeities perspektyvas kaip priklausančias dabartiniam objekto suvokimui ir numato ateities perspektyvas, taip pat priklausančias tam pačiam objektui"[63]. Realybė, kaip dabarties patirtis, apima praeitį ir ateitį. Kad ir kokius įvykius patirtume, jie yra pripildomi reikšmės, kuri kyla iš praeities išlaikymo (retencijos) ir pratęsimo laike (protencijos). Todėl viskas, ką patiriame, veikia arba kaip instrumentas, arba kaip kliūtis mūsų planams, lūkesčiams, viltims. Kiekvienas veiksmas suvoktinas kaip nukreiptas į tikslą, siekiantis būti užbaigtas. Carras įžvelgia tam tikrų bendrumų tarp naratyvo pradžios, vidurio ir pabaigos bei patirties struktūros. Gyvenimo įvykiai yra tam tikra seka, kurių apibrėžtis kyla iš veiksmo, ir jie yra sukuriami veikiant. Veiksmas steigia gyvenimo įvykių apibrėžtis, kurios įeina į kompleksinę gyvenimo istorijos struktūrą.

[62] Čia remsimės Davido Carro knyga *Time, Narrative, and History* (David Carr, *Time, Narrative, and History*, Bloomington/ Indianapolis: Indiana University Press, 1986) ir straipsniu „Narrative and the Real World: An Argument for continuity" (Idem, „Narrative and the Real World: An Argument for continuity", in: *Memory, Identity, Community: The Idea of Narrative in the Human Sciences*, Edited by Lewis P. Hinchman and Sandra K. Hinchman, NewYork: State University of New York Press, 1997, p. 7–25).

[63] Algis Mickūnas, David Stewart, *Fenomenologinė psichologija*, 1994, Vilnius: Baltos lankos, p. 62.

Kitas Carro oponentų argumentas, kuris traktuojamas kaip žmogiškąją patirtį ir naratyvą išskiriantis dalykas – tik pasakojimą konstituojanti trinarė struktūra: pasakotojas, veikėjai ir auditorija. Galimas naratyvo įvykių išdėstymas priklauso nuo ypatingos pasakotojo situacijos, jo padėtis pasakojamų įvykių atžvilgiu apibūdinama kaip *ex post*: jis žino siužetą, todėl įvykius gali vertinti iš perspektyvos, kurioje aiški tolesnė jų seka; pasakotojas yra tarytum *už* arba *virš* įvykių. Tai yra ypatinga pasakotojo padėtis laike. Pasakojimams būdinga ne tik ypatingas įvykių jutimas ir vardijimas, bet ir dėl ypatingos pasakotojo padėties atsirandanti kompetencija. Tuo tarpu mes, kaip gyvenimo veikėjai, esame apriboti savo dabarties, t.y. esame panardinti dabartyje ir mums nepasiekiama retrospektyvi pasakotojo žiūros pozicija. Todėl teigiama, kad skirtumas tarp meno ir gyvenimo – tai ne skirtumas tarp tvarkos ir chaoso, bet nebuvimas gyvenime požiūrio taško, iš kurio papasakoti įvykiai virstų istorija.

Tačiau, kaip ir buvo minėta anksčiau, Carras priešinasi šiam požiūriui ir teigia, kad mūsų veiksmai ir judėjimas įgauna prasmę iš tam tikro jų užbaigimo numatymo. Todėl mūsų patiriama aplinka, jos objektai taip pat arba prisideda, arba trukdo mūsų veiksmams pasiekti tikslą. Atskiros veiksmų dalys, etapai matytini iš perspektyvos, kada jie bus įvykdyti, atlikti. Todėl refleksija yra tik priedėlis prie mūsų situacijos, kada mes nuolat esame veiksme: apimti, įtraukti veiksmo. Kiekvienas veiksmas apima ir retrospektyvų požiūrio tašką. Ir nors negalime numatyti visų kliuvinių, kiekvienas veiksmas savo prigimtimi siekia juos peržengti, įveikti ir būti atliktas.

Carro teigimu, mes visi daugiau ar mažiau siekiame užimti pasakotojo poziciją savo pačių gyvenime. Istorijos yra pasakojamos jas gyvenant arba gyvenamos pasakojant; nebelieka priešpriešos tarp gyvenimo ir naratyvo. Todėl kartais pasakojimai keičiami pritaikant juos prie veiksmų, kartais veiksmai pritaikomi prie istorijų. Naratyvinė veikla, Carro supratimu, pirmiausia yra praktinė, o tik paskui kognityvinė ar estetinė. Kiek naratyvas yra ne tik veiksmą ar patirtį, bet ir „aš", kuris veikia ir patiria, konstituojanti struktūra, tiek jis yra etinė ar moralinė veikla. „Aš" čia suvokiamas kaip gyvenimo istorijos subjektas, kuris

nuolat yra pasakojamas ir perpasakojamas gyvenant. Todėl naratyvinė veikla leidžia gyvenimo / gyvenamos istorijos subjektui būti šios istorijos ir pasakotoju, ir veikėju, ir auditorija.

Atsižvelgdami į tai, kad žmogaus sąmonės struktūros, leidžiančios asmeniui veikti ir patirti, apibrėžia jo naratyvinę veiklą, galime teigti, kad apskritai bet koks pasakojimas nėra aprašomiems įvykiams ar patirčiai primesta, juos iškraipanti ar radikaliai transformuojanti struktūra. Gyvenant yra pasakojamos istorijos, pasakojant istorijas gyvenama. Carro nuostata radikali, jis teigia: jei patirties struktūroje nebūtų naratyvinės veiklos užuomazgų, nebūtų įmanomas joks pasakojimas. Todėl bet koks pasakojimas, nebūtinai pirmuoju asmeniu, nurodo vietą, kurioje šis pasakojimas yra gyvenamas jį pasakojant. Gyvenamas pasaulis ir jo patirtis yra istorijų šaltinis, o ne atvirkščiai.

Alasdairo MacIntyre'o teoriniai svarstymai leidžia išplėsti Carro suformuluotas žmogiškosios veiklos ir naratyvo tarpusavio priklausomybės prielaidas ir į jų santykio analizę įtraukti platesnį kontekstą[64]. MacIntyre'as taip pat laikosi nuomonės, jog žmonės gali suvokti vieni kitų veiksmus tik todėl, kad veiksmas pats savaime turi istorijos savybių, t.y. kiekvienas veiksmo supratimas paremtas tuo, kad įkomponuojame jį į didesnę struktūrą. Veiksmas negali būti charakterizuojamas atskirai nuo intencijų, kurios prasmę įgauna tik lokalizuotos, atpažintos kaip priklausančios tam tikriems laiko ir erdvės rėmams. Suvokdami tam tikrą įvykį kaip konkretaus žmogaus atliktą veiksmą, mes priskiriame asmens intencijas, motyvus, troškimus, aistras ir tikslus pačiam veiksmui, t.y. pačioje veiksmo suvokimo užuomazgoje glūdi interpretacinė veikla. Atskiras įvykis gali būti suprantamas tik todėl, kad jis yra autorizuotas veiksmas (jį atliekantis subjektas yra šio veiksmo autorius) ir gali būti paaiškintas šio subjekto, turinčio gyvenimo istoriją, organizuotą kaip priežasties ir pasekmės seka laike. Kita vertus, principai, struktūruojantys individualią gyvenimo istoriją, priklauso platesniam kontekstui, suformuotam šių princi-

[64] Alasdair MacIntyre, „The Virtue, the Unity of a Human Life, and the Concept of a Tradition", in: *Memory, Identity, Community*, p. 241–263.

pų kitimo istorijos. Todėl MacIntyre'ui neabejotina, kad individuali istorija yra priklausoma nuo bendruomenės, kurioje asmuo gyvena, istorijos. Jo žiūros perspektyvoje istorinis tapatumas sutampa su socialiniu, nes sociumo gyvenimą tvarkantys principai visada turi kismo istoriją. Todėl kiekviena praktika yra aiškinama ne tik individualaus gyvenimo rėmuose, bet ir bendruomenės istorijos kontekste, nes „mūsų laikui priklausančio veiksmo [kaip praktikos, t.y. galinčios kartotis laike – *R. B.*] istorija bendrai ir konkrečiai yra įterpta ar įsiterpusi ir suvokiama platesnėje bei ilgesnėje tradicijos istorijoje, per kurią ši praktika mus pasiekia dabartine forma; mūsų gyvenimų istorija bendrai ir konkrečiai yra įterpta ar įsiterpusi ir suvokiama platesnėse bei ilgesnėse istorijose, priklausančiose daugybei tradicijų"[65]. Tapatumas šiame kontekste gali būti suvokiamas kaip atskirus individo veiksmus paaiškinanti, jiems prasmę suteikianti istorija, kuri matytina kaip pradžią ir pabaigą turinti gyvenimo istorija, įterpta į platesnį, savą istoriją turintį socialinį kontekstą.

Dar vienas veikiantį ir pasakojantį subjektą su kultūriniu-socialiniu kontekstu susiejantis aspektas – jausmai. Kultūrinės psichologijos tyrimai numato pamatinę sąsają tarp asmens psichologinio funkcionavimo ir jo gyvenamos vietos, t.y. kultūrinio konteksto, ir teigia esant dinamišką sąveiką tarp socialiai priimtino elgesio, savojo „aš" sampratos ir emocijų[66]. Tapatybės formavimasis ir palaikymas regimas kaip lokalizuotas tam tikroje kultūroje. Mums svarbu, kad ši tyrimų perspektyva leidžia sociokultūriniame kontekste veikiantį ir pasakojantį asmenį matyti kaip patiriantį, emocijas išgyvenantį subjektą. Mėgindami išryškinti ryšį tarp lokalaus (turinčio savo vietą sociokultūriniame kontekste) tapatumo ir asmens išgyvenamų jausmų, remsimės dviejų kultūrinės psichologijos atstovų Hazel Rose Markus ir Shinobu Kitayamos studija, pristatančia praktinį ir teorinį lauką,

[65] *Ibid.*, p. 260–261.

[66] Hazel Rose Markus, Shinobu Kitayama, „The Cultural Construction of Self and Emotion: Implication for Social Behavior", in: *Emotion in Social Psychology*, edited by W. Gerrod Parrot, Georgetown University, 2001, p. 119.

kuriame išsamiau tyrinėjamas kultūros determinuoto „aš" sąryšis su jausmais, siūlomos galimos šio ryšio analizės kryptys[67].

Emocijos kultūrinės psichologijos interpretuojamos kaip būdas reguliuoti asmens socialinį elgesį. Teigiama, kad skirtingų kultūrų sunormintas deramo elgesio kanonas individų jaučiamas kaip geras ir teisingas, socializacijos metu socialinis elgesys, atitinkantis kultūros imperatyvus ir normas, suvokiamas teigiamai ir imamas jausti kaip geras, tokiu būdu jis palaikomas ir perduodamas. O dominuojančių kultūros normų neatitinkantis elgesys interpretuojamas neigiamai ir jaučiamas kaip blogas, todėl atmetamas, jo baiminamasi. Kita šią teoriją pagrindžianti taisyklė, kad kultūrinių grupių jautimo(si) būdai yra suformuoti įprastinio ir deramo socialinio elgesio, ir atvirkščiai – jautimo(si) būdai daro įtaką socialinio elgesio pobūdžiui. Emocinio atsako, lydinčio įvairiausius veiksmus, analizė nurodo, kaip suvokti kultūrinę ir socialinę elgesio prasmę. Kultūrinė emocijų analizė siekia atskleisti, kokią įtaką jų formavimuisi daro kultūros, ekonomikos veiksniai, kaip emocijos įsikūnija kultūros institucijose ir veikloje, taip pat kaip jų išgyvenimą ir išraiškos būdą veikia kultūrinės normos bei scenarijai[68].

Emocijos daro lemiamą įtaką formuojantis kultūriniam asmens identitetui, jos yra vienas iš sudėtinių socializacijos proceso dėmenų, padedantis vaikams perimti kultūros normas bei vertybes[69]. Laikomasi nuostatos, kad išorinė kultūrinė sistema yra įsikūnijusi vidinėje emocinėje patirtyje. Buvimas moraliam (teisingam, tikram, tinkamam) kyla iš priklausomybės grupei ir glaudžiai siejasi su gera savijauta bei supratimu, ką reiškia būti asmeniu. Emocijos susieja individus su socialiniu pasauliu, sustiprindamos tam tikrą socialinį elgesį ir jį produkuodamos, jos yra socialinės integracijos ir reguliavimo priemonė.

[67] *Ibid.*, p. 119–137.

[68] Dacher Keltner, Jonathan Haidt, „Social Functions of Emotions at Four Levels of Analysis", in: *ibid.*, p. 179.

[69] Žr.: *ibid.*, p. 180.

Kultūros struktūra apima ir grupės jauseną bei požiūrį į jausmus, t.y. kas yra jausmai, kodėl jie patiriami, kokia jų reikšmė socialiniame gyvenime, taip pat pateikia numanomus atsakymus į klausimus, kada, kur ir kaip jaučiama. Ji paaiškina, kokio pobūdžio „įvykis" yra vienų ar kitų jausmų išgyvenimas, ar jie yra individualus, privačiai išgyvenamas dalykas, ar kylantis iš bendruomeninių santykių komunikacijos procese, t.y. tarpasmeninė būsena, apibrėžianti santykius tarp dviejų ar daugiau žmonių. Todėl norint suprasti, ką reiškia vienos ar kitos emocijos, reikia sugebėti atkurti scenarijų, kuriame dalyvauja asmuo (ar asmenys), situaciją, į kurią įtraukti „veikėjai", numatyti moralinę perspektyvą, iššifruoti mimiką, įžvelgti asmeninius ir socialinius tikslus bei įsivaizduoti įvykių eigą. Todėl darytina išvada, kad vykstant esmingiems socialiniams pokyčiams (pvz., XIX a. pabaigos–XX a. pradžios Lietuvoje) turi / gali kisti ir jausmų interpretacija. Taip pat įmanu tirti, kaip socialinis-kultūrinis kontekstas formuoja požiūrį į savo gyvenimo istorijos įvykius, emocinį santykį su jais. Dar daugiau – kaip asmens istorijos dalyvavimas intersubjektyviame pasaulyje lemia, kurie įvykiai bus laikomi emociškai svarbiais ir vertais pasakoti, o kurie bus nustumiami į šalį ar visai pamirštami.

Kultūros psichologai teigia, kad Vakarų kultūros vienas pamatinių bruožų – savojo „aš" samprata. Vakarietiško nepriklausomo „aš" modelis (*independent self*) suponuoja nepriklausomą, savarankišką esybę, turinčią unikalią vidinių savybių konfigūraciją ir besielgiančią pagal minėtąsias esmines savybes. „Aš" tikslas – atskirti save nuo kitų, nepasiduodant per didelei kitų įtakai ar neužmezgant pernelyg artimų ryšių su kitais. Egzistencijos prasmė – išreikšti, realizuoti savąjį „aš", atskiriant save nuo konteksto[70]. Subjektyvi patirtis yra šių pastangų rezultatas. Kultūrinė psichologija šį modelį vadina nepriklausomu „aš". Malonūs jausmai ar emocinės būsenos (laimė, pasididžiavimas ir t.t.), taip pat ir nemalonūs jausmai (pyktis, nusivylimas ir t.t.) akcentuoja „aš" skyrimąsi nuo kitų. Šie jausmai suvokiami kaip natūralūs. Taip pat Vakarų kultūra lavina jausmų vertinimo,

[70] Žr.: Hazel Rose Markus, Shinobu Kitayama, *op. cit.*, p. 122–134.

tobulinimo, reiškimo ir prisiminimo įgūdžius. Nepriklausomo „aš" savęs apibrėžimo vienas iš struktūrinių elementų – individualiai išgyvenami jausmai. Arba atvirkščiai – pozityvios emocijos praneša, kad svarbiausia kultūros suformuluota užduotis įvykdyta, atskiro „aš" tapatumas pakankamai vientisas ir užbaigtas.

Skirtingų kultūrų antropologinė analizė bei palyginimas atskleidė, kad egzistuoja ir kiti savojo „aš" modeliai. Markus ir Kitayama rekonstravo abipusiai priklausomo „aš" (*interdependent self*) modelį, būdingą Japonijos, Kinijos bei kitų Azijos šalių visuomenėms[71]. Asmuo šioje kultūrinėje tradicijoje negali būti suvokiamas atskirai nuo kitų, nuo savo socialinio konteksto. Asmens patirtis paremta tarpusavio sąsaja su supančiu socialiniu pasauliu, čia veikia į kitus orientuotas „aš". Šiame modelyje „aš" yra ne autonomiškas, bet suderintas su kitais, todėl tikslas – ne atsiskirti, bet atlikti pareigas, tampant tarpasmeninių ryšių dalimi. Svarbu susiderinti, lygiuotis į kitus, atsižvelgti į kitų reakcijas ir jausmus. Teigiama, kad šio „aš" modelio asmenims malonūs (ir natūralūs) jausmai yra draugiškumas, bendrumas, ramumas, sklandumas, priklausymas grupei. Kaip matyti, šios kultūros ugdo ir skatina su tarpasmeniniais ryšiais susijusias emocijas. Akcentuojama, kad jausmai ir įvairiausios emocijos išgyvenamos kitiems esant šalia, t.y. kad jie būtų patiriami, kiltų ir būtų išreikšti, reikia kitų.

Atkreiptinas dėmesys į netikėtą panašumą, egzistuojantį tarp Markus ir Kitayamos aprašyto abipusiai priklausomo „aš" modelio ir antropologės Michelle Zimbalist Rosaldo[72] nurodytų skirtingos nei vyrų moters socializacijos suformuotų asmenybės struktūros svarbiausių bruožų. Mokslininkė teigia, kad brėsdama šeimoje mergaitė su kitais asmenimis susitinka kaip su individais, išvengdama institucionalizuotų ir formalizuotų santykių, todėl ji išmoksta siekti savų tikslų sykiu atsižvelgdama į aplinkinių poreikius, išlikdama paslaugi, atsakin-

[71] Žr.: *ibid.*

[72] Michelle Zimbalist Rosaldo, „Woman, Culture, and Society: A Theoretical Overview", in: *Woman, Culture, and Society*, edited by Michelle Zimbalist Rosaldo and Louise Lamphere, Stanford: Stanford University, 1974, p. 17–42.

ga. Moterys šeimoje gali patirti difuzišką priklausomybę, todėl joms sunku išlaikyti atstumą. Tapatinimasis su motina, kurios asmenybė apibrėžta subordinacijos, lemia, kad mergaičių *ego* yra silpnas, t.y. savojo „aš" jausmas stokoja tikrumo.

Šios dvi subjekto pozicijos McAdamso tapatybės, kaip gyvenimo istorijos, teorijoje atpažįstamos kaip dvi temos, suponuojančios į tikslą orientuotą asmens atliekamą veiksmų seką, sudarančią naratyvą[73]. Šios skirtingose gyvenimo istorijose realizuojamos subjekto padėtys, nusakančios jo santykius su aplinkiniu pasauliu, regimos kaip nuolat pasikartojančios Vakarų literatūros tradicijoje. Agento pozicija remiasi veikiančiojo asmens atsiskyrimu nuo bendruomenės ir numato dominuojančiojo poziciją gyvenamosios aplinkos atžvilgiu. Čia pasirodo tokios šį santykį apibrėžiančios kategorijos kaip galia, autonomija, žygdarbiai, pasiekimai, kontrolė ir izoliacija. Agento subjektyvumo modeliu grindžiamos gyvenimo istorijos dažniausiai pasakoja, kaip veikėjai pasirodo, plėtoja ir gina save kaip aktyvų ir autonomišką agentą / veikiantįjį. Į bendrumą orientuota subjekto pozicija yra suformuota individo ir aplinkos sąryšio, santaikos, kai individualumas palenkiamas už jį didesnei visybei. Toks santykis pasakojamoje istorijoje išreiškiamas per artimumo, meilės, susitaikymo, rūpesčio ir susiliejimo motyvus. Šios dvi galimos subjekto pozicijos socialinės psichologijos kvalifikuojamos kaip du galimi socialinio elgesio modeliai, numatantys skirtingus tarpasmeninių santykių modelius.

Geros savijautos sąsaja su socialine grupe ir ją pagrindžiančia kultūros sistema leidžia susieti jautimo(si) formas su gyvenimo būdu. Egzistuoja tarpusavio ryšys tarp požiūrio į savąjį „aš", emocinės patirties ir kultūriškai pagrįstų galvojimo, veikimo bei sąveikos su kitais modelių ir gyvenimo būdo.

[73] Dan P. McAdams, „The Case for Unity in the (Post) Modern Self", p. 66–67.

Summa summarum

Monografijos tyrimo apimamas laikotarpis – nuo 1883 m. (pirmojo lietuviško laikraščio *Aušra* pasirodymo), viešosios erdvės kūrimosi pradžios, iki 1914 m., Pirmojo pasaulinio karo pradžios. Šis laikotarpis išskiriamas kaip labai intensyvus tautinės visuomenės kūrimosi etapas, parengęs dirvą tautinei valstybei. Tyrimas pradedamas viešosios erdvės rekonstrukcija, analizuojant lietuviškoje spaudoje – *Aušroje*, *Varpe*, *Vilniaus žiniose*, *Viltyje*, *Aušrinėje* ir *Ateityje* – cirkuliuojančius vyrų ir moterų tekstus, kuriuose imamasi svarstyti moterų įtakos viešajam gyvenimui klausimą. Stebima, kokie argumentai pasitelkiami naujos moterų veiklos metmenims apibrėžti, ne tik telkiant dėmesį į tai, kokios moters pasirodymo viešumoje formos numatomos, bet ir sekant, nuo kokių visuomeninių darbų jos atribojamos, analizuojant, kaip šis nušalinimas motyvuojamas. Siekiama atkurti kiek įmanoma sutankintą, konkrečiais tekstais, ypač moterų, užpildytą viešosios erdvės vaizdą, parodant, kad moterų gyvenimais įkūnijamos tapatumo transformacijos nevyko tuštumoje. Todėl pristatomi ir analizuojami ir mažiau žinomų (ar beveik nežinomų) autorių tekstai. Kadangi tapatumas tyrinėjamas kaip abipusės asmens ir sociokultūrinio konteksto sąveikos rezultatas, klausiama, kaip modernios lietuviškos visuomenės kūrimasis veikė moters tapatumo formas. Vienas iš tyrimą konsoliduojančių uždavinių – išsiaiškinti, kaip kinta visuomenės narių savivoka, atverianti galimybę moterų elgsenos, mąstysenos pasikeitimams, kurių rezultatas – vis didesnis moterų visuomeninis ir kultūrinis aktyvumas.

Analizuojant moters tapatybės kismą, pasitelkiami viešumo / privatumo konceptai, leidžiantys asmens tapatumą susieti su visuomenės (bendruomenės) gyvenimo padalijimu į viešą ir privačią erdves, kai atribojant skirtingas socialinio gyvenimo sritis sykiu apibrėžiamos šioms erdvėms priklausančiųjų tapatumo struktūros. Teorinė nuostata, kad opozicinis principas *vieša / privatu* organizuoja šiai sistemai priklausančių žmonių gyvenimus, jų veiklos kryptis, patirtį, vieni kitų vertinimus ir galiausiai savęs suvokimą, leidžia moterų visuomeninį

aktyvėjimą, atėjimą į viešąjį gyvenimą aiškinti kintančia moterų savivoka.

Moterų kūrybos, suvokiamos kaip viena iš viešo kalbėjimo atmainų, analizė kreipiama išsiaiškinti, kaip rašydamos moterys įsteigia ir įtvirtina save kaip kalbantįjį viešumos subjektą. Nagrinėjama, kokios pasakojimo strategijos pasirenkamos naujiems moterų subjektyvumo pavidalams pagrįsti. Ypatinga XIX a. pabaigos–XX a. pradžios visuomeninė-kultūrinė situacija leidžia kalbėti apie moterų tautinės ir literatūrinės savivokos koreliaciją. Moterų kūrybos studijavimas paremtas prielaida, kad jų pasakojamos gyvenimo istorijos pirmiausia turėjo būti gyvenamos istorijos. Į parašytus kūrinius žiūrima kaip į moterų patirties dalį. Keliamas klausimas, kaip moterų rašytojų gyvenimu kuriamos istorijos veikė jų rašomas istorijas arba atvirkščiai – kaip pasakojamos moterų istorijos veikė rašančių moterų gyvenimus. Nuodugniai nagrinėjant moterų kūrinius, dienoraščius, laiškus, atsiminimus, stebima, kaip rašančiosios patyrė savąjį socialumą, ryškinama, kaip moterų savivoka buvo veikiama sociokultūrinių asmens / moters apibrėžčių.

Tyrimas pradedamas nuo Maironio, Žemaitės ir Gabrielės Petkevičaitės-Bitės – jų kūrybos bei kultūrinės laikysenos įtvirtinamų asmens / moters tapatumo variantų analizės. Maironio poemos *Terp skausmu į Garbę* (1895) analizė kreipiama atpažinti kūrinyje iškylančios moksliškai apšviestos jaunuomenės – naujos kartos inteligentų *litvomanų* – tapatybės struktūrinius elementus. Maironio kūryboje įsteigiamas *litvomano* (ne tik vyro, bet ir moters) tapatybės modelis, pasirodantis kaip gana užbaigta gyvenimo istorija, laikomas XIX a. pabaigos–XX a. pradžios rašančių moterų savivokos horizontu, pasakojamų istorijų apie moters tapimą susipratusia lietuve (socializacijos) proforma. Žemaitės ankstyvieji apsakymai tiriami kitoje perspektyvoje, ieškant moters savojo „aš" vaizdinių, išsiskleidžiančių ir struktūruojamų privataus (namų) gyvenimo patirties. Bitės gyvenimo ir kūrybos analizė siekia atskleisti moters, išeinančios į viešąją erdvę ir savo gyvenimą mėginančios tvarkyti pagal tuo metu atrandamus ir įtvirtinamus naujos gyvensenos, elgsenos principus, tapatybės

komplikacijas. Rekonstruojant šį gyvenimo pasakojimą ypatingas dėmesys skiriamas XIX a. pabaigoje Vakarų visuomenėje susiformavusiai jausenai – įvardijamai žodžiu *nervai*.

Kita monografijos dalis skirta XX a. pradžios Marijos Pečkauskaitės (Šatrijos Raganos), Onos Pleirytės-Puidienės Vaidilutės ir Sofijos Čiurlionienės-Kymantaitės ankstyvajai kūrybai analizuoti. Šatrijos Raganos vienas pirmųjų didesnės apimties kūrinių *novelios Viktutė* skaitymas pasitelkiamas parodyti, kaip visuomenės problemos tampa moters vidinės realybės dalimi, kaip sąmoningas apsisprendimas tapti visuomenės dalyve veikia moters savojo „aš" vaizdą. Vaidilutės romano *Tėviškė* analizė suteikia galimybę retrospektyviu žvilgsniu peržvelgti šios autorės kūrybą – nuo pirmųjų feljetonėlių *Vilniaus* žiniose, vėliau publikuotų knygoje *Kada rauda siela*, iki paskutiniaisiais gyvenimo metais rašyto dienoraščio – ir išryškinti jos savivokos dominantes. XX a. pradžios lietuviškos dramos pasitelkiamos šios moters tapatumo formavimosi kontekstui suvokti. Vaidilutės impresijų, pirmą sykį pasirodžiusių *Vilniaus žiniose*, vėliau publikuotų atskira knyga *Kada rauda siela*, palyginimas su dienoraščiuose pasakojama autorės ir Mikalojaus Konstantino Čiurlionio pažinties istorija tampa pagrindu kalbėti apie moters privataus ir viešo gyvenimo tarpusavio priklausomybę ir tirti, kaip viešai pasakojamos istorijos veikia pasakojančiosios patirtį. Analizuojant autorės tekstus, keliamas klausimas, ar šios moters pasirinkta strategija – privačią gyvenimo istoriją versti viešumos aptarimų objektu – pasiteisina. Kaip tai paveikia jos gyvenimą? Galiausiai monografijoje pristatoma moteris – Sofija Čiurlionienė-Kymantaitė, kurios kūryba, pirmosios impresijos almanache *Gabija*, esė „Dailės prasmė gyvenime", tyrinėjama kaip XIX a. pabaigos–XX a. pradžios visuomenės įsteigto moters kaip viešo asmens tapatumo realizacija, kreipiant dėmesį į tai, kurie moters patirties aspektai, tampant jai veiksniu ir autoritetingu viešumos subjektu, patenka į bendruomeninės savivokos akiratį, o kurie lieka (ar turi likti) už jo ribų.

Visų šioje monografijoje analizuojamų rašytojų gyvenimo ir kūrybos tyrinėjimai yra apibendrinti monografijose. Maironio biografijos

ir kūrybinio palikimo fundamentaliausiu veikalu išlieka Vandos Zaborskaitės monografija[74], jos pradėtus tyrinėjimus pratęsia ir nauja metodologine žiūra pagilina Brigitos Speičytės naujausia knyga[75]. Žemaitei skirtas monografijas yra parašę: Julius Būtėnas[76], Kazys Umbrasas[77], Adolfas Sprindis[78], Donatas Sauka[79], Janina Žėkaitė[80] (1981); Gabrielės Petkevičaitės biografija ir kūryba išsamiausiai aptarta Juozo Jasaičio monografijoje[81], Šatrijos Raganai skirtos Janinos Žėkaitės monografija[82] ir Viktorijos Daujotytės studija[83]; Sofijai Čiurlionienei-Kymantaitei – Ramučio Karmalavičiaus monografija[84]; Onos Pleirytės-Puidienės ir jos vyro Kazio Puidos gyvenimas ir kūryba analizuojami Vytauto Kubiliaus monografijoje[85].

Minėtina Audronės Žentelytės pradėta Maironio kūrybos interpretacija[86], padėjusi pamatus požiūriui į šio autoriaus kūrybą kaip į telkiančią svarbiausius tautinio atgimimo mitologijos elementus bei ypatumus ir leidusi jo tekstuose formuojamus tautinio tapatumo modelius suvokti kaip atgimstančios Lietuvos asmenų savivokos matricą. Saukos monografijoje, skirtoje Žemaitės kūrybai, rašytojos pasaulėžiūrinės atramos susiejamos su privačia namų erdve, nulemiančia moters galimybes, veiklos kryptis ir požiūrį į save bei pasaulį. Daugeliu atvejų tiksli ir įžvalgi Saukos pateikiama Žemaitės

[74] Vanda Zaborskaitė, *Maironis*, Vilnius: Vaga, 1987.
[75] Brigita Speičytė, *Anapus ribos: Maironis ir istorinė Lietuva*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2012.
[76] Julius Būtėnas, *Žemaitė*, Kaunas: Spaudos fondas, 1938.
[77] Kazys Umbrasas, *Žemaitė*, Vilnius: Vaga, 1975.
[78] Adolfas Sprindis, *Žemaitė*, Vilnius: Vaga, 1986.
[79] Donatas Sauka, *Žemaitės stebuklas*, Vilnius: Vaga, 1988.
[80] Janina Žėkaitė, *Žemaitės kūryba*, Vilnius: Vaga, 1991.
[81] Juozas Jasaitis, *Gabrielė Petkevičaitė-Bitė*, Vilnius: Vaga, 1972.
[82] Janina Žėkaitė, *Šatrijos Ragana*, Vilnius: Vaga, 1984.
[83] Viktorija Daujotytė, *Šatrijos Raganos pasaulyje: Gyvenimo ir kūrinių skaitymai*, Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 1997.
[84] Ramutis Karmalavičius, *Sofija Čiurlionienė-Kymantaitė*, Vilnius:Vaga, 1992.
[85] Vytautas Kubilius, *Dviese literatūros sūpuoklėse: Kazys Puida ir Vaidilutė*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2003.
[86] Audronė Žentelytė, *op. cit.*, p. 55–73.

kūrinių analizė rašančios moters savivoką visiškai sutapatina su šviesia kaimo žmogaus pasaulėvoka, bendruomeninėmis kaimo moralės normomis. Meilės Lukšienės studijoje „Keliai keleliai į inteligentes"[87] moterų tapimas aktyviomis visuomenės dalyvėmis interpretuojamas istoriniame kultūriniame kontekste, pabrėžiant daugumos moterų, prisidėjusių prie tautinio atgimimo darbo, išėjusių į viešąjį gyvenimą, bajorišką kilmę. Šiame darbe užduodami svarbūs klausimai, atveriantys naują XIX a. pabaigos–XX a. pradžios moterų inteligenčių tapatybės tyrimo perspektyvą. Aistės Birgerytės išsamios Bitės gyvenimo ir kūrybos analizės[88] iškelia aikštėn bei naujai interpretuoja šios moters, žymios visuomenininkės, gyvenimo faktus, susieja juos su rašytojos, neįgalaus kūno asmens, patirtimi. Daujotytės lietuvių moterų literatūros istorija, dėstoma knygoje *Parašyta moterų*[89], kol kas vienintelė pasiūlo moterų kūrybos, kaip proceso, vaizdą. Šioje knygoje pirmiausia dėmesys telkiamas į asmenį, moterų literatūros istorija pristatoma kaip itin glaudžiai susijusi su moterų gyvenimo patirtimi. Vytauto Kavolio knygos *Moterys ir vyrai lietuvių kultūroje*[90] sociologinėje lietuvių kultūros analizėje moteriškumas ir vyriškumas pasirodo kaip istorinio bei socialinio konteksto apibrėžtos mąstymo kategorijos, lemiančios vyrų ir moterų savivoką, kalbėjimo apie vyrus ir moteris būdus. Siūlomos gana griežtos ir apibendrintos schemos dažnai prasilenkia su nuodugnesnės literatūros kūrinių analizės, paremtos įvairesne empirine medžiaga, iškeliamais moterų pasaulėvokos ypatumais. Dalios Marcinkevičienės knygoje *Vedusiųjų visuomenė: Santuoka ir skyrybos Lietuvoje (XIX amžiuje–XX amžiaus*

[87] Meilė Lukšienė, „Keliai keleliai į inteligentes", in: Meilė Lukšienė, *Jungtys*, Vilnius: Alma litera, 2000, 400–456.

[88] Aistė Birgerytė, „Gabrielės Petkevičaitės-Bitės moteriškųjų reikšmių pasaulyje", *Literatūra*, Nr. 37 (1), 1999, p. 5–15, Idem, „Gabrielė Petkevičaitė-Bitė: neįgalaus kūno asmens savivokos formavimosi įtampa", *Literatūra*, Nr. 48 (6), 2006, p. 42–58.

[89] Viktorija Daujotytė, *Parašyta moterų*.

[90] Vytautas Kavolis, *Moterys ir vyrai lietuvių kultūroje*, Vilnius: Lietuvos kultūros institutas, 1992.

pradžioje)[91] analizuojami tautinės inteligentijos kuriami tautinės šeimos projektai, atskleidžiama, kaip šie idealios šeimos vaizdiniai buvo susieti su moterų auklėjimo, švietimo klausimais, kaip kitoniški, novatoriški šeimos modeliai buvo grindžiami naujomis dvasinėmis vertybėmis. Istorinė tyrimo perspektyva literatūros kūrinius pristato tik kaip iliustracijas, patvirtinančias minimus socialinės realybės faktus. Virginijos Jurėnienės monografijoje *Lietuvių moterų judėjimas XIX amžiaus pabaigoje–XX amžiaus pirmoje pusėje*[92], remiantis archyviniais duomenimis, teisės aktais, moterų organizacijų įstatais, programomis, publikacijomis spaudoje, dienoraščiais ir laiškais, analizuojamas moterų judėjimas, atskleidžiami esminiai šio proceso bruožai, sąsajos ir įtaka visam Lietuvos politiniam ir visuomeniniam gyvenimui. Kuriamas išsamus ir dokumentuotas moterų visuomeninio judėjimo vaizdas neapima po faktų tiesa glūdinčio visuomenės dalyvių pasaulėžiūros kitimo pristatymo, t.y. nesiimama paaiškinti, kokie mąstymo, savipratos pokyčiai lėmė vienokias ar kitokias moterų organizuotos veiklos formas, kaip vykusios viešojo gyvenimo permainos veikė moterų savivoką.

Monografija siekiama atkurti sudėtingo, daugiakrypčio, nevienalyčio proceso – moterų ėjimo ir įsitvirtinimo viešojoje erdvėje – vaizdą, ryškinant jo kryptis ir tendencijas, sykiu nustatant sąsajas, ieškant sąlyčio taškų tarp kuo įvairiausių tiriamuoju laikotarpiu visuomenės akiratin patekusių, viešojoje erdvėje cirkuliavusių publicistikos ir grožinės kūrybos tekstų. Jos tikslas – tekstų daugiabalsiškume išskirti ryškėjančias savitas moterų tapatumo konfigūracijas. Čia kuriama sociokultūriškai apibrėžto, nuolat kintančio moters „aš" istorija sudaro prielaidas dabartinius moterų savivaizdžio ypatumus tyrinėti iš istorinės perspektyvos.

[91] Dalia Marcinkevičienė, *Vedusiųjų visuomenė: Santuoka ir skyrybos Lietuvoje XIX amžiuje–XX amžiaus pradžioje*, Vilnius: Vaga, 1999.

[92] Virginija Jurėnienė, *Lietuvių moterų judėjimas XIX amžiaus pabaigoje–XX amžiaus pirmoje pusėje*, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2006.

Lietuviškos vaizduotės dinamika: moterų vaizdiniai viešojoje erdvėje (*Aušra, Varpas, Vilniaus žinios, Viltis, Ateitis, Aušrinė*)

Aušra: diskusijos „moterų klausimu" pradžia

Lietuvių tautinis atgimimas apibrėžiamas kaip savimonės lygmens vyksmas, kai tauta tampa „etnosocialiniu ar etnokultūriniu (tautinės mažumos atveju) organizmu, norinčiu ir galinčiu savarankiškai kurti savo likimą, apginti savo tautinę tapatybę, puoselėti ir plėtoti tautinę kultūrą"[93], siejamas su *Aušros* pasirodymu, kai aktyvi tampa „nauja, daugiausia iš Suvalkijos valstiečių kilusi, Rusijos universitetuose mokslus išėjusi, demokratinės, liaudiškos lietuvių inteligentijos karta"[94]. Sulig *Aušra* prasidėjęs naujas „etnosocialinės ir etnopolitinės raidos etapas" sietinas su pastangomis inicijuoti viešas diskusijas, formuoti viešąją erdvę, kurioje visuomenės, kultūros klausimų svarstymas įgautų visai kitą pobūdį, steigtųsi kitokios bendrumo ir organizuotos veiklos formos[95]. Benedicto Anderseno teigimu, spauda, sukūrusi unifikuotus pasikeitimo informacija ir komunikacijos laukus, susiejo skaitytojus į tautiniu pagrindu diferencijuotą įsivaizduojamą bendruomenę[96]. Lietuviško laikraščio pasirodymas ženklina ribą, kai

[93] Antanas Kulakauskas, „Apie tautinio atgimimo sąvoką, tautinių sąjūdžių epochą ir lietuvių tautinį atgimimą", p. 133.

[94] Egidijus Aleksandravičius, Antanas Kulakauskas, *Carų valdžioje: Lietuva XIX amžiuje*, Vilnius: Baltos lankos, 1996, p. 282.

[95] Audronė Žentelytė, *op. cit.*, p. 66.

[96] Benedict Anderson, *Įsivaizduojamos bendruomenės: Apmąstymai apie nacionalizmo kilmę ir plitimą*, Vilnius: Baltos lankos, 1999, p. 60–61.

tautinis sąjūdis apima ir įtraukia vis didesnes žmonių mases[97], į kultūrinį visuomeninį darbą įsitraukia įvairiausi (iki šiol nuošalyje laikęsi) asmenys, tarp jų ir moterys. *Aušra* tampa vieta, kur kuriamos tautinės veiklos programos, plėtojamos praeities studijos ir brėžiamos veiklos perspektyvos. *Aušra* vertintina kaip lietuvių tautinį judėjimą vienijęs intelektualinis centras. Marijus Šidlauskas *Aušrą* laiko pradžia, kurioje glūdi tolesnės visuomenės kultūrinės, ideologinės ir politinės struktūros užuomazgos[98].

Vincas Mykolaitis-Putinas, periodizuodamas XIX a. literatūrą, daro svarbią perskyrą tarp „Priešaušrio" ir „Poaušrio" laikotarpių, Pauliaus Subačiaus manymu, ją yra perėmę ir šiandienos mokslininkai[99]. Priešaušrio literatūrą Mykolaitis-Putinas laiko darbine (*vs* kūrybine), o šios literatūros reiškiamą tautos sąmonę – statine (*vs* dinamine). Kultūros posūkis lietuvių tautos naudai, sąmoningo pažangos kelio pradžia siejami su *Aušros* pasirodymu – kai iš pasyvaus apsigynimo statizmo pereinama į veiklų puolimo dinamizmą: „Tie du tautinės programos punktai, praeities ir kalbos garbinimas, tampa ne užsikonservavimo priemone, bet naujos kūrybos šaltiniu."[100] Pabrėžiama, kad pasirodžius *Aušrai* visuomeninis lietuvių tautos gyvenimas pradeda augti ir šakotis.

Rašydami apie XIX a. pabaigos–XX a. pradžios tautinį atgimimą ir jį įgyvendinusius ar prie jo prisidėjusius kultūros žmones dažniausiai neskirstome jų pagal lytį – paprastai šį laikotarpį tyrinėjančiųjų dėmesio centre atsiduria vyrai. Moterų sąmonėjimas ir įsitraukimas į aktyvią visuomeninę kultūrinę veiklą laikomas vėlesniu reiškiniu[101].

[97] Pranas Čepėnas, *Naujųjų laikų Lietuvos istorija*, t. 1, Vilnius: Lituanus, 1992, p. 275.

[98] Marijus Jonaitis [Šidlauskas], *op. cit.*, p. 49.

[99] V. Mykolaitis, „‚Priešaušris' ir ‚Poaušris' lietuvių literatūroje", *Židinys*, 1929, Nr. 11, p. 306–312.

[100] *Ibid.*, p. 311.

[101] Netgi pastangos demistifikuoti tautinio atgimimo mitologiją, ryškinant maskulistinį, utilitarinį šio laikotarpio inteligentų vyrų požiūrį į moteris, remiasi tik vyrų pozicijos viešojoje erdvėje rekonstrukcija, praktiškai apeinant kad ir retesnius, bet vis tiek buvusius, moterų pasisakymus. Puikus pavyzdys galėtų būti Tomo Balkelio knygos *Modernios Lietuvos*

Vien teorinis moterų pripažinimas lygiavertėmis partnerėmis kuriant tautos istoriją laikomas didžiule inovacija: „Svarbu, kad kalbama apie moterį – aptariama sąmoningumo forma jau nelaikoma išskirtiniu kurio nors luomo ar vien vyrų požymiu."[102] Pati mąstymo tradicija, palaikoma bei formuojama tuometinių didžiųjų vyrų, išreiškė požiūrį į istoriją kaip į išskirtinį vyrų reikalą.

Žvelgiant į XIX a. pabaigos–XX a. pradžios situaciją, akivaizdu, kad viešajame gyvenime dominuoja vyrai, jie – aktyviausi visuomenės veikėjai, kultūrinių sąjūdžių dalyviai, rašytojai ir t. t. Be jokios abejonės, vyrai – tuo metu labiausiai išsilavinusi visuomenės dalis. Gana iškalbinga galėtų būti XIX a. pabaigos kaimo jaunimo išsilavinimo (kalbama tik apie pradžios mokyklą, todėl teisingiau būtų sakyti „išsilavinimo pagrindų") padėtį perteikianti statistika: „1880 metais Suvalkų gubernijoje pradžios mokyklą lankė 10,8 procento mokyklinio amžiaus kaimo berniukų ir *1,4 procento mergaičių*, Kauno gubernijoje atitinkamai 6,3 procento berniukų ir *0,4 procento mergaičių*, Vilniaus gubernijoje – 18,4 procento berniukų ir *0,2 procento mergaičių* [...] [išskirta mano – *R. B.*]."[103] Iš pateiktų duomenų matyti, kad Vilniaus gubernijoje iš 1000 mergaičių tik 2 lankė pradinę mokyklą, miestuose padėtis buvo šiek tiek geresnė. Ši statistika atspindi padėtį oficialiose rusiškose pradžios mokyklose, kurias lankyti nelegali lietuviška spauda draudė, tačiau visiškai neleisti jų lankyti būtų buvę neprotinga, nes jos buvo kelio į aukštesnį išsilavinimą pradžia. Kodėl toks menkas jose besimokančių mergaičių skaičius, paaiškintų ir tas faktas, kad mergaitės buvo daug labiau sergėjamos nuo rusifikuojančio išsilavinimo: „Anot vyravusios nuostatos, oficialus rusiškas išsilavinimas moterims, pirmiausia turėjusioms saugoti tradicinį lietuviškos šeimos židinį, buvo visiškai nereikalingas."[104] Kalbant apie nelegalių slaptų

kūrimas skyrius „Tautinių nuotakų paieškos: inteligentija ir moterys". Žr.: Tomas Balkelis, *Modernios Lietuvos kūrimas*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2012, p. 149–177.

[102] Paulius Subačius, *op. cit.*, p. 90.

[103] Egidijus Aleksandravičius, Antanas Kulakauskas, *op. cit.*, p. 275.

[104] *Ibid.*, p. 277.

lietuviškų mokyklų lankymą, duomenys būtų kiek kitokie[105]. Kitokias išsilavinimo, tiesa, namų, turėjo ir bajoriškos kilmės moterys, XIX a. pabaigoje tapusios vienomis ryškiausių viešumos moterų.

Tautinis sąjūdis, ėmęsis viešosios erdvės reformų, vien ja neapsiribojo, vienas pamatinių tautos savikūros ar renovacijos būdų rėmėsi tautinės, naujos šeimos kūrimo idėja. Anot Dalios Marcinkevičienės, „[n]aujo tautinės šeimos modelio sukūrimas tapo atgimimo programos dalimi"[106]. Į viešas diskusijas įtraukus ir šeimos kūrimo, privataus gyvenimo tvarkymo, sutuoktinių tarpusavio santykių, vaikų auklėjimo, tėvų įtakos vaikams klausimus, buvo peržengta viešą ir privatų asmenų gyvenimą skirianti riba, privatus šeimos gyvenimas tapo viešu rūpesčiu. Tuo metu buvo nuspręsta, kad viešasis (politinis ir kultūrinis) tautos gyvenimas yra labai priklausomas nuo privataus (šeimos) gyvenimo. Jeffas Weintraubas pabrėžė, kad opozicijos *viešа / privatu* sandams suteikiamos reikšmės yra glaudžiai tarpusavyje susijusios, viena nuo kitos priklausomos. Todėl neatsitiktinai viešosios erdvės reformavimas įtraukia ir polemikas dėl privataus (namų, šeimos) gyvenimo pertvarkymo. Viena krypčių, kuria turėjo pasukti išsilaisvinti siekianti tauta – puoselėti tautinę šeimą, tapsiančią idealia aplinka lietuvybei ugdyti. Itin didelė problema, užklupusi „tautinės šeimos kūrimo projekte" dalyvaujančius išsilavinusius lietuvius vyrus – tinkamų žmonų ar partnerių stygius. Buvo pasigesta moterų, kurios galėtų įgyvendinti tautinės šeimos programą. Ypatingos kritikos sulaukė tik moterys: buvo nuolat akcentuojamas jų tautinis nesusipratimas ir abejingumas tautos žadinimo reikalams. Pažymėtina, kad XIX a. pabaigoje–XX a. pradžioje lietuviškoje spaudoje pasireiškė gana dviprasmiškas požiūris į moterų išsilavinimą. Viena vertus, kaip ir minėta anksčiau, mergaitės buvo sergėjamos nuo rusiškų pradinių

[105] Aleksandravičius ir Kulakauskas yra iškėlę įdomią su moterų bei vyrų raštingumu susijusią detalę: 1897 metų surašymo rezultatuose užfiksuotas Kauno gubernijos moterų didesnis raštingumas nei vyrų: atitinkamai – 54,9 ir 51,9 procento. Bet pažymima, kad moterų raštingumas čia galėtų reikšti daugiausia vien mokėjimą skaityti. Žr.: *ibid.*, p. 280.

[106] Dalia Marcinkevičienė, *op. cit.*, Vilnius: Vaga, 1999, p. 74.

mokyklų (baimintasi, kad tai turės neigiamų padarinių tradicinės lietuviškos šeimos išlikimui), kita vertus, jos buvo gana žiauriai kritikuojamos dėl išsilavinimo stokos. Visiškai suprantama, kad moterys, visą laiką buvusios nušalintos nuo viešo gyvenimo, uždarytos šeimoje, negalėjo staiga tapti aktyviomis ir susipratusiomis tautinio atgimimo dalyvėmis. Reikėtų atkreipti dėmesį, jog propaguojamas moterų išsilavinimo būtinumas dar nereiškė, kad jos skatintos ateiti į viešąją erdvę. Veikiau priešingai – buvo skelbiama, kad išsilavinimas joms pirmiausia reikalingas tik kaip tautiškai susipratusių (ir išsilavinusių) vyrų žmonoms bei būsimų vaikų motinoms: „Vyro aspiracijoms pritarianti žmona ir patriotiškai išauklėti vaikai tapo idealios tautinės šeimos simboliu. Tuo tarpu vyrai matė save visuomenės ir kultūros veikėjais, o ne šeimos dalimi."[107] Tą patį teigia ir XIX a. vidurio ir XX a. pradžios viešąjį diskursą nuodugniai tyrusi Jurga Miknytė: „Moters veiklą viešojoje erdvėje šiuo etapu jie [liberaliojo diskurso atstovai] palieka nuošaly kaip mažiau gynybiškai svarbią ir aktualią."[108]

Rachelės G. Fuchs ir Victorios E. Thompson teigimu, moterys skirtingais laikotarpiais, susiklosčius skirtingoms aplinkybėms, Vakarų istorijoje buvo tapatinamos ir su tradicija, ir su modernizacija. Kaimo moterys, kaip esančios arčiausiai gamtos, laikytos tradicijos puoselėtojomis, o miesto moterys gąsdino savo modernumu. XIX amžių šios mokslininkės laiko pereinamuoju laikotarpiu, kai bendruomenė vis dar turi pirmumą individo atžvilgiu, tačiau pastarojo vaidmuo vis labiau pabrėžiamas ir sureikšminamas. Tuo metu ryškus nevienodas ir netolygus moters vaidmens bendruomenėje įsivaizdavimas: kaimo bendruomenėse, darbininkų klasės priemiesčiuose, kai kurių socialistų utopistų grupių gyvenime moteris yra viena svarbiausių veikėjų; tačiau tautos, valstybės gyvenime jai dažniausiai priskiriama simbolinė, tautą konsoliduojanti funkcija, nors jos vaidmuo realiai išlieka gana pasyvus[109].

[107] *Ibid.*, p. 117.

[108] Jurga Miknytė, „Moters socialinio vaidmens konstravimas viešajame diskurse XIX a. vidurio–XX a. pradžios Lietuvoje": Daktaro disertacija, Kaunas, 2009, p. 151.

[109] Žr.: Rachel G. Fuchs, Victoria E. Thompson, *Women in Nineteenth-Century Europe*, New York: Palgrave Macmillan, 2005, p. 2–5.

Naujai iškilusi lietuvių inteligentų karta, apsibrėždama galimas tautos gaivinimo, kūrimo formas, *Aušroje*, nors ir ne itin dažnai, ima kelti ir moterų kausimą. Kaip pastebi Miknytė, lietuviakalbio liberaliojo diskurso, apibrėžiančio galimus moters socialinius vaidmenis, adresatė yra valstietė moteris[110]. Jos išsilavinimo, padėties šeimoje ir visuomenėje klausimas viešas diskusijas pradėjusiems vyrams atrodo opiausias. Pirmasis į moteris, jų visuomeninę padėtį *Aušroje* dėmesį atkreipia Jonas Šliūpas, konceptualizuodamas naują, lietuvišką švietimo programą straipsnyje „Apie įtaisymą lietuviszku mokslavieczіu"[111]. Į būsimą lietuviškos mokyklos viziją jis įtraukia ir moteris, taip pradėdamas diskusiją moterų švietimo klausimu, persikėlusią ir į XX a. Šliūpas priešinasi vyraujančiai minčiai, kad merginoms nereikia tokio paties išsilavinimo kaip vyrams, tvirtindamas, jog išsilavinusios moterys būtinos sėkmingai funkcionuojančiai tautinei bendrijai:

> Kad mergiszka palieka motiną, ji reikalauja gausios apszvaistos uźauginimui vaiku; o tam tikrą apszvaitą neiszsigali dūti juk nei sziądikszcziai gimnaziniai mokinimo buklai ir dalikai. O neisztekėjusias mergaites spiria kova uź buvį turėti dailą rankoje, szviesą galvoje, o dorą szirdije, kitaip jos klotis bus judi, netvarki. [...] Kad-gi tas spėkas sustambinti, atvesti ant savopo darbsztumo, reiki ligiai ir tokiu pat keliu gudinti mergiszkį ir viriszkį, kitaip mergiszkis visadą bus kalpu, vergu viriszkio. Ant galo pati klotis draugijos prideri nů iszdailinimo joje visu spėku; kitaip draugija suźus pergalėta kaimėnu, seniai supratusiu tą teisibę. Jau czia neszneku, kad teisingumas draugijos dėl savo drauginink u ir meilė artimo, kentanczio priespudį lities, spiria kiekvieną źmogų prisiglausti prie mokslo, kurs uźsistoja uź priverźtą padėjimą mergiszkiu.[112]

Norėdamas pagrįsti vienodų lavinimosi sąlygų moterims ir vyrams reikalingumą, straipsnio autorius turi pasitelkti etikos, moralės

[110] Jurga Miknytė, *op. cit.*, p. 147.

[111] J. S. Kůksztis [Jonas Šliūpas], „Apie įtaisymą lietuviszku mokslavieczіu", *Auszra*, 1884, Nr. 1–3, p. 31–37.

[112] *Ibid.*, p. 35–36.

argumentus. Svarbu pastebėti, kad moterų švietimas orientuojamas išlaisvinti moterį iš jos žemesnės padėties, taip pat akcentuojama, kad išsilavinusių moterų būtinai reikia lietuviškos bendrijos išlikimui. Čia dar ne toks ryškus utilitarinis požiūris į moterį – tik kaip lietuviškos šeimos puoselėtoją. Šliūpas pastebi, kad atsiskyrusiai nuo motinos merginai nebepakanka vien namų aplinkoje, natūralioje moterų bendruomenėje įgytų žinių, vis sudėtingesnėje socialinėje situacijoje nebegalima pasikliauti tradicijos palaikomais moterų socializacijos būdais. Nauja patirtis, kai atsiranda tradicijos suformuotų elgsenos modelių nebeatitinkančių veiklų, verčia permąstyti ir asmenybės ugdymo programas. Vyro ir moters santykiams imami taikyti nauji vertinimo kriterijai, pora pradedama įsivaizduoti kaip lygių žmonių sąjunga, todėl moterų galimybės šviestis galėtų išvaduoti jas iš „lyties priespaudos". Šis pavyzdys puikiai iliustruoja, kad reikšmių apytaka vyksta abiem kryptimis – plėtojama modernios visuomenės, lygių žmonių savanoriškos bendrystės vizija keičia požiūrį ir į šeimos narių santykius privačioje namų erdvėje.

Aušroje pirmą sykį į viešumą imami kelti privataus moterų gyvenimo skauduliai. Neabejotinai reikšminga, kad konkrečios, savo akimis matytos (vėliau šis argumentas bus pagrindinis Žemaitei ginant savųjų kūrinių patikimumą, tikrumą) moterų gyvenimo dramos pasakojamos moters – *Aušroje* savo eilėraščius spausdinusios Liudmilos Malinauskaitės-Šliūpienės. Vandos Daugirdaitės-Sruogienės teigimu, ši moteris buvo pirmoji bajorė, įsitraukusi į tautinio atgimimo veiklą, spaudoje iškėlusi vargingos moters padėties faktus, palietusi ir moters emancipacijos klausimą[113]. Be įvairiausių istorijų iš visos Lietuvos, pasirodo ir moterų gyvenimo istorijos, labiausiai atskleidžiančios jų padėtį šeimoje. Malinauskaitė-Šliūpienė savo publikacijomis atveria

[113] Vanda Daugirdaitė-Sruogienė, „Liudvika Malinauskaitė-Šliūpienė (1864 02 04–1928 04 07): biografijos nuotrupos", *Lietuvių tautos praeitis*, 1985, kn. 2 (30), Nr. 8, Chicago: Lietuvių istorijos draugija, p. 13. Sruogienė, remdamasi nepatikslintais šeimos duomenimis, teigia, kad Malinauskaitės-Šliūpienės vardas buvo Liudvika (žr.: *ibid*). Tačiau Vytauto Vanago *Lietuvių rašytojų sąvade* pateiktas Liudmilos vardas (žr.: Vytautas Vanagas, *Lietuvių rašytojų sąvadas*, Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 1996, p. 120).

duris į privatų namų (moterų, vaikų) pasaulį, daugiausia pasakodama apie kenčiančius žmones: sergančios, ką tik pagimdžiusios jaunutės moters, vyro, tuo pat metu gyvenančio su dviem moterimis – žmona ir samdine, su abiem susilaukusio po šešetą vaikų; jaunos motinos, palaidojusios pirmagimį ir priverstos ištverti girto vyro mušimą, istorijas. Malinauskaitės-Šliūpienės „reportažai" iš kasdienio moterų gyvenimo galėtų būti laikomi jau kituose laikraščiuose spausdintų Žemaitės „Paveikslų" priešistore. Šiuose pasakojimuose neišvengiama moters dalia – žmona, vaikų motina – yra lydima kančios, skausmo: „Ar-gi ger regėti isztekant jaunas mergaites, kurios neżino ir nesupranta, kas tai yra gyvenimas, ir ar malonu matyti kaip jos velka paskui sunkų jungą?! Joms nabagėms rodosi, kad visai ras laimę iszėjusios isz tėviszkos pastogės. Nesakau nėko apie tas, kuriu paźiura susitalpinusi ir kurios iszmano savo paszaukimą. Juk moteriszkė kaip kada ir labai nelaiminga ir nevieną tilią aszarą nuszlůsto..."[114] Šeimos gyvenimo rėmuose sutelpantis moters gyvenimas jau pradeda rodytis ne kiekvienai moteriai tinkantis, nebūtinai kiekvienos tikrąjį pašaukimą atitinkantis. Kita vertus, straipsnio autorė fiksuoja ir tam tikrą moterų naivumą, negebėjimą realiai vertinti savo padėtį: „Asz tankei klausiau pacziu bernu, kam jos iszteka suprasdamos, kokiu vargu susilauks. ‚Taigi', atsako, ‚kad butumėme žinojusios didumą to vargo, nebutumėme tekėjusios.' – ‚Kiekviena moteriszkė', tariau, ‚žino gerai, kad turi tankiausei vaikus, kadą iszeina uź vyro'. – ‚Mislyjome, kad neturėsime,' trumpai atsako. Ir gailu anu buriu vaikeliu, paleistu į szvietą dėl didźiausio vargo."[115] Žinoma, suvokiant XIX a. pabaigos kaimo moters pasirinkimo galimybes, autorės užduodamas klausimas „Kam išteka?" yra ne visai adekvatus. Tačiau jaunų moterų atsakymai liudija, kad pastarosios dar nereflektuoja savo padėties, t. y. nemato, kad visų kaimo moterų padėtis yra beveik tipiška ir neišvengiama. Tik nepriklausanti šiai aplinkai moteris – bajorė Malinauskaitė-Šliūpienė – gali ją stebėti tarsi iš šalies

[114] Aglė [Liudmila Malinauskaitė-Šliūpienė], „Skobi putra isz gyvenimo Lietuvininku", *Auszra*, 1885, Nr. 1, p. 14.

[115] *Ibid.*, p. 17.

ir daryti, rodos, tokius akivaizdžius, bet kaimo moterų sąmonės nepasiekiančius apibendrinimus: „Barbariszki dar tebėra musu žmonės, nėra jûse jausmai nei maźumą iszdailinti. Dėl ju myris vaiko, paczios liga, tėvu nelaimė – tai nėkas [...]“[116]. Ji, kaip ir Šliūpas, mano, kad be išsilavinimo žmogaus jausmai lieka „neišdailinti“, o be išlavintų jausmų neįmanoma subtiliau pajusti / suvokti savo padėties tragizmo, ir tiki švietimo galia sušvelninti „barbarišką“ žmogaus prigimtį.

Malinauskaitė-Šliūpienė taip pat reaguoja[117] į 1884 m. 9 numeryje pasirodžiusį apsišvietusio pasiturinčio lietuvio skelbimą apie „sav szviesios Lietuvaites per paczia“ paieškas[118]. Moters žvilgsnis iš karto fiksuoja skirtingą tėvų požiūrį į vaikų auklėjimą, kai sūnūs siunčiami mokytis, o „dukterės tů tarpu auga, kaip eglės miszke“[119]. Kaimo merginoms, bajorės akimis, būdingas kitoniškas, nekultivuotas gamtiškas būvis. Iškalbinga atrodo pačios autorės slapyvardžio (Aglė, Eglė) ir viename eilėraštyje moters dalią bendruomenėje – kaip eglės greta kitų medžių miške – nusakanti paralelė:

> Aglė augszdangė sniegu apklota
> Kaipo skraistę seno vaidėlioto
> Ir puikiai puikiai į dangų źiuri,
> Kad tarp Lietuvos vietą ji turi... [120]

Ir nors į mitinę vaizduotę atsiremiančioje poemoje moteris gali turėti savo vietą etninėje bendruomenėje kaip eglė greta kitų medžių miške, žiūrint iš socialinės perspektyvos, tokia „nesukultūrinta“ moteris rodosi nebetinkama *apšviestiems* lietuviams, kurie nori,

[116] *Ibid.*, p. 16.

[117] Szarka [Liudmila Malinauskaitė-Šliūpienė], „Trumpa paźvalga, kodėl musu Lietuviams vargu yra gauti paczias Lietuves“, *Auszra*, 1885, Nr. 4–5, p. 97–102.

[118] [?], „Pasituris apszviestas Lietuvis geidauja sav szviesios Lietuvaites per paczia.“, *Auszra*, 1884, Nr. 9, p. 327.

[119] Szarka [Liudmila Malinauskaitė-Šliūpienė], *op. cit.*, p. 98.

[120] Aglė [Liudmila Malinauskaitė-Šliūpienė], „Lietuvos miszkai“, *Auszra*, 1884, Nr. 12, p. 417.

kad „[p]ageistinoji žmogistė turėtu jį visiszkai suprasti, t. e. turėtu žinoti, jog žmogaus szirdije tilpsta ne vien rupesnis apie maistą, drabužį, pastogę ir kuniszką ramumą, bet ligiai tur' ten vietą troszkimas visûtinos doribės, teisibės, tėvinės meilė"[121]. Sociumo keliami nauji reikalavimai asmeniui pirmiausia susiję su vidinėmis savybėmis: moters švietimas turi lavinti ir tinkama linkme pakreipti troškimus bei ugdyti jausmus – mokyti mylėti tėvynę.

Malinauskaitės-Šliūpienės požiūriu, nepakankamas išsilavinimas ne tik griauna moterų gyvenimus („Tėvas pamislyjęs atidůda dukrelę ir nabagė eina už žmogaus tolimo jos szirdźei ir mąsczei. [...] jůs nerisza meilė ir gůdonė, bet tiktai velniszka sandora... Ir taip jauna, patogi mergaitė eina ant gyvenimo, katras uźmusza visus pobudźius jos szirdies ir ją dvasiszkai nuźemina."[122]), bet ir yra pražūtingas naujai besikuriančiai tautai, nes lenkės, gudės, vokietės tampa išsilavinusių vyrų pačiomis. Ji, kaip ir dauguma tautinės šeimos kūrimo klausimu nuomonę pareiškusių vyrų, mano, kad Lietuvoje gyvenančios lenkės yra pavojingos: „Iszėjusi isz baźnyczios parodo ji tai savo nagelius ir ragelius ir perverczia savo vyrą, priderėti prie Lenku, kur civilizacija ėsanti jau augsztai iszkilusi – o Lietuvei dar apie ją tiktai mislyti tepradedą..."[123] Ūkininkai, nesirūpindami dukterų švietimu, prisideda prie tautos pražūties: „Lenkė mylės Lenką ar sulenkůtą Lietuvį, o nėkados tikrą Lietuvį. Musu mėlinakės Lietuvėlės butu geriausios dėl Lietuviu, jos neiszauszintu tos ugnies, bet dar padidintu. Kas geriaus gali suprasti meilę dėl tėvynės ir pasiszventimą, jeigu ne pati Lietuvininkė?... Vienas kraujas, katras plaukia gyslose Lietuviu, gal tiktai padaryti giminę ir tėvynę laiminga."[124] Vienas kraujas, išsilavinimas, naujas tautinės šeimos modelis yra tie pamatai, ant kurių turi augti naujai steigiama tautinė bendrija. Būtent *Aušroje* galime matyti, kaip

[121] „Pasituris apszviestas Lietuvis...", p. 327.

[122] Szarka [Liudmila Malinauskaitė-Šliūpienė], *op. cit.*, p. 99.

[123] *Ibid.* Šliūpienės, kilusios iš bajorų, ištekėjusios už lietuvio inteligento, įsitraukusios į visuomeninį darbą, pavyzdys liudija, kaip greit moterys persiima dominuojančia ideologija ir net „pamiršta" savo pačių praeitį.

[124] *Ibid.*, p. 101.

debatai svarstant tautinės šeimos kūrimo problemas (apsišvietusio vyro ir visiškai jį suprantančios žmonos[125]) paliečia tautos ateities, jos išlikimo galimybių klausimus. Viena pirmųjų, įsitraukusių į šią diskusiją, yra moteris, aiškiai suvokianti moterų padėtį ir numatanti trukdžius šiai naujai tautinės šeimos programai įvykdyti[126]. Tačiau pastebėtina, kad nors didesniosios dalies merginų paskirtis ir pačios Šliūpienės vizijoje yra šeimyninis gyvenimas, neretai jos matytas kaip sulaužantis jaunų merginų likimus, vis dėlto ši moteris atsargiai pamąsto, kad galbūt viena kita apšviesta mergina galėtų būti „dainininkė, rasztininkė, tepliotoja ir t. t.". Taigi dalis jų savuosius talentus galėtų realizuoti ir už šeimos ribų. Kita Malinauskaitės-Šliūpienės numatyta apsišvietusių moterų veiklos kryptis, geriausiai jų prigimtį atitinkanti profesija – mokytoja – vėliau bus realizuota daugelio į visuomeninę, kultūrinę veiklą įsitraukusių moterų: „Musu Lietuvėlės ‚raudonskrůstes, mėlinakės' tegul mokinasi ant mokintoju vaiku. Pabaigusios mokslą jeigu nerastu sav vietos, tegul imasi už darbo, pritinkanczio moteriszkei. Turtingesnios, galėdamos buti namėje, tegul mokina vargdieniu vaikus, o toks darbas bus naudingas dėl tėvynės ir jas iskels akyse visůmenės."[127] Mokytojos darbas ne tik labiausiai pritinka moteriai (beveik analogiškas motinos funkcijoms privačioje namų erdvėje, tik perkeltas į viešąją sferą), bet ir gali suteikti moteriai tam tikrą statusą viešajame pasaulyje.

Diskusijų pradžia *Aušroje* rodo, kad besikurianti tautinė bendrija į viešųjų reikalų svarstymą įtraukia ir moterų klausimą. Jis tiesiogiai

[125] Apsišvietusio lietuvio skelbime išsakytus būsimai žmonai keliamus reikalavimus patvirtina ir Malinauskaitė-Šliūpienė: „Kaip-gi galėtu doras, mokįtas žmogus paimti sav paczią tamsią? [...] Patsai negalėdamas rasti laimės namėj, jieszkotu jos už namu, nemeili jam butu ta žmona, kuri nesuprastu jo misliu, o jis jos." (*Ibid.*, p. 100.)

[126] Dalia Marcinkevičienė teigia: „Praėjus dešimčiai metų po minėto skelbimo, inteligentija atvirai nurodė, kad tautiškai susipratusių lietuvių nuotakų tradicinėje kaimo šeimoje nėra" (Dalia Marcinkevičienė, *op. cit.*, p. 75.). Būtų galima patikslinti, kad šį faktą pirmoji konstatavo moteris, praėjus mažiau nei metams po minėtojo skelbimo pasirodymo.

[127] Szarka [Liudmila Malinauskaitė-Šliūpienė], *op. cit.*, p. 101.

susiejamas su tautinės šeimos kūrimo poreikiu. Šių svarstymų centre – lietuvė kaimo moteris. *Aušroje* pirmą sykį suformuluojama būtinybė šviesti moteris, šitaip parengiant jas kitokiam – susipratusių lietuvių – šeimyniniam gyvenimui. Tačiau tenka pastebėti, jog lygia greta, nors gal ir ne itin stipriai, nuskamba mintys, kad išsilavinusi moteris galėtų prisidėti ir prie lietuviškos visuomenės kūrimosi, taip pat numatoma ir galima jos savirealizacija už šeimos ribų – užsiimant galbūt ne tik „taikomąja" veikla. Akcentuotina, kad į diskusijas įsitraukusi bajoriškos kilmės moteris fiksuoja ir menką moterų sąmoningumą. Nors šie pasisakymai dar gana toli nuo 1843 m. lenkakalbėje spaudoje Lietuvos bajorių švietimo klausimu Eleonoros Ziemęckos išsakytų minčių, jog „moteris turi būti mokoma pažinti save, suvokti savo santykį su Dievu, įvertinti epochines visuomenės problemas ir tendencijas"[128], tačiau poreikį skatinti tam tikrus moterų savivokos, refleksinius įgūdžius čia atpažinti galima.

Varpas: moterų vaizdiniai vyrų tekstuose

Varpe imamasi aiškiau apibrėžti, kas yra laikraštis, t. y. griežčiau nusakyti, kuo skiriasi viešoji erdvė nuo privačios: „Vienok, dėl iszpildymo to musu noro [per lietuvišką kroniką pristatyti reikalus ir darbus lietuvių – *R. B.*], reikia pagalbos, reikia idant vientauczei, kur norint ėsantiejie dûtu mums reikalingas žinias, kurios rupi visûmenei, (ne apreiszkimus privatiszko gyvenimo, kokius garino Amėrikos lietuviszki laikraszczei, bet mes tûs bobiszkus pliauszkimus randame netinkanczeis dėl spaudos ir nenaudingais)."[129] Privataus gyvenimo detalės, skelbiami faktai atsiduria greta su šios erdvės atstovėmis „bobomis" ir jų pliauškalais, t. y. tuščias beprasmis kalbėjimas yra tai, nuo ko atsiriboja viešosios erdvės formas ėmęsis kurti naujas lietuviškas laikraštis. Tačiau tenka pastebėti, kad, daugėjant lietuviškus laikraščius skaitančiųjų, moterys numatomos kaip šio laikraščio

[128] Jurga Miknytė, *op. cit.*, p. 31.

[129] a-b [Juozas Adomaitis-Šernas], „Isz tėvyniszkos dirvos", *Varpas*, 1889, sausis, Nr. 1, p. 8.

adresatės, pastebima, kad *Varpas* skaitomas ir moterų, dėl to siūloma dailinti kai kurių straipsnių kalbą, švelninti toną: „[...] ir moterys jau pradeda ‚V' skaityti. Prigulėtų, màn rodosi, truputį švelniau apsieit su moterų estetika, nebaidyt be reikalo nuo ‚V.' ir teip begalo baugščios musų ‚Gražiosios lyties'."[130] Tikima, kad moterys iš prigimties bailesnės, todėl ne tik namų gyvenime, bet ir viešojoje erdvėje jos atsiduria silpnųjų pusėje kaip ypatingos globos ar net priežiūros reikalingi asmenys.

Varpas tęsia ir išplėtoja *Aušroje* Šliūpo pradėtą polemiką dėl moterų švietimo. Moterų išsilavinimo būtinybė tiesiogiai susiejama su naujos lietuviškos šeimos projektu: „Kad apszviestos Lietuvninkės ir ne atnesztu musu tėvynei jokios kitoniszkos naudos, tai jau dėl to vieno, idant apszviesti Lietuvei galėtu isz savo tautos paczias vesti, mokinimas Lietuvininkiu yra reikalingu."[131] Tikro lietuvio („lietuviszko typo") sukūrimas sietinas su lietuviška šeima. Tačiau konstatuojamas faktas, kad trūksta išsilavinusių kaimiečių merginų. Su tokiomis merginomis, kokias galima rasti Lietuvos kaime, „valandose atilsio ne gali nei pasirodavoti savo darbe, nei pasikalbėti apie nieką kaip tik apie dalykus nesiekenczius toliaus už rubežių kasdieniniu atsitikimu ir ne turinczius jokios sujungmės su intelėktualiszkais darbais"[132]. Privačioje erdvėje užaugusi, jos suformuota moteris yra visiškai netinkama žmona intelektualinių aspiracijų turinčiam vyrui. Todėl moters švietimas sykiu reiškia jos įvesdinimą į viešųjų reikalų pasaulį. Moters supažindinimas su viešaisiais reikalais reikalingas tam, kad ji taptų prasmingų pokalbių su vyru pašnekove, be šių privačių pokalbių vyro, kaip viešo asmens, gyvenimas yra nepakankamas.

Varpe keliamas tikslas pritraukti moteris į viešąjį gyvenimą, sykiu norima, kad jos taptų labiau matomos: „Mes sutinkame jas eilėse mo-

[130] P. A. [Petras Avižonis], „Gromatos iš svetur II", *Varpas*, 1893, liepa, Nr. 7, p. 108.

[131] -j-g , „Reikalingumas Lietuvaicziu apszvietimo", *Varpas*, 1889, kovas, Nr. 3, p. 33.

[132] *Ibid.*

tynu, gimdytoju, pacziu, tarnaicziu, siuvėjų, audėjų ir t.t., kurios tik lieka savo siaurame giminiszkame ratelije, bet kaip-gi mažai randasi dirbancziu ant platesnio tėviniszko lauko, pasiszvencziancziu savę dėl tautiszku lietuviszku reikalu!"[133] Tradiciniai moterų vaidmenys (motinos, žmonos), amatai, žymintys jų priklausymą namų sričiai, giminystės ryšiais susaistytai žmonių grupei, regimi kaip labai siaura erdvė, visiškai priešinga plačiam viešųjų tėvynės labui skirtų darbų laukui. Tekste pakartojama ir patvirtinama opozicija tarp natūralaus priklausymo giminės ryšiais susaistytai moterų bendrijai, kurios ribos – privati namų erdvė, ir sąmoningo savęs priskyrimo prie kitos bendrijos – dirbančiųjų tautiškus darbus, kurie yra nepalyginti vertesni ir „augszcziaus ir tvirzciaus" stovi. Tačiau šiame straipsnyje išsilavinusių moterų, tiesa, svetimtaučių, istorijos pateikiamos kaip sektini pavyzdžiai, „szviesios kibirksztys": „Dabar važinėja po Amėriką jauna Eskimoska *Olay Kramar,* skaitydama prelekcijas isz gyvenimo, budo padavimo ir t.t. savo vientaucziu Grenlandijoje."[134] Remiantis tuo metu itin išpopuliarėjusia statistika, jos rodikliais – gerokai didesniu moterų skaičiumi nei vyrų – merginos skatinamos kitaip įsivaizduoti savo gyvenimo istorijas, ne tik kaip žmonų ir motinų: „Lietuvoje, kad ir visi vyrai paimtu sau paczias, tai ir da liktu apie 50000 neiztekėjusiu merginu; dėl kiekvieno vyro iszpultu po 1 1/13 moteru. Ta prieżastis aiszkei rodo, kad mergaitėms ne uźtenka sapnai apie pirszlius, bet reikalingas mokslas ir amatai, ant kuriu ir sunkiausiame padėjime galima pasiremti ir savę iszmaityti."[135] Nelieka nepastebėta ir moterų steigiamų draugijų veikla, kuri traktuojama kaip papildanti lietuvišką viešą gyvenimą – „prisidėjimas moterų suteikė, teip sakant, pilnumą visam draugijos darbui"[136]. Regis, tautinio atgimimo vaizduotėje jau ima šmėkščioti savarankiškos, pačios savimi įstengiančios pasirūpinti moters vaizdinys – *Varpe* pasirodo minčių apie galimą moterų

[133] Budrys [Juozas Adomaitis-Šernas], „Isz visur", *Varpas*, 1889, kovas, Nr. 3, p. 43.

[134] *Ibid.*

[135] Idem, „Isz visur", *Varpas*, 1889, birželis, Nr. 6, p. 92.

[136] „Tėvynės varpai", *Varpas*, 1896, balandis, Nr. 4, p. 56.

dalyvavimą viešajame gyvenime, tik jos nebuvo nei dominuojančios, nei kaip nors plačiau aptartos.

Taigi nors pabrėžiamas privačios erdvės ankštumas, amžių sandūros moterų apšvietos programoje mintis sukasi ratu: teigiama, kad privatus moters gyvenimas su tradicinėmis moters veiklomis yra mažai ko vertas, tačiau moterų švietimas reikalingas tam, kad jas vėl grąžintų ten pat – į privačią namų erdvę. Todėl galima sutikti su Miknytės daroma išvada, kad liberaliųjų nuostatų publicistai „moters įtaką sociokultūrinei raidai suvokė per atliekamus žmonos bei motinos vaidmenis. Tautiškai sąmoningos kartos ugdymą ir vyro tautinės veiklos toleravimą šio diskurso dalyviai įvardijo kaip pagrindinę lietuvės funkciją, atliekant lietuvybės sergėtojos bei skleidėjos vaidmenį“ [137]. Mokslo išvestos į pasaulį moters gyvenimas turėjo įgyti kitą kokybę, tačiau švietimas, kaip tam tikra ideologijos forma, tampa būdu kontroliuoti privatų šeimos gyvenimą. Neatsitiktinai šeimos klausimas tampa tokiu viešu reikalu. Dėl tos pačios priežasties tikima, kad būtent sąmoningai apsisprendusios lietuvėmis būti moterys gali kardinaliai pakeisti kasdienį gyvenimą: „Todel nů musų moterų daugiausia ir priguli įvesti lietuvišką kalbą į kasdienį musų gyvenimą, padaryti lietuviškus musų susiėjimus. Tai *pirmutinė pareiga* Lietuvos moterų [...].“[138] Svarbiausia moterų priederme ir jų prigimtį atitinkančiu rūpesčiu vis dėlto paliekamas privatus namų pasaulis: „Musų tautiškas atgijimas tuomet tiktai bus pastatytas ant tvirto pamato, kuomet bus užtikrintas auginimas jaunos inteligentų kartos priderančioj dvasioj namieje, t.y. kuomet pirmutinį prisirišimą prie prigimtos kalbos, pirmutinę kibirkštėlę meilės savo krašto ateisiantiejie musų patrijotai galės įgyti nuo savo gimdytojų. Tai *antra pareiga* Lietuvos moterų, vėlei tokia, kurią pildo be jokio abejojimo ir pasididžiavimo (?) moterys visų tautų.“[139] Patriotinis vaikų auklėjimas yra suvokiamas kaip iš moters prigimties kylanti pareiga,

[137] Jurga Miknytė, *op. cit.*, p. 129.

[138] P. A. Pakeleivingas [Pranas Mašiotas], „Prie ‚gromatų iš kelionės‘“, *Varpas*, 1893, gegužė, Nr. 5, p. 79.

[139] *Ibid.*

kurios neįmanoma išvengti. Šios dvi moterų užduotys – kasdienio gyvenimo sulietuvinimas ir lietuvių patriotų (greičiausiai tik sūnų) auginimas – yra dvi moters gyvenimui visiškai pakankamos užduotys: „Šitų dviejų pareigų visai užtenka Lietuvos moterims, kurios nori prigulinčiai nešioti šitą vardą, nori buti bitėmis. Darbai ‚ant platesnės dirvos' priklauso prie kategorijos ypatingų nuopelnų."[140] Įdomu, kad amžiaus pabaigoje rašantys liberalių pažiūrų lietuviai atkartoja amžiaus vidurio lenkakalbio konservatyvaus diskurso pažiūras į moterį. Zita Medišauskienė pastebi, kad XIX a. vidurio bajorai pasigenda jiems pritinkančių žmonų ir jų ugdymo klausimą paverčia viešų diskusijų objektu[141]. Mokslininkė teigia, kad nors keliamas moterų lavinimo klausimas, tačiau „paliekamas griežtas atskyrimas: pasaulis – vyrams, Dievas ir šeima – moteriai. [...] Moteris esanti sutverta namams ir šeimos gyvenimui."[142].

Varpe vyrai išsako daugybę kritikos moterų atžvilgiu: pirmiausia kritikuojami „žemi" moterų idealai: „Tarp daugumo gencziu idealai jaunu mergaicziu augsztesnės kilmės neperplatus da ir susitraukia beveik į vieną: laukimo vyro, kursai, pagal vienu norą, turi buti kunįgaikszcziu su auksůta krutine, kitos laukia gėndroliaus su barszkanczia szoblė ir t.t.; nedailios, kuprotos, szlubos jieszko savo iszganytojaus ir sziek tiek žemiaus; kiekviena gi, nesulaukus iszsipildymo savo troszkimu, pradėda kaltinti už tai vyriszką žmonijos pusę."[143] „Moterystė" nėra ta veikla, kuri gali atnešti moterims garbės, siejamos su „viesza nauda". Todėl reikalaujama, kad moterys taptų lygios su vyrais darbininkais, tą pasiekti padėtų aukštasis išsilavinimas, prieinamas tuo metu, tiesa, tik Anglijos, Danijos moterims: „Turint augsztą specijalizką mokslą, nereiktu moterims

[140] *Ibid.*

[141] Zita Medišauskienė, „Moters idealas Lietuvos konservatorių akimis (XIX a. vidurys)", *Feminizmas, visuomenė, kultūra*, 2001, Nr. 3, p. 121.

[142] *Ibid.*, p. 122–123. Miknytės XIX amžiaus vidurio lenkiakalbės spaudos ir raštų analizė patvirtina Medišauskienės teiginius. Žr.: Jurga Minkytė, *op. cit.*, p. 24–39.

[143] Budrys [Juozas Adomaitis-Šernas], „Isz visur", *Varpas*, 1889, gegužė, Nr. 5, p. 72.

skųstis ant vyru uź prispaudimą, kurį pagimdė tiktai tinginiavimas moteriu, emancija gi, lygios tiesos, gal buti uźpelnytos lygiais darbais, lygiomis gyvenimo sunkinybėmis; – lygi nauda – isz mokėjimo paczioms sau uźtekti, ne laikent, idant vyrai visur gelbėtu ir visur butu pildytojais moteru noru."[144] Moterų siauras akiratis, nulemtas jų žemesnės padėties, paaiškinamas pačių moterų tinginyste, lygiai tokia pačia logika vadovaujamasi, kai moterys kaltinamos dėl nemoralaus vyrų elgesio, teigiant, kad „jeigu vyrai nerastu medegos dėl geidulavimu tarp sutinkancziu ant to moteru, turetu patys kitaip elgtis".

Vinco Kudirkos tekstuose galime rasti gana prieštaringą požiūrį į lietuvaičių išsilavinimą, jis perteikia ir ūkininkų, kurie jaunųjų inteligentų skatinami dukterų kraitį paskirti jų mokslams, nuogąstavimus dėl jų dukroms gresiančių pavojų: pamokyta ūkininko dukra gali tapti ponia ir nebenorės jokių ūkiškų darbų dirbti; kur mokytai ūkininko dukteriai dėtis, jei ji neištekės už gydytojo ar daktaro; besimokydama mergina gali „nueiti ant nieko", nes mokydamosi mergaitės gali išdykti[145]. Tuo metu itin gają mintį, kad išsilavinusios moterys turi menkesnes galimybes sukurti šeimą, patvirtina ir 1896 m. iš *Revue des revues* perspausdintas straipsnis, kuriame pateikiami skaičiai apie amerikiečių merginų išsilavinamą, jų santuokinę padėtį. Ten keliamas klausimas, ar „[m]okintos moters abelnai, ypač gavusios universitėtiškus dipliomus, ar turi tiek pat šansų ištekėti, kaip moteriškes, ne ragavusios užginto obalio žingėidos?"[146]. Didelis susirūpinimas moterų švietimu, jų padėties gerinimu sukelia ir priešingas reakcijas, atsiranda vyrų, kurie tvirtina, kad šitaip moterys per daug lepinamos, netgi tvirkinamos: „Toks gražus ir išpaikintas draugijos vaikas – tai moteriškė. Atsirado ji ant šio svieto graži ir menka, o motina draugija padarė su ja tą pat, ką neišmaną tėvai daro su savo mylimiausiu

[144] *Ibid.*

[145] Q. D. ir K. [Vincas Kudirka], „Tėvyniszki varpai", *Varpas*, 1891, vasaris, Nr. 2, p. 23.

[146] Pagaikštis [Antanas Macijauskas], „Klausymas apie ištekėjimą tarp mokintų moterių" (iš „Revue des revue"), *Varpas*, 1896, spalis, Nr. 10, p. 141.

kudikiu – glamonėjimu da labiau susilpnino ją fiziškai, dykavimu ir žibučiais pagadino jos morališką sauvaldystę."[147] Per didelis moterų aukštinimas, Prano Mašioto manymu, padaro taip, kad neišsivysto šių „žmogiškoji pusė", būtina šventoms ir laimę suteikiančioms šeimyninio gyvenimo pareigoms. Kita vertus, šiame straipsnyje rasime įžvalgą, tiesiogiai susiejančią moterų aukštinimą (iškėlimą į „angeliškas sferas") su jų pavergimu: amžina vergystė ir „angelystė" yra dvi to paties medalio pusės.

Jonas Mačys-Kėkštas aptinka tik vieną kitą tikrą moterį lietuvę[148], sykiu mėgindamas apibrėžti vartojamos sąvokos turinį: jo teigimu, kalbama apie inteligentiškas gyvenimo drauges, geras motinas, moteris, kurių idealai būtų tokie patys kaip apsišvietusių vyrų. Puslenkės, kurios daugmaž atitiktų keliamus reikalavimus, griežtai nurašomos, nė viena jų „niekad nebus tikrai lietuviška motina". Moterys – konservatorės, vyrų skleidžiamos idėjos nepajėgia „pargriauti jų per amžius įsistovėjusių idėjų"[149]. Moterų konservatyvumas vienais atvejais vertinamas neigiamai, kaip nenoras keistis, suprasti „naujų laikų dvasią", kitais atvejais jis tampa moterų pranašumu: „Čia labiausiai mums gali padėti ištekėjusios už ex-kareivių moterys, kaipo konservatyviškas gaivalas, kursai gaivinime lietuvystės stojasi pirmažengiu."[150] Pranašumai, įgyjami vedant lietuvę merginą, „mandagią, padorią ir ne visai aklą", padės vyrui „veisti" lietuvystę gimtinėje ir namuose; stiprins vyrą ir padės jam palaikyti ryšį su žmonėmis (veikiausiai turima galvoje kaimietės merginos artimieji, giminės); „paves vyrui visą įtekmę vedime namų lietuvišku budu ir auginime vaikų tamtikroje dvasėje". Visos teigiamos moters savybės kildinamos iš to, kad visas jos gyvenimas – palenktas vyro „apšviestuolio" naudai. Tokia moteris „turi ypatingą gabumą taikinties prie dutų

[147] P. Ašekaitis [Pranas Mašiotas], „Prie emancipacijos moteriškių," *Varpas*, 1895, vasaris, Nr. 2, p. 35.

[148] J. M. Kėksztas, „Draugija pavojuje!", *Varpas*, 1893, sausis, Nr. 1, p. 1.

[149] *Ibid.*

[150] Dvylis [Pranas Mašiotas], „Dvylos gromatos", *Varpas*, 1893, liepa, Nr. 7, p. 109.

aplinkybių". Požiūris į merginas kaip į lengvai pasiduodančias auklėjimui leidžia kurti teorijas, kaip inteligentai vyrai galėtų „užsiauginti moteris": „Toksai inteligentas, kada jisai pabaigia mokslą,tegul susijieško patogią ne iš visai prastų namų mergaitę ir tegul ją leidžia į mokslą, jaigu įstengia kišinius, o jei ne, tai tegul patsai mokina. Tokia užaugusi, 17–18 metų, mergaitė, pasimokinus kokius 3–4 metus, po geru vedimu, jau bus gavus reikalingiausias žinias, o tolesnį lavinimąsi užbaigs ištekėjusi."[151] Žinoma, pripažįstama, kad vyrui „apšviestuoliui" vesti tokią merginą yra tam tikras aukojimasis(!), bet mažesnė blogybė nei vesti puslenkę.

1893 m. gruodžio mėnesį Vinco Kudirkos „Tėvynės varpuose"[152] papasakotas sapnas, kuriame lietuvaitė mergina į visus klausimus tesugeba atsakyti „tigi", papiktina vyrus: „Anasai ponas susapnavo, kad, kada svetimtautės moters moka ir drysta susikalbėti su juom, tai Lietuvaitė daugiaus nieko neišmanant, kaip tiktai medžio žievę krapštinėti, ir ant trijų yvairių klausymų, lyg idiotė, kuri nė klausymų neįstengia suprasti, machinališkai atsako ‚tigi'."[153] Svarbiausias argumentas ginant Lietuvaičių garbę straipsnio autoriui yra motina: „Kas per viena buvo toji, kuri pagimdė ir išauklejo tokį vyrą, kurs tarp tokių sunkių gyvenimo sąlygų nenuilsta bedirbdamas ant gero prispaustai Lietuvai, tėvynei, kurią geras patrijotas Lietuvis maliorius be abejojimo pamuliavotų pavidale Lietuvės, pavidale Tamstos, ir kitų patrijotų motinos?"[154] Straipsnio autorius suabejoja, kad visas lietuvių inteligentų patriotizmas, tėvynės meilė, „dvasiškoji gyvastis" yra jų išeitų aukštųjų mokslų rezultatas. Jam rodosi, kad suaugusio vyro „tvirti principai" yra išugdyti motinų, kai būsimi patriotai juos dar „be sąmonės" turėjo:

[151] „Keli žodžiai prie senojo klausymo", *Varpas*, 1893, vasaris, Nr . 2, p. 17. Dalios Marcinkevičienės tyrimas atskleidė, kokias dažnai groteskiškas formas įgaudavo realus tautinės šeimos kūrimo projektų įgyvendinimas. Žr.: Dalia Marcinkevičienė, *op. cit.*, p. 105–118.

[152] [Vincas Kudirka], „Tėvynės varpai", *Varpas*, 1893, gruodis, Nr. 12, p. 185–186.

[153] S.M. [Stasys Matulaitis], „Pro domo sua", *Varpas*, 1894, sausis, Nr.1, p. 8.

[154] *Ibid.*

Toki sapnai, pagal mano jausmą, kokį aš gaivinu savo širdyje prieš savo tautą, prieš visus lietuviškus žmones, prieš savo brolius ir seseris, prieš tėvus, o ypač savo seną, gerą, mylimą motiną, kuri nežiurint mano pusėtinai piktos prigimties, teip mokėjo įsėti ir įgaivinti gerbimą ir pamilimą viso gero, gražaus ir teisaus ir ištopelėti meilę ir prisirišimą prie savųjų ir savybės, kuri pagaliaus, man (ir kitiems vaikams, broliams ir svetimiems), prisekė tiek daug puikių, tikrai lietuviškų pasakų , pridainavo tiek dainų, priminė myslių, ir iš viso suteikė tiek mitologiškos ir kitokios medegos, kad, jeigu aš būčiau turėjęs šiokį-tokį talentą, tai iš to būčiau galėjęs sutverti visą literatūrą; kuri teip gražiai lietuviškai mokėdama ir tikroje lietuviškoje dvasioje bemastydama ir, reikalui parėjus, daug žodžių umoj valandoje besutverdama, ir manę toj pačioj dvasėje išaugino; kuri, ant galo, manę širdingai bemylėdama, ir mano širdį prie savęs ant amžių pririšo (o tokios yra kuome visos lietuviškos moters) [...][155]

Mėginant susieti tautinę savivoką su ypatinga vaikystės patirtimi, t.y. išryškinti motinos vaidmenį formuojantis tautinei sąmonei, pasitelkiama visai kita retorika, nebesiremiama racionaliais argumentais, priešingai – akcentuojami jausmai, vidiniais saitais sujungiantys asmenį su tauta, kitais žmonėmis. Būtent jausmai, suburiantys tautiečius tarsi vienos šeimos narius į bendriją, tampa svarbiausiu susipratusio, angažuoto asmens savimonės ženklu. Tai beveik nesąmoningas, intuityviai jaučiamas, labai stiprus prisirišimas prie to, kas gražu, gera ir sava. Moterų iš kartos į kartą perduodamos pasakos, dainos ir „mitologiška medega" regima kaip dirva, iš kurios kyla jau individuali, autorizuota meninė kūryba. Moteriškumo adoracija įgalina tautiniam darbui užiangažavusius lietuvius kitais būdais (ne vien racionaliais) pagrįsti, argumentuoti savąjį asmens tapatumą, nurodyti kitus jo šaltinius. Tapatumas, tiesiogiai susijęs su pirmine namų aplinka, regimas kaip labiau prigimtinis, „savybiškas". Pažymėtina, kad teigiamas moters-motinos vaizdinys keičia požiūrį ir į moterų kalbą – „ūmią valandą" moteris gali reikšmingai kalbėti.

[155] *Ibid.*, p. 9.

Į visuomeninį darbą įsitraukusios moterys palaiko būtent šią tapsmo veikliu, atsakingu lietuvių versiją, kai sąmonėjant nenutraukiami ryšiai su artimiausia aplinka, šeima, priešingai – į nacionalinį judėjimą įsitraukusio lietuvio tapatybė kildinama iš šeimos, ypatingo vaiko santykio su motina. Gabrielės Petkevičaitės-Bitės rašiniuose rasime tokį motinos meilės aukštinimą: „Motinos akys kaipo prilipusios prie sunaus veido. Meilė, viena tik meilė jose. Ta viena tikrų tikriausia meilė: doros motinos prie dorojo vaiko."[156] Tikima, kad motinos meilė vaikui gali būti pavyzdys, kaip reikėtų mylėti tėvynę: „Ar jo tėvynė ras jo širdyje nors dalelę tokios meilės, kuri teip gausia srove plaukia ant jo iš motinos širdies?.."[157] Stiprūs jausmai, kurių išmokstama šeimoje, labiausiai iš motinos, yra tas pamatas, be kurio patriotiškumas nėra pakankamas: „Tinka man žiurėti į tokius jaunus žmones! Jame nuo karto matai jautriąją širdį ir jei jam pasiseks lygiai su širdimi išlavinti protą, tai bus didelis turtas tai tautai, prie kurios priguli."[158] Šviečiamoji pačios Petkevičaitės-Bitės pozicija neleidžia remtis tik jausmais, manoma, kad sykiu turi būti lavinamas ir protas, tik tada tampama „turtu" savajai tautai. Tačiau į senos moters lūpas įdedamas pasergėjimas, kad kliovimasis tik protu gali būti pražūtingas: „Manding, žudo juos per daug didelis įtikėjimas į savo proto pajiegas."[159]

Greta teigiamų pavyzdžių, kai moterys ne tik pačios apsisprendžia šviestis, mokytis lietuvių kalbos, bet ir imasi mokyti kitus („Priešais tą pragaištingą darbą galiu pastatyti naudingą darbą merginos S., kuri teip-gi turėjo norą mokinti vaikus, bet suprato, kad lietuvius pridera mokinti lietuviškai. Jau daug eilių vaikučių išmokino skaityti ir rašyti, jau daug širdžių plaka dėkingumu garbės vertai merginai. Juo didesnis jos nuopelnas, kad nemokėdama nė žodžio lietuviškai, pirmiau išsimokino lietuviškos kalbos, o paskui ėmėsi šviesti mažintėlius. Garbė tokiai darbininkei!"[160]), *Varpe* randame ir pavojingų, grėsmingų

[156] B. [Gabrielė Petkevičaitė-Bitė], „Krislai", *Varpas*, 1901, vasaris, Nr. 2, p. 18.
[157] *Ibid.*
[158] Idem, „Krislai", *Varpas*, 1901, sausis, Nr. 1, p. 5.
[159] *Ibid.*
[160] „Tėvynės varpai", *Varpas*, 1896, balandis, Nr. 4, p. 57.

moterų, nuo kurių bent jau teoriniu lygmeniu, kai numatomos tautinės visuomenės plėtojimosi kryptys, atsiribojama. Pirmiausia į šią grupę patenka Lietuvoje gyvenančios puslenkės – svetimtaučių „šlebės", kurios „ant kiekvieno žingsnio drebia vyrui į akis: tu chlope! aš tau malonį parodžiau, tekėdama už tavęs!"[161]. Per svetimtautes jauni inteligentai priversti išsižadėti savo tėvų, giminių. Lenkės, regisi, yra sutelkusios visas pajėgas, kaip užkariauti lietuvius „apšviestuosius", „visokios vietinės lenkės, puslenkės, neturėdamos kur dėtis, stropiai darbuojasi apie apsukimą galvų musų inteligentams"[162]. Skirstant moteris į teigiamas ir neigiamas arba tinkamas ir netinkamas patriotams vyrams, vartojama iš namų ūkio ateinanti leksika – jos vadinamos „bitėmis" ir „širšėmis". Būtent su teigiamomis, „bitėmis", siejama Lietuvos ateitis[163].

Kita pavojingų moterų kategorijai priklausanti moterų grupė – davatkos, tai ypatingas moterų tipas, aptariamuoju laikotarpiu *Varpe* vertintas itin neigiamai: „[N]esinorėtų priskirti prie žemesniųjų sutvėrimų, o prie žmonių – lyg šlykštu."[164] Teigiama, kad „[d]avatka mųsų gadynės – tai daug bjauresnis išmislas net ir už anytą." Pats davatkų buvimas rodosi labai pavojingas ir kenksmingas draugijai. Pirma akcentuojama, kad davatkystė tampa pragyvenimo šaltiniu, savarankiška veikla, jos „parodė svietui, kad davatkystė taip-gi gera, kaip kunigystė, daktarystė, artojystė ir t.t., kad ji taip-gi gali išmatytį žmogų"[165]. Davatkystė gretinama su išimtinai vyriškomis profesijomis, vadinasi, davatkos „pasiektas" statusas artimas ypač vertinamoms vyriškoms veikloms, ne tik garantuojančioms pragyvenimą, bet ir suteikiančioms tam tikrą (privilegijuotą) vietą draugijoje. Pavojinga rodosi tai, kad moterys šį statusą pasiekia nedirbdamos, tai straipsnio autorių ypač gąsdina. Vienos, neturinčios nuolatinės gyvenamosios vietos („sparneliai"),

[161] Q. D. ir K. [Vincas Kudirka], „Tėvyniszki varpai", *Varpas*, 1891, vasaris, Nr. 2, p. 23.

[162] „Keli žodžiai prie senojo klausymo", *Varpas*, 1893, vasaris, Nr. 2, p. 17.

[163] P. A. Pakeleivingas [Pranas Mašiotas], *op. cit.*, p. 79.

[164] „Tėvyniszki varpai", *Varpas*, 1891, rugpjūtis, Nr. 8, p. 117.

[165] *Ibid.*

glaudžiasi klebonijose, prie turtingesnių ūkininkų ir taip prasimaitina, jos kaltinamos liežuvavimu. Kita grupė („pereklės“) „minta iš savo turtų ir aukų“– tai kartu, nedidelėmis grupėmis savo pasistatytuose namuose gyvenančios moterys, sulaukusios pilnametystės ir atsiėmusios turėtą dalį bei atsiskyrusios nuo šeimos. Tokio atsiskyrimo motyvai straipsnio autoriui rodosi nerimti, „jaigu tik išgirs nuo gaspadoriaus nemeilų patėmijimą ar už tinginiavimą, ar už ką kitą, arba tiesiog nenorėdama dirbti“[166]. Regis, aprašomų moterų gyvenimo būdas prieštarauja *Varpo* siūlomai ideologinei programai, kuri visų pirma remiasi darbo, kaip vienos svarbiausių vertybių, propagavimu. Kitas svarbus dalykas – davatkų gyvenimo būdas nėra orientuotas į naujai kuriamą draugiją. Davatkos atrodo kenksmingos ir ekonominiu požiūriu, nes „gadina ėkonomišką lygsvarą“. Jos piktina žmones – „sveikos, drutos, gerai pavalgę ir dykaujančios moters [...], įpač susigyvenę kelios išvien, ką gali daugiaus varinėti, jaigu ne paikumus, jaigu ne papiktinimus?“ Ypatingas jų gyvenimo būdas, manoma, sukelia ligą „hysteriją“. Įdomu, kad tokiu būdu prakutusios lietuvės moterys patenka į tą patį Vakarų kultūros kontekstą, kuriame moters laisvinimasis traktuotas kaip itin pavojingas jos psichikai[167]. Moterų atskiras gyvenimas susibūrus į savas bendrijas galėjo atrodyti kaip alternatyvus naujai kuriamai draugijai. Jos imasi auklėti žmones – „davinėja tiesas pasielgimo neva doriško“. Šios moterys mano galinčios savaip interpretuoti moralų žmogaus elgesį pagrindžiančius motyvus. Jų jaučiama galia (rėmimasis savu autoritetu), drąsa net kunigus kritikuoti – pelno didelę pagarbą tarp prastų žmonių, kurie „tokias davatkas laiko didelėje garbėje“. Ši alternatyvi moterų bendrija, turėdama aukštą statusą – garbę tarp žmonių, – kaimo merginoms rodosi kaip patrauklus gyvenimo būdas, atsiskyrusios ir savarankiškai gyvenančios davatkos „supaikina ir suvilioja merginas darbinįkes“. Galbūt todėl šios moterys taip smarkiai užsipuolamos,

[166] *Ibid.*

[167] Plačiau apie moterų laisvėjimą XIX a. pabaigoje ir šį procesą lydėjusius moterų negalavimus skaityti skyriuje „Gabrielė Petkevičaitė-Bitė: moters *litvomanės* tapatumo komplikacijos“.

kaltinamos dėl moterų degeneracijos Lietuvoje. Jų veikla Kavolio mąstymuose regima kaip „tarp moterų spontaniškai kilęs lyg ir nepriklausomas sąjūdėlis", per kurį „bandoma įtvirtinti nepriklausomos moters vaidmenį tokioje ideologinėje struktūroje, kuri neleidžia moteriai būti nepriklausomai, būtent tradiciniuose Katalikų Bažnyčios rėmuose"[168]. Davatkiškumas įžvelgiamas ne tik moterų veikloje, ši sąvoka vartojama ir aptariant viešam kalbėjimui keliamų reikalavimų neatitinkančius vyrų raštus: „Surinkimas žodžių, kokius gali paveisti tik egzaltacija senos ‚įpratusios' davatkos, besistengiančios pramanytingu budu ‚sujudinti' savo širdį, žodžių, kurie nereikalauja del išreiškimo mislies jokio rėdo sustatyme."[169] Davatkystė siejama su ypatingu kalbėjimo būdu, gebėjimu paveikti save ir kitus kalba. Davatkų naudojamas būdas paveikti klausančiojo jausmus matomas kaip nederantis, galbūt artimas burtininkavimui. Tačiau Jurga Miknytė, analizuodama XIX a. pabaigos–XX a. pradžios katalikišką diskursą[170], pastebi, kad čia davatkos nebuvo taip itin neigiamai vertinamos, joms, kaip ir kitoms moterims, buvo paskirtas itin svarbus vaidmuo šviečiant kaimo vaikus, ypač našlaičius, davatkos skatintos lavintis, skaityti lietuviškas knygas ir spaudą, jų užimama padėtis sociume – galėjimas laisvai judėti – rodėsi kaip itin palanki užsiimti nelegalios lietuviškos spaudos platinimu[171].

Kita pavojingų moterų grupė – emancipuotos moterys. Jų daugiausia „randama" nekaimiškoje aplinkoje: moteris-liūtė, išdykusi ir turtų išpaikinta ponia, ardanti šeimyninius ryšius, išsižadanti žmonos ir motinos pareigų, linkusi į avantiūras, turinti „tik per tinginiavymo ir skaitymo erzinančių romanų pagadintą fantaziją"[172], gebanti

[168] Vytautas Kavolis, *Moterys ir vyrai lietuvių kultūroje*, p. 61.

[169] V.K. [Vincas Kudirka], „Peržvalga raštų", *Varpas*, 1893, vasaris, Nr. 2, p. 25.

[170] Žr.: Jurga Miknytė, *op. cit.*, p. 116–118.

[171] Visos šios veiklos kryptys buvo suformuluotos *Žemaiczių ir Lietuvos Apžvałgoje*: J.S-is, „Musų ‚davatkų' uždůtis", *Žemaiczių ir Lietuvos Apžvałga*, 1892, sausis, Nr. 2, p. 10; „Uždůtis musų mergelų ir moterelų", *Žemaiczių ir Lietuvos Apžvałga*, 1893, rugsėjis, Nr. 17, p. 129–130.

[172] P. Ašekaitis [Pranas Mašiotas], *op. cit.*, p. 33–35. Medišauskienė pastebi, kad XIX a. viduryje konservatoriai bajorai įžvelgė prancūzų literatūros skaitymo keliamą didžiulį pavojų moters psichikai (žr.: Zita Medišauskienė, *op. cit.*,

kalbėti tokia maniera, kad jos žodžiuose būtų galima įžvelgti Diderot cinizmą. Kita į šią grupę patenkanti moteris yra prisiskaičiusi Francio Bacono, Gottfriedo Leibnizo, Immanuelio Kanto ir Georgo Hegelio, turinti savo nuomonę politinės ekonomikos, filantropijos, materializmo ir realizmo klausimais. Žinoma, tokios moters žinojimu nelabai pasitikima, jis laikomas nenaudingu. Abiejų tipų moterys kaltinamos padorumo stoka. Regis, vyrus gąsdina šių moterų išsilavinimas ir išsižadėjimas „pareigų link šeimynos". Itin neigiamas požiūris į moterų emancipaciją susieja XIX a. vidurio lenkakalbį diskursą su amžiaus pabaigos lietuviškuoju liberaliu diskursu. Emancipacija ir lenkakalbiame vidurio amžiaus, ir lietuviškuose amžiaus pabaigos diskursuose matyta ne tik kaip vedanti prie nutautėjimo, bet ir kenksminga moterų psichikai. Miknytė pateikia štai tokį pavyzdį iš Ewos Felinskos atsiminimų: „Išmetus prancūziškus romanus iš mūsų salonų, vaizduotė liktų laisva nuo liguistų sukrėtimų, nelaimių [...], o kai išlaisvinsime mintį nuo paviršutiniškų svajonių, liks daugiau laiko ir įkvėpimo šeimininkės ir motinos pareigų pildymui."[173] Moterų didesnio visuomeninio aktyvumo riba – emancipacija, todėl lietuviškai rašantieji stengėsi aiškiai galimus moterų laisvinimosi būdus apibrėžti: „Asz czionai visai nėmisliju kalbėti apie aną ‚utopiszkąją' moterų ‚emancipaciją', kuri nevienai isz jų sukraipė smagenis ir išskyrus paikumo daugiau nėko neatneszė."[174] Tik keliant tikslą sukurti tautinę šeimą, tapti gera lietuve motina, prisidėti prie lietuviškos visuomenės kūrimo, moterų lavinimasis yra pateisinamas, joms tinkantis ir iš psichinės pusiausvyros nevedantis. 1895 m. straipsnyje, skirtame moterų emancipacijai aptarti, abejojama „kokiu ten" jungu,

p. 122). Kaip matyti, literatūra buvo įsivaizduojama kaip galinti daryti itin didžiulį poveikį.

[173] [Felińska Ewa], *Pamiętniki z życia Ewy Felińkiej*, Wilno, 1856, t. 2, p. 277. Cit. iš Jurga Miknytė, *op. cit.*, p. 33.

[174] „Uždūtis musų mergelų ir moterelų", p.129. Ir Miknytė, ir Medišaukienė mini Ludwiko Sztymerio apsakymą, kurio herojė nuo Hegelio studijų atsiduria beprotnamyje (žr.: Zita Medišauskienė, *op. cit.*, p. 122.; Jurga Miknytė, *op. cit.*, p. 32).

„kokiais ten" pančiais, iš kurių moterys turėtų vaduotis. Labiausiai straipsnio autorių piktina tai, kad moters šeimyninės pareigos gali būti traktuojamos kaip moterį pavergiantis jungas ar pančiai, nes „[š]eimynoje guli svarbiausios pareigos, augščiausios užduotys, gryniausia moteries laimė"[175]. Todėl moterys, siekiančios išsivaduoti iš šeimynos jungo, emancipuotis, traktuojamos kaip pavojus draugijai. Šeima laikoma ta vieta, kur moterys nuo jaunų dienų yra pratinamos „prie žmogaus ir valstietės jausmų", o vyrai užauginami prisirišę prie „savo krašto ir doros". Čia išmokstama skirtingų vyro ir moters vaidmenų, kurie neatsiejami nuo skirtingų jausmų. Bet koks nutolimas nuo tradicinės kaimiškos aplinkos vertintinas kaip itin pavojingas moterims. Pavyzdžiui, mieste tarnaujančios merginos skirstomos į dvi grupes, abi vienodai blogas: arba prie „davatkystos", arba prie „paleistuvystos"[176]. Beveik nematoma dorai gyvenančių iš kaimo į miestą išėjusių ir savarankiškai besiverčiančių moterų. Miestas to meto vaizduotėje pasirodo kaip itin pavojinga vieta moterims. Weintraubo mintis, kad būtent miesto susikūrimas ir jo erdvė laikomi viešosios erdvės reiškimosi vieta, paaiškina, kodėl į miestą patekusios moterys atsiduria šios erdvės paribiuose.

Vilniaus žinios: moters kelias į viešąją erdvę

Laikraštį traktuodami kaip viešumo erdvei priklausantį ir su viešu kalbėjimu susijusį kultūros reiškinį, turėtume prisiminti, kad moterų dalyvavimas viešojoje erdvėje, veikimas joje, žvelgiant į Vakarų Europos kultūros kontekstą, nebuvo savaime suprantamas ir natūralus dalykas, veikiau priešingai – reikėjo įdėti nemaža pastangų, kad moterys būtų pripažintos kaip galinčios dalyvauti viešojoje erdvėje, įrodyti, kad tai nėra svetima ar priešinga jų prigimčiai veikla, kad jos turi tas pačias prigimtines intelektines ir visas kitas (dažniausiai priskiriamas

[175] P. Ašekaitis [Pranas Mašiotas], *op. cit.*, p. 35.

[176] Šiaurys [Kazys Grinius], „Senapilės miesto lietuviški gyventojai", *Varpas*, 1896, vasaris, Nr. 2, p. 21.

vyrams) savybes, reikalingas tapti visavertėmis visuomeninės erdvės dalyvėmis.

Moterų išsilavinimo klausimas buvo keliamas ir dienraštyje *Vilniaus žinios*. Nors čia užsimezgusi polemika turi nemaža bendrumų su anksčiau minėtu požiūriu į moterų išsilavinimą („Ar-gi nebutų maloniau sueiti su apšviestoms lietuvaitėms, nereikėtų tada vesti svetimtaučiu, kaip daro kai-kurie mųsų inteligentai, užtektų ir savųjų"[177]), daug stipriau nuskamba ir modernesnis požiūris – išsilavinimas reikalingas moterims tam, kad jos įstengtų tapti lygiavertėmis politiškai angažuotos bendruomenės narėmis. Šį požiūrį galėtume išskaityti pasirašiusiojo tik inicialais K. P. (galima spėti, kad tai Kazys Puida, tuometinis *Vilniaus žinių* darbuotojas) išsakytoje mintyje: „Kuomet mųsų mergaitės įgys apšvietimą, nors dalis jų dar šiandien ir kovoti už tą turės, tuomet mųsų gyvenimo sąlygos virs kitaip ir klausimas tautiškai – individuališkos kulturos paliks plačia, atvira dirva, kurioje abi lyti suvienijusi pajiegas turės dirbti be atvangos."[178] Išsilavinusios merginos šioje ateities vizijoje matomos ne tik kaip tinkamos žmonos bei motinos, bet ir kaip kultūrinės veiklos partnerės. Neturėtume pamiršti ir kitų panašiu metu *Vilniaus žiniose* pasirodžiusių tekstų, kurie yra ne mažiau svarbūs rašant apie moterų padėtį visuomenėje, apie jų galimybes dalyvauti viešojoje erdvėje. 1906 m. vasario 24 d. *Vilniaus žiniose* išspausdinamos „Žmogaus ir piliečio tiesos" skelbia: „Visi žmonės *be skirtumo lyties*, tikėjimo ir tautos lygųs prieš teismą ir įstatymus [išskirta mano – *R. B.*]."[179] Šioje žmogaus ir piliečio teisių deklaracijoje skelbiama, kad nė vieno žmogaus teisės negali būti pažeidžiamos dėl jo tikėjimo, lyties, kilmės, turtinės padėties ir t. t.

Paminėtinas ir Pleirytės-Puidienės Vaidilutės, atstovavusios Moterų Teisių lygybės sąjungai, 1907 m. kovo 3 d. išspausdintas kreipima-

[177] Antanas Penktasai [Antanas Trečiokas], „Atkreipkime akį į mergaites!", *Vilniaus žinios*, 1906 01 12, Nr. 8, p. 1.

[178] K. P., „Mergaičių apšvietimas", *Vilniaus žinios*, 1906 01 13, Nr. 9, p. 2.

[179] „Žmogaus ir piliečio tiesos", pagal N. Kabanovą parašė P. B-is [Bugailiškis Peliksas?], *Vilniaus žinios*, 1906 02 24, Nr. 44, p. 2.

sis į Lietuvos moteris[180], kuriame reikalaujama suteikti moterims tas pačias pilietines teises, kokias turi vyrai, svarbiausia iš jų – teisė rinkti ir būti išrinktai; šių teisių įgijimo pagrindas – moterų žmogiškumas: „Męs tokie pat žmonės, kaip ir vyrai; taip pat, kaip ir jie norime pagerinti savo būvį; tai-gi ir mums svarbu turėti teises."[181] 1906 m. vasario 25 d. paskelbtame Lietuvos moterų kreipimesi moterys išsako norą aktyviai dalyvauti viešajame gyvenime: „Ar gi męs vienos turime buti prašalintos nuo žmonijos ir pilietiško darbo pakėlimo, kuris nemažiau yra betarpiškai ir plačiai surištas su mųsų jausmais, persitikrinimais ir reikalais kitų visuomenės kuopų?"[182] Moterys akcentuoja vidinį troškimą dalyvauti pilietinėje veikloje, tai yra niekieno neprimestas, o jų valios ir sąmoningo apsisprendimo rezultatas. Pabrėžiamas tas pats moterų kaip ir vyrų protinis ir etinis pajėgumas darbuotis visuomenės ar tautos labui. Teigiama, kad nors istoriškai moterys *de jure* niekada nebuvo pripažintos pilietėmis, žvelgiant iš istorinės perspektyvos, savo darbais ir rūpesčiu *de facto* jos buvo pilietės. Daugelis vyrų, nei būdami kilmingi („be luomų kilčių"), nei turėdami išsilavinimą, gali naudotis piliečių teisėmis, o moterys – ne. Akcentuotina, kad kreipimą pasirašiusios ir savo tapatumą kaip žemės piliečių atvirai deklaruojančios („tos žemės pilietės, Lietuvės ir Lenkės") moterys yra bajoriškos kilmės. Pilietinis šių moterų sąmoningumas veikia ir kaip dvi Lietuvos kultūros tradicijas suvienijantis pamatas.

Pleirytės-Puidienės Vaidilutės figūra yra palanki analizuoti kelią, kuriuo moteris ateina į viešą kultūros, politikos erdvę, kaip įtvirtina savo kaip visuomenės veikėjos – viešo asmens – tapatybę. Pleirytė-Puidienė Vaidilutė, rašytojos kultūrininkės kelią pradėjusi XIX a. pabaigoje, aktyviai prisidėjusi prie savarankiškos lietuvių visuomenės kūrimo, tarpukario Lietuvoje išleidusi didžiausius savo veikalus,

[180] Ona Pleirytė-Puidienė, „Į Lietuvos moteris (Atsišaukimas)", *Vilniaus žinios*, 1907 03 03, Nr. 51, p. 1.

[181] *Ibid.*

[182] Elena Vileišienė, Eliza Orzeškienė, Konstancija Skirmuntaitė, Ema Jelenska-Dmochovskaitė, „Į mųsų žemių ir miestų rinkikus ir išrinktuosius", *Vilniaus žinios*, 1906 02 25, Nr. 45, p. 1.

neabejotinai buvusi viena ryškiausių moterų visuomenininkių, šiuo metu yra nepelnytai primiršta. Akivaizdu, kad ne tik jos tekstai, bet ir kultūrinė laikysena padėjo formuotis moters kaip viešo asmens įvaizdžiui. Tarpukario visuomenei rūpėjo ne tik jos vieša pozicija, bet ir asmeninio gyvenimo užkulisiai – tai patvirtintų pakartotinis jos dienoraščių publikavimas. Svarbu pabrėžti, kad ši moteris prieškario Lietuvoje buvo matoma greta dviejų vyrų – Mikalojaus Konstantino Čiurlionio ir Kazio Puidos, su šiais dviem vyrais susijusios laikraščiuose skelbtos Vaidilutės dienoraščių ištraukos. Kalbant apie ypatingą XIX a. pabaigos–XX a. pradžios kultūros kūrimosi situaciją, Vaidilutė specialaus dėmesio nusipelno dar ir todėl, kad ji buvo viena pirmųjų ir tuo metu vienintelė *Vilniaus žinių* nuolatinė darbuotoja moteris, labai daug rašiusi apie Latviją, gana išsamiai nušvietusi jos politinį, kultūrinį gyvenimą[183]; taip pat aktyvi Lietuvių mokytojų sąjungos narė, vykusi kaip Lietuvos mokytojų sąjungos atstovė į Peterburge surengtą Visos Rusijos švietimo lygos suvažiavimą; vienintelė moteris, pasakiusi jame kalbą, iškėlusi aikštėn lietuvių rusinimo faktus, asmeniškai bendravusi su žymiais Rusijos mokslininkais Baudouinu de Courtenay, Filippu Fortunatovu, aptarusi su jais tuometines švietimo problemas, paskelbusi daugybę straipsnių, skirtų mokytojų, mokinių ir apskritai mokymosi klausimams pristatyti bei analizuoti[184]; vienintelė moteris kartu su Petru ir Jonu Vileišiais, kunigu Vladu

[183] Žr.: Pl. [Ona Pleirytė-Puidienė], „Kitur: Latvija", *Vilniaus žinios*, 1906 01 12, Nr. 8, p. 4; Idem, „Rinkimai į C. Seimą Latvijoje", *Vilniaus žinios*, 1906 01 14, Nr. 10, p. 2; Idem, „Lietgaliai ir ‚Gaisma'", *Vilniaus žinios*, 1906 02 05, Nr. 28, p. 2; Idem, „Kitur. Latvija", *Vilniaus žinios*, 1906 02 22, Nr. 42, p. 4; Idem, „Bajorija, dvasiškija ir sodiečiai Latvijoje", *Vilniaus žinios*, 1906 03 22, Nr. 6, p. 1–2; Idem, „Kariškos ekspedicijos pasekmės Latvijoje", *Vilniaus žinios*, 1906 03 30, Nr. 67, p. 1–2.

[184] Idem, „Mųsų mokyklos ir mųsų mokytojai", *Vilniaus žinios;* 1906 01 21, Nr. 1, p. 1; Idem, „Žodelis į mokytojus ir į valsčius", *Vilniaus žinios*, 1906 02 01, Nr. 25, p. 1; Idem, „Mokytojai ir mokyklos", *Vilniaus žinios*, 1906 02 11, Nr. 33, p. 1; Idem, „Mųsų mokyklos", *Vilniaus žinios*, 1906 03 01, Nr. 48, p.1–2; Idem, „Mųsų mokyklos ir mųsų mokytojai", *Vilniaus žinios*, 1906 01 21, Nr. 16, p.1; Idem, „Lietuvių mokytojų ateitis Lenkijoje", *Vilniaus žinios*,

Mironu, Antanu Smetona įėjusi „Vilniaus Aušros Lietuvių apšvietimo Draugijos" valdybą, dalyvavusi moterų judėjime, kovojusi dėl moterų teisės balsuoti ir būti išrinktoms; prisidėjusi organizuojant pirmąsias Lietuvių dailės parodas ir t. t. Akivaizdu, kad ši moteris buvo užėmusi aiškią viešą poziciją ir turėjo savitą viešą balsą.

Vytautas Kubilius, paskyręs knygą XX a. pradžios kultūrininkams vyrui ir žmonai – Kaziui Puidai ir Onai Pleirytei-Puidienei Vaidilutei, aprašydamas jų atėjimą į kultūros ir literatūros erdvę, neįžvelgia didelių jų veiklos pradžios skirtumų. Vyro ir moters motyvacija, aktyvaus kultūros veikėjo ar veikėjos tapatybės įgijimas apibrėžiami kaip vienodi ar bent panašūs[185]. Bet ar iš tiesų taip yra? Ar moteris kultūros darbuotoja, rašytoja savą tapatybę įgyja taip pat, kaip ir kultūrininkas vyras? Pasakojama, kad *Vilniaus žinių* redakcijoje, kur už stalų daugiausia sėdėjo „jauni vyrai", šalia buvo pasodinta „skaistaus veido, žalsvų akių, liekna ir grakšti mergina" Ona Pleirytė. Tačiau „būti pasodintai už stalo" šalia jaunų kultūrininkų vyrų neturėjo būti taip paprasta – moteris rašytoja turėjo pagrįsti, įtvirtinti savo kaip aktyvios viešosios erdvės dalyvės, juo labiau rašytojos, identitetą. Ir nors iš pažiūros vyro ir moters „prisėdimas už stalo" atrodo vos ne identiškas, norėtume akcentuoti, kad moteriai šis kelias į viešąją erdvę buvo gerokai sunkesnis, labiau komplikuotas, reikalaujantis specialaus pasiruošimo ar pagrindimo.

Nors pateiktos XX a. pradžioje leisto dienraščio publikacijų ištraukos liudytų moterų sąmoningumo, jų poreikio dalyvauti viešame gyvenime atsiradimą, reali ir dominuojanti padėtis nebuvo palanki moterims. 1924 m. *Krivulėje*[186] paskelbtuose Pleirytės-Puidienės atsiminimuose apie darbą *Vilniaus žiniose* gana išsamiai aprašyti bundančios moters kultūrininkės (visuomenės veikėjos) pirmieji

1906 03 19, Nr. 59, p. 1; Idem, „Nauja Lietuvos mokyklose ėra", *Vilniaus žinios*, 1906 04 28, Nr. 89, p. 1; Idem, „Prie nutarto mokytojų-lietuvių su mokytojais rusais susivažiavimo", *Vilniaus žinios*, 1906 04 29, Nr. 90, p. 1.

[185] Vytautas Kubilius, *Dviese literatūros sūpuoklėse*, p. 7–10.

[186] O. Pleirytė-Puidienė, „Atminimų pluoštas", *Krivulė*, 1924, Nr. 4, p. 10–13.

žingsniai viešojoje erdvėje. Pleirytė-Puidienė prisipažįsta, kad tuo metu, kai buvo pakviesta dirbti *Vilniaus žiniose*, menkai temokėjo lietuvių kalbą, ne viską, ką perskaitydavo lietuviškai, suprasdavo, be to, nebuvo parašiusi „nė vieno viešo žodžio". Tačiau iš jos atsiminimų matyti, kad ne tai ją labiausiai gąsdino galvojant apie būsimą darbą, daug baugiau jai rodėsi pats buvimas šalia „tautos milžinų": „Kažin kodėl vaizdavausi, kad tuoj, tuoj turėsiu susitikti su nepaprastais žmonėmis, rimtais proto ir mokslo žmonėmis, *tautos idėjos vadais.* Ir ką aš jiems pasakysiu?.. *Aš – niekas* [paryškinta mano – *R. B.*]."[187] Vyrų, jau dirbančių dienraštyje, akyse ji išskaito klausimą: „Ką čia veiksi, mergička?!"[188] Moteris manosi neverta kartu su vyrais dalyvauti viešame kultūriniame, politiniame gyvenime, ilgą laiką šalia kolegų vyrų jaučiasi svetima. Pirmą sykį išvydęs Jonas Basanavičius ją palaiko vokiete, prakalbina vokiškai. Tai įžeidžia merginą ir ji tvirtai išdrožia: „Aš ne vokietė, – užprotestavau: – aš lietuvaitė..."[189] Galima spėti, kad tuometiniame Lietuvos kontekste net ir labai inteligentiški bei išsilavinę vyrai nesitikėjo sutikti lietuvaičių kultūrininkių visuomenininkių. Dominuojanti retorika, netgi rašant apie moterų išsilavinimą, iškelia vyrišką veiklą, akcentuoja vyrų nuopelnus ir nuveiktus darbus, teigiama, kad „jeigu ne mokslas, ne šviesa, ne pirmieji tautiškumo želmens, mokslą įgijusieji žmonių *sunys*, mes dar šiandien butumėme palikę tamsos gludumuose [išskirta mano – *R. B.*]."[190] Pasakodama kaimyninės šalies istoriją, svarbiausiais šios istorijos lėmėjais pati Pleirytė laiko vyrus, pirmiausia sūnūs yra atgimstančios tautos herojai: „Ilgai neturėjo savo tarpe šviesių, susipratusių žmonių, *mylinčių savo tautą ir žemę sunų, tų tautos milžinų,* kurie kelia ir žadina iš po sunkaus, amžiais sloginančio miego, savo Tėvynę [išskirta mano – *R. B.*]."[191] Todėl turėtų būti visiškai suprantama moters savijauta („Aš –

[187] *Ibid.*, p. 11.
[188] *Ibid.*
[189] *Ibid.*, p. 12.
[190] K.P., „Mergaičių apšvietimas", p. 1.
[191] Pl. [Pleirytė?], „Lietgaliai ir ‚Gaisma'", p.1.

niekas") atsidūrus greta vyrų, kurie matomi tokie „padidinti". Galima tik įsivaizduoti, kokius vidinius barjerus turėjo įveikti moteris, panorusi ne tik būti šalia, bet ir kurti erdvėje, kurios didžiąją dalį užėmė „vyrai milžinai".

Stiprėjantys vieši moterų balsai, moterų individualiojo „aš" apibrėžtys, vaizduotės netolygumai: *Viltis, Ateitis, Aušrinė*

Vilties kaip ir *Varpo* leidėjai labai aiškiai atskiria privatų interesą ir asmenines svajones nuo visuomeniško darbo, kuris priskiriamas viešajam gyvenimui. Darbas, kai esi „įgaliotas ir pasiųstas nemenko tautiečių būrio", yra svarbesnis ir užima aukštesnę poziciją nei asmeninių interesų ir savo svajonių inspiruota veikla. Čia svarbiausias veiklos akstinas – įsipareigojimas bendrijai: „Štai dėlko į ‚Viltį' reikia žiūrėt nepaviršium, bet giliau ir rimčiau; nekaipo į privatinį mudviejų įsigeidimą, bet kaipo į visuomeniškąjį darbą, ne savo rėžtu ir ne iš savo svajonės dirbusių, bet įgaliotų ir pasiųstų į tą darbą nemenko tautiečių būrio, kurių protuose ir širdyse jau anksčiau tos idėjos dygo."[192] Bendras darbas reikalingas „prideramo išreiškimo" dienraštyje, nes šio svarbiausia paskirtis – rūpintis viešaisiais reikalais, jis, kaip ir organizuota bendra veikla, priklauso viešajai erdvei, be to, laikraščio funkcija – palaikyti tvarką ir sustiprinti viešąją sritį: „Lietuviai subruzdo, ėmė jungties draugijosna, supratę bendro darbavimos reikalingumą ir naudingumą. Bet toks sukrutimas, nerazdamas prideramo išreikškimo dienraštyje ar tam tikrame laikraštyje, kur būtų viešaisiais Lietuvos reikalais rūpinamasi, palieka be tvarkos, nesustiprintas."[193] Laikraštis yra ta vieta, kur draugijų veikla įgauna organizuotas formas, struktūrą. Laikraštis suvokiamas kaip tarpininkas tarp kultūros

[192] A. Smetona, Kun. J. Tumas, „Gerbiamajam ‚Vilties' Dalininkui" [priedas prie *Vilties*], 1909 06 04, p. 1.

[193] „Nuo naujo laikraščio sumanytojų", *Viltis*, [0], [1907], p. 1.

darbą dirbančių žmonių ir visuomenės. Be laikraščio, kuris atlieka mediatoriaus funkciją, neįmanoma gyvybingą, bendro darbo augimą skatinanti informacijos apytaka. Konstatuojama, kad kai nutrūksta visuomenės ir draugijų ryšys, pastarosios liaujasi plėtojusios: „Mūsų neseniai užsimezgusios draugijos, meno, apšvietimo ir kitos, nėsant tokio laikraščio, kuris tarpininkautų tarp jų ir tarp visuomenės, kaip ir sustojo savo ūgyje."[194] Laikraščiai – visuomeninio gyvenimo erdvė, per juos palaikomas ryšys su visuomene, jie regimi kaip politinės veiklos prieangis: „Negalint plačiu politikos gyvenimu gyventi, reikia visuomenės gyvenimu, kad ir labai varžomu, naudoties, nes jis mus sustiprįs ir priruoš politikos gyveniman."[195]

Bendras interesas – visuomenės gerovė – tampa susikalbėjimo pagrindu: „Nuomonės gali būti priešingos, bet norui tarnauti visuomenės labui vienokiam esant, vis susikalbėsime."[196] Laikraštis įsivaizduojamas kaip vieta, kur vyksta pokalbis, vieša diskusija, tekstus publikuojantys autoriai – pokalbio dalyviai: „Kam nors kalbant, paprastai žiūrime į jo veidą. Laikraštyje veidą atstoja žinoma pavardė."[197] Svarbu, kad į šį viešą pokalbį įsitraukia ir moterys, *Viltyje* itin ryškiai pasigirsta Sofijos Čiurlionienės-Kymantaitės balsas. XX a. pradžioje jau suvokiama, kad būti laikraštyje – vadinasi, būti visuomenės akyse, tapti matomam („Priversti esame pasiaiškinti *visuomenės akyse* [išskirta mano – *R. B.*]."[198]). Čiurlionienė-Kymantaitė, skaitydama Vydūno *Prabočių šešėlius*, pabrėžia virsmo (lyg antro gimimo) momentą: „Tai yra anga, kurią peržengus išgirsi tautos aidą ir *susirasi savo balsą*. Angoje pakelk dvasią, angoje prie kurios vedė giliausias ilgėjimas, suprasi augščiausį uždavinį."[199] Moterims palanki XIX a. pa-

[194] *Ibid.*

[195] „Ko męs geidžiame", *Viltis*, [o], [1907], p. 2.

[196] Kun. P. Būčys, „Apie auklėtnamius mergaitėms" (tąsa), *Viltis*, 1907 10 26, Nr. 11, p.2.

[197] „Ko geidžiame iš pačių bedradarbių?", *Viltis*, [o], [1907], p. 3.

[198] „Ko užsipuola ant mųsų", *Viltis*, 1907 10 03, Nr. 1, p. 1.

[199] Sofija Čiurlionienė (Kymantaitė), „Vyduno ‚Prabočių šešėlius' beskaitant", *Aušrinė*, 1911 11 15, Nr. 5, p. 17.

baigos–XX a. pradžios retorika, akcentuojanti atgimimo, prisikėlimo svarbą, ji skatino moteris naujai apsvarstyti savo padėtį, ieškoti naujų veiklos galimybių, peržengti privataus namų pasaulio ribas. Tokios didžiulės permainos priežastis – savirealizacijos, savojo individualumo raiškos formų paieška. Šioje žiūros perspektyvoje nebe toks opus rodosi mokytų lietuvių žmonų ar motinų klausimas. Didžiausias prakalbančių moterų rūpestis – savasis „aš". Todėl naujai gimstančios, angą pereinančios moters tikslas – surasti savąjį individualumą išreiškiantį balsą. Į gyvenimo virsmą veda „ilgesys", viena ryškiausių moterų rašytojų užrašytų būsenų. Moterys aiškiai suvokia, kad jos nebegali būti atstovaujamos vyrų, todėl išsako būtinybę viešumoje kalbėti pačioms už save: „Ar kas paims į rankas ‚Šaltinį' ar ‚Žinias', ‚Viltį' ar ‚Ūkininką' – tegul visur randa *atgijusio žmogaus-moteriškės balsą* [išskirta mano – *R. B.*]."[200] Moterys kelia klausimą, ar nevertėtų joms turėti atskiro moterų laikraščio, kuriame aiškiai atsispindėtų moterų veikla (vadinasi, jaučiama, kad bendrumas dažnai iškreipia ar nepakankamai tiksliai parodo moters patirtį): „Nerazdavo lig šiolai mergaitės bei moters mųsų laikraščiuose žinių apie savo reikalus vien dėl to, kad pati pažanga (emancipacija), pats judėjimas mųsų tarpe nebuvo aikštėn išsiveržęs; *męs lietuvės, kaipo moteris, kaipo gaivalas, ligšiolai negyvename* [išskirta mano – *R. B.*]."[201] Pleirytė-Puidienė tarpusavio priklausomybės ryšiais susieja moterų išsiveržimą į viešumą su jų pasirodymu spaudoje. Laikas, kai nebūnama viešai, priskiriamas „negyvenimui", gyvenama tik viešumoje. Šiame kontekste visai priešingą konotaciją įgyja žodis emancipacija.

Kymantaitė, rašydama apie Vincą Kudirką, ryškina kintantį šio vyro požiūrį į moteris – nuo rūpesčio dėl merginų švietimo, kad būtų parūpinta tinkamų žmonų lietuviams inteligentams, iki sveikinimo moterų kaip bendro darbo „draugių" ir pripažinimo, kad kartu darbuojantis pasiekiamas „pilnumas bendro darbo": „Tatai jau nauja

[200] Sofija Kymantaitė, „Dar apie moterų laikraštį", *Viltis*, 1907 11 07, Nr. 15, p. 3.

[201] O. Pleirytė-Puidienė, „Mųsų moterų judėjimas ir jų laikraštis", *Viltis*, 1907 10 26, Nr. 11, p. 2.

mintis, tatai jau gilesnis į psichologiją žvilgtėrėjimas. Tatai jau supratimas, jog moteris gali ir turi dvasiškai savytai gyventi ne tik *per jį ir dėl jo*, o toks jų gyvenimas padės visuomenei geriau plėtotis."[202] Kymantaitė priešinasi utilitariniam požiūriui į moteris, rūpinimuisi jų švietimu tik dėl naudos vyrams. Ji akcentuoja, kad įmanomas (gal net būtinas) moters gyvenimas atskirai, savitai. Jos kursyvu išryškinti žodžiai perimti iš mišių liturgijos, moters atsidavimas, gyvenimas „tik per jį ir dėl jo" gretintinas su krikščionio gyvenimu per Kristų ir dėl Kristaus. Kymantaitė įžvelgia neįtikėtiną panašumą tarp krikščioniui privalomo pasiaukojimo Dievui ir tradicijoje nusistovėjusio moters gyvenimo „paaukojimo" vyrui.

Kovodamos dėl lygių teisių Lietuvos moterys pasitelkia pavyzdžius iš užsienio, savo kovas dėl lygybės gretindamos su Suomijos, Anglijos moterų judėjimais: „Visose šalyse moterįs, nebesitenkindamos namų rūpesniais, pradėjo kišties į platesnį visuomenės ir politikos darbą. Visur jos suprato, kad moterims nebegalima visą amžių būti vyriškųjų globoje, tai tėvo, tai vyro; kad moteriška, susilaukus pilnų metų, gali turėti savo nevaržomą *valią ir balsą* valstybės reikaluose [išskirta mano – *R. B.*]. Visur pradėjo reikalauti lygių su vyrais teisių."[203] Priklausomybė nuo tėvo ar vyro, vadinama „globa", rodo, kad tradiciškai moteris nėra laikoma savarankišku, galinčiu savimi pasirūpinti asmeniu. Teisė turėti nevaržomą valią ir balsą grindžiama suaugusiojo statusu – moteris, sulaukusi „pilnų metų", yra tokia pat suaugusi kaip ir „pilnų metų" vyras, todėl ji kaip ir vyras siekia turėti tas pačias galimybes pasinaudoti sava valia ir prabilti savu balsu. Moterys išsako troškimą būti traktuojamos kaip suaugę žmonės, daugiau nebereikalingi stipresniųjų globos, nes tikima, kad suaugusios moterys nestokoja gebėjimų atsakingai remtis sava valia ir atsakingai kalbėti savu balsu. Taip pat plečiasi jų veiklos laukas – valstybės reikalai tampa ir moterų rūpesčiu.

[202] Sofija Kymantaitė, „Vincas Kudirka" (toliau eina), *Viltis*, 1908 01 11, Nr. 5, p. 2.

[203] „Moterų trusas kitose šalyse", *Viltis*, 1908 02 10, Nr. 18, p. 1.

Nors moterys vis aktyviau dalyvauja svarstant visuomeninius, kultūrinius klausimus ir viešojoje erdvėje daugėja pačių moterų požiūrį į įvairiausius viešuosius reikalus išreiškiančių tekstų, vyrai taip pat nesiliauja re/produkavę savus moteriškumo vaizdinius. Praėjus daugiau nei trisdešimčiai metų nuo pirmojo *Aušros* numerio pasirodymo, matyti, kad kultūroje išlieka gajos tam tikros vaizduotės formos. Pavyzdžiu galėtų būti 1907 m. *Viltyje* artėjančių švenčių (Kalėdų) proga išspausdintas Dagilėlio eilėraštis „Lietuvaitės malda"[204]. Šiame tekste labai akivaizdus inteligentų, tęsiančių visuomenės formavimosi užuomazgose pradėtą kultūrinę paradigmą, požiūris į moterį: jame galima rasti beveik visus „programiniam" lietuvaitės paveikslui (sukurtam vyrų) priklausančius bruožus. Vyras poetas „imituodamas" moters balsą brėžia jos tapatybės ribas. Buvimas lietuvaite – pirmiausia yra žinojimo dalykas: „Aš žinau, man sakė / Ne sykį mamaitė, / Jog čia mųsų žemė, / Jog aš lietuvaitė." Šis žinojimas įgyjamas socializuojantis ir ateina iš motinos („eina" moteriška linija). Tai pirmiausia suvokiama kaip lokalizacija tam tikroje vietoje – „mūsų žemėje", tai dar nėra „mano", bet bendra, bendruomenės žemė. Būnant „čia" jungiamasi į didesnę grupę – „mes", t.y. tuos, kuriems ši žemė yra „mūsų". Akcentuodamas motinos svarbą puoselėjant lietuviškumą, mokant būti lietuve, Dagilėlis išreiškia vieną esminių (atraminių) XIX a. pabaigos–XX a. pradžios atgimimo idėjų.

Antrasis svarbus buvimo lietuve sandas – tėvynės meilė. Poetas pasitelkia vieną svarbiausių romantinių figūrų – širdį – ypatingam moterį ir šalį siejančiam ryšiui nusakyti. Kaip matome, pirmiausia pabrėžiamas racionalus pradas, vėliau – jausmas, iš širdies kylanti meilė. Bet ši meilė jau sudėtingesnė – nebe žemei, bet „lietuvininkų šaliai": mylima etniškai apibrėžtai grupei priklausanti šalis.

Kitas buvimo lietuve komponentas – lietuvių kalba, kuri pirmiausia yra maldos kalba, ryšio su Dievu palaikymo būdas: „Jų kalba išmokau / Garbint Visagalį." Akcentuojamas ne duotos, o išmoktos ir

[204] Dagilėlis [Mikalojus Šeižys-Dagilėlis], „Lietuvaitės Malda", *Viltis*, 1907 12 23, Nr. 35, p. 5.

pirmiausia – „jų“ kalbos aspektas. Kalbos reikia mokytis, per kalbą jungiamasi su jais, „lietuvininkais“, taip pat ir su Visagaliu. Dar vienas svarbus aspektas – lietuvių kalba gãlima (ji yra tinkama) garbint Visagalį, išmokstama kalba turi sakralumo matmenį.

Lietuve tampama, ne gimstama, ją reikia užaugti. Lietuvę moterį užaugina agrarinė kultūra – žemdirbių bendruomenė:

Mane užaugino
Artojų laukeliai
Ir dainų išmokė
Lietuvos paukšteliai.

Kitas moterį auklėjantis, jos augimą lemiantis veiksnys – Lietuvos gamta. Kartu su gamtos figūromis eilėraštyje pasirodo dainos. Gebėjimas dainuoti ateina, „išmokstamas“ iš gamtos, tradicinė liaudies kūryba regima kaip itin gamtiška, mažai sukultūrinta. Lietuvės tapatybė apima ir gamtiškąjį pradą, pasirodantį per dainas. Lietuvos laukeliai, kuriuose mokomasi būti lietuve, galėtų būti traktuojami kaip horizontalioji moters gyvenimo ašis.

„Mūsų žemėje“ veriasi ir vertikalusis (krikščioniškasis) buvimo matmuo. Būdama *čia*, moteris yra „veizdima Dievulio Galybių“, šitaip ji tampa krikščioniško kosmoso dalimi. Pagal krikščioniškosios vertikalės principą tvarkomas moters gyvenimas garantuoja saugų buvimą šiame pasaulyje – Dievulis ne tik „veizi“, bet ir apgina:

Į mane čia veizdi
Iš dangaus aukštybių
Mųsų apgynėjas
Dievulis Galybių.

Labai svarbus lietuvės moters ryšys su protėviais, mitine (senmeldiška praeitimi): „Ir dori seneliai ,/ Viengenčius atminę, / Ten pas Pramžių meldžias/ Už mano tėvynę.“ Moteris priklauso ne tik dabarties (šių dienų) lietuvių bendruomenei, ji yra ir atmintyje esančių

viengenčių bendruomenės narė. Jos tapatumas turi istorines šaknis. Krikščioniška lietuvaitės malda Dievuliui Galybių sutampa su protėvių malda „Pramžiui", šias maldas vienijantis pagrindas – tėvynė. Lietuvės doros šaltinis – dori seneliai, etinė moters laikysena perimama kaip giminės, tautos tradicijos suformuotos etoso normos.

Tautos individualumas išreiškiamas savitu balsu, tinkamiausiu saviems, ypatingiems lietuviškiems jausmams reikšti, melstis. Šio balso ypatingos „moduliacijos" perimamos iš motinos: „Lietuvių tauta irgi turi ‚savo' atskirą ypatingą balsą, kuriuo apreiškia savo jausmus, ir tuo, o nekitu privalo visų pirmu Dievą garbinti ir žmones raminti. [...] Motutė-lietuvė įskiepija mums palinkimą prie pratęstinių švelnių meliodijų; jos mokyti sūnųs vis tai išlavina ir dar labiau padailina [...]"[205] Moteris – eilėraščio subjektė – turi savo balsą, jo pasirodymo forma – krikščioniška malda, dainos.

Lietuvės balsu prabylantis vyras apibrėžia subjektės kalbos pasirodymo sąlygas, sykiu nužymėdamas moteriškų intonacijų diapazoną: „Iš širdies man veržias / Meldimai karščiausi: / Duok šviesą ir laisvę / Tėvynei, Augščiausi!" Moters kalbėjimo priežastis ir tikslas – išmelsti šviesą ir laisvę tėvynei, permaldauti Aukščiausiąjį. Jai svarbiausia būti naudingai. Paskutinėje strofoje merginai iš širdies ima veržtis aistringa (minimi „meldimai karščiausi") malda. Visame eilėraštyje matytume tokį judėjimą: iš pradžių bendruomeniškas žinojimas, kad esu čia, „mūsų žemėje", ir (todėl) esu lietuvaitė, vėliau prabylama apie meilę „lietuvininkų šaliai", galiausiai iš moters širdies ima veržtis „karščiausi meldimai" laisvės ir šviesos tėvynei. Iš išorės ateinantis žinojimas transformuojasi į stiprų (aistringą) troškimą, jau kylantį iš širdies, rūpintis tėvyne. Ši potencija, einanti iš moters vidaus, įgauna jėgos iš savęs pačios, meldimai nėra kaip nors sukeliami, prievarta ištraukiami iš vidujybės, jie patys veržiasi laukan. Ir nebe „aš myliu", bet „man veržias / Meldimai karščiausi", nebe aš esu ta, kuri jaučia meilę, bet aš esu apimta maldos karščio. Moteris lietuvė yra ta, kurią apima stiprūs jausmai, aistringas rūpestis dėl tėvynės. Jausmų svarbą formuojantis

[205] K. J. T. [Juozas Tumas-Vaižgantas], „Bibliografija", *Viltis*, 1907 10 10, Nr. 4, p. 4.

tiek vyrų, tiek moterų tautiniam tapatumui patvirtina ir Kymantaitės pateiktas Kudirkos įsivaizduojamo atsivertimo į lietuvybę aprašymas: „[...] staigu, gavęs pirmąjį ‚Auszros' numerį ir pradėjęs jį skaityti, ašaromis apsipylė. Ir suprato... Ir nuo tos dienos žinojo, jog lietuvio priedermė – Lietuvai tarnauti, jog lietuvio šviesuolio priedermė – Lietuvoj kultūrą kelti. *Jis netik tat žinojo, bet jautė...* [išskirta mano – *R. B.*]."[206] Racionalus žinojimas sutvirtinamas staiga užplūdusių itin stiprių jausmų, ašaromis įrodančių šio žinojimo tikrumą.

Štai dar vienas gimnazisto, drąsiai rašiusio už moterį ir imitavusio jos balsą, mėginimas papasakoti merginos kelio į lietuvybę istoriją: „...Skaudu... liudna... Oi, aš nelaiminga!.. Motut! Motut! kur tu?.. Sengalvele, kam tu palikai savo dukrelę? ...nejaugi tau nebaugu palikti jos gyvenimo jurose?.."[207] Merginos jausmingumas, jautrumas išreiškiamas daugybe daugtaškių, šauktukų. Mirus tikrajai motinai „atsiranda vietos" Tėvynei–motinai: „Yra juk dar kita tavo motina... Lietuva. Ji dar gyva, dar kruta, dar vargsta ir kovoja su gyvenimu. Priglausk savo karštą galvelę prie jos krutinės ir ieškok ten nusiraminimo..."[208] Mirusią motiną pakeičia motinos idėja – tėvynė. Tačiau tam, kad užsimegztų naujas ryšys, reikia nutraukti natūralų motinas-dukras siejantį ryšį, lietuvybėn žengiančios dukros išeities pozicija – našlaitystė. Atsidavimas tėvynei rodosi kaip pirminio ryšio su motina atkūrimas, tik jau idėjų lygmeniu. Galima prisiminti amerikiečių sociologų mintį apie antrinę socializaciją, kuri, kai neprarandamas ryšys su pirmąja, vykusia vaikystėje šeimoje per santykius su tėvais, klostosi daug sėkmingiau[209]. Mergaitės apsisprendimas būti lietuvaite „su kūnu – ir siela" įvyksta sapne, asmenybės transformacija pasiekiama ne visai sąmoningos būsenos. Iš sapno (transo būsenos) sugrįžusi mergina įgauna naujų jėgų: „Malonus jos veidas paraudonavo, akįs sužibėjo

[206] Sofija Kymantaitė, „Vincas Kudirka", *Viltis*, 1908 01 04, Nr. 2, p. 2.

[207] B. Kasaitis [Kazys Bizauskas], „Pirmyn (pavedu draugei Bronei M.)", *Ateitis (nemokamas priedas prie Draugijos 52)*, 1911, Nr. 3, p. 69.

[208] *Ibid.*, p. 70.

[209] Žr.: Peter L. Berger, Thomas Luckmann, *Socialinis tikrovės konstravimas: Žinojimo sociologijos traktatas*, Vilnius: Pradai, 1999, p. 174–179.

neapsakoma šviesa, ji atsistojo ir visas jos budas tapo visai kaip ir... vyriškas..."[210] Ant savo kojų stovinti, ryžtinga ir apsisprendusi mergina tampa beveik vyru – praranda savo moterišką būdą, kuris šiame tekste rodėsi kaip verksmas, dejavimas, atodūsiai ir t. t.

Vyrų nesunkiai nusakomas moters idealas išlieka tas pats – moters savirealizacija šeimoje per santykius su vaikais, tėvu, sutuoktiniu:

> Kame gi moters gražybė? / Ar baltam išlepintam veidelyj? [...] / Tikra moters gražybė – tai jos širdyje, jos atsidavime, jos tikroje meilėje prote. / Štai motina, užmirštanti save del vaikų [...] / Štai žmona! kuri ištiesė ranką, dienoje nesutikimo su savo vyru ir tarė jam: [...] Mylėk teisybę ir uoliai tarnauk savo likimui, taip kaip aš tave myliu ir tau tarnauju. [...] Štai duktė, ant kurios peties atsirėmė senas ubagas – tėvas [...] / Štai gailestingoji sesuo, uždengė akis kentėtojui, kurio lupos tyliai šnabžda paskutinį tėvišką palaiminimą. / Štai lietuvaitė! nešiojanti nevystantį rutų vainiką ant galvos, mylinti dorybę, tikėjimą, savo prigimtą žemelę, tėvynę, jos kalbą. / Štai kame gražybė! Ji nežus! nes ji nevystanti, amžina.[211]

Pirmas ir svarbiausias moters vaidmuo – motinos, taip pat vyrui tarnaujančios žmonos, visiškai tėvui atsidavusios dukters (aklo tėvo akys) ir gailestingosios sesers. Visi galimi moters vaidmenys siejasi su visišku savęs išsižadėjimu – moterys žadinamos iš gilaus miego tik tam, kad vėl save užmirštų. Tautinė tapatybė iškelia šiuos moters bruožus: skaisti, tikinti, mylinti gimtą žemę, kalbą ir tėvynę.

Laikraščiuose minimi atsakingo viešo kalbėjimo pavyzdžiai tik vyriški: „[s]tabu, kad lotinų kalboje dora buvo vadinama vyriškumu (virtus). [...] Ištiesų, vyrišku darbu vadiname, kursai yra atlikta be baimės, be kitų nuoskaudos, be karščiavimų, be pasididžiavimų ir be kitokių kraštutinumų. Tikras *vyras* užjaus kitą žmogų, dovanos jam padarytas nuoskaudas, neužsipuldinės ant kitų, stengsis išteisinti žmonių silpnybes, nešoks su kalaviju prieš malūnus, pirm

[210] B. Kasaitis [Kazys Bizauskas], *op. cit.*, p. 70.

[211] Kalnėnas [Kazys Gineitis], „Gražybė (skiriu p-lei A. P-tei)", *Ateitis*, 1912, Nr. 3, p. 99.

pradedant darbą, gerai apskaitęs savo pajėgas."[212] Straipsnio autorius, ieškodamas atramų doram viešam kalbėjimui, remiasi antikine tradicija, kuri numatė, kad asmenys, pretenduojantys pelnyti *virtus*, tegali būti laisvi piliečiai, vadinasi, šiai grupei nepriklausė nei moterys, nei vaikai, nei vergai. Todėl, vadovaujantis ta pačia logika, neatsakingas, doros principais nesivadovaujantis kalbėjimas (rašymas) vadinamas bobišku: „Liežuviavimai, kandžiojimai iš pasalų, išniekinimai artimo – ypač jeigu žinoma išaugšto, kad už tat gal nereiks prieš nieką atsakyti, bombastiški pasigyrimai, neišpildomi pažadėjimai, neteisingi rašymai į laikraščius ir tiems panašųs darbai – nėra vyriški. Ne, taip daro tiktai ‚bobos', nesuaugę jaunikaičiai, fanatikai, bailųs arba besąžiningi žmonės."[213] Drąsos stoka, tuščiagarbiškumas, užgaulus kalbėjimas – visai tai būdinga nesuaugusiems žmonėms, kurie dėl tokio savo elgesio priskiriami prie „bobų" kategorijos. Itin iškalbingas Juozo Tumo-Vaižganto girdėtas ir užrašytas dviejų vyrų pokalbis apie pirmąjį moterų suvažiavimą:

> – Tai ką čia šnekėsi? Prišnekės ir pačios. Klegesio bus, kaip žąsis Virbalin vežant...
>
> – Užtat gi ir reikia laiku pagalvoti, kad viskas nepasibaigtu tuščiu pašnekėsiu. Ką čia jos nuspręs, neprisirengusios, visuomenei nepadedant?[214]

Moterys šiame vyrų pokalbyje vaizduojamos kaip tuščiakalbės, jų ginčai lyginami su naminių paukščių klegesiu, keliančiu tik visiškai neprasmingą triukšmą. Čia galima prisiminti ir Kudirkos aprašytą susitikimą su kaimo mergina, kuri į visus klausimus tegalėjo atsakyti „tigi". Moterys, nepaisant vis didesnio jų aktyvaus dalyvavimo visuomeniniame, kultūriniame gyvenime, publikacijų spaudoje, leidžiamų

[212] Patrimpas [Antanas Kaupas], „Vidurinis kelias", *Viltis*, 1908 01 01 (14), Nr. 1 (36), p. 7.

[213] *Ibid.*, p. 7.

[214] Kun. Juozas Tumas, „Pirmasai lietuvių moterų suvažiavimas (‚Vilties' pasiuntinio pranešimas)", *Viltis*, 1907 10 03, Nr. 1, p. 2.

knygų ir t. t., ir XX a. pradžioje vaizduojamos beveik nebylės, negalinčios, nesugebančios pranešti apie save nieko reikšminga.

Tuo pat metu išryškėja požiūris į atgimstančios Lietuvos žmones kaip į vaikus, kuriuos reikia tinkamai auklėti: „Šiurkštųs kritikos žodžiai kįla matyti, iš to, jog kritikas tiki, kad tarp jo tautiečių gali rastis stipresnių talentų, tik tegu jie nemano žaisti, kaip vaikai, tegu žino, jog už savo viešai pasakytus žodžius reikia atsakyti."[215] Neatsakingai viešai kalbantis žmogus lyginamas su vaiku, nes jis neturi įgūdžių, kaip tinkamai elgtis viešojoje erdvėje. Viešas atsakingas darbas, o ypač kalbėjimas, priešinamas vaikų žaidimams. Vyras, išgirdęs liūdną, sukrečiančią žinią apie Jono Biliūno mirtį, prisipažįsta, kad jam norėjosi verkti, tačiau tuo pat metu dėl to ir teisinasi: „Skauduųs jausmai nemeilingai sukrėtė širdį!.. // Laikraštis išpuolė iš rankų, krūtinė ėmė sunkiai alsuoti, ir rodos, *nors jau žmogus nebeesi kūdikis, ar gailinga moteris* [išskirta mano – *R. B.*], tečiaus nejučiomis ašaros iš akių pradėjo sunkties..."[216] Nesusivaldantis, viešai verkiantis vyras patenka į vaikų ir gailingų moterų būrį.

Peterburgo dvasinės akademijos profesorius kunigas Jonas Matulevičius, rašydamas apie kunigo Kazimiero Jauniaus mirtį ir šermenis Peterburge, tokius žmones kaip Jaunius – atsidavusius mokslo, visuomenės reikalams – lygina su vaikais, teigdamas, kad „jie atsidavę vien mokslui arba kitokiems prakilniems darbams, ne sau, tik žmonijai gyvena; jie nemoka gyvenime versties; kaip *maži vaikai*, jie reikalauja dažnai, kad kiti juos prižiūrėtų ir jų reikalais pasirūpintų [išskirta mano – R. B.]."[217] Tame pačiame straipsnyje apie Jaunių, kurio „nervų liga" daugumai nebebuvo paslaptis, rašoma: „Tiesa, kun. Jaunius daug turėjo keistų papročių ir ypatiškumų; jis šalinosi nuo žmonių; dėl ligų ir suskrimtimų, *jo valia buvo visiškai išnykusi* [išskirta mano – *R. B.*]."[218]

[215] Sofija Kymantaitė, „Vincas Kudirka", *Viltis*, 1908 01 09, Nr. 3, p. 2.

[216] Skausmas [Antanas Staugaitis], „Liūdnas gandas" (a.a. J. Biliūno atminimui), *Viltis* 1908 01 09, Nr. 4, p. 3.

[217] Kun. J. Matulevičius, „Kunigo Kazimiero Jauniaus mirtis ir šermenįs Peterburge", *Viltis*, 1908 03 07, Nr. 29, p. 2.

[218] *Ibid.*

Kaip minėta anksčiau, moterys, siekdamos lygių teisių su vyrais, gynė savo, kaip suaugusių žmonių, statusą, kuris leistų joms naudotis sava valia ir balsu. Gebėjimas pasirūpinti savimi, valios pasireiškimas, kalbėjimas savu balsu – visi šie bruožai skyrė suaugusįjį nuo vaiko, vyrą nuo moters, kaip matome – ir sveiką žmogų nuo ligonio.

Pabrėžtina, kad moterys matomos kaip nepasirengusios visuomeniniam darbui, organizuotai veiklai, kad galėtų ką nors svarbaus nuspręsti, joms reikalinga pagalba iš šalies, todėl vyrai tvirtina, jog „tebesame papratę moteris globoti ir joms vadovauti."[219] Nepasitikėjimas moterų sąmoningumu, gebėjimu savarankiškai, organizuotai veikti akivaizdus aptariant ką tik prasidėjusios moterų veiklos skilimą į dvi atskiras šakas, kai kaunietės įsteigia savąją Lietuvių katalikių moterų draugiją ir atsiskiria nuo vilniečių. *Vilties* vedamajame suabejojama, ar moterys pačios be vyrų pagalbos būtų sugebėjusios surengti visų Lietuvos moterų suvažiavimą: „Suvažiavimo sumanymą, kiek galima spėt, padavė *ne moteris*, bet *vyrai*."[220] Moterų veiklos skilimas traktuojamas kaip pasidavimas vyrų įtakon, toks moterų elgesys verčia straipsnio autorių („tautiško lietuvio akimis žiūrinčio") kelti jų gebėjimo sąmoningai elgtis, priimti sprendimus klausimą: „Po viso to klausi, ar lietuvių moterų suvažiavimas reiškia jų *susipratimą?* Ar jos, jei nebūtų vyrai dalyvavę sumanyme, būtų *pačios* susipratusios, savitai, be vyrų jau šiuo metu telkties *sąjungon?*"[221] Moterų susipratimas, reiškiantis gebėjimą pačioms kryptingai ir sutelktai veikti, anot straipsnio autoriaus, liudytų moterų „sąmonės subrendimą". Tokiu jų išsivystymu XX a. pradžios vyrai abejoja. Tačiau, didelei daugelio nuostabai, aptinkama, kad moterys geba organizuoti bendrą veiklą, priešingai nei tikėtasi, jos elgiasi kultūringai, mandagiai: „Ramųs, kaip teesti, tarp saviškių būnant, rimti, kaip teesti lauko barą pradedant. Tvarka, mandagumas."[222] Ta pati rimtis kaip ir dirbant ūkio darbus. „Taigi

[219] *Ibid.*

[220] „Dvi iš vienos", *Viltis*, 1908 04 9, Nr. 43, p. 1.

[221] *Ibid.*

[222] Kun. Juozas Tumas, „Pirmasai lietuvių moterų suvažiavimas ('Vilties' pasiuntinio pranešimas)", p.2.

Lietuvių, kad ir moterų, dovanok joms, Viešpatie, tą klaidą, kad moterimis gimė, esama kulturinių žmonių! Ale gi tai ‚susirinkimas', o ne ‚gauja'!"[223] Analogija tarp privačioje erdvėje atliekamų ūkio darbų ir visuomeninės veiklos, (į)rodo, kad moterys, atsakingai ir susikaupusios įvykdančios „naminius" darbus, turi gebėjimų taip pat elgtis ir viešojoje erdvėje.

Aušrinėje užsimezgus polemikai apie merginų nepakankamą dalyvavimą spaudoje, vyrai kelia aikštėn moterų gebėjimų klausimą: „Dr. V. S. užmiršta, kad gražioji lytis visur ir visuomet atsilikusi, ar imsim kaimietes, ar inteligentes. Moksleivės dar nepriaugo, dar neišsilavino, kad skaityti laikraščius, o apie rašymą nėr nei kalbos (žinau keletą išimčių, bet tik išimčių). [...] O juk be to moksleivės stinga savarankiškumo, drąsos."[224] Gimnazistas net neabejoja visų merginų atsilikimu, jų menku išsimokslinimu, o tai, kad jos dar galėtų ką nors savarankiškai „sukurpti", atrodo visai neįtikėtinas dalykas (atkreipkime dėmesį, kad drąsiai savo nuomonę dėstantis jaunuolis rašo 1910 m., kai yra pasirodę svarbiausi Žemaitės kūriniai, Petkevičaitės-Bitės beletristiniai ir publicistiniai tekstai, Šatrijos Raganos apsakymai bei *novelia Viktutė* ir t.t.). Ir jaunoji karta abejoja mergaičių protiniais gebėjimais, mato jas kaip reikalingas ypatingos globos: „Ir ištikruju, daugelis draugų su pašiepimu žiuri į drauges, kaip į asmenis silpnesnio proto, reikalaujančius tulų pamokymų iš draugų pusės [...]."[225] Galime matyti, kaip lėtai keičiasi tradicijos palaikomi stereotipai, nors realaus pasaulio įvykiai suteikia apsčiai akstinų mąstymo pokyčiams įvykti.

Gimnazistės netrunka sureaguoti į joms reiškiamus priekaištus. Pirmoji atsako Aldona Giedgaudaitė:

> Kad moterįs atsilikusios, labai neprieštarausiu: nenuostabu, kad per tiek amžių būdama po sunkiu jungu, su teisėmis varžomomis iš visų pusių, belaisvė – vergė pirma tėvo paskiau vyro; kaip kalinys prie savo karo, visam gyvenimui prirakinta prie smulkaus varginančio butinai

[223] *Ibid.*

[224] Įsimylėjęs, „Kodėl moksleivės tyli?", *Aušrinė* 1910 10 13, Nr. 5, p. 26.

[225] Sidabrinis, „Draugių dėlei", *Ateitis* 1912, Nr. 5, p. 242.

reikalingo namų ūkio darbo, bet darbo nedėkingo, kuriam nors visas pajėgas paveski, o garbės neįgysi, žmonių paguodos neužsitarnausi; vienatinė palaikytoja visos namų tvarkos ir šeimyniško ugniakuro, kartu virėja, kepėja, skalbėja ir augintoja, bet be teisių, be sprendžiamo balso; prigulminga, pavergta, neprileidžiama prie mokslo ir visuomenės dalykų, su mintimis, užimtomis kasdienėmis siauručio gyvenimo smulkmenomis – negalėjo lavinti savo prigimto gabumo ir proto, negalėjo dalyvauti visuomenės darbe.[226]

Šiame atsakyme labai taikliai nusakoma moters padėtis – ji priklausoma nuo tėvo arba vyro, jos veiklos sritis – būtinybės įstatymui paklūstanti (pagal Aristotelį) privačioji erdvė, jos atliekami darbai – nevertinami ir negali suteikti jokios garbės. Besimokančios merginos suvokia, kad, iki šiol buvusios uždarytos namų (privačioje) erdvėje, dabar turi dėti ypatingas pastangas, kad galėtų įsiveržti į viešąją sferą kaip lygiavertės visuomeninio gyvenimo dalyvės: „Nejaugi mes dabar nesinteresuodamos visuomenės gyvenimu sugebėsime paskui išeiti iš to siauro šeimyninio gyvenimo? Juk tokiu būdu *mes* pačios eisime prieš save. Galų-gale mes turime suprasti, kad gyvenimas atskiro žmogaus yra surištas su visuomene, kad mūsų likimas daugiau priklauso nuo visuomenės sutvarkymo, ne kaip nuo atskirų mūsų pačių ypatybių."[227] Moksleivės, gimnazistės skatinamos domėtis visuomenės gyvenimu, nes tik labai stengiantis galima ištrūkti iš „siauro šeimyninio gyvenimo". Kitas svarbus dalykas – pradedama suvokti, kad privatus (atskiras) kiekvieno žmogaus gyvenimas yra priklausomas nuo visuomenės, kurioje gyvenama. Susiejus šias sritis (viešą ir privačią) tarpusavio priklausomybės ryšiais, tampa aišku, kad pokyčiai moterų gyvenime turi vykti ne tik namų, bet ir viešojoje erdvėje. Kaip argumentas, kad moterys ne ką prasčiau gali dirbti ir dirba viešą kultūrinį darbą, pasitelkiamos moterys rašytojos: „O jei imtumėm rokuoti rašytojus ir rašytojas nuošimčiais sulig inteligentijos skaičiaus,

[226] Aldona Giedgaudaitė, „Draugas V. S. klausia...", *Aušrinė*, 1910 12 31, Nr. 7, p. 8.

[227] Vilnietė, „Į drauges!", *Aušrinė*, 1914 04 15, Nr. 2, p. 56.

gal ir ne mažiau rastumėm moterų. Tik paimkim dabartines veikėjas: Šatrijos Raganą, Lazdynų Pelėdą, Žemaitę, Bitę."[228] Praurimės slapyvardžiu pasirašiusi Agnietė Ambraziejūtė viltingai žiūri į moterų ateitį, tikėdama, kad vis didesnės moterų galimybės lavintis, siekti aukštojo išsilavinimo keis jų padėtį visuomenėje. Ji taip pat ragina merginas burtis draugėn ir pačioms ieškoti kelių į visuomenės gyvenimą: „Visuomenės stovis mums turi rūpėti, nes pačios ruošiamės joj gyventi, bet nevegetuoti." Besiveržiantis jaunatviškas patosas, vis didesnis pasitikėjimas savo galiomis leidžia įsivaizduoti save aktyviomis visuomenės kūrimo proceso dalyvėmis.

Moksleivių tekstuose užfiksuotas prieštaringas aplinkinių požiūris į moterų išsilavinimą: „Beto, kai-kurie moksleiviai bijo, kad mes nebūtume per daug mokytos. Anot jų: ‚mokyta moteris pameta mergiškumą, malonumą, norėdama susilyginti su vyrais'."[229] Merginos spąstuose: viena vertus, priekaištaujama, kad jos per menkai išsilavinusios, atsilikusios, kita vertus, bijoma, kad moterys netaptų per daug mokytos, nes tuomet prarandamas „mergiškumas". Tokia padėtis labai palanki išlaikyti moteris kontroliuojamas, jos niekada negali įvykdyti visų visuomenės lūkesčių, nes projektuojamas moters idealas, į kurį jos turi lygiuotis, yra kontroversiškas. Siekti idealo atsisakančios (visiškai vyrui atsidavusios – „daugiau nieko nenorinti, vien tik jį matyti, mylėti, jam dainuoti, būti jo mylima..."[230]) ir emancipacijos keliu pasiryžusios eiti moterys Antano Vienuolio apsakymo herojui rodosi kaip besipriešinančios gamtos įstatymams: „Norėdamos visame kame susilyginti su vyrais [...] jos dabar, tuo tikslu, kerpas kasas, nešioja prastus, be jokių jų lyčiai pritinkančių, pagrąžinimų rūbus, dirbtinai liuosai apseina su vyrais, ignoruoja galingus nieku nepakeičiamus gamtos įstatus..."[231] Moters gyvenimo derinimas prie vyro jaunam rašytojui atrodo nulemtas pačios moters prigimties.

[228] Praurimė [Agnietė Ambraziejūtė-Steponaitienė], „‚Aušrinės' № 5 įsimylėjęs aiškina...", *Aušrinė*, 1910 12 31, Nr. 7, p. 10.

[229] Idem, „Žodelis draugėms", *Aušrinė*, 1912 01 21, Nr. 14, p. 26.

[230] A. Vienuolis, „Studiosus", *Aušrinė*, 1912 01 21, Nr. 14, p. 6.

[231] *Ibid.*, p. 3–4.

Kitas merginos balsas, pasigirdęs šiame ginče, negaili kritikos moterų išsilaisvinimo judėjimui: „ar moterų yra daug žmonių? ...dauguma jų – kvailos lelytės, vyrams žaisleliai... [...] ar ne geriau, protingiau būtų, kad, užuot tos juokingos, vietomis kvailios, siauros kovos su vyrais, imtumeties kovoti *kiekviena su savimi*... kad pasistengtumėte pergalėti savyje koketę, drugelį, naivišką vaikelį, intrigantę, pavyduolę, ...kad išaugintumėt savyje *sielą*, kuri jaustų ir mąstytų ir suprastų, jog gali lygiai su *nekuriais* vyrais *žmogaus* vardą turėti..."[232] Šiuos žodžius merginai ištaria „proto balsas" ruošiantis spektakliui *Trys mylimos*! Kova iš išorės (prieš vyrus) perkeliama į asmens vidų – tai kova su „įgimtomis" savybėmis – koketiškumu, tuštumu, vaikiškumu, visa kuo, kas neleidžia pasirodyti moters sielai. Sielos turėjimas, teigiama, nėra kiekvienos savybė, siela užauginama, t.y. kad ji atsirastų, reikia vidinės kovos, pastangų. Tik su prigimtyje įrašytais trūkumais kovojanti mergina (moteris) verta žmogaus vardo. Nejaučianti ir nemąstanti moteris šiai rašančiajai yra lyg naivus vaikelis, ji nepriklauso suaugusiųjų pasauliui.

Giedgaudaitės vaizdelyje „Rožė ir liepa" išsakyti augančios, brėstančios merginos lūkesčiai: „Ji norėjo iškilti augščiau, pasaulio pamatyti, ji norėjo būti augšta, galinga, naudinga, kad ir ją brangintų kiti. [...] Vieną sykį žolelė išreiškė norą peraugti tą mūrą ir pažiūrėti kas anapus dedasi."[233] Tik didžiulėmis pastangomis gali būti peržengtos moters „augimą" slopinančios kliūtys, merginos vaizduotėje, tik iškilus labai aukštai ir tapus labai galingai, perkopiama viso pasaulio vaizdą užstojanti siena. Kitas augimo tikslas – būti pastebėtai ir įvertintai – mūras ne tik užstoja pasaulio vaizdą, bet neleidžia pasauliui pamatyti moters. Didžiulių (beveik nerealių) ambicijų turinčioji kitų vertinama kaip beprotė: „Dilgėlėms jos tas noras taip keistas pasirodė, kad jos priėmė ją per beprotę ir nustojo su ja ginčyties."[234] Užbrėžtas

[232] M. N. [Marija Eidrigevičiūtė-Arlauskienė], „Be proto geriau!...", *Aušrinė*, 1911 03 22, Nr. 2, p. 52–53.

[233] Aldona Giedgaudaitė, „Rožė ir liepa", *Aušrinė*, 1912 09 29, Nr. 19, p. 173–174.

[234] *Ibid.*, p. 174.

ribas norinti peržengti mergina išskiriama iš savųjų tarpo, tos grupės, kuri turėtų ją palaikyti, jai pagelbėti.

Dažnai moterų ir vyrų balsai sutampa, kai jie mėgina nusakyti nusistovėjusius ir keistinus moterų ir vyrų santykius. Štai Marijos Lastauskienės apsakyme „Auka" Marytei svetimi „žemiški naršumai", jai reikia „draugo, mokytojo ir vadovo", o vyrui (ponaičiui) – tik patelės: „Džiaugėsi jos balsu, jo gražumu, bet motriškės sielos dėl jo nebuvo. Ji vylėsi atrasti draugą, mokytoją ir vadovą; jam reikėjo vien patelės. Pajuto abu apsirikę, jų takai persiskyrė. Marytė vyro sieloje atrado tuštybę, ten kur tikėjosi atrasti nematuotą upę žinių ir šviesos."[235] Po šešerių metų skaitome panašius Albino Ješmantos žodžius: „Jis iš jos nori žaislo, linksmo laiko leidimo po savo darbų, gašlumo tenkinimo, pasimėgimo. Jis į ją žiūri kaip į objektą, bet ne subjektą. Vyrui nerūpi, kas dedasi moters sieloje. Ką ji kenčia, ko ji trokšta, ko ji nori iš vyriškio, kaipo sau lygaus žmogaus, jam nesuprantama. O taip – pat ir jų reta tebenori kita – kuomi būti, kaip tik pataite, tvirtove, kurią vyrai nori paimti, bei išpuoštu, išgaląstu žaislu."[236] Į ponaičio Zigmunto motinos lūpas įdėti labai svarbūs to meto moterims, rašiusioms apie šeimą, žodžiai: „Kodėl nesistengei jos perprasti, pažinti, kodėl savo žmonoje nesistengei atrasti žmogų, draugą?.."[237] Kaip matome, po šešerių metų padėtis pasikeičia tik tiek, kad ir vyrai ima panašiai suvokti moters padėtį ir reiškia savikritiką. Atrasti moterį kaip žmogų, galinčią vyrui būti drauge – šis imperatyvas siekia dar *Aušros* laikus, kai buvo pasigesta išsilavinusių lietuvaičių, galinčių tapti tinkamomis lietuvių inteligentų gyvenimo draugėmis.

Moterys nuo pat pasirodymo viešojoje erdvėje ėmė diskutuoti švietimo, vaikų auklėjimo klausimais, nes ši sritis buvo suvokiama kaip joms artimiausia. Vienos iš pirmųjų, prabilusių apie būtinybę moterims lavintis vienodai su vyrais, Liudmilos Malinauskaitės-Šliūpienės manymu, moteriai tinkamiausia profesija – mokytojos. Viena

[235] Marija Lastauskienė, „Auka", *Viltis*, 1907 11 23, Nr. 22, p. 1.

[236] A. Ješmanta, „Ji (skiriu mergelei V. B.)", *Aušrinė*, 1913 12 31, Nr. 28, p. 211.

[237] Marija Lastauskienė, *op. cit.*, p. 1.

vertus, ši sritis moterims geriausiai pažįstama, kita vertus, dar ir XX a. pradžioje manyta, kad mokytojos, auklėtojos darbas labiausiai atitinka moters prigimtį: „Man atrodo, ‚ateitininkėms' pedagogija tiktų geriausiai. [...] Ir koks gražus, prakilnus darbas auklėti žmogaus sielą!.. [...] Mums, merginoms, toks užsiėmimas tiktu geriausiai, nes jau iš prigimimo skirtos auklėjimui, mes lengviausia mokėsim įeiti į žmogaus sielą ir ją pakreipti ton ar kiton pusėn. Ką mergina neapims protu, tą nuveiks savo gera širdžia."[238] Vaikų auklėjimas, jų sielos kreipimas į vieną ar kitą pusę leidžia moterims pajusti turint galių, veikti aplinkinius savo autoritetu. Tuo pat metu matyti, kad mergina nesijaučia galinti visus pasaulio reiškinius „apimti protu", kliovimasis širdžia atrodo patikimesnis santykis su pasauliu, nors tame pat tekste išsakomas raginimas merginoms „gyventi protu": „jeigu nenorim, kas musų gyvenimas butu naudingas, kad neliktumėm vien jausmų ir įspūdžių blaškomos, pratinkimės gyventi protu."[239]

Viltyje išspausdintas Kymantaitės tekstas liudytų moterų pastangą parodyti švietimo, kultūros darbą pradėjusios moters vidinius išgyvenimus, t.y. atskleisti jos jausmus, mintis. Galbūt siekimas „imituoti" mokytojos dienoraštį rodo, kad trūksta žinojimo (viešo, bendro), kaip jaučiasi moteris. Tai yra ir tam tikra demonstracija, nes tame dienoraštyje rašoma: „[...] mažiau pamokslų, daugiau pavyzdžių mums reikia."[240] Jaučiamas didžiulis poreikis pavyzdžių, kuriais galėtų būti sekama, gal todėl vaidinama tiek daug spektaklių – inscenizuojamos savo pačių gyvenimo istorijos ir vaidinant mokomasi gyventi, spręsti bendruomenės problemas.

Požiūris į moteris kaip į svarbiausias vaikų auklėtojas lėmė, kad tuo pat metu, kai aptariamos vaikų lavinimo problemos, ateities perspektyvos, imama tyrinėti privačioji – namų sfera. Laikomasi nuomonės,

[238] Draugė O.V., „Baigiančioms gimnaziją", *Ateitis*, 1912, Nr. 6–7, p. 292.

[239] *Ibid.*, p. 290.

[240] Sofija Kymantaitė, „Keletas lapelių iš atrasto mokytojos dieninio", *Viltis*, 1908 01 25, Nr. 11, p. 2.

kad svarbiausioji vaiko auklėjimo vieta – šeima, ji turi tapti kuriamos auklėjimo sistemos „provaizdžiu“: „Prigimtoji auklėjimo vieta – tai šeimyna, todėl geruose auklėtnamiuose turi būti viskas taip sutvarkyta, kaip doroj, protingoj, pavyzdingoj šeimoj.“[241] Šeima yra darnaus bendrabūvio pavyzdys.

Rašant apie pedagogikos perspektyvas ypatingas dėmesys skiriamas motinai, jos pamatiniam vaidmeniui visoje vaikų ugdymo sistemoje. Galima manyti, kad vedamos to paties tikslo – auklėti „tobulas“ motinas – moterys rašytojos negaili kritikos idealų neatitinkančioms moterims: „O ji kalbėjo, kalbėjo, verkšleno, dūsavo. [...] motyna tų, kurie galėtų tapti galiūnais ir milžinais, – bet... [...] / kur gera tai, kas man gera, čia kur pragaro bausmės baimė tegali kiek prie doros sulaikyti, – ar gi čia gali užaugti liuosa ir stipri dvasia?“[242] Motina, kuri negali suprasti, kas yra „nepriklausomosios doros laimė“, t. y. kuri negali sąmoningai apsispręsti siekti doros (kaip visuotinės gerovės pamato), negali išauginti patriotų sūnų. Tik asmeninių interesų atsisakanti motina pajėgi išauklėti „galiūnus ir milžinus“. Kymantaitės sukurto „Mokytojos dienoraščio“ adresatės – motinos: „Į ką tai aš kalbu?.. Kas yra galingas tai padaryti? – Motynos, tik motynos...“[243] Jas labiausiai tikimasi paveikti atviru dienoraščio tekstu. Matome atvirkštinį judesį – gera mokytoja gali būti pavyzdys motinoms.

XX a. pradžios tekstuose pabrėžiama ankstyvos vaikystės svarba visam likusiam žmogaus gyvenimui (galėtume sakyti, tuo metu „išrandama“ vaikystė). Namai, kur išmokstama gimtos kalbos, yra ta vieta, kur susiformuoja „tautiečių bendrinis mąstymo, jautimo ir norėjimo būdas“: „Dainos, mamelės-sengalvėlės dainuotos, kūdikį supant, vaiko žaidimai, tautinės kultūros patiektos, pirmos žvaigždėtos svajonės, tautos meno-poezios, jaunikaičio vaidentuvėje sužadintos, visa

[241] Meškus [Justinas Staugaitis], „Dar apie Marijampolės mergaičių progimnaziją“, *Viltis*, 1908 01 01, Nr. 1, p. 8.

[242] Sofija Kymantaitė, „Keletas lapelių iš atrasto mokytojos dieninio“, *Viltis*, 1908 03 07, Nr. 29, p. 7.

[243] *Ibid.*, p. 7.

tai palieka neišdildomą pėdsaką asmens vėlėj."[244] Romano Bytauto formuluojamoje kalbos filosofijoje teigiama, kad asmens sielos formavimas prasideda dar nesąmoningame amžiuje, gulint lopšyje, todėl toks lemiamas yra motinos vaidmuo, nes jos įtaka kūdikiui pati didžiausia. „Aš myliu tautos kalbą, nes tai yra mano minčių pasaulė, myliu tautos dainas-raudas, nes jos, motinėlės dainuotos, išpradžių sujudino sielą ir įspaudė jon žinomus jautimo-svajojimo būdus [...]"[245] Motina suteikia formą vaikų jausmams ir svajonėms. Ryšys su kalba, papročiais, istorija – labai artimas, kaip su motina. „Kaip kiekvienam žmogui malonu atsimint savo kudikystės dienas, taip malonu tautiečiui skaityt savo tėvynės historiją."[246] Tautos istorinės atminties poreikis atitinka „natūralų" žmogaus norą turėti savo gyvenimo istoriją, prisiminti praeitį. Savojo individualumo puoselėjimas regimas kaip istorinės savimonės ugdymas. Asmens istorija, raida tiesiogiai susiejamos su savos tautos istorijos pažinimu. Apie istorijos naudą vaikams ir jos mokymo būdus rašo Kymantaitė: „Vaikui turi būti parodyta tautos kelionė."[247] Tauta kaip ir žmogus mokosi, todėl toks svarbus auklėjimo / pedagogikos klausimas – dabartis tik praeities tąsa. Atsiranda proceso, kelio, keliavimo jausmas.

Aušrinėje visuomeninis darbas nebėra suvokiamas kaip vienintelis kiekvieno žmogaus tikslas, ne mažiau svarbu – ugdyti asmens individualumą: „‚Aušrinė' bus tautiška, nes pažangos esybę tveria ne užstelbimas individinio gyvenimo, tik jo plėtojimas ir taikinimas prie kolektivinio gyvenimo [...]."[248] Visuomenės progresas neatsiejamas nuo kiekvieno jos nario individualumo, bendruomeniniai reikalai neturi užgožti asmens, todėl natūraliai iškyla individualių polinkių ir bendruomeninių poreikių derinimo klausimas. Kiekvienas asmuo, anot

[244] R. Bytautas, „Tauta ir tautiška sąmonė", *Aušrinė*, 1912 05 03, Nr. 17, p. 114.

[245] *Ibid.*, 1912 11 13 (26), Nr. 20, p. 141

[246] Cimbakas [Juozas Geniušas], „Draugai, skaitykim Lietuvos historiją!", *Ateitis*, 1911, Nr. 10, p. 438.

[247] Sofija Kymataitė, „Kaip mokyti Lietuvos istorijos?", *Viltis*, 1907 12 05, Nr. 27, p. 2.

[248] „‚Aušrinės' uždaviniai ir keliai", *Aušrinė*, 1910 01 30, Nr. 1, p. 1.

Bytauto, „trokšta išplėsti visus savo viekus ir liuosai ir *savotiškai išgyventi save* [išskirta mano – *R. B.*]"[249]. Išgyventi save galima tik jaučiant savosios patirties ypatingumą ir savitumą, savęs išgyvenimas, vidinių savybių plėtojimas ir realizacija pateikiami kaip esminis, prigimtyje užkoduotas žmogaus veiklos imperatyvas.

Reikia pastebėti, kad viešųjų diskusijų objektas pamažu persikelia iš šeimos į mokyklą. Namų mokslas nebelaikomas pakankamu, sykiu nuvertinamos ir namų mokytojos – moterys: „Mokykloje vaikais rūpinasi žmonės, tam tikrą vaikų mokslą įgiję, o namie kas? Ubagai, davatkos-senmergės, ar šiaip-jau besveikatės moteriškosios... Kaip gi jos gali atstoti tikrą mokytoją?"[250] Tinkamiausias pavyzdys dabartinei besikuriančiai švietimo sistemai, *Vilties* darbuotojų manymu, yra Amerikos pedagogikos sistema, kuri atrodo nepriklausoma ir nuo Bažnyčios, ir nuo valstybinių institucijų. Priimtina rodosi tai, kad amerikietiškos mokyklos labiausiai rūpinasi žmogaus *ypatiškumu*, individualumu, joms svarbiausia – „kiekvieno atskiro žmogaus reikalai"[251]. Besikurianti lietuvių bendruomenė tuo metu susidūrė su rimta problema – kaip vienijantis, ėmus organizuoti bendrus darbus išsaugoti ir puoselėti kiekvieno asmens (ar etninės grupės) ypatingumą, atskirumą, arba atvirkščiai – kaip esant tokiai didelei skirtybei tarp žmonių sugebėti dirbti kartu, neužgožiant kiekvieno asmens individualumo. „Kur pasislepia *žmogus,* kuomet prireikia jam atsirasti būryje *žmonių* ir svarstyti svarbius *bendruosius* klausimus?"[252] – klausia Kymantaitė. Kiekvieno asmens ypatingumu grindžiama ir kiekvienos atskiros tautos teisė plėtoti savitumą, nes atskirybė, skirtingumas, iš to kylantis ypatingumas laikomi didžiule vertybe, kiekvieno teisė – „išreikšti kulturines kiekvieno ypatybes".

Kymantaitė, atsakydama į Motiejaus Gustaičio svarstymus dėl Marijampolės mergaičių progimnazijos atidarymo, akcentuoja tą patį

[249] R. Bytautas, „Tauta ir tautiška sąmonė", *Aušrinė*, 1912 09 29, Nr. 19, p. 179.
[250] „Namų mokslas", *Viltis*, 1908 01 16, Nr. 7, p. 1.
[251] „Visuotinio apšvietimo sąjungos reikalai", *Viltis*, 1907 01 30, Nr. 13, p. 1.
[252] S.K. [Sofija Kymantaitė], „Liūdni įspūdžiai", *Viltis*, 1908 04 06, Nr. 42, p. 1.

asmens individualumą, laisvės siekį, todėl ji nesutinka su Gustaičio mintimi, kad būtinas labai griežtas tvarkos laikymasis: „Pradėda mergaitės priaugti, susiprasti, ateina karščiausis minties laikas atbudimo, tuo kart ir apsireiškia individualizmas, tai yra tas kuo žmogus pats savyje turi būti."[253] Jai svarbu, kad taisyklės nenustelbtų asmens ypatingumo, to, „kuo jis savyje turi būti". Auklėjimas negali trukdyti išsiskleisti mergaitės individualumui, pirmiausia tam, kas ji yra pati sau, o ne kitiems: „Tat kaip gi kitoniškai galėtų būti, jeigu auklėtojai nevaržytų vaikų liuosybės [...]."[254] Keliamas tikslas – tautos *liuosybė* – yra lydimas moterų išsilaisvinimo aspiracijų, kurių pradžia – vaikų *liuosybės* saugojimas. Vaiko laisvė yra jo teisė pačiam susidurti su gyvenimu, tiesiogiai jį patirti: „Gyvenimui jaunomenę rengiant, nereikia nuo jos to gyvenimo slėpti."[255] Besikeičiančioje moterų vaizduotėje net vaikas turi teisę į savo laisvę, kuri pasireiškia savitu, kiekvieno asmens skirtingu buvimo būdu. Sykiu individualistinės sąmonės plėtojimasis leidžia vaikus įsivaizduoti kaip pakankamai stiprius tiesiogiai, be tarpininkų ar pagalbininkų, patirti gyvenimą. Akcentuotina, kad taip rašoma apie ateinančias į gimnazijas mergaites! Tuo pat metu išsakoma ir priešinga nuomonė, pasirodanti daugiausia vyrų rašomuose tekstuose. Kunigas Pranciškus Būčys, prieštaraudamas Kymantaitei, teigia, jog mergaičių prigimtis yra kitokia nei berniukų: „Jaunos mergikės iš prigimties yra tokios, kad labai greitai įtiki į savo kitiems nežinomą augštėnybę. [...] Leidus mergikei įtikėti į susapnuotąjį savo skirtingumą būtų tas pats, ką pražudyti ją. [...] Įtikėjimas į savo augštenybę tai psichologiški nuodai: jie suėda tikruosius dvasios turtus, kaip ugnis sausą medį. [...] Tegu ir mergikės pratinasi būti lygios."[256] Kaip ir XIX a. pabaigoje, XX a. pradžioje baiminamasi, kad, sukūrus specialias (galbūt geresnes) sąlygas moterims, jos gali „sugesti", pavyzdžiui, patikėti savo pranašumu.

[253] Zofija Kymantaitė, „Auklėtinių namai", *Viltis*, 1907 10 10, Nr. 4, p. 3.

[254] *Ibid.*

[255] *Ibid.*

[256] Kun. P. Būčys, „Apie auklėtnamius mergaitėms", Viltis, 1907 10 24, Nr. 10, p. 2.

Į svarstymus apie mergaičių progimnazijos reikalus įsitraukia ir Marija Pečkauskaitė (Šatrijos Ragana). Svarbiausias jos propaguojamos pedagogikos principas – nelaužyti mokinio prigimties. Lavinant vaiką svetima kalba (šiuo atveju kalbama apie rusų kalbą) ardoma jo prigimtis. Pečkauskaitės pedagogikos principai remiasi požiūriu, kad vaikai turi būti auklėjami puoselėjant jų įgimtas savybes:

> Visu-pirma, mokytojas įsižiūri vaiką, ieškodamas jo bude tokių palinkimų ir norų, kuriuos galima būtų išnaudoti, pratinant jį valdyties taip, kad susivaldymo reikalavimas nepasirodytų vaikui kaip koks jungas, suvaržymas, bet kaipo tvirtumo prirodymas ir vyriškumo ženklas. [...] Pradėti reikia nuo lengviausių, artimiausių vaikui dalykų. [...] *tvirtą valią galima parodyti netik tokiuose karžygiškuose darbuose, bet dar didžiau, dar tvirčiau kasdieniniame gyvenime, paprastuose santikiuose su žmonėmis,* [išskirta mano – *R. B.*] ir kas mažuose daiktuose nemoka susivaldyti, tas nemokės ir dideliuose ir t. t.[257]

Išsakoma kitokia pozicija nei, tarkime, didžiavyrių programa – kalbama pirmiausia apie mažus dalykus, pateikiant moteriškos etikos, įsipareigojimo sau ir kitiems variantą. Nors tvirtumas, valios pasireiškimas net ir moteriškame galvojime ir toliau išlieka pirmiausia vyrams būdinga savybė. Moterų kuriamo moralumo, darnaus sambūvio su savimi ir kitais pagrindas – pagarba žmogui: „Trokšta šviesti; bet kaip jie švies, jei patįs neturės doros šviesos (etikos)? Tai yra nemokės gerbti žmogaus – žmoguj? [...] Doros pamatai yra: *artimo meilė* ir *gera valia,* t. y. geras noras suprasti ir gerbti kitą žmogų."[258]

Panašų požiūrį galima rasti ir Kymantaitės A. Macijausko (Agaro) knygelės vaikams *Kiškeliai* recenzijoje: „Parašyti knygelę vaikams yra beveik sunkiau, negu paaugusiems, nes vaikams rašant, negana, pinti dailiai savo mintis; su vaikais kalbant, reikia jų siela (dušia) pažinti, reikia žinoti, kas vaikui geriausia patinka, ir reikia mokėti prabilti

[257] M. Pečkauskaitė, „Apie auklėtnamius" (toliau eina), *Viltis,* 1907 11 07, Nr. 15, p. 1–2.

[258] Sofija Kymantaitė, „Kas kenčia?", *Viltis,* 1907 11 04, Nr. 17, p. 2.

taip, kad kiekvienas žodis stiprintų kūdikio žingsnius, šviestų akis, keltų širdį augštyn."[259] Pirmąsis žingsnis ir rengiantis mokyti vaikus, ir knygelę rašyti – „pažinti *juos* tokius, kokie jie yra"[260]. Moterų rūpestis puoselėti kiekvieno vaiko ypatingumą neliko nepastebėtas ir amžininkų. Vaižgantas, *Viltyje* pristatydamas Šatrijos Raganos apsakymą „Į šviesą", pabrėžia autorės dėmesį ypatingai mažųjų sielai: „Daugumui [kurie perskaitys „Viktutę", „Gydytojo pasakojimą", „Vincą Stonį" – *R. B.*] atsivers akįs, daugumas supras, jog ir mažyčių turima ‚savo', ypatinga siela (dūšia), kurios mindžioti niekas neprivalo, savo rimti troškimai, kuriems įvykti reiktų kiekvienam, žmones mylinčiam, padėti."[261] Moterų, kurių dalyvavimas kultūros darbe pirmiausia buvo matomas kaip vaikus tinkamai auklėjančių motinų, publikacijos spaudoje, atrodo, atitiko į jų veiklos kryptis ir reiškimosi formas sudėtus lūkesčius. Tačiau moterų tekstuose pasirodantis (ir imantis dominuoti) rūpestis dėl vaikų (našlaičių, apleistųjų, visų mažyčių) individualybės puoselėjimo atspindi ir apskritai naujai kuriamos moterų pasaulėžiūros, grindžiamos tam tikromis moralės nuostatomis, tik dabar gavusios progą viešai pasirodyti, principus.

Galima manyti, kad amžiaus pradžioje keičiasi požiūris į žmogų, žmogaus prigimtį, todėl imama kitaip galvoti apie įmanomą poveikį ne tik vaikui, bet ir apskritai asmeniui. Pradeda dominuoti principas, kad įtaka žmogui neturi eiti prieš jo prigimtį, o kaip tik – su ja sutapti:

> Kaip kūnas auga ir lavinas taip, kaip yra susikrovęs; kaip augmuo geriau tarpsta ten, kur jo priprasta žemė ir oras, – taip žmogaus protas ir visa siela. Netiesa, kad vaiko siela – tyra lenta (tabula rasa), ant kurios gali užrašyti tai, ką užsimanysi: kiekvienas žmogus jau apsigema su savotiška siela, turinčia, taip sakant, savotišką mechaniką, arba gebėjimą taip ar kitaip judėti. Gali tą sielą užtepti tuo, ko nori, bet tai nesivadįs sielos išlavinimu ar ištobulinimu. Ji ilgainiui tiek tebus verta, kiek svetimos

[259] Idem, „Mųsų knygos", *Viltis*, 1907 10 05, Nr. 2, p. 4.

[260] Idem, „Keletas lapelių iš atrasto mokytojos dieninio", *Viltis*, 1908 01 25, Nr. 11, p. 2.

[261] Kun. J. Tumas, „Tamsos prietarų griovimas", *Viltis*, 1908 03 30, Nr. 39, p. 1.

šalies augmuo, elektros šviesoje ir dirbtinėje šviesoje išaugintas: perkelk jį į kitas aplinkybes, ir suskurs, arba ir visai nuvys.[262]

Žmogaus sielos vystymosi savitumas gretinamas su kiekvieno kūno skirtingumu (skirtingu polinkiu augti). Šie argumentai pasitelkiami ginant lietuvių vaikų teisę mokytis mokykloje gimtąja kalba. Laikomasi nuostatos, kad siela turi įgimtą polinkį gimtajai kalbai, gimtoji kalba, kaip savas oras ir sava žemė, tinkamiausia augti vaiko dvasiai. Argumentuojant remiamasi natūralumo principu – natūralu, kad augalas geriausiai auga savojoje žemėje, natūralu yra mokytis gimtąja kalba. Kalba imama regėti kaip žmogaus skiriamasis bruožas: „Paukštį pažįsti iš balso, žmogų iš kalbos. Žmogaus kalba – tai taippat ir dvasios ir širdies tikriausias atbalsis."[263] Svetima kalba netinkama savoms mintims reikšti: „Kvailas yra tas, kurs tikisi su svetimo krašto daina mųsų mintis išdainuoti ir mųsų širdis palinksminti."[264] Tik sava kalba atitinka individualius jausmus. Itin svarbios ir artimos amžiaus pradžios moterų pozicijai yra per keletą *Aušrinės* numerių Bytauto ryškinamos savosios raštijos, meno ir tautinės sąmonės sąsajos: „Taip savotiška tautos poezia ir dailė savo ypatingais gražybės ir doros vaizdais plėtoja jaunikaičio sielą, įspaudžia jon *savotiškus jausmus ir troškimus* [išskirta mano – *R. B.*], o tautos mokslininkai ir filosofai atidengia jo protui pasaulės paslaptį iš ypatingos šalies ir ypatingu būdu. Visų tautiečių dvasia auga po vienoda tautos meno ir raštijos intekme. Tas, kas sutverta tautos klasikų, tampa vidine visų tautiečių nuosavybe, dalimi jų visų dvasiškos asmenystos."[265] Sava literatūros tradicija, menas turi lemiamą įtaką formuojantis asmeniui, nes ugdo savotišką jautimo būdą ir pasaulėžiūrą. Jausti, kaip ir matyti pasaulį „iš ypatingos šalies", išmokstama. Kultūros tradicija yra visų ta pačia kalba kalbančiųjų, rašančiųjų ir skaitančiųjų vidinės tikrovės dalis. Iš moterų viešų pasisakymų spaudoje matyti, kad jos jaučiasi

[262] „Namų mokslas", *Viltis*, 1908 01 16, Nr. 7, p. 1.

[263] Lazdynų Pelėda, „Naujas Viršaitis", *Viltis*, 1908 01 13, Nr. 6, p. 1.

[264] *Ibid.*

[265] R. Bytautas, „Tauta ir tautiška sąmonė", *Aušrinė*, 1912 05 03, Nr. 17, p. 114.

priklausančios šiai bendros kalbos, literatūros ir kultūros tradicijos suformuotai bendrijai.

XX a. pradžioje moterys suvokia, kad atėjęs laikas didžiulėms permainoms: „[P]ats gyvenimas parodo vis aiškiau, jog senoji tvarka [mokyklose] jau nebetinka, nebeatsako, ir jog reikia ieškoti naujų kelių."[266] Kitoks (naujas) vaikų auklėjimas, anot Pečkauskaitės, nebegali remtis despotiška mokytojo valdžia, tuščiais pamokslais apie dorą, jo tikslas – „pratinimas vaiko, kad patsai save valdytųs, žadinimas ir paguodojimas vaike žmogaus vertės ir įvedimas į gyvenimą doros reikalavimų"[267]. Ne išoriška vaiko (asmens) kontrolė, bet puoselėjama vidinė savitvarda gali išugdyti sąžiningą ir „gilųjį atsakomybės" jausmą turintį žmogų. Akivaizdu, kad moterų tekstuose ryškėja vis didesnis pasitikėjimas paties asmens galia, palankumas vaikui, kuris jau nuo pat gimimo turi žmogaus vertės įspaudą. Kita vertus, ne tik vidinės disciplinos ugdymas yra svarbiausias naujos mokyklos tikslas, bet ir leidimas vaikui pasijusti „mažos visuomenės nariu", dalyvauti jos valdyme, tai, Pečkauskaitės manymu, būtų pagrindas vėliau vaikams tapti aktyviais visuomenės nariais. Svarbiausias Pečkauskaitės pedagogikos principas – mokymasis per patirtį, nes tik tai, kas iš tiesų patirta („pergyventa"), tampa vaiko vidinės tikrovės dalimi.

Kymantaitė pripažįsta, kad egzistuoja daugybė nuomonių, gausu požiūrių į pasaulį ir būtent tokioje situacijoje reikalinga etika, kuri padėtų gyventi kartu su kitais, nors ir labai skirtingais. Švietimas traktuojamas kaip vienas svarbiausių naujojo moralumo ramsčių, nes jis – geriausias būdas plėsti asmens akiratį, nes akimis aprėpiamas pasaulis „mažas ir ankštas", per knygas (kurios atsiveria tik išmokus skaityti) priartėja žmonės, kurių niekaip kitaip negalėtum pažinti, nes jie labai nutolę arba erdvėje, arba laike: „Atsiskleidžia knyga, atsiranda per ją takas į uždarytąjį ligšioliai pasaulį, į sielą ir protą kito žmogaus, kurio gal niekuomet nematei ir nematysi, kurs gal jau nu-

[266] Marija Pečkauskaitė, „Amerikos mokyklų savavaldybė", *Viltis*, 1908 04 04, Nr. 41, p. 3.

[267] *Ibid.*

mirė, gyveni šimtais mylių tolumo nuo tavęs."[268] Per knygas įveikiamas žmones skiriantis nuotolis, pabrėžiamas ne pats (savitikslis) mokslas, bet per jį užsimezgantis ryšys. Per knygas pažįstama kito asmens siela, gebėjimas skaityti knygas daro įmanomą bendrystę su visais rašto žmonėmis, galima sakyti, steigiama skaitančiųjų bendrija: „Išmokyti skaityti – tatai atidaryti prieš žmogų viso pasaulio protavimus ir jausmus. Mažas ir angštas žmogaus apmatomas pasaulis. Silpni ir pusėtini jo prityrimai. Vaikščioja, kaip aklas, ir daug dalykų nepažįstamų, nežinomų mato aplinkui save."[269] Mokslas plečia žmogaus akiratį, per raštą žmogui tampa pažinūs „viso pasaulio protavimai ir jausmai". Nes be šio „pasaulio" akiračio žmogaus gebėjimas patirti yra labai menkas. Moterų pateikta mokslo interpretacija išryškina ne tik proto lavinimą, bet ir mokymąsi jausti, gilinti patirtį. Matyti, kad moterų mintys apie mergaičių lavinimą, apie skaitymo įtaką jų sąmonės plėtimuisi rodo, kad pamažu iš kolektyvinės vaizduotės nyksta baimė, jog didesnis moterų išprusimas, literatūros (ne tik lietuviškos, bet ir pasaulio) išmanymas gali negrįžtamai sužaloti jų psichiką.

Peržvelgiant viešosios erdvės raidos tendencijas, jos pokyčius nuo *Aušros* pasirodymo iki amžiaus pradžioje publikuojamų moterų tekstų, matyti, kad moterys viešajame diskurse pirmiausia pasirodo vyrų „veidrodžiuose" – jie kelia moterų išsilavinimo klausimą, dažniausiai siejamą su tautinės šeimos projektu. Vyrai inteligentai pasigenda jiems tinkamų žmonų, taip pat būsimus lietuviškos visuomenės narius ugdysiančių motinų. Tačiau būtina pabrėžti, kad nuo pat pradžių šioje diskusijoje dalyvauja ir moterys, kol kas girdimi pavieniai balsai (pvz., *Aušroje* Malinauskaitės-Šliūpienės), bet pamažu, ypač peržengus amžiaus slenkstį, moterų daugėja. Kaip tik jos praveria duris į privatų šeimos gyvenimą, ima kalbėti apie keistiną kaimo moterų padėtį, akcentuodamos būtinybę ugdyti pačių moterų sąmoningumą. Dauguma XIX a. pabaigos tekstų neperžengia ydingo mąstymo rato,

[268] Sofija Kymantaitė, „Keletas lapelių iš atrasto mokytojos dieninio", *Viltis*, 1908 11 25, Nr. 11, p. 3.

[269] *Ibid.*

kada moterų lavinimas traktuojamas labai utilitariškai, jos ruošiamos geresniam žmonos ir motinos pareigų atlikimui, bet ne visuomeniniam darbui. Šį mąstymo inertiškumą nutraukia pačios moterys, įžengdamos į viešąją erdvę ir asmeniniu pavyzdžiu į/rodydamos savo, kaip viešų asmenų, veiksnumą. Viena pirmųjų moterų, aktyviai veikusi viešojoje erdvėje, plačiai diskutavusi moterų teisių klausimu, buvo Ona Pleirytė-Puidienė Vaidilutė – *Vilniaus žinių* bendradarbė. XX a. pradžios moterų tekstuose išryškėja stiprėjanti savimonė, didėjantis pasitikėjimas savimi: aiškiai ir tvirtai reiškiama asmeninė nuomonė, drąsiai ginama sava pozicija, nevengiama aštrių konfrontacijų, polemikos ir kritikos oponentams, numatoma atskiro, savarankiško buvimo tik sau galimybė. Moters, kaip lygiavertės visuomenės narės, pozicija grindžiama moters – suaugusio, turinčio ir galinčio pareikšti savo valią bei atsakingai kalbančio žmogaus – statusu. Galėdamos viešai įvardyti savąjį kitoniškumą, įsitraukti į savosios individualybės paieškas, moterys patiria naujus išgyvenimus, įvardijamus kaip „malonus tikrumas, savo takų žinojimas“[270]. Šios patirties sąlyga – niekieno netarpininkaujamas susidūrimas su pasauliu, pastangos kalbėti savu balsu, drąsa prisiimti atsakomybę ne tik už savo, bet ir kitų gyvenimus. XX a. pradžios moterys formuluoja ir jų patirčiai artimos etinės laikysenos apibrėžtį, svarbiausieji jos sandai būtų – pagarba žmogui, atsakingas požiūris į kasdienius tarpusavio santykius, rūpinimasis silpnaisiais, nuskriaustaisiais, darnus, kito savotiškumo nepažeidžiantis ir neužgožiantis, sambūvis.

[270] Sofija Čiurlionienė (Kymantaitė), „Vyduno ‚Prabočių šešėlius' beskaitant", *Aušrinė*, 1911 11 15, Nr. 5, p. 16.

XIX a. pabaigos kultūros tekstų ir/ar asmenų steigiami tapatybės modeliai: Maironis, Žemaitė ir Gabrielė Petkevičaitė-Bitė

XIX a. pabaigoje intensyvėjant viešajam visuomeniniam ir kultūriniam gyvenimui, stiprėja individualios kultūrinės laikysenos, jos vis labiau išsiskiria iš bendro konteksto ir tampa matomos kaip ryškių, ypatingų asmenų likimiškos gyvenimo istorijos.

Maironis priklauso naujajai lietuvių inteligentų kartai, jo „mūsų laikų" poemoje *Terp skausmu į Garbę* akivaizdi pastanga per pasakojamas gyvenimo istorijas pagrįsti kitokį, besikuriančios visuomenės lūkesčius atitinkantį, tapatumo variantą. Kavolis drąsiai teigė: „Maironiška gelminė psichologija, aišku, negali būti kilusi iš kaimo kultūros."[271] Tuo tarpu Žemaitė šioje mąstymo perspektyvoje atstovauja kaimiškajai tradicijai ir dažniausiai yra visiškai su ja sutapatinama[272]. Šioje dalyje pateikiamomis Maironio, Žemaitės kūrinių analizėmis siekiama atskleisti du tuo pat metu (XIX a. pabaigoje) literatūros kūriniais įsteigtus tapatumo modelius. Žemaitės apsakymuose galima matyti, kaip kuriamas į visumą – gamtos ir bendruomenės sistemas – įtraukto ir jomis paaiškinamo tapatumo modelis, Maironio poemoje *Terp skausmu į Garbę* atliekamas priešingas judesys – individualaus tapatumo struktūra formuojama atsiribojant nuo bendruomenės ir kuriant individą, pasaulio ir savojo gyvenimo vertintoją. Žemaitės apsakymuose moteris priklauso jos gyvenimą nulemiančioms

[271] Vytautas Kavolis, *Moterys ir vyrai lietuvių kultūroje*, p. 72.

[272] Šiam mąstymo inertiškumui priešinosi ir kitus, alternatyvius, jos gyvenimo ir kūrybos perskaitymo būdus yra pasiūliusios Viktorija Daujotytė bei Meilė Lukšienė.

struktūroms, šeimai, bendruomenei, ši priklausomybė patiriama kaip neišvengiama, todėl visuotinai galiojanti. Maironio poemoje subjektas, atsiribodamas nuo natūralaus priklausymo pirminiam tapatumo šaltiniui, šeimai, siekia sukurti bendruomenę, kurioje jo naujai kuriama gyvenimo istorija būtų priimta, patvirtinta ir taptų sektinu pavyzdžiu, šablonu.

Gabrielė Petkevičaitė-Bitė atstovautų trečiajai – moterų, kurios yra kilusios iš bajorų, išsilavinusios, sykiu ugdytos demokratinių nuostatų inteligentų šeimose – tapatumo paradigmai. Meilė Lukšienė straipsnyje „Keliai keleliai į inteligentes" teigia, jog Bitė iš kitų savo kartos moterų išsiskiria tuo, kad jai neteko išgyventi didžiulio pertrūkio tarp bajoriškos tradicijos moteriai teiktos išsilavinimo, šeimoje vykusio kultūrinio bei visuomeninio gyvenimo patirties ir naujosios demokratinės pasaulėžiūros[273]. Atrodytų, Bitės gyvenimo istorija yra tinkamiausia pailiustruoti, kaip bajorės moterys įsitraukė į visuomenės kūrimo darbą, kaip joms pavyko integruoti bajoriškos tradicijos kurtas kultūros formas į naujojo – angažuoto lietuvio inteligento – tapatumo struktūras. Bitės kūrinių, publicistikos tekstų, laiškų ir atsiminimų analizė, dėmesį kreipiant į tai, kas yra keistai prasprūdę jos gyvenimo ir kūrybos tyrinėtojams pro akis ir likę nepastebėta arba palikta po bendromis daugiau nei šimtą metų iš vienų tekstų į kitus pereinančiomis frazėmis, suteikia progą pamatyti šios moters istoriją kiek kitu rakursu, t.y. po deklaruota ir viešai ginta demokratine gyvenimo pozicija išvysti glūdint moters dramą.

Kavolis, punktyriškai nužymėdamas XIX a. lietuvių psichologijos bruožus, rekonstruoja šio laikotarpio mąstymo būdą, kuris numato ir pagrindžia dvi skirtingas subjekto pozicijas: tai vyriškas subjektyvumas, kuriam būdinga – aktyvus dalyvavimas istorijoje, atotrūkis nuo gimtosios aplinkos (kaimo bendruomenės) ir jos idealų, ilgesys, suvoktinas kaip transcendencijos poreikis; moteriškojo subjektyvumo formos apibrėžiamos kaip priešingos, opozicinės vyriškajam – moteris į visuomeninę veiklą yra įtraukiama vyrų, jai būdingas harmonin-

[273] Meilė Lukšienė, *op. cit.*, p. 432.

gas buvimas kasdieniame pasaulyje, namų aplinkoje, ji neatskiriamai suaugusi su kaimo kultūra, atpažįstama per folklorinę raišką, todėl jos egzistencija visiškai paaiškintina šios aplinkos ypatybėmis. Sunku nepastebėti, kad Kavolio formuluotėse, išvadose apie XIX a. moteris, pavyzdžiui, Žemaitę, atsiskleidžia mokslininko vertybinės nuostatos: „Pati Žemaitė nebūtų galėjusi išsilaisvinti iš giminystės struktūrų, į kurias ji buvo įrakinta, ji nebūtų galėjusi apsispręsti būti savimi."[274] Priklausymas bendruomenei, šeimai subjektą riboja, uždaro, harmoningas sutapimas su gyvenamąja aplinka traktuojamas kaip susitaikymas, išmokus gyventi savo ribotoje sferoje[275]. Būti savimi ir priklausyti giminės struktūroms šioje žiūros perspektyvoje rodosi kaip du nesuderinami dalykai. Tokia subjekto pozicija Kavolio matoma kaip visiškai priešinga jo kuriamai sąmoningumo istorijos paradigmai, kuri remiasi modernaus žmogaus apibrėžtimi: tai tokia individo pozicija, kai gyvenama „savo paties sąžinės ir sąmonės reikalavimais"[276]. Asmeninė nepriklausomybė, kaip modernizacijos proceso rezultatas, yra tas vertybinis orientyras, kurio atžvilgiu vertinamos kitos galimos subjekto santykio su tradicija, savo gyvenamąja aplinka, galiausiai su pačiu savimi formos. Todėl pažangiu laikomas galvojimas, kai „[p]asirenkama savo laisva valia, nepaisant tėvų, brolių ir seserų įtikinėjimų [...]"[277]. Laisva valia atskiria individą nuo šeimos, gimtosios bendruomenės, kvestionuodama natūralų priklausymą pirminėms bendruomenėms.

Bitės kultūrinė laikysena komplikuoja tokias radikalias moters ir vyro subjektyvumo apibrėžtis. Išlikę jaunystės dienų dienoraščio fragmentai ir vėlesnės pastabos atsiminimuose, laiškuose atskleidžia itin asmenišką rašytojos patirtį, rodo, kaip moteris, viena vertus, šeimos, tėvo laikoma namuose, bajoriškos ir demokratinės kultūros puoselėjimo centre, kita vertus, visada turėjusi didesnių aspiracijų, kurias

[274] Vytautas Kavolis, *Moterys ir vyrai lietuvių kultūroje*, p. 64.
[275] *Ibid.*, p. 73.
[276] Idem, *Žmogus istorijoje*, p. 310.
[277] Idem, *Moterys ir vyrai lietuvių kultūroje*, p. 84.

įgyvendinant buvo būtina palikti namus, pradėti kurti atskirą, savą gyvenimą, užstringa kažkur „tarp" ir visą likusį gyvenimą tai jaučia kaip nuolatinį kūno skausmą.

Naujos tapatybės paieškos: Maironio *Terp skausmu į Garbę* (1895)

Maironio poema *Terp skausmu į Garbę* (1895) ne vieno mokslininko laikoma kūriniu, atvėrusiu modernaus tapatumo plotmes. Vandos Zaborskaitės teigimu, poemos siužetas, vaizduojantis, „kaip formuojasi poemos herojaus Juozo Vilaičio tautinė savimonė", sykiu reflektuoja tuo metu vykstantį istorinį lūžį ir šio proceso poveikį to meto asmens sąmonei. Sąmoningą pasirinkimą į literatūros kūrinį įtraukti dabartį „kaip kažką visai savita, nepakartojama, individualu" ši mokslininkė laiko moderniu[278]. Poema, anot jos, siekė pateikti sintetinantį vaizduojamos epochos vaizdą, naują herojaus tipą, „sąmoningai stebintį savo meto tikrovę, suvokiantį joje vykstančių procesų prasmę, nuspėjantį jų raidos kryptį, sąmoningai gyvenantį dabartyje taip, kad toji dabartis subrandintų trokštamą ateities vaisių"[279]. Poema ne tik perteikė savojo laiko sąmonės ir savivokos formas, bet ir angažavosi jas reflektuoti, todėl šio kūrinio autorinė sąmonė liudija ir tautinės, ir poetinės savimonės brandą. Audronės Žentelytės požiūris artimas Zaborskaitės – ji poemą interpretuoja kaip tautos globalinės integracijos per kultūrą viziją (mitologinį pasakojimą). Mokslininkės manymu, šiame ir vėliau pataisytame poemos variante – *Jaunojoje Lietuvoje* – galima rasti bene visus svarbiausius XIX a. pabaigos tautinį sąjūdį reprezentuojančius vaizdinius[280]. Viktorija Daujotytė, pabrėždama Maironio lyrikos (kūrybos) nacionalinį reikšmingumą, būdingą tautiniam epui, teigia, kad tarp lietuvių tautinės savimonės formavimosi ir Maironio kūrybos egzistuoja metoniminis ryšys, leidžian-

[278] Vanda Zaborskaitė, *Maironis*, Vilnius: Vaga, 1987, p. 207.
[279] *Ibid.*, p. 209.
[280] Audronė Žentelytė, *op. cit.*, p. 68.

tis „vienu kalbėti apie kitą“[281]. Tokia kalbėjimo galimybė, pasak jos, atsiranda tik esant ypatingam poezijos ir tautos gyvenimo aktualijų ryšiui. Šioje dalyje siekiama atskleisti, kokie Maironio poemos *Terp skausmu į Garbę* siūlomi vaizdiniai ir pasakojimo strategijos įtvirtina kolektyvinėje vaizduotėje naujos kartos – susipratusių lietuvių, tiek vyrų, tiek moterų – modernų tapatumą. Poemos analizės įtraukimas į monografijos tyrimą remiasi prielaida, kad šio kūrinio į lietuviškos vaizduotės lauką įvestos *litvomanų* jausenos, elgsenos formos veikė į visuomenės, kultūros gyvenimą ateinančias moteris rašytojas kaip tam tikras tautinės ir poetinės / literatūrinės savivokos modelis.

Maironio poema *Terp skausmu į Garbę*, pasirodžiusi tais pačiais metais kaip ir *Pavasario balsai*, siūlydama savą pasakojimą apie nacionalinio sąjūdžio pradžią, aktyvėjančią susipratusių lietuvių veiklą, ne tik pateikė poetinę gyvenamojo laiko interpretaciją, bet ir siekė daryti poveikį to meto žmonėms. Poemos pratarmėje autorius paaiškina, kam yra skirtas šis kūrinys, t.y. koks adresatas buvo numanomas ją rašant, kokie žmonės galėtų patekti į jos veikimo lauką. Būsimųjų skaitytojų ratas brėžiamas pirmiausia atmetant tuos, kurie į jį nepatenka – nesitikima, kad poemą skaitys „garbingoji didūmenė“, nes jai svetima lietuviška kalba – „savo tėvynės liežuvis“. Autorius spėja, kad ji yra pajėgi perprasti kūrinio turinį / idėjas, bet tik teoriniu lygmeniu: „Gal nekurie ir pagirs teorijoje mano gerus norus, bėt daugiaus nů ju reikalauti rodos butu dar paranksti.“[282] Dėl nesugebėjimo suprasti kūrinio iš būsimų skaitytojų rato pašalinami valstiečiai („ukininkai-vargdienei“) – „reikia dar jiems apszvietimo, kad galėtu ją suprasti“. Autoriaus norimas kūrinio supratimas reikalauja iš skaitančiojo ne tik ypatingo lietuvių kalbos mokėjimo, bet ir išsilavinimo. Kūrinio kalba yra naujai kuriama lietuvių kalba, nepriklausanti nė vienai minėtai socialinei klasei – tai ne ponų su tarnais minimaliam susižinojimui skirta lietuvių kalba, bet

[281] Viktorija Daujotytė, *Tautos žodžio lemtys: XIX amžius*, Vilnius: Vaga, 1990, p. 269.

[282] St. Garnys [Maironis], *Terp skausmu į Garbę (Poëma isz dabartiniu laiku)*, Tilzė, 1895. Toliau cituojant šį poemos leidimą nurodomi tik puslapiai.

taip pat ir ne ūkininkų-vargdienių kalba. Trečias autoriaus nurodomas supratimo dėmuo, kuris be gero kalbos mokėjimo ir išsilavinimo neturi galios, – tai skaitytojo gebėjimas susitapatinti su pasakojama istorija, atpažinti pasakojančiojo norus (čia įrašytas intencijas) ir taip ją suprasti. Ką gi reiškia suprasti autoriaus norus? Į šį klausimą atsako pats autorius – kūrinio skleidžiamos idėjos skaitytojui turi pasirodyti galimos realizuoti, įmanomos. Kaip matome, atliekamas dvigubas judesys – poemos pasakojimu siekiama ne tik įtvirtinti naujas savivokos, veiksenos formas, bet ir steigiama bendrija, kurioje šios asmens patirtys būtų priimamos, t.y. suvokiamos kaip prasmingos, ir galimos „pakartoti".

Pirmoje poemos recenzijoje, išspausdintoje 1895 m. aštuntame *Varpo* numeryje, Stasys Matulaitis taip pat neabejoja, jog „raštas", t.y. grožinis tekstas, siekia, „kad jo dvasia padarytų įspūdį ant skaitytojaus, kad pakeltų jame tokią pat idėją, tokią pat dvasią, kokią perstato autorius"[283]. Ir išsyk kritikas apkaltina autorių elitizmu, teigdamas, kad poemos tikslas nėra platinti šviesą ir mokslą tarp „mus prasčiokų", t.y. jie nėra kūrinio adresatas. Taip pat straipsnyje rašoma, kad poema neskatina žmonių pajusti savo „žmogiškumo". Ties šia mintimi reikėtų stabtelėti – netiesiogiai teigiama, kad savojo žmogiškumo jutimas nėra duotybė, o ugdytinas jausmas. Akivaizdu, kad suvokimas, ką reiškia būti žmogumi, XIX a. pabaigoje tapo naujo apibrėžimo ir pagrindimo reikalingu dalyku, rašančiojo ir skaitančiųjų derybų objektu. Matulaitis, vertindamas poemą pagal jos atitikimą realybei, varžosi ir dėl savo gyvenamo laiko, įvykių interpretacijos įtvirtinimo. Maironis, atsakydamas į kritiką ir mėgindamas apginti savojo kūrinio vertę, remiasi tuo pačiu principu – tvirtindamas, kad tai, kas aprašyta kūrinyje, atitinka gyvenamąją realybę. Jo manymu, kritikas turėtų žiūrėti, „kokie įpatų (personų) budai, ar isz tikro gyvenimo paimti, ar isz svetimos raszliavos parkelti vargiszkai"[284]. Kitakalbės literatūros

[283] N. [Stasys Matulaitis], „Kritika ir bibliografija: Terp skausmų į garbę. Poėma iš dabartinių laikų. Parašė St. Garnys", *Varpas*, 1895, rugpjūtis, Nr. 8, p. 133.

[284] Garnys [Jonas Mačiulis-Maironis], „Raszliaviszka peržvalga", *Žemaiczių ir Lietuvos apžvalga*, Nr. 22, 1895, p. 174. Įdomu, kad Vanda Zaborskaitė,

(Maironio akiratyje greičiausiai buvo lenkų ir vokiečių romantizmo pavyzdžiai) siūlomi „literatūriniai personažai" priešinami „iš gyvenimo" paimtiems herojams. Poemos paantraštė „Poëma isz dabartiniu laiku" taip pat rodo autoriaus siekimą, kad jo kuriami personažai, jų „būdas" būtų traktuojami kaip realistiški. Tame pat straipsnyje St. Garnio slapyvardžiu prisidengęs rašytojas išsako ir kitą mintį, kad „poëta apgieda netiktai, kas jau yra Lietuvoje, bet ir ko trokszta ateigoje, prie ko ją žadina"[285]. Įtampa tarp noro, kad kuriamas pasaulio vaizdas būtų suvokiamas kaip realistiškas (galima spėti, kad tik jaunoji karta – „apszviesta jaunůmenė" – galėjo ją taip traktuoti), ir siekio siūlyti naujus pasaulio ir savęs suvokimo modelius – buvo tipiška atgimimo laikų literatūros problema. Nes tik priimdamas personažus kaip realistiškus („tikrus"), kūrinio adresatas galėjo susitapatinti su kūrinio personažais ir sykiu atsiverti naujai, tačiau jo lūkesčių neviršijančiai, sąmonę pokyčiui paruošiančiai patirčiai.

Skirtingą reakciją į poemą liudija dar du tekstai – Vaižganto studentams skirta knyga *Maironis*[286] ir Balio Sruogos 1913 m. *Aušrinėje* išspausdintas straipsnis „Maironis"[287] (tiesa, šiame tekste analizuojamas taisytasis poemos variantas – 1907 m. *Jaunoji Lietuva*). Vaižgantas studijoje, skirtoje Maironiui, keldamas klausimą: „Kaip jaunimas

aptardama Maironio gamtiškuosius eilėraščius ir nusakydama jų kokybę, vartoja jausmo ir jausmingumo sąvokas. Eilėraštyje pasireiškiantis jausmingumas mokslininkės vertinamas negatyviai: „Jame [eilėraštyje „Minija" – *R.B.*] daugiau jausmingumo negu tikro jausmo, o ir įkvėptas jis, atrodo, ne tiesioginio gamtos poveikio, o greičiau literatūrinių pavyzdžių." Vadinasi, literatūriškumo perviršis, stoka tiesioginio patyrimo sukuria abejotinos vertės jausmingumą (Vanda Zaborskaitė, *Maironis*, p. 139).

[285] Garnys [Jonas Mačiulis-Maironis], *op. cit.*, p. 173.

[286] 1922 m. rudens semestre Humanitarinių mokslų fakulteto Literatūros skyriaus studentai turėjo klausyti Vaižganto paskaitų ciklą apie Maironį. Vaižganto parengta knyga laikytina tų paskaitų konspektu. Žr.: Doc. p.e. J. Tumas [Juozas Tumas-Vaižgantas], *Lietuvių Literatūros Paskaitos: Draudžiamasis laikas, „Apžvalgos" grupė, Jonas Maironis-Mačiulis*, Kaunas, Marijampolė: Dirva, 1924, p. 2.

[287] Balys Sruoga, „Maironis (Kun. Prelatas Jonas Maculevičius) 1888-1913", *Aušrinė*, Nr. 28, 1913, p. 197–208.

tą proklamaciją priėmė"[288], neabejojo, kad poema skirta jaunimui ir kad tekstas gali būti perskaitytas kaip proklamacija, t.y. viešas kreipimasis, agitacija imtis tam tikrų veiksmų. Vienu iš svarbiausių veiksnių, kodėl šis kūrinys turėjo didžiulės įtakos to meto jaunimui (o kad turėjo, Vaižgantas yra visiškai tikras), jis laiko kūrinio pasirodymą tinkamu laiku, kai jaunoji karta buvo pasiruošusi jį priimti: „Maironis savo idėjas tik pataikė tinkamu laiku paduoti; būtent, kada šviesiosios mūsų jaunuomenės sielų dirva jau buvo pakankamai *išgyventa*, bereikėjo tik sėjėjo [išskirta mano – *R. B.*]."[289] Skaitančiųjų patirtis yra ta sąlyga, be kurios adekvatus santykis su kūriniu neįmanomas. Dar vienas poemos populiarumo paaiškinimas – skaitytojų patikėjimas autoriumi, jo kalba: „Į Maironį jaunimas puolė iškarto, jausdamas, jog jis neveidmainiuoja, jog kai sakosi mylįs, tai tikrai myli, kai sakos kenčiąs, tai ne del retorikos sako, tik kenčia. Pamėgo ir paklausė daugiau širdies šnekos, ne iškalbingų lūpų."[290] Teigiant, jog ne „iškalba" taip paveikė skaitytoją, o „širdies šneka", sykiu išsakomas visiškas pasitikėjimas kūrinio raiška. Poemos kalba regima kaip skaidrus mediumas, „perduodantis" be iškraipymų autoriaus jausmus, išgyvenimus. Kūrinio recepcija atspindi poemos autoriaus įžangoje išsakytus lūkesčius – iki galo kūrinį supranta tie, kurie pajėgūs atpažinti čia išsakomus rašančiojo norus, jausmus ir t.t. Poeto ir skaitančiųjų jausmai kūrinio dėka ima savitai rezonuoti, tai įgalina adekvatų kūrinio suvokimą: „Skaisčių, nesurumbėjusių jaunimo širdžių pigiai neapgausi. Jo omė tiek jautri, kiek ir kūdikio, kurs vienu žvilgterėjimu įvertina kito širdį [...]."[291] Vaižganto teigimu, Maironio poema jaunosios kartos buvo priimta, nes atitiko jos turimą patirtį.

Priklausydamas poemos paveiktai šviesiosios jaunuomenės kartai, Vaižgantas asmeniniu pavyzdžiu liudija poemos jam padarytą poveikį

[288] Doc. p.e. J. Tumas, *op. cit.*, p. 106.

[289] *Ibid.*, p. 107. Atkreiptinas dėmesys į mesianistinę (sėjėjas) paties kūrinio autoriaus traktuotę, kuri atitinka poemos siūlomą *litvomanų*, pvz., Juozo Vilaičio, tautos vedlių, vaizdinį.

[290] *Ibid.*, p. 107–108.

[291] *Ibid.*, p. 107.

(patirto išgyvenimo autentiškumą grindžia faktas, kad pasakojimas yra perrašytas iš dienoraščio). Įspūdingas būsenos prieš skaitymą, skaitymo sukelto įspūdžio ir jausenos po to nupasakojimas dėmesį traukia pastanga kuo tiksliau aprašyti vidinį pokytį. Čia taip pat galime rasti iškalbingų atitikimų tarp Maironio išrašytų intencijų poemos įžangoje ir Vaižganto pasakojimo. Maironis įžangoje rašo, kad tikisi, jog jaunuomenė „atras czia sau peną" – sotinimasis dvasiniu penu vaižgantiškoje recepcijoje pasirodo kaip itin kūniškas procesas, apibendrindamas poemos sukeltą įspūdį jis rašo: „Sykiu prarijau visą poėmą, kaip praryja seilėse tirpstantį skanėsį, nors reikia jį čiulpti, ilgiau gardžiuotis. Ji tirpo nasruose, nepalikdama grauželių, nei ašakų, kurių bet gi būta poėmoje gana."[292] Vidinis pokytis („dvasios išdirbimas ir suminkštinimas") nusakomas pirmiausia kaip jausmų pasikeitimas: „Ji veikė į jausmą, kaip muzika. Dar į ją neįsiklausai, dar neatspėji, nesupranti, o jau ji, muzika, savo įtaką bus padariusi."[293] Atkreiptinas dėmesys, kad skaitančiojo jausmus veikia ne kas kitas, o kūrinio jausmas, „daugybė jausmo". Įmanu teigti, kad kūrinyje aprašomi ir skaitymo metu kylantys jausmai yra tas penas, kuriuo „maitinamas" skaitytojas[294].

Gerokai komplikuotesnį santykį su Maironio kūryba atskleidžia *Aušrinėje* išspausdintas Balio Sruogos straipsnis „Maironis". Sruoga tvirtina, kad Maironio tekstai kultūros lauke funkcionuoja ir kaip kanonas, pavyzdys, iš kurio galima mokytis tam tikros meistrystės, ir kaip „masinės" kultūros dalis: „Paskaityk laikraščiuose redakcios atsakų jaunuoliams poėtams – patars, žiūrėk, pasiskaityti Vaičaičio ir Maironies eilių... Įsidėmėk vakaro prieblandoje kaimietės dainelę – dažniausiai išgirsi Maironies lyriką."[295] Mėgindamas išsiaiškinti tokį jau klasiku tapusio poeto populiarumą, jis klausimą formuluoja taip:

[292] *Ibid.*, p. 111.

[293] *Ibid.*

[294] Poemoje *Lietuva* lyrinis subjektas „maitinasi" vakaro gamtovaizdžio sukeliamu jausmu: „Ir, lyg prieš miegą marių verkimo / Klausydams, jausmą geri malonų!" (Maironis, *Raštai*, t. 2, Vilnius: Vaga, 1988, p. 297).

[295] Balys Sruoga, *op. cit.*, p. 198.

„Ar savo dainose sugebėjo pilnai suprasti, atjausti ir išlieti lietuvio dvasią, jo psichiką, jo intimų gyvenimą?“[296] Septyniolikmečio kritiko literatūros kūriniams išsakomi reikalavimai – suprasti ir išreikšti lietuvio psichiką, jo vidinį pasaulį. Kūrinys matuojamas atitikimu numanomai realybei arba tam, kas pripažįstama esant tikra, realu, tik šiuo atveju kalba eina apie asmens vidinę tikrovę. Vertindamas, kiek tai, kas aprašoma, yra realu, jaunasis kritikas netiesiogiai numato sąsają tarp kūrinio „realumo“ ir jo veikimo lauko: paveikūs yra tie kūriniai, kurie atitinka realybę. Sruoga, apibrėždamas Maironio kūrybos paplitimą, veikimo diapazoną, akcentuoja jos visuotinumą, tačiau didesnę jos įtaką mato sodiečio psichikai. Jo manymu, Maironio lyrika inteligentams negalėjo daryti tokio poveikio, nes jai trūksta jausmų (matome visai priešingą nei Vaižganto vertinimą), o kai kūriniui trūksta jausmų, tuomet tampa negalimas ir jo „atjautimas“. Jausmai, jų gausa, kaip ir Vaižganto pasisakymuose, tampa kūrinio vertinimo kriterijumi. Tačiau Sruoga, aptardamas Maironio kūrybą, neapsiriboja tik jos kaip vidinės tikrovės reprezentantės funkcija, jis žengia toliau ir sako, kad poezija turi atverti naujas vidinio gyvenimo erdves, išvesti skaitytoją į „naują pasaulį, naujas minčių ir jausmų sferas“. Iš tikros, inteligentams tinkančios, poezijos tikimasi naują realybę steigiančios galios. Tokią galią, Sruogos manymu, turi šie Maironio eilėraščiai – „Nuo Birutės kalno“, „Ant ežero Keturių kantonų“. Paaiškinimas, kodėl būtent šie eilėraščiai, yra toks – nes juos galima „pilnai“ atjausti. Taigi, viena vertus, iš literatūros klasikos kūrinių tikimasi, kad jie reprezentuos tai, kas yra suvokiama kaip būdinga žmogui (tam tikra prasme bus skaitančiojo patiriama kaip tikroviška), kita vertus, jie peržengs įprastumo ribas ir atvers naujas „minčių ir jausmų sferas“. Maironio kūrybos interpretavimo istorija rodo, kad literatūrai keliami reikalavimai kūrė įtampą, kurią patyrė autorius, įrėmintas dvigubo tikslo – „atkurti“ gyvenamą realybę ir steigti naujus gyvensenos modelius. Vaižganto poemos recepcijoje akcentuojama perkurianči oji, transformuojančioji Maironio tekstų galia. Jiems, kaip ir poeto

[296] *Ibid.*

veiklai Kauno kunigų seminarijoje, nusakyti puikiausiai tinka ši frazė: „Maironis pralaužė ledus seno papročio ir įvedė naują paprotį: jausti ir gyventi lietuviu."[297] Tuo tarpu Sruoga pripažįsta, kad Maironio kūryba populiari todėl, kad jis „pirmas *gražiai eiliuosta* lietuvių kalba apdainavo tautos atgimimą [paryškinta autoriaus]"[298] – pabrėžiama atvaizduojantis, bet ne perkuriantis, ateitį projektuojantis jo kūrybos aspektas.

Sruogos tekstas liudija, kad ne visi Maironio pasiūlyti naujojo žmogaus vaizdiniai buvo priimti naujosios kartos rašytojų. Aptardamas Maironio libretą *Kame išganymas* (*Kur Iszganymas*, 1895) ir poemą *Jaunoji Lietuva* jis išskiria du tipažus: vienam jų atstovauja Sruogos itin neigiamai vertinami libreto personažai Zonis ir Marys, antrajam – Juozas Rainys. Pastarasis vertinamas kaip įtaigus „psichologinis atgimimo laikų tipas". Tačiau ir „psichiškai ne visai sveikas, menomanas" Zonis laikomas personažu iš dabartinių laikų – „panašių žmonių mūsų objektyviam realiame gyvenime daugybė"[299]. Abu tipažai ir neigiamas „žodžių herojus", ir „stipros energijos vyras" Rainys yra valstietiškos kilmės, betgi Zonio ir Mario atveju jų kilmė tampa jų psichinio pakrikimo, nusakomo kaip „tuštumos ir idée fixe" junginys, priežastimi. Jie negalėjo būti iš mažens auklėjami ir lavinami, todėl jų tapatybės formavimasis, Sruogos teigimu, lieka neužbaigtas: „Tai žmonės, pradėję auklėti save ir nepabaigę, pradėję šviesties ir nepabaigę, pradėję lavintis ir neišsilavinę."[300] Mokslai, naujos idėjos ne integruojamos, o griaunančios šių personažų savivoką iš pagrindų: „Visai naturališka, kad mokslas tokiems profanams, išsklaidęs ir išdraikęs ‚jaunystės sapnus', vienu savo dvelktelėjimu nupūtęs nuo jų supelėjusią mantią ir atidengęs visą jų tuštumą, sugriovęs jų pasisavintus, naivius įsitikinimus, – yra viena tik mirtis ar dar blogiau."[301] Juozo Rainio personažas

[297] Doc. p. e. J. Tumas, *op. cit.*, p. 68.

[298] Balys Sruoga, *op. cit.*, p. 178.

[299] *Ibid.*, p. 202.

[300] *Ibid.*, p. 203.

[301] *Ibid.* Arūnas Sverdiolas atkreipia dėmesį, kad kartais mėginimas atgaivinti mirusias paradigmas (jis kalba apie Cervanteso Don Kichotą) pasirodo kaip

Sruogos priimamas kaip labiau įtikimas, šio charakterio raida suvokiama kaip „natūrali", realistiška. Sruoga išskiria šiuos Rainio bruožus – aiškaus tikslo turėjimas, savęs valdymas, vienatvės jausmas, išgyvenama vidinė kova, „individuališkumas", pasireiškiantis kaip „išsivystęs" vidinis balsas (savojo individualumo suvokimas, Sruogos manymu, leidžia Juozui pasipriešinti tradicijai). Galima manyti, kad jaunesnės kartos kritikas suformuluoja tokią personažo charakteristiką, kuri atitinka to laiko asmenų identifikacijos linkmes. Suvokdami, kad abu kritiko lyginami literatūriniai personažai yra „žodžio herojai", galime kelti prielaidą, kad Zonio ir Mario istorija naujos kartos poetui pasirodė mažiau priimtina, nors taip pat realistinė. Librete abiejų herojų skelbiamos idėjos kritikui atrodo tik žodžiai („Tie žodžiai – jo kaukė"), tuo tarpu poemos *Jaunoji Lietuva* personažo jausmai, pasirinkimai „atjaučiami" kaip žodžiai, išreiškiantys gyvenimo programą, t.y. suvokiami kaip sukuriantys išbaigtą tapatybės modelį. Pirmuoju atveju tik „literatūrinis" personažo gyvenimas kritikui, kuris, be visa ko, iš literatūros kūrinio tikisi, kad jis atidengs „naują pasaulį, naujas minčių ir jausmų sferas", rodosi kaip pakrikusios psichikos ženklai. Su naująja karta, kuriai priklauso ir Juozas Rainys ir kurios gyvenimo būdą, pasak Sruogos, Maironis perteikė itin gyvai, rašančiajam gana nesunku tapatintis: „Taip, rodos, ir ineini jų gyveniman, užsidegi jų jausmu, jų karščiu, susilieji su jais į vieną idėją, į vieną troškulį!"[302] Pakilus tonas, ne tik jausmų ir idėjų atpažinimas, bet ir išgyvenamas beribis, tiesiogine to žodžio prasme, bendrumas, liudija, kad Maironio siūlyta poemos „apšviestos jaunuomenės" gyvenimo programa, naujos savivokos, jausenos formos galėjo daryti įtaką ir jaunosios kartos kūrėjams. Kūrinio suvokimo perspektyvoje iškyla šios alternatyvos: tik pasakojimo lygmenyje pasiliekanti personažo istorija (jo jausmų, minčių vaizdavimas), skaitytojų patiriama kaip „psichiškai nevisai

komiškas ar beprotiškas veiksmas (žr.: Arūnas Sverdiolas, *Steigtis ir sauga*, p. 68). Šiuo atveju matome, kad naujosios kartos atstovų individualūs veiksmai, turintys tikslą įsteigti naują elgsenos, veiksenos modelį, suvokiami kaip beprotiški.

[302] *Ibid.*, p. 208.

sveiko žmogaus" raiška, arba toks literatūrinis personažas, kurio charakterio raida, atsiverianti nauja psichologinė realybė atrodo įtikima ir suvokiama kaip turinti „grynai tautines lietuvių būdo žymes"[303].

Sruogos iškeltas neatitikimas tarp libreto herojų atrodymo (žodžių) ir buvimo (tik „žodžio herojus") leidžia Maironio kūriniuose aprašomą jaunosios kartos savivokos pokytį susieti su kalbos problema. Sruogos Zonio ir Mario personažų interpretacija rodytų, kad kritikas analizuojamame tekste aptinka naujos (kartos) ideologijos deklaraciją, tačiau ši „proklamacija" nesuvokiama kaip tikroviškas personažų buvimas, skaitantysis po žodžiais įžvelgia tik tuštumą – kūrinio žodžiams trūksta „gyvenimo"[304]. Priešingai – poemoje *Jaunoji Lietuva* išrašyta Juozo Rainio (pirmiausia vidinė) istorija priimama kaip įtikima. Nors Sruoga straipsnyje analizuoja jau patobulintą pirmąjį poemos variantą (1907 m. išleistą *Jaunąją Lietuvą*), mes remsimės 1895 m. kūriniu ir mėginsime parodyti, kaip kuriamas naujųjų laikų herojaus tipas, kokios pasakojimo strategijos pasitelkiamos atskleisti naujoms sąmonės erdvėms, kurios palaipsniui galėjo būti suvokiamos kaip tipiškos, reprezentuojančios „lietuvio dvasią, jo psichiką, jo intymų gyvenimą".

Poemoje *Terp skausmu į Garbę* galimos rekonstruoti dvi pavyzdinės naujosios kartos savivokos formavimosi linijos: viena – bajoro Motiejaus Goštauto; kita – iš valstiečių kilusio Juozo Vilaičio. Pirmasis asmens brendimo variantas regėtinas kaip mažiau komplikuotas, vykstąs beveik organiškai, be didelių lūžių, užsibaigiantis sėkmingu

[303] Panašiai teigia Daujotytė, rašydama apie Maironio Tėvynės ontologijos visuotinumą, peržengiantį konkrečios epochos ribas. Teigiama, kad tėvynės idėja yra „žmogiškai konkreti, pagrįsta dėmesiu istorijai, kalbai, tautosakai, tautinio epo nuojauta, užpildyta ne tik galimais epiniais motyvais, bet ir ypatinga *tautinio charakterio (jausmų, reagavimo, išsakymo būdo)* menine konsolidacija [išskirta mano – *R. B.*]" (Viktorija Daujotytė, *Tautos žodžio lemtys*, p. 274). Jos nuomone, Maironio kūryboje pasirodo sutelktas tautinis charakteris.

[304] Beje, Zaborskaitė mano panašiai: „Poetinė idėjinė koncepcija išdėstyta iliustratyviai, neieškant psichologinės tiesos nei veikėjų poelgiuose, nei jų pažiūrų evoliucijoje." (Vanda Zaborskaitė, *Maironis*, p. 164).

naujo tapatumo susiformavimu, paties asmens patiriamu kaip harmonizacija su gyvenama aplinka. Antrasis gi paženklintas lūžio, išgyvenamos krizės, didelio dramatizmo. Bajoriškoji tradicija, palenkta valstietiškajai, tarsi į ją įskiepyta, paklūsta gamtos ciklų ritmui – žiemos užmirimui ir pavasariškam prisikėlimui. Tuo tarpu iš valstietiškosios kilmės vyrų – *litvomanų* – tarsi reikalaujama paneigti savo prigimtį („Iszplėszti sau szirdį!), eiti prieš ją, kad pasiektų naują sąmonės kokybę. Jų istorijoje būtina lūžio patirtis. Juozo Vilaičio draugas (sakytume, jo *alter ego*), taip pat išgyvenantis krizę dėl pasirinkto kunigo kelio, pirmiausia klausia savęs, ar galės užgniaužti širdies balsą, troškimus, kuriuos patiria kaip gamtiškąją savo asmenybės dalį: „Gamtà kaip graži! Szirdį norais vylioja. / Asz jos užaugintas sunùs! / Kad laimė sapnůjas, žengt kalinio koją.../ O koks prilikimas baisùs!" (63). Lietuviškoji bajoriškoji tradicija, atrodo, natūraliai įsilieja į gamtos ciklus, o štai valstietiškos kilmės vyrų identiteto steigimuisi reikia visiškos dezintegracijos patirties – kad naujas tapatumas būtų surinktas lyg iš dalių, tik šįsyk sąmoningai pasirenkant ir įsipareigojant. Taip pat atkreiptinas dėmesys, kad Juozas Vilaitis istorinėje atmintyje išlieka per herojinį pasakojimą – Maironio giesmę, kuri laiduoja jo nemirtingumą: „Kas smertį sutiko, tas giesmei atbus" (72). Valstiečio sūnus, perėjęs visą išbandymų kelią, tampa vertas bajoriškai tradicijai būdingo įamžinimo – žodžiu skleidžiamos vardo šlovės.

Lyginant pasakojimus apie Juozo Vilaičio ir Motiejaus Goštauto tapimą susipratusiais lietuviais, matyti, kad pastarasis yra labiau „išvadinio" pobūdžio – čia daug mažiau dėmesio skiriama vidinei personažo kaitai. Pirmosios giesmės centre – Juozas Vilaitis, ji pradedama šio personažo monologu (žvilgsnis išsyk fokusuojamas ties vidiniais šio vyro išgyvenimais), antrojoje giesmėje pasirodo Motiejus Goštautas, tačiau apie jį pasakojama trečiuoju asmeniu. Pastebėtina, kad antroji giesmė kurta veidrodiniu principu: jos pradžia – pavasario peizažas yra toji proforma, kurią atkartoja (žinoma, su variacijom) tolesnis pasakojimas apie namo grįžtantį, jau susipratusį bajoro sūnų Motiejų. Figūratyviniame lygmenyje gana nesunkiai galime išvesti

šias paraleles: nusidžiugus Venta – pradžiugęs, namo sugrįžtančio sūnaus laukiantis Goštautas; gražus gamtos prigimimas – gražios šventės (Velykos); visų išgyvenamas šventės laukimas („Kaip kudikis margo kiauszinio") – namų pasiilgęs Motiejus; gamtos pamestas rūbas žieminis – apleidęs „draugystes piktas", pasirinkęs kitą gyvenimo kryptį Motiejus; užkaitusi krūtinė nuo giesmės velykinės – Motiejus „[k]arsztai pamylėjęs tėvynę"; į dangų aukštai išbėganti giesmė velykinė – Motiejaus ir Lauryno idealai „lekia augsztai"; ūžiančios girios („paukszcziu linksminga bylá") – Motiejaus ir Lauryno pokalbis lyg ošiantis pušynas („Tiek neszneka audros užgautas pusnynas / Kad dreba szimtai jo szaku!"). Pasakojimas apie bundančią gamtą koncentruojasi ties pokyčio, kuris nusakomas kaip naujų drabužių gavimas, fiksavimu. „Naujas rūbas" Maironio kūrybos kontekste koduoja gilumines reikšmes ir įsirašo į naujos savivokos formavimosi paradigmą. Antrojoje giesmėje pavasarį bundanti gamta prašo „nů Vieszpaties apdaro kito", o jos pabaigoje sakoma – „Jau půsziasi miszkas drabužeis žaleis, / Ir žiedas ant kalno jau gvildos" (11). Eilėraštyje „Lietuvos Dainos" rūbas (senovės sesutės, dėvinčios plonų baltų drobių drabužius), dainos (sesučių dainos sidabrinės), istorinė atmintis (dainuojama apie Kęstutį ir Birutę), lietuvių kalba sujungiama į vieną izotopiją. Ankstesnioji, prarasta būsena, visiška pilnatvė, pasireiškia kaip išorės ir būsenos atitikimas – dermė. Ji išgyvenama kaip savumos grožis. Sesučių rūbai išnašūs (puikūs, gražūs) nurodo savastį atitinkantį lietuvio būvį. Poemoje gamtinė metafora apie žiedą, besigvildantį ant kalno, telkia ir krikščioniškas reikšmes[305]. Bajoro Motiejaus Goštauto

[305] Giesmės transformacija į žiedą gyvybės pertekusiame pasaulyje („Viskas dvelkia gyvybe, dvasia, įkvėpimu") aprašyta Antano Baranausko eilėraštyje „Cudny piośnki kwiat serce me i świat" (Nuostabi giesmės gėlė – mano širdis ir pasaulis). Kalno viršūnėje nušvintanti aušra pasirodo kaip skambantis žiedas: „Nuostabi gėlė suspindo kalno viršūnėje, / O aplink miglų apsiaustos uolos. / 15 Tiktai tamsioje dienos dangaus mėlynėje / Švito spinduliuojanti aušra." (Antanas Baranauskas, *Raštai*, t. 1, Vilnius: Baltos lankos, 1995, p. 448). Brigita Speičytė interpretuodama šį Baranausko kūrinį teigia, kad čia „kūrybos problematika tiesiogiai susiejama su

pasirinkimas – visų jausmų pašventimas tėvynei – poemoje gamtinių alegorijų dėka įrašomas ir į metafizinės transformacijos reikšminį lauką. Tačiau pastebėtina, kad pokytis čia įvyksta natūraliai, galimos nuorodos į Kristaus prisikėlimą apglobiamos gamtos ciklo vaizdinija (Motiejaus karštas tėvynės „pamylėjimas" gretintinas su antrosios dalies pradžioje vaizduojamais saulės atokaitoje besišildančiais vaikais, o jo savimonės pokytis, pasirodantis kaip apsisprendimas dirbti tėvynei, – su miškui Viešpaties dovanotais naujais rūbais). Motiejus yra paskutinės giesmės svarbiausias personažas – jo lankymas pasėtų rugių rudenį tampa simboliniu vaizdu, rodančiu, kad būtent bajoriškoji kultūrinė tradicija pagal poemos logiką turi galimybę prasitęsti, kartu su pavasarine gamta prisikelti. Akcentuojamas ypatingas Motiejaus santykis su gimtąja vieta – tai ne tik per darbą užsimezgęs ryšys su žeme, bet ir istorinės savimonės suformuotas požiūris į vietą kaip turinčią istorinę praeitį: „Szventà Lietuvà, žemė mano tėvu! / Brangesnė už varpu laukùs, / Prigėrus ne prakaito, – kaulu, krauju!" (75) Todėl jaunojo bajoro auginama duona įgauna ir simbolinę reikšmę – ji yra jungtis tarp kartų, tarp valstietiškosios ir bajoriškosios kultūros tradicijų: „Asz grudą pasėjau, ir grudas nenyksta; / Tai důna isz kraujo tėvų" (75). Atrodo, kad šiam Lietuvos atšakos atstovui „apsirengti naujais rūbais" nėra sunku, jam nereikia pereiti didelių savivokos lūžių kelio. Tiesa, bajoriškoji giminės linija sujungiama su valstietiškąja – Motiejus veda kaimo merginą Anusę, Juozo Vilaičio seserį, taip pat susipratusią lietuvę. Pasak Audronės Žentelytės, pagal Maironio atgimimo koncepciją „valstietija nuosekliai auga ir bręsta kaip tauta, o bajorija į tą augimą įliejama ir šitaip atgavusi prarastąjį tautinį kultū-

krikščioniškomis tikėjimo, meilės ir vilties dorybėmis, atveriančiomis kelią į prarastą rojų" (Brigita Speičytė, *Poetinės kultūros formos*, p. 328). Kūrinio centre esanti moteris – „mergelė baltais drabužiais" – iškyla iš dangaus atspindžio žemėje: „Žaižaruojantis atspindys – / Aušros purpuras žydrame dugne. / O jame ryškėja mergelė baltais drabužiais / Su kryžiumi rankoje." (*Ibid.*). Sąmonės transformacija vyksta ypatingame pasaulio visumos – kaip visų jo sferų dermės – išgyvenime. Baranausko tekste eilėraščio subjektas paliestas erdvių aido atneštų žodžių skatinamas užgiedoti broliams.

rinį identitetą atgimsta“[306]. Finalinėse poemos scenose, Anusei garsiai skaitant Maironio poemą, Motiejui suteikiamas vertintojo vaidmuo – jis yra pajėgus atskirti „bevardžius, baisius dainininkus“ nuo „poetogaliūno“ (turimas išsilavinimas, platesnis kultūrinis akiratis jam suteikia išskirtinumo). Išklausęs skaitomą tekstą, jis Maironio talentą įvertina kaip Dievo duotąjį.

Visai kitu principu kurta pavyzdinė Juozo Vilaičio, *litvomanų* judėjimo lyderio, asmens istorija. Pirmoji poemos giesmė, prasidedanti Juozo Vilaičio monologu, rodo pagrindinį poemos personažą atsidūrus visiškoje nežinios situacijoje. Poemos įžangoje apibrėžiama pasakojimo išeities pozicija, iš kurios aiškėja ir kūrinio – devynių giesmių – intencija. Pasikartojantys klausimai kuria nežinios, stygiaus situaciją – neturima prieš akis Lietuvos vaizdo, nežinoma, nei kokia, nei kur ji yra, matomi tik kapai, negirdimas joks garsas. Tačiau nusakoma stokos būklė numato tai, ko reikia, kad įvyktų permaina – atbustų Lietuva. Kūrinio poetinė programa turi pasiūlyti tokią Lietuvos vaizdiniją, kuri įsitvirtintų kaip apibendrintas Lietuvos vaizdas, pakeisiantis „kapų“ vaizdinį, reikia apibrėžti vietą, kur Lietuva yra, reikia „vaideloto“ balso, užkaitinančio kraują (sukeliančio stiprius jausmus) ir prikeliančio gyvenimui. Žodžio, balso, kvėpavimo, netgi ir sąmonės reikšmes sutelkia įžangoje pavartotas žodis „žadas“. Atrasti žadą – tai ir atgauti amą, balsą, galėti kalbėti, pradėti kvėpuoti ir turėti sąmonę[307]. Bundanti sąmonė susiejama su prasidedančiu kvėpavimu (atgaunama gyvybė), vėl atsirandančiu gebėjimu kalbėti, susigrąžinamu balsu. Pirmos giesmės kalbančiojo situacija iš dalies atkartoja Įžangos sakymo situaciją – nuolat atsikartojantys klausimai („Kame kudikystės gražiausi sapnai? / Kur siekei jaunuju dienu?...“; „Kame mano kelias?“; „Kame mano galė?“), juos palydintys daugtaškiai atskleidžia didžiulį pasakojančiojo pasimetimą, baimę visiškos nežinios akivaizdoje, prarastą galios jausmą bei tikėjimą ateitimi. Juozas suvokia, kad turėtas ankstesnis savęs ir savo gyvenimo vaizdas

[306] Audronė Žentelytė, *op. cit.*, p. 69.

[307] Įdomu, kad palangiškių tarmėje „žadu“ vadinamas ir jūros ūžimas (LKŽ).

yra nebeveiksnūs (jie siejami su vaikyste, mamos vaikui skiepytu savivaizdžiu), o nė neįsivaizduojama, kokia galėtų būti ateitis. Turėta gyvenimo vizija (kūdikystės sapnai) yra perimta iš motinos (naktį kūdikį supančios motinos „sapnai" ir Juozo Vilaičio „sapnai" sutapo), todėl tapatumo krizė žymi atsiskyrimą nuo motinos troškimų, lūkesčių. Šio vyro individualėjimo kelias prasideda peržengiant kitų (šiuo atveju – motinos) nužymėtas ribas. Tuo metu griūva saugus pirminis pasaulio vaizdas – sąmonės „lizdas". Patiriama sumaištis žymi personažo perėjimą iš nesąmoningumo būsenos į sąmoningai savąjį kelią reflektuojančio subjekto būseną[308]. Vaiko savarankiškėjimo, atsiskyrimo nuo tėvų, tapsmo suaugusiuoju procesas tampa naujo (kitokio) tapatumo įgijimo modeliu[309]. Prieš savarankiškai ir sąmoningai priimdamas sprendimą, ką pasirinkti – meilę moteriai ar kunigystę, Juozas patiria mažam vaikui būdingus baimės, netikrumo, nepasitikėjimo savimi jausmus. Tuo pat metu jis suvokia, kad jausmai nebėra jo valioje. Herojaus išgyventa sumaištis, potyris, jog nebevaldo savo jausmų, o greičiau yra jų valdomas, pasirodo kaip savųjų ribų praradi-

[308] Eilėraštyje „Mano gimtinė" matyti, kaip lyrinis subjektas „užauginamas" motinos dainuojamų dainų kraštovaizdžio, kurį patirdamas jis perima žinojimą apie istoriją („Tůs didžius laikùs"), tai vyksta nesąmoningai – tiesiog įsirašo į patiriančiojo sąmonę kaip daugiaprasmiai ženklai: „Ten močiutė užlingavo / Ráudonis manę, / Į krutinę skausmą savo / Liejo *nežinią* [išskirta mano – *R. B.*]." (St. Maironis, *Pavasario Balsai*, Tilžė, 1895, p. 10). Sąmonėje įsispaudę ženklai reikalingi „prakalbinimo", t. y. interpretacinės veiklos. Tam, kad dabarties žmogus pamatytų (išgirstų) tai, ką matė Nemunas, reikia sąmoningos žiūros, kitu sąmonės modusu atsiveriančio realybei subjekto.

[309] Motiejaus Goštauto meilė Lietuvos žemei vaizduojamas kaip kūdikio santykis su žindančia motina: „Vaisinga tu žemė, tavę pamylėjau, / Kaip kudikis motynos krutį;" (75). Jo naujai užsimezgęs ryšys su žeme itin intymus – kūniškas. Prisimintinas ir Vaižganto aprašytas poemos skaitymas kaip itin kūniška patirtis. Šiame *litvomanų* – Lietuvos krūtį žindančių „kūdikių" – kontekste toks santykis su literatūros kūriniu atrodo pakankamai dėsningas. Dargi atkreiptinas dėmesys, kad ir Motiejus, ir Marinė Goštautai yra našlaičiai (jų motina mirusi). Būtų galima manyti, kad iniciacija į naują būvį ir Juozą Vilaitį verčia atsiskirti nuo žemiškos motinos bei atsiduoti motinai Lietuvai.

mas: „Teip prudas, platus ir tamsùs nů vandens, / Kad audra paleidžia upės, / Iszlaužđamas spragą – kastinę akmens, / Krantùs rodos savo pames“ (68). Tamsus vanduo lygintinas su žmogaus viduje glūdinčiomis ypatingomis galiomis; tamsa, vandens neskaidrumas bylotų apie šių galių neprieinamumą asmens sąmonei, nestruktūriškumą, chaotiškumą. Suardantis užtvaras vanduo ženklina asmens išgyvenamą didžiulę įtampą, pralaužiančią viduje sutelktai jėgai pastatytas užtvaras. Poemoje *Jaunoji Lietuva* Juozo Rainio negalinčios išsipildyti meilės sukelta sumaišties būsena atrodo labai panaši į pamišimą: „Stovėjo išblyškęs, kaip marmuras baltas; / Tik prakaitas bėgo par veidą jam šaltas; / Draugų iš pradžios nepažino; / Pašnekintas, *rodos ryšiai jam iširo*: / Nes ašaros retos kaip pupos pabiro; / Pabudo ir bėgti mėgino [išskirta mano – *R. B.*].“[310] Asmenybės dezintegracija vaizduojama kaip panirimas į sapno būseną, taip pat žado praradimas: „Nei žodžio į savo draugùs neprataręs, / Gulėjo Rainys kaip be žado.“ Galėtume teigti, kad modernus subjektyvumas kuriasi atrasdamas ir įsisąmonindamas naujas patirties formas, kurios buvo išgyvenamos kaip ne visada sąmoningai valdomos, artimos beprotybės patyrimui.

Juozas, negalėdamas suvaldyti vidinės sumaišties, kol kas nematydamas išeities iš visiškai jam neaiškios ir nuo jo paties beveik nepriklausančios situacijos, supranta, kad viena, ką gali – neišsiduoti, t. y. nei žodžiais, nei jokiais veiksmais neparodyti to, kas dedasi jo viduje. Kūrinys pradedamas išsakant personažo pasirinkimą neatskleisti jausmų, patiriamos kančios: „Ir nieks nežinos mano skausmu vidaus; / Ir jo neiszdůs man akis“ (8). Personažo paslaptingumą sukuria neatitikimas tarp jo jautimosi (buvimo) ir atrodymo. Žodžių junginys „skausmų vidus“ atrodo perteklinis, tačiau šitaip pabrėžiamas išgyvenimų vidujiškumas, jų atskirumas nuo išorinio pasaulio. Apie Juozą ne vieną kartą pasakoma, kad „szneka mažai“, vėliau (iki persilaužimo momento) jis daugiausia pasirodo kaip tylintis personažas: „O Jůzas tankiausei tylėjo“ (18), „Tasai lyg nubalęs tylėjo“; „Bēt Jůzas tylėjo kaip

[310] J. Maironis (M-lis), *Jaunoji Lietuva*: Poema, Kaunas: Saliamono Banaičio spaustuvė, 1907, p. 68.

žemė;" (19) „Jam žodžei užszalo jausmingi" (23). Negalėjimo kalbėti priežastimi gali būti adekvataus kontakto su aplinkiniu pasauliu nebuvimas[311]: „Kas jausmu iszreikszti žmonėms nebegali, / Vien Dievui tik skųstis galėjo," (22). Taip pat netiesiogiai išsakomas nepasitikėjimas kalba, atviriausiai pasirodantis pasakojimo lygmenyje – pasakotojas atsisako paaiškinti, kas iš tiesų dedasi vienos iš poemos personažių Jadvygos viduje, pasirinkdamas neatskleisti jos paslapties: „Mes teip jau pripratę prie žodžiu aklu, / Jog jûs atidengti baisù! // Ak slėpkitė, žmonės, geresnei jausmùs! / Iszlauko apkaiszę žiedais! / Neteip gal sunkùs pagyvenimas bus, / Saldžeis apsidengęs melais!" (33) Su žmogaus vidiniu gyvenimu nesusisiekiantys ar netgi jį maskuojantys žodžiai vadinami aklais, saldžiais melais. Ironiškai siūloma pasirinkti melą kaip saugų išgyvenimo priešiškame (ar negalinčiame suprasti naujos kartos išgyvenimų) pasaulyje būdą. Pasakojimas nutrūksta ir dar vienoje poemos vietoje – pasakotojas, solidarizuodamasis su herojumi, išsako nenorą atskleisti Juozo paslapties: „Ką pajautė Jûzas!... Bėt kam jo kariones / Norėti pažinti kadą?" (21). Jautimosi (buvimo) ir raiškos (atrodymo) santykis sukuria šias alternatyvas: paslaptį (būti, bet neatrodyti – Juozo pasirinkimas) arba melą (nebūti, bet atrodyti – Jadvyga poemos pabaigoje dėl mados kalbanti lietuviškai). Taip pat pastebėtina, kad tokiu pasakojimo sustabdymu atkreipiamas dėmesys į patį pasakojimą ir pasakotojo figūrą, pabrėžiant jo turimas galias konstruoti siužetą pagal savo valią, atskleisti arba ne personažų „paslaptis" skaitytojui. Sukuriant pauzės efektą (trumpam nutylant) dėmesys sufokusuojamas į pačią kalbą – kuri pasirodo ir galinti atverti tiesą, ir ją paslėpti. Dar vienas svarbus dalykas, ko pasiekiama ne iki galo praskleidžiant personažo išgyvenimus – skaitytojas įtraukiamas į aktyvų suvokimo procesą. Nutrūkus pasakojimui apie Juozą, kitas posmas yra skirtas skaitytojui: „Maldòs visagalę tik tas te-

[311] Ir Saulius Žukas, ir Dalia Satkauskytė pastebi, kad Maironio lyrikos subjektui būtina adekvati komunikacinė situacija, kad jis galėtų išsisakyti. Žr.: Saulius Žukas, *Žmogaus vaizdavimas lietuvių literatūroje*, Vilnius: Baltos lankos, 1995, p. 161; Dalia Satkauskytė, *op. cit.*, p. 133.

supras, / Kurs slėpia priesz žmones skausmùs!" (21). Šiomis eilutėmis brėžiamas kūrinio suvokimo laukas, į kurį gali patekti panašią patirtį turintys skaitytojai, o ją atpažinę „atspėti", ką iš tiesų jaučia karštai besimeldžiantis Juozas. Tokiu būdu trūkstamą pasakojimo dalį skaitytojas gali „atkurti" pats[312].

Kaip ir buvo minėta anksčiau, tėvynės ir pirmuoju asmeniu kalbančio Juozo situacija panaši – taip kaip išnykęs yra pirminis Josios (tėvynės) pavidalas (siekiąs Gedimino laikus), taip išnykę Juozo iš kūdikystės ateinantys gražiausieji sapnai. Miegančios ir atgimstančios tautos ir asmens išeities pozicijos poemoje tokios pačios: tapatumą garantuojantis ryšys su praeitimi yra nutrūkęs. Tėvynė budinama šiaurės vėjo, Juozas lygina save su šiaurės vėjo lankstoma nendre. Vėjas, budinantis tėvynę iš gilaus miego („Miegąs kraujas užvirs, / Juk laukia tylá vien tik vėjo. / Sztai jau kaukia sziaurys, / Jis miegùs nuvarys; / Atbusi, brangiàusė tėvynė!", (5–6)), išblaško gražiausius Juozo kūdikystės sapnus („Isznyko kaip žaibas, užszvitęs augsztai, / Kaip dumas terp vėjo sparnu." (6)). Vėjas yra „pasaulio judintojas", galia, suardanti pirminę tvarką, chaoso, nežinios nešėjas, žmogaus permainingų jausmų priežastis: „Kas szirdį suprastu ant žemės kadą? / Ji mainos, kaip oras nů vėjo!" (29). Vėjas, audros pranašas, – destruktyvi, tačiau permainas nešanti galia[313]. Poemoje ne vieną sykį minima

[312] Galima manyti, kad tokiu būdu „patikrinamas" kūrinio adresato gebėjimas atsiliepti, reaguoti į kūrinį. Eilėraštyje „Dėl Iszrinktųjų" pažeistos prigimties žmonės („išsigimėliai") nesugeba suprasti „skausmo giesmės", todėl negali ir atsiliepti – „Be atbalsio žodžiai pro ausį skambės! / Szirdies neatras, kaip nerado!" (St. Maironis, *Pavasario Balsai*, p. 40). Mokėjimas atsiliepti („ataidėti") itin sureikšmintas, be jo neįmanomas vidinis pokytis, vykstantis susisiekiant su kito ir savo vidumi (širdimi).

[313] Pastebėtina, kad, nepaisant viso neigiamo tarpinės būsenos vertinimo, poemos pabaigoje gamtinėmis metaforomis išsakomas ir teigiamas požiūris į pereinamąjį laikotarpį, galbūt kaip neišvengiamą potyrį, būtiną norint pasiekti kitą savimonės lygį: „Teip mainos ir virpi ir žemė placzioji / Pamėgus rūbus vis naujus: Tai žvilga baltoji, tai žydžia žalioji, / *Tai kunas jos nůgas – gražus* [išskirta mano – *R. B.*]." (72). Konfliktas tarp tradicijos laikymosi ir permainų siekimo (pasak Satkauskytės, būdingo mados funkcionavimui kultūroje) sprendžiamas kaitą paaiškinant gamtos ciklais,

audra: audros takai yra mylimi žmogaus širdies, audros lyginamos su sustiprinančiomis jausmus kliūtimis mylinčiųjų kelyje: „Szirdis be karionės nemoka mylėti: / Jai kliūtys – druska ant ugnies! / Kad lengva mylėti, nereikia kentėti, / Ten rankos jinai neiszties!" (30) Audra paruošia kraują naujam derliui, po audros jis tampa „vaisiams laimesnis", linkęs sėkmingai uždereti: „Kad audra palėks, nusiblaivęs dangùs / Užszvis prigimimui linksmesnis; / Jaunì gaivalai isz miegù atsibus / Ju kraujas bus vaisems linksmesnis" (34).[314] Sutikus Marinę Juozui atsiveria du konkuruojantys galios (šviesos) šaltiniai – aukštai sapnuose švietusi žvaigždė („Ne žemės asz troszkau: isz augszto žvaigždė / Man szvietė par sapną kita!" (7)) ir mylimos moters akys – naujai nušvitę akies spinduliai („Užžibo kitos man akies spindulei... / Nebėra gražiausiu sapnu!..." (8)). Akcentuotina, kad meilės išgyvenimai pagal poemos logiką yra tokio pat paveikumo bei vertės kaip ir pašaukimas kunigystei. Meilė, drumsčianti vyro ramybę, sukelianti daug sumaišties ir nežinios, veikia panašiai kaip šiaurės vėjas – žadina iš miego. Tik po šios audros vyrui atsiskleidžia tikrasis Lietuvos supratimas[315]. Be moters, meilės audrų, regis, šis brandos etapas nepasiekiamas: „Be jos [Marinės] Jůzas butu vien Kauną žinojęs / Ir mokslo augsztesnio nematęs, / Su norais vienais gal sau butu miegojęs, / Tikros Lietuvos nesupratęs" (82). Visiško nejudrumo būsena poemoje išreiškiama miego, šalčio, mirties figūromis. Įžangoje kapai pasirodo kartu su nu-

taigi ją „natūralizuojant" ir tokiu būdu teigiamai sankcionuojant. Žr.: Dalia Satkauskytė, *op. cit.*, p. 61.

[314] Dalia Satkauskytė išskiria tris vidujybės pasireiškimo Baranausko poemoje *Kelionė Peterburkan* būdus, vienas jų – „meteorologine retorika" – kai „neigiami jausmai lyginami su audromis ir lietumis, tamsa". (Dalia Satkauskytė, *op. cit.*, p. 58). Panašią raišką aptinkame ir Maironio poemoje, tik meteorologinėmis metaforomis reiškiami jausmai nebėra vienareikšmiškai neigiami.

[315] Brigita Speičytė, gretindama šią Maironio poemą su Šatrijos Raganos *novelia Viktutė* ir nusakydama lietuvių kultūros modernizacijos kryptį, teigia, kad šiuose kūriniuose modernus „aš" per „erotinę patriotiką" atranda tėvynės idėją ir individualų santykį su ja. Žr.: Brigita Speičytė, „Maironis ir Šatrijos Ragana – literatūros modernėjimo žingsnis", *Colloquia*, Nr. 18, 2007, p. 25.

rimusio („stovinčio“) vandens vaizdiniu: „Lyg po áudru didžiu, / Kad ant mariu placziu / Užmiega vilnìs paskutinė.“ (5). Vandens tekėjimas, judesys, judinimas („Ir ko nepajudina pasiszventimas“) gretinamas su nemiegančiomis „dumomis“, krūtinės lingavimu.

Juozo Vilaičio gyvenimą sukomplikuojanti netikėtai gimusi meilė bajoraitei Marinei peržengia nusistovėjusių socialinių santykių ribas, todėl nebegali būti patiriama kaip natūralus jausmas. Nuolat pasikartojantis žodis „įstabus“, nurodantis pažymimojo daikto ar asmens lengvai pastebimą, į akis krintantį išskirtinumą, nepaprastumą (LKŽ), atskleidžia kaimiškojo pasaulėvaizdžio, pagrįsto tipiškumo, įprastumo ir atsikartojimo principu, irimą. Moderni savivoka remiasi individualumo, išskirtinumo įsisąmoninimu. Gražu, verta pasakojimo darosi tai, kas išsiskiria, o ne tai, kas tipinga[316]. Bajoraitės Jadvygos, tarsi iš naujo išvydusios vaikystės draugą Juozą ir suvokusios, kad yra neabejinga šiam valstiečių sūnui, kalba pavadinama „įstabia“, Juozas vadinamas „stebuklingu“ ir „įstabiu“ žmogumi. Poemoje *Terp skausmu į Garbę* mėginamos aprašyti naujos apšviestosios jaunuomenės sąmoningumo formos nebeapimamos tradicinio kaimiško pasaulėvaizdžio, jų saviraiškai nebetinkamos iš tradicijos ateinančios bendrumo, o ne išskirtinumo paženklintos raiškos formos. Tyla, negalėjimas išsakyti jausmų, „žado“ praradimas pirmiausia liudija Juozo atotrūkį nuo tradicijos, kurios siūlomos jausmų reiškimo formos šiai tradicijai priklausančiųjų perimamos natūraliai, jų nereflektuojant ar sąmoningai nesirenkat. Tyla / pauzė prieš prakalbant gali reikšti, kad naujai jausenai ieškoma kitos (individualizuotos) kalbos, ir tai, kad naudojamasi galimybe ne visus išgyvenimus atskleisti. Pavyzdžiui, apie bajoriškos kilmės merginą ir jos jausmus rasime visiškai priešingą ištarą nei apie

[316] Jurga Sadauskienė teigia: „Senojoje tradicinėje dainoje, kai joje apdainuojama socialinė realybė, išskiriama ir grožimasi tipingais objektais, įprastomis analogijomis: joje žavimasi kasdieniu darbu, pateikiamos įprastinės bendravimo formulės, tarytum per įprastumą reikštųsi pasaulio tvarka.“ (Jurga Sadauskienė, *Didaktinės lietuvių dainos: Poetinių tradicijų sandūra XIX–XX a. pradžioje*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2006, p. 144).

kaimo merginą Anusę (kuri, apėmus liūdesiui, savąjį jausmą išdainuoja): „Bėt kaip gi giedoti, kad spaudžia kanczià, / Kad skausmas vien jieszko tylòs“ (15). Juozo meilė, atitolinusi jį nuo motinos ir nuo kaimiškos realybės, sykiu suteikia jam savybių, būdingų bajoriškos kilmės asmenims – jis mokosi slėpti jausmus, juos valdyti. Nors labai jausmingam Juozui, taip pat ir Marinei, sunkiai sekasi „užspausti jausmus“, tačiau jis stengiasi jų neparodyti, juos malšinti. Puikiu jausmų valdymo pavyzdžiu galėtų būti scena iš *Jaunosios Lietuvos*, kai bajoras Goštautas išsakydamas savo į požiūrį dukters ir valstiečių sūnaus Rainio meilę gana lengvai sugeba numaldyti kilusį pyktį: „Net balsą pakėlė: ‚o ne, niekados / Ant to nesutiksiu‘, rustingai surikęs; / Bet greit, kaip išauklintas, rimtas žmogùs / Saldžiai nusiblaivė, paslėpęs nagus.“[317]. Sunkiai proto, valios pastangomis tramdomi ugningi jausmai tampa jaunosios kartos skiriamuoju bruožu: „Neklauso jau proto: naujà kibirksztìs / Jai degina jauną krutinę.“ (14) Septintojoje giesmėje meilės jausmas priešinamas šaltam protui: „Be Dievo, be meilės, tikybos šventos / Kur szaltas mus protas nuves? / Terp skausmu ir audru viltìs kad atstos, / Ar protas patsai neužges?“ (53) Senosios bajoriškos giminės atstovas, Marinės tėvas, priešingai nei naujieji inteligentai, vadovaujasi tik protu, tekste priešinamam širdies balsui: „Vien proto tik balsą jisai tegirdėjo, / Szirdies maž teklàusė krutinė.“[318] (16) Juozo Vilaičio, išsilavinusio, pamilusio ne savo socialinės klasės merginą, patekusio į visiškai naują (*litvomanų*) socialinę grupę, istorija liudija tas tapatybės komplikacijas, kurias teko pereiti apšviestosios jaunuomenės atstovams. Atsivėrus kitokiems, neįprastiems išgyvenimams naujoji karta susiduria ne tik su jausmų išreiškimo, bet ir „valdymo“ problema.

Kaip matome, apšviestosios jaunuomenės savivokos pokytis žymi naujai atsirandančią jauseną. Juozo Vilaičio, praradusio kūdikystės

[317] J. Maironis (M-lis), *Jaunoji Lietuva*, p. 73.

[318] Poemoje *Lietuva* taip pat priešinama širdies ir proto kalba, širdis prakalba tada, kai nutyla protas: „Ten širdis kalba, nes tyli protas“ (Maironis, *Raštai*, t. 2, p. 314). Tyla čia pirmiausia reiškia proto balso nutildymą.

„sapnus“, brendimas vyksta bendraamžių, draugų grupėje, išgyvenant ypatingus, grupės narius iš kitų išskiriančius jausmus gamtoje – naktis, mėnuo ir žvaigždės, tekantis upės vanduo ir tyla – svarbiausi patiriamo gamtovaizdžio elementai. Apie Juozo Vilaičio ir Lauryno draugystę sakoma taip:

> Szventà ta draugystė, ką risza jaunùs
> Ir szelpia pirmàs ju kariones,
> Gražiausius iszauklina ryto jausmùs
> Ir veda kartù jůs į žmones. (9)

Aukščiausią įvertinimą turinčiam jaunų žmonių santykiui – šventai draugystei – būdinga tai, kad ji per bendrą patirtį ugdo naujos kartos žmonių jautimo(si) formas – *ryto* jausmus. Rytas, pirmas, aušra, jaunystė, pavasaris, Velykos – visi šie žodžiai Maironio kūryboje patenka į pradžią ženklinančių žodžių paradigmą. Kiti, jau netradiciniai, jaunųjų sąmonės pavidalai įvardijami ir kitoniškumą žyminčia erdvine kategorija – „kita šalis“:

> Ir mėnů, ir žvaigždės, ir upės vilnìs
> Į kitą jůs szalį vadino;
> Apsakė jiems Dievą tylà ir naktis
> Ir jam pasiszvęsti augino. (9)

Naujos jausenos formavimosi laikas – naktis, ją, kaip ir tylą, galėtume traktuoti kaip pertrūkį įprastame gyvenimo ritme: „Kad vasaros naktys malonios žvaigždėtos / Ramino ir migdė visus; / Nemigo jo dumos, Dangaus numylėtos, / Jiem Nemono lankant krantùs.“ Atkreiptinas dėmesys, kad jaunosios kartos vidujybei įvardyti vartojamas žodis „sapnai“, kuris, nors ir nutoldamas nuo tiesioginės savo reikšmės („miegančiam kylantys vaizdai“ (LKŽ)), ryšio su ja visai nenutraukia, juo žymima tarpinė būsena. Tylos ir nakties naujos kartos vyrai yra išvedami į „kitą šalį“. Bendra, reikšminga, „bylojanti“ tyla yra būtina, į

kitą erdvę (sąmonės būseną) išvedanti patirtis. Kyla klausimas, kokiu principu kuriamas naujos sąmonės vaizdinys, užkoduotas pavadinimo „kita šalis"? Į jį galėtų padėti atsakyti artimų draugų – Juozo ir Vaičiaus – susitikimo aprašymas. Draugų pokalbis vyksta naktį, visiems sumigus. Vaičius prisipažįsta draugui, kad ruošiasi mesti kunigystę – jam labai svarbu pasidalinti abejonių keliama kančia, vidines „karionės" išviešinti:

> Szį metą apleist klierikystę žadu!...
> Atstumsi manę jau matau!
> Bēt amžių kentėti – tylēti – sunkù!...
> Lengviaus butu mirti tůjau." (69–70)

Tik artimam draugui ryžtamasi atsiverti. „Širdingų" draugų ryšys yra toks stiprus, kad dar prieš Vaičiui atskleidžiant savąją paslaptį, maskuojamą „veidu szviesiù", Juozas jau yra permatęs draugą: „Vilaitis tylējo; bēt draugo karionės / Jau buvo supratęs senei. / Kas tiek iszkentējo, tiek buvo terp žmones, / Tas parmato žmogų gilei." (70) Juozas geba matyti draugo nuo aplinkinių akių slepiamus išgyvenimus, nes turi panašios patirties. Jo kentėjimai dėl prarastų „kūdikystės sapnų" – svajonės tapti kunigu – leidžia be žodžių „pamatyti" draugo vidų. Draugų, turinčių tuos pačius siekius, tuos pačius „sapnus", santykiui būdinga tai, kad jie gali bendrauti be žodžių. Pirminė poemoje pasirodanti jaunosios kartos idealioji komunikacijos situacija yra bežodė: „Neiszdavē žodis kanczios begalinės, / Bēt draugas jau viską pažino." (8) Reikšminga ir draugų susitikimo pabaiga – aistringas jųdviejų pokalbis, Vaičio prisipažinimas ir Juozo reakcija į draugo žodžius, palydima bendro tylėjimo:

> Czia Jůzas nutilo; ir Vaiczius tylējo.
> Tik atbalseis gaudē bylà.
> Tēvynės didvyrei! Tylà jums kalbējo!
> Didvyrems kalbà tai tylà!... (71)

Iš šio epizodo aiškėja, kas yra toji tyla, kalbanti jaunajai kartai. Šiuo atveju draugams bylojanti tyla yra atsikartojimas (atbalsis) jų pasikalbėjimo, tik jau vidinėje kiekvieno jų erdvėje. Juozo ir Vaičiaus pokalbį lydinčios tylos aprašymas atskleidžia vidinės erdvės „konstravimo" principą – ji kuriasi „ataidėdama" ar atspindėdama (ir transformuodama) išorinius įvykius. Jaunosios kartos kitoniškumas prašosi naujos kalbos, kuri pagal poemos logiką galima tik peržengus tylos slenkstį. Tyla būtina, nes tik nutilus išgirstamas aidas.

Lauryno ir Juozo bendrame buvime naktį, vaikštant palei Nemuną, per tylą tuo metu patiriamo kraštovaizdžio elementai – žvaigždės, mėnuo, upė – tampa „kalbančiaisiais". Draugų idealo „ne žemiszko veido" paieška, išvedanti juos anapus ribos, atskleidžia tuo metu vykstančią transformaciją – kai lyg ir įprasti dalykai „ataidėdami" tampa reikšminga personažų vidinės realybės dalimi. Čia veikiantį atbalsio principą galėtume gretinti su atspindžiu. Poemoje *Lietuva* aiškiai matyti, kaip nakties dangaus šviesuliai ir žemiški vandenys, kalbantys malonės pilnoje tyloje, susisiekia per atspindį: „Iš dangaus žiūri į stiklą upės / Sidabro mėnuo [...]." Kitoje strofoje mėnesio ir upės santykis tarsi apverčiamas aukštyn kojom: upė-mylimoji į mėnulį žvelgia lyg į veidrodį: „Taip tai mergaitė, rože pražydus,/ Dzelkoriui rodo savo gražybę" (301). Mylimųjų, mėnulio ir upės, ryšys užsimezga per atspindį, tokiu būdu jie ne tik vienas kitą, bet ir save pačius „išvysta". Pastebėtina, kad veidrodinis savo atspindžio kitame asmenyje pamatymas laikomas vienu svarbiausių etapų asmens subjektyvacijoje. Asmens savirefleksija prasideda išvydus save kito akimis kaip objektą: „Kad atpažintų, identifikuotų save veidrodyje, subjektas atlieka tokią mentalinę operaciją, kuri jį patį paverčia objektu, atskiria išorę nuo vidaus, o tai geriausiai pasiseka, jei subjektas suvokia save kaip kitą, į jį panašų, jei pats pagalvoja: kitam aš esu kitas. Savistaba, tiesioginė pažintis su savimi, be abipusio santykio: matyti ir būti matomam – neįmanoma."[319] Daujotytės teigimu, Maironio poezijoje meditacinė

[319] Sabine Melchior-Bonnet, *Veidrodžio istorija*, Vilnius: Baltos lankos, 2005, p. 13.

būsena „išreiškia aukštesnį kūrėjo savimonės laipsnį: ne tik jausti, galvoti, bet ir suvokti save jaučiantį, galvojantį esantį. Impulsyvų balsą aiškiai papildo atbalsio refleksija“[320]. Taigi, balso-atbalsio veikimo principas galioja ne tik subjektui susitinkant su išoriniu pasaliu – kitais, bet jis svarbus jam pamatant / išgirstant save kaip kitą[321]. Tokią veidrodžio funkciją poemoje atlieka personažų sau giedojimas – pirmojoje poemos giesmėje Juozo Vilaičio vidinis monologas užbaigiamas dainavimu sau – čia gamtos vaizdų kalba užbrėžiama šio personažo likiminė linija.

Kai žvaigždės ir mėnuo per atspindį susiejami su personažo vidiniais išgyvenimais, tuomet jie tampa idealios komunikacijos dalyviais. Žvaigždėta naktis, mėnuo ir Juozas, kaip ir bendros patirties susaistyti jaunosios kartos vyrai, gali visiškai vieni kitus suprasti:

> Graži vasarvydžio žvaigždėta naktis,
> Ir mėnů, kurs žiuri augsztai!...
> Jums aiszki szirdies kiekvienà paslaptìs,
> Jaunuju szirdžių jus sargai! (55)

Kita vertus, žvaigždėtas dangus galėtų būti aiškinamas ir kaip vidinės erdvės eksteriorizacija. Kai dangaus veidas neberegimas, griūva asmens stabilumas, nes nutrūksta asmens ryšys su savastimi, pasirodančia per dangaus ženklus. Poemoje dangaus kalba yra ta harmoni-

[320] Viktorija Daujotytė, *Tautos žodžio lemtys*, p. 265–266.

[321] Įdomu, kad poemoje *Lietuva* veidrodis (greta fortepijono) yra vienas svarbiausių bajoriško gyvenimo atributų: „Po puikius rūmus dzelkoriuos spindi / Lempos, svečiai, kad aplanko poną; / Beldž lengva pėda tad slidžią grindį, / O balta ranka kvartapijoną.“ (Maironis, *Raštai*, t. 2, p. 306). Tai taip pat patvirtintų mintį, kad modernusis tapatumas resursų (vaizdinijos naujai savivokai, jausenai išreikšti) ieško už kaimiškosios tradicijos ribų. Įdomu, kad bajoraitės Vandos moteriškas pasitenkinimas savimi nusakomas kaip skendimas veidrodyje: „Skubai pasislėpus į kambari savo, / Į dzelkorių skendo visa; / Nuszvito linksmà: mat tasai nemelavo: Žydėjo kaip rožė pilna!“ (34). Čia būtų galima atpažinti mito apie narcizą (kuriuo remiasi ir psichoanalizė) atšvaitus.

zuojančioji jėga, galinti padėti Juozui pasiekti taip trokštamą integralumą:

> Kad miego nenori, jaunoji krutinė
> Ir jieszko vien jusu kalbos,
> Ką sako tadą jai žvaigždė sidabrinė?
> Atdengkite paslaptis jos! (55)

Nakties, sidabrinės žvaigždės kalba turėtų padėti susivokti Juozui Vilaičiui, ką iš tiesų jis jaučia, koks tikrasis jo pašaukimas. Jausmų pažinimas reikalauja kito, kuris atspindėdamas grąžintų juos išgyvenančiajam kaip pažintus. Todėl poemoje taip sureikšminamas supratimas. Jausmų verifikacija vyksta žvelgiant į juos iš vertikalės (dangaus) perspektyvos.

Jaunosios kartos sąmonės erdvė – kita šalis – pasiekiama ir per ritmą: galbūt todėl poemoje yra ne viena bendro giedojimo scena. Kaip ypatinga, subjekto sąmonę perkeičianti galia poemoje *Lietuva* pasirodo jūros bangavimo ritmas (ir jį atkartojantis poemos ritmas). Per vilnių lingavimą, krūtinės įsisiūbavimą / kvėpavimą, dainos ir poezijos sukuriamą ritmą išeinama ten, kur susiekia dangus ir žemė:

> Liñksma laivù tai ardỳti marès,
> Apliñkui kad vìrst putos bàltos;
> Merk miègas akìs, leidž vàkars vadžiàs,
> Ir ûždamos pliaùšk vilnys šàltos.
> Tolyn! platyn!
> Į kalną aukštyn,
> Kur dangų vanduo antai plauna![322]

Išplaukimas į vandenis, judėjimas ribos, kur vanduo pasiekia dangų, link galėtų būti aiškinamas kaip sąmonės išsilaisvinimo judesys

[322] Tai, kad šiame epizode ypatingos reikšmės turi ritmas, rodo ir jo sukirčiavimas (Maironis, *Raštai*, t. 2, p. 315).

(„vadžių paleidimas“) – subjektas leidžiasi užliūliuojamas ritmingai vilnijančio vandens, jūros bąngavimo migdoma lyrinio subjekto sąmonė pamažu praranda budrumą – užmiega, tokiu būdu ji gali pasiekti iki tol nepažintas platumas: „Gen mìslį mislìs, ir dvàsią saldžiai / Pen oras taip trokštos liuosybės.“[323] Šis savų ribų peržengimas, per ritmą susiliejus su supančia aplinka, beribe erdve (beribė erdvė – beribė subjekto laisvė), patiriamas be didelių pastangų. Kaip ir laisvai besiliejanti tėvų kalba vaikams, pamažu apimantis, įtraukiantis jūros bangavimas apibūdinimas žodžiu „saldžiai“[324]. Juo nusakomas švelnus, maloniai darnus kūniškas santykis su gyvenamuoju pasauliu. Muzika, kaip ir vanduo bei vėjas, Maironio poemoje priklauso prie „pasaulio judintojų“ – muzikos garsai liejasi kaip vilnys, jie siūbuoja ir pinasi: „Balsai, lyg pasemti isz Dievo augsztybiu, / Kaip vilnys siubavo ir pynės“ (15). Krūtinė linguojama (kilnojama) muzikos siūbavimo – muzikos ritmas ima veikti kvėpavimo, širdies ritmą, taip užsimezga muzikos ir kūno ryšys.

Ką tik aptartasis būdas pasiekti naują sąmonės kokybę, padedančią atsiverti realybei kitu rakursu, sakytume, yra gana neskausmingas, netgi malonus. Tuo tarpu Juozo Vilaičio kelias reikšmingos kalbos link paženklintas lūžio patirties. Šio personažo prakalbėjimas išreiškia atrandamą naują santykį su kalba, priešingą nesąmoningam kalbos vartojimui. Juozo patiriama didžiulė kančia („Nekartą lyg rodos jog Dievas jį szaukia, / Vienog ar nutildys skausmùs, / Ką plėsza krutinę kaip žvėrys užkaukę? / Ir pats nebežino kas bus!...“ (25)) negali būti apkalbama, jis ja nesidalina net su artimiausiais draugais. Vis dėlto siekiamybė kūrinyje yra gebėjimas / galimybė išreikšti jausmus: „– Laimingas, kas gali iszreikszti skausmùs! / Jie tirpsta tadą kaip ledai!“ (28) Gebėjimas ir galimybės glaudžiai susieti: kad būtų galima

[323] *Ibid.*

[324] Akivaizdu, kad šio žodžio vartosena yra perimta iš lenkų kalbos, kurioje žodžio „słodki“ reikšmių laukas daug platesnis, čia jis gali reikšti ir saldus, malonus, švelnus, harmoningas, gero būdo, meilus. Žr.: Valerija Vaitkevičiūtė, *Lenkų-lietuvių kalbų žodynas / Słownik polsko-litewski*, Vilnius: Enciklopedija, 2001, p. 717.

išreikšti, parodyti kitiems vidinius išgyvenimus, reikalinga palanki komunikacinė situacija, suvoktina kaip kalbėjimui atsivėrusi galimybė. Poemoje Juozo sesuo, valstiečių dukra Anusė per tradicinę liaudies dainą, dainuodama merginų būryje, reiškia liūdesį, skausmą dėl į tolimą šalį išvykusio brolio. Šiai merginai tarp jautimo(si) ir išreiškimo nėra pertrūkio, tradicinės kaimo bendruomenės siūloma jausmų raiška perimama spontaniškai. Neindividualizuotą kaimo žmogaus būtį, jo jautimosi būdą visiškai atitinka tradicinės jausmų parodymo formos. Todėl dainavimas šios merginos patiriamas kaip tai, kas yra visiškai natūralu, atitinka jos prigimtį: „Kas volungei liepia verksmingai kukûti / Ar beržui nuleisti rankas? / Ką jauczia szirdìs, negalì nedainûti, / O jausmu kas pradžią suras?" (28) Gretinami / rimuojami žodžiai „kukuoti"-„dainuoti" kaimo žmogaus saviraišką įrašo į gamtos (nesukultūrintos, natūralios prigimties) paradigmą. Poemoje taip pat ne sykį minimi tėvų besiliejantys žodžiai – Juozo motina kalba savo sūnui saldžiai, taip pat į Marinę kreipiasi jos tėvas senasis Goštautas: abiem atvejais sakoma, kad „žodžei tekėjo saldžei". Kalbos tekėjimas saldžiai, viena vertus, rodo kalbančiojo pastangas kurti malonią, palankią kalbėjimuisi aplinką, kita vertus, tėvų kalba teka be jokių kliuvinių ar pertrūkių. *Jaunosios Lietuvos* įžangoje, kuriant idilišką senosios kartos valstiečio portretą, aprašant jo būdo savybes, pabrėžiamas organiškas šio žmogaus santykis su gyvenama aplinka: į dirbamus laukus su šeimyna išeinančio senojo Rainio kalba ima lietis: „Kad išeis apžiūrėti, kaip išrodo laukuos', / Tai jam budavo žodžiai plaukte plaukia tadą."[325] Per kasdienį darbą su gyvenama aplinka sutapusio asmens kalba yra šio nepertraukiamo ryšio išdava. Poemoje *Lietuva* „archetipinių" žemaičių rodomi jausmai atitinka tai, ką jie jaučia iš tiesų: „Ko jis nejaučia, rodyt neprato, / O kiek širdingų tarp jų sutinki."[326] Buvimas ir atrodymas sutampa, kai kalbama apie protėvius aukštaičius: „Ant liūdno veido žymę didybės / Matai išspaustą ir gilų jausmą."[327] Idealioji

[325] J. Maironis (M-lis), *Jaunoji Lietuva*, p. 7.
[326] Maironis, *Raštai*, t. 2, p. 296.
[327] *Ibid.*, p. 297.

praeities žmonių būtis iškyla kaip jautimo, atrodymo ir raiškos sutapimas. Nešioti vardą lietuvio – kaip rūbą (atrodyti), bet nešnekėti lietuviškai poemoje reiškia melą. Dalia Satkauskytė yra pažymėjusi, kad ankstyvuosiuose grožiniuose tekstuose „asmens *atrodymas* [...] yra *nuoroda* į tai, kas suvokiama kaip žmogaus esmė"[328]. Sutikdami su teiginiu, kad toks atrodymo / išvaizdos / rūbo traktavimo būdas atskleidžia „vieną pagrindinių meninio pasaulio principų, tam tikrą idealios tvarkos, harmonijos, abipusio sąlygotumo siekį", turime pastebėti, kad Maironio tekstuose išorės detalė – „naujas rūbas" reprezentuoja vidujybę ne tik kaip moralę, bet ir kaip jausmų, emocijų ir refleksijų erdvę. Būtų galima teigti, kad dermė tarp asmens vidaus (savivokos, jausmų) ir išorės (rūbo, vardo, raiškos) pasirodo kaip siektina moralinė vertybė. Šis vidaus ir išorės santykis svarbus apibrėžiant tai, kas yra gražu: Maironio kūrybos perspektyvoje pilnutinis grožis kaip vertybė iškyla būtent tada, kai gražų kūną atitinka karšta širdis. Eilėraštyje „Lietuvos dainos", supriešinant gražias ponias (gražaus kūno, baltų rankų ir mėlynų akių, bet kietos ir šaltos širdies) ir išnašius rūbus dėvinčias, žydinčias, iš karštos jaunos krūtinės dainas giedančias sesutes, išryškinami du galimi grožio pasireiškimai – pirmasis atrodo nepakankamas (kaip vardas be turinio), antrasis tobulas, išbaigtas. Šiame meniniame pasaulio modelyje vertybė yra išorės (išvaizdos) ir vidaus (širdies) atitikimas, pasirodantis kaip dermė ar sąskambis.

1895 m. išspausdintame eilėraštyje antiherojų, „išgamų", pirmasis skiriamasis bruožas – paviršinis santykis su tėvyne, šio santykio ydingumas pasirodo ir kaip paviršutiniškas santykis su žodžiu: „Ojczyzna dėl jusų – tai žodis tiktai / Be dvasios, kaip žaislas dėl vaiko!/ Tėvų iszsigimę, be ženklo vardai! Szeszėlei užklydę lig laiko!"[329] Giluminis, asmens tapatybę apibrėžiantis ryšys su Tėvyne pasireiškia ir kaip kitokios kokybės santykis su kalba. Gyvenimo stokojanti (laikina, neturinti galimybės prasitęsti) „išgamų" būtis („kunai be dvasios ir žado") pasirodo kaip „vardo" atsiskyrimas nuo to, ką jis turėtų ženklinti. To-

[328] Žr. Dalia Satkauskytė, *op. cit.*, p. 48–49.

[329] St. Maironis, *Pavasario Balsai*, p. 40.

dėl vadavimasis iš šešėliško buvimo gali reikšti vardo (siginifikanto) ir turinio (signifikato) konjunkciją. Tvarkos kaip harmonijos pažeidimas lemia, kad šešėlių žmonės nėra visai „gyvi". Kaip jau ir buvo minėta anksčiau, neturėjimas „žado" gali reikšti ir sąmonės stoką, ir negebėjimą kalbėti, kuris šiuo atveju reiškia gebėjimą sakyti žodžius, susietus su tuo, ką jie ženklina. Tai paaiškina, kodėl tokia ypatinga reikšmė tenka Juozo prakalbėjimui.

Kad būtų užbaigtas naujojo tapatumo formavimasis (o tai reiškia pasiekti, kad „nešioti" lietuvio vardą, būti / jaustis lietuviu ir kalbėti lietuviškai sutaptų), Juozas turi užmegzti naują santykį su savastimi ir patirti giluminę transformaciją. Šio proceso užbaiga – naujos, reikšmingos kalbos pradžia. Penktojoje giesmėje Marinės iš degančių rūmų gelbėjimo sceną, Zaborskaitės žodžiais tariant, „blaiviam protui naiviai ir melodramatiškai galinčią skambėti situaciją"[330], krikščioniškoje prisikėlimo per mirtį paradigmoje galima traktuoti kaip personažo iniciacijos momentą. Juozo istorijai atskleisti nors ir naudojamos gamtinės metaforos, tačiau čia veikia krikščioniškasis atsivertimo / lūžio kodas. Vilaitis „prakalba", tiesa, ne apie meilę moteriai, bet savo bendražygiams po „nusileidimo į pragarus" – šio personažo transformacija yra paremta stebukline logika[331]. Juozas, „pasivertęs" velniu („Kaip velnias par dumus nuszvito žaibù / Ir skendo į dumu tvanus!.." (39)), įgavęs neįtikėtinų galių, įžengia į liepsnas ir numiršta: „Ir buvo tylà iszkilminga, gili! / Vilaitis tarp gaisro pražuvo." Atkreiptinas dėmesys, kad spontaniškas Juozo pasirinkimas gelbėti mylimąją (nors tai gresia mirtimi) įvyksta po to, kai jis ima vaizduotis, kad taip neapkenčia Marinės, jog galėtų „ją verkianczią vieną palikti... / Užmirsz kad mylėjo teip jis!..." (39). Įžengdamas į degantį namą, Juozas tarsi

[330] Vanda Zaborskaitė, *Maironis*, p. 210

[331] Brigita Speičytė, analizuodama Mickevičiaus poemos *Ponas Tadas* invokaciją, pastebi, kad herojus čia paliekamas „laiko pertrūkyje tarp apmirimo ir laukiamo išgijimo, tarp mirties ir gyvenimo". Mirties į gyvenimą permainymas, kaip herojaus sąmonėje esančios prarastos tėvynės vaizdinio įsikūnijimas tikrovėje, galimas tik stebuklo dėka. Žr.: Brigita Speičytė, *Poetinės kultūros formos*, p. 300–301.

susitapatina su savo tamsiąja puse – šešėliu[332]. Šiuo poelgiu jis patvirtina savo beatodairišką meilę bajoraitei ir sykiu pasirengia gyventi aukodamas šią meilę dėl tėvynės ir kunigystės. Galima manyti, jog tuo metu įvykęs asmenybės pasikeitimas taip sustiprina Juozą, kad jis gali išgyventi ir veikti turėdamas keletą meilės „objektų", tai jo nebežlugdo. Dar daugiau, įtampa tarp jų – tėvynės, Dievo ir moters – po Juozo perėjimo per ugnį tampa vaisinga. Pasirinkdamas kunigystę, Juozas tarsi suvaldo prigimtį – grįžta į savąsias ribas: „Bėt audra prabėgo; nuszvito dangùs; / Vėl užtvenktas – prudas placzei; / Tik mąla, sujudinęs girnu sparnùs, / Ir miltais iszeina rugei." (68) Ypatingų vidinių galių (vyrą ir moterį vienodai veikiančių erotinių jausmų) (su)valdymas yra kūrybos, prasmingo darbo, kryptingos ir produktyvios veiklos (grūdai, virstantys miltais) varomoji jėga. Suvaldyta energija (galbūt paslėpta po sutana?) tampa kalbos šaltiniu. Po perėjimo per mirtį laisvai besiliejanti kalba dabar duota ir Juozui Vilaičiui, tačiau jis vienintelis personažas, kurio paslaptis išsaugoma iki pat galo. Jo linksmo nusiteikimo aprašymas aštuntojoje giesmėje turi ir dviprasmybės atspalvį: „Bėt Jůzas užvis buvo linksmas, *sznekus*, / Ar gàl tokiu buti norėjo [išskirta mano – *R. B.*]." (67) Šioje vietoje pasakotojas palieka vos juntamą atotrūkį tarp personažo buvimo ir atrodymo. Šis įtrūkis išreiškia komplikuotą, reikalaujantį nuolatinių pastangų integruoti prieštaringus asmenybės aspektus modernų tapatumą. Tačiau tai nebėra kliūtis kalbėjimui, gal netgi priešingai – dedamos pastangos suderinti prieštaringą patirtį akumuliuoja energiją, leidžiančią pasirodyti reikšmingiems žodžiams. Juozas prakalba ir jo žodžiai turi galią įsikūnyti. Jis kaip *litvomanų* judėjimo lyderis, jo „dvasia" turi artimą dieviškai, naują realybę steigiančią, galią[333]. Juozas įžvelgia bendražygių palin-

[332] Tai, kad nenumalšinamą meilę moteriai Juozas suvokia kaip piktosios dvasios gundymą, patvirtina ir Juozo sau giedama giesmė po susitikimo su Marine, pasiklausius jos atliekamos muzikos: *„Ir vėl tu manę, kaip piktoji dvasia, / Jau gundanti nori skaudžei!"* (61).

[333] Šio personažo artimumą autorinei sąmonei yra akcentavusi ir Vanda Zaborskaitė, šiaip jau vengusi tiesmuko kūrinių aiškinimo autoriaus biografijos faktais: „Poemos herojus labai artimas autoriui – mes negalime

kimus, jų talentus, jo žodžiai užbrėžia bendražygių veikimo kryptis. Jo sankcija – „Maironi! Tu giesmę nů Dievo gavai" – šiuo atveju yra ir leidimas veikti. Užbrėžtos bendražygių veikimo formos *litvomanų* susirinkime Varšuvoje prie Vyslos, kaip pasakoja Maironio poema, tampa įgyvendintos. Girios aidėjimu užbaigiama viena iškilmingiausių, kulminacinių poemos scenų: būsimos realybės žodžiu steigimo aktą palydi tyla ir skambančios girios: „Czia Jůzas nutilo, vien girios skambėjo: / ‚Jis musu didvyrių lopszys!'" (48) Girios šiuo atveju skamba kaip Vilaičio veiklą sankcionuojantis balsas. Sykiu jis atitinka ir kolektyvinį jaunosios kartos savojo lyderio vertinimą.

Per visą poemą eina autoreferentinė gija, kuri modeliuoja ir į patį kūrinį įrašo kuriamo teksto refleksiją. Kadangi poema buvo pasirašyta St. Garnio vardu, autorius į kūrinį įveda personažą Maironį, kuris pasirodo bendrose scenose, susipratusių lietuvių susirinkimuose, apie jo parašytą giesmę pirmiausia užsimena Ažukalnis. Šeštojoje giesmėje lietuvių jaunimo susirinkimas užbaigiamas Maironio giesme, kuriai muziką kūrė bajoraitė Marinė. Paskutinė, devintoji, poemos dalis, užsibaigia Maironio poemos skaitymu: aprašomoji scena – poemos skaitymas, nuo pirmos dalies artėjant link jos pabaigos, koncentruotu pavidalu atkartoja rašomos / skaitomos poemos *Terp skausmų į garbę* skaitymo situaciją. Bendras skaitymas, kaip ritualinis veiksmas, yra aprašytas ir aštuntojoje giesmėje: Vilaičių namuose, viešint Juozo draugui Vaičiui, prasilavinusi Juozo sesuo Anusė brolio paraginta skaito Donelaitį. Toks bendras šeimos susibūrimas vaizduojamas kaip jau šeimos tradicija tapęs laiko leidimo būdas. Čia pat pateikiami ir

išskirti herojaus iš viso lyrinio poemos srauto, kur Vilaičio monologai susipina su paties poeto svarstymais, kur gamtos vaizdais pagrįstos metaforos, charakterizuojančios herojaus būsenas, susilieja su bendru poemos gamtovaizdžių ūpu; pagaliau mes nebegalime ir nesistengiame suvokti, kieno lūpomis tariami pakilūs tėvynės meilę ir žmogaus dvasios tvirtumą aukštinantys žodžiai – Vilaičio ar paties autoriaus. Tą herojaus ir autoriaus artimumo, beveik vidinio tapatumo įspūdį dar labiau sustiprina tai, jog mes matome analogiją tarp jo ir ‚Pavasario Balsų' lyrinio herojaus nusiteikimų ir išgyvenimų". Žr.: Vanda Zaborskaitė, *Maironis*, p. 211.

argumentai, kodėl skaitomi būtent Donelaitis, Baranauskas: „Kad jojo [Donelaičio – *R. B.*] klausais, lyg par sapną matai / Praėjusio amžiaus lietuvį." (68) Kūrinio skaitymo metu vaizduotėje iškylantis „praėjusio amžiaus" lietuvio paveikslas dar labai netoli nuo sapno metu iškylančių vaizdinių. Pastebėtina, kad skaitoma prieš pat miegą („Valandrodis muszti pradėjo devynes"), naktį, kai riba tarp budrios būsenos ir miego vis labiau nyksta. Šis laikas poemoje minimas ne vieną kartą ir žymi metą, kai einama miegoti, motina nutraukia skaitymus pasergėdama „Dar kàs gal prie stalo užmigs" (69). Kūrinio veikimo, kaip ir jaunosios kartos formavimosi, laikas – naktis. Jos poveikio skaitančiųjų sąmonei aprašymas artimas jaunosios kartos savivokos brendimo tyloje vaizdavimui. Maironio poemos skaitymo pabaiga, kaip ir draugų pokalbis, palydimas tylos: „‚Kodėl gi neskaitote, Tumas užklaus' –/ – ‚Jau galas' / – ‚Jau galas tikrai?' / Užklausė visi; ir tylà vėl giliausė!.../ Kaip gražųs poėtos sapnai!" (80) Poemos supratimas (girdimo teksto priėmimas) negalimas be tylos, kurią užpildo poemos sukeltas įspūdis, pasirodantis kaip „gražųs poėtos sapnai". Galima manyti, kad „pavyzdinių" literatūros kūrinių skaitymo scenų įtraukimas į siužetą brėžia poemos *Terp skausmu į Garbę* suvokimo ir veikimo skaitančiajam perspektyvas, literatūrai numatant ypatingą vaidmenį jaunosios kartos (ir apskritai visos lietuviškos bendruomenės) savivokos kūrimosi procese. Poema ir jos autorius tekste atvirai įvertinami teigiamai („Maironis bus giesmę garsus"), nes sugebėjo tiksliai pavaizduoti savo draugus, apšviestąją jaunuomenę, ir sykiu nuspėti jų ateitį: „Atspėjo. Stebėtinas proto szviesumas: / Atspėjo draugus jis visus."[334] Poemos įsteigiama

[334] Naujajame poemos variante – *Jaunojoje Lietuvoje* – kurį poetas pasirašo įsitvirtinusiu pseudonimu Maironis, nebelieka Maironio personažo. Giesme garsus šiame kūrinyje jau yra Jakštas. Įdomu, kad *Žemaiczių ir Lietuvos Apžvalgoje* Maironis, prisidengdamas tuo pačiu St. Garnio slapyvardžiu ir naudodamasis vis dar neatskleista autoryste, gina save ir teigia, kad „kaip galima be jokio pamato ir ant vėjo sakyti, kad tai apie savę kalbu 9 giesmėje, vadindamasis poėtą galiūnu; tikrai reiktu buti nesakau jau be taktikos, bet be jokios sarmatos taip iszsikelti jau pirmoje savo knygoje". (Garnys [Jonas Mačiulis-Maironis], „Raszliaviszka peržvalga", *Žemaiczių ir Lietuvos apžvalga*, Nr. 22, 1895, p. 174).

vertė – perteikti lietuviškosios jaunosios kartos būdą – įrašyta pačiame poemos tekste. Todėl pasakojimas apie „Maironio poemą" veikia kaip autoreferencija ar atspindžio principas, numatantis ne tik teigiamą rašomos poemos vertinimą, bet ir žodžių įsikūnijimą realybėje (visi poemos personažai esą veikia taip, kaip aprašyta poemoje). Tokia kalbos, kuri ne tik įvardija, bet ir nubrėžia būsimos realybės (šitaip ją steigdama) kontūrus, samprata sietina su krikščioniškąja tradicija ir čia besiskleidžiančia Dievo Žodžio interpretacija[335].

Norą į poemos audinį įtraukti visus autoriui svarbius kultūros, literatūros vardus Žentelytė aiškina Maironio siekiu sukurti kultūros integracijos programą[336]. Juozo Vilaičio balsas, giedamos Maironio giesmės, garsiai skaitoma Maironio poema yra įžangoje meldžiamo Vaideloto balso realizacijos istoriniame laike. Tokią pat galią turi ir draugėn susibūrusiųjų giedojimas – tai tampa savotišku ritualu, balso šaukimu iš nebūties (*„Pakelkime balsą kaip žaibą griausmingą!"* (50)), ne tik suvienijančiu naujai įsisteigusią *litvomanų* broliją, bet ir įterpiančiu dabartį į istorinį laiką bei kuriant galimas ateities formas.

Nors svarbiausi poemos herojai yra tautos sūnūs, nemažai vietos joje skiriama ir herojus lydinčioms, jų gyvenimuose dalyvaujančioms ir šiuos komplikuojančioms moterims. Atkreipsime dėmesį, kokie moters bruožai ryškinami, kokia moteris yra verta tapti herojiškos, pirmiausia vyrų, istorijos dalyve. Poemoje yra du ganėtinai užbaigti moterų paveikslai – Marinės ir Anusės. Marinės paveikslas labiau individualizuotas, skaitytojui parodomi šios merginos jausmai, svajonės, mintys. Jai, kaip ir poemos herojams vyrams, leista prabilti „savu

[335] Senajame Testamente pavadinti reiškia ir sukurti, suteikti pavidalą ir numatyti funkcijas: Pradžios knygoje pasaulio sukūrimo istorijoje Dievas dešimtį kartų taria ir taip ir įvyksta (Pr, 3–29). Žodžio galia taip pat duota ir pirmajam žmogui: „Kokiu vardu žmogus pavadins kiekvieną gyvą būtybę, toks turės būti jos vardas. Žmogus davė vardus visiems galvijams, visiems padangių paukščiams ir visiems laukiniams žvėrims" (Pr 2, 19–20.). Tačiau ir liaudies tradicijoje, pvz., pasakose, atspėti vardą reiškia atkerėti, leisti būti, o „dainuojant vaizduoti, teigti pasaulio tvarką ir per ištarimą šią tvarką sustiprinti" (Jurga Sadauskienė, *Didaktinės lietuvių dainos.*, p. 145).

[336] Žr.: Audronė Žentelytė, *op. cit.*, p. 67.

balsu". Anusės Vilaitučės paveikslas labiau apibendrintas, jos jausena, savivoka suformuotos pirmiausia bendruomeninės (būdingos visoms kaimo mergaitėms) patirties. Verta šiuos du moters tapatumo variantus aptarti išsamiau, nes beveik visa pomaironinė literatūra (ypač moterų) daugiau ar mažiau jautė šias Maironio užbrėžtas moters vaizdavimo ribas.

Juozo sesers, kuri pristatoma kaip Vilaitučė (ne vardas, individualumo ženklas, bet pavardė, nuoroda į giminystės ryšius), paveikslas kitoks nei Marinės, jie kurti remiantis opozicijos principu. Marinė – sulenkėjusio didiko dukra, fortepijonu skambinanti Friedricho Hermanno valsus; Vilaitučė – tikra lietuvaitė, kaimo, gamtos vaikas, jos „muzika" – grėbiant šieną dainuojamos liaudies dainos. Marinės akys – juodos, lyginamos su naktimi, Vilaitučės akys – kaip saulės, gretinamos su dienos šviesa. Marinės muzika – saloninė, atliekama individualiai, Vilaitučės dainos laisvai liejasi laukuose, tiesa, dainuodama pulke, ji atlieka vedančiosios partiją. Merginos panašiai reiškia susikaupusius jausmus – juos „išlieja" muzika: Marinė – grodama Hermanno valsą „Souvenir" („Prisiminimas"), Vilaitučė dainuodama liaudies dainas (vien valso prancūziškas pavadinimas priešpriešinamas liaudies dainų paprastumui). Kaimo merginos jausmų išlaisvinimo (išdainavimo) judesys rodosi natūralesnis, gamtiškesnis. Dvaro panelė turi pavojingų galių, apie jos atliekamą muziką sakoma: „Ir liejo monùs nekalcziausiu gražybiu, / Ir veltui szirdis nů ju gynės" (15), todėl Juozas „[j]os bijo kaip vaikas bailùs" ir vengia bet kokios progos susitikti. Marinės skambinama muzika jį veikia kaip piktosios dvasios gundymai. Marinės aukštosios kultūros suformuota patirtis leidžia jai išgyventi komplikuotesnius (gal gilesnius?) jausmus. Jos, o ne Juozo sesers, galvoje gimsta vyro ir moters, kartu dirbančių tėvynei, vaizdinys.

Marinė būsimą mylimąjį pirmiausia pažįsta iš kitų kalbų, per kitų kalbas jis yra tapęs bajoraitės vidinio (svajonių) gyvenimo dalimi: „Ir nors jo nei karto nebuvo regėjus, / Vienog paslapczią jai sapnavos." (13) Vyras, apie kurį slapčia svajoja mergina, regimas kaip milžinas, pasiaukojęs dėl Bažnyčios ir tėvynės. Tik didvyris, milžinas gali tapti moters svajonių objektu, mažesni, silpnesni jos nedomina: „Lyg mil-

žinu kokiu jai rodės tadą, / Kurs, viską ant žemės pamynęs, / Nejieszko savęs szirdimì alkaną, / Tik gero Bažnyčios, tėvynės“ (13). Marinės jausmas Juozui lyginamas su naktinės plaštakės savižudišku lėkimu ugnies link (panašų pavojaus jausmą išgyvena ir „neplanuotai“ pamilęs vyras). Meilė „milžinui“ pažadina Marinės norą darbuotis kartu: „Kodėl negalėczio kartù savo dalį / Pridėt prie jo veikalu?“ (14), tačiau jos darbo tėvynei galimybės gana ribotos – ji tik prisideda, padeda, bet neveikia savarankiškai. Šios veiklos tikslas ne pats darbas, o pagalba dirbančiam vyrui:

Jo alpstanczią szirdį asz žadint mokėczio,
Nupulti nedůczio tadą,
Kaip Aniolas-sargas karsztai jį mylėczio,
Dėl jo pasiszventus visa. (14)

Labai jausmingas vyras (milžinas), paradoksaliai, tuo pat metu moters matomas kaip labai pažeidžiamas (greit alpstantis) – šalti žmonės „[l]edais jam užszaldys krutinę!“. Moteris šioje situacijoje jaučiasi stipresnė, jos šiluma (kūno?) atsparesnė žemės šalčiui. Karščiausi idealai reikalingi pastiprinimo – vyro ir moters meilės. Erotinė meilė („saldi“ kūno artuma, kai remiamasi vienas į kitą) yra alternatyvus galios šaltinis:

Ir vienas ant kito saldžei pasirėmę,
Neszaldomi žemės szalcziù,
Isz meilės szaltinio sau galę pasėmę,
Taip žengtumim darbo keliu!... (14)

Merginos svajonėse besimezgants vaizdinys – kartu dirbančių vyro ir moters kūnų artumos „saldybė“ – konkuruoja su Juozo motinos ir Marinės tėvo žodžių saldybe. Tarp tėvų nubrėžtos vaikų gyvenimo vizijos ir jaunosios kartos kuriamos kitokios gyvenimo perspektyvos (darbo kartu, sutvirtinant, palaikant vienam kitą) kyla konfliktas. Tą prieštaravimą ir jį lydinčią didžiulę įtampą pirmasis pajunta Juozas.

Marinė tarsi neturi aiškiai apibrėžtos nuolatinės vietos, ji gyvena dvare, tačiau ir gali išvykti studijuoti į Varšuvą (naudojasi tokiomis pat galimybėmis kaip ir keliaujantys, iš vietos į vietą besikilnojantys vyrai), o Anusės erdvės ribos labai aiškios – sava kaimo bendruomenė, jos širdis nesiveržia „už girių, kalnų". Marinės juodose akyse įžiūrimi dangaus atšvaitai (dangus yra aukštų idealų gamtiškasis atitikmuo, Juozo bėgimas nuo meilės Marinei lyginamas su bėgimu nuo „mielo dangaus") rodo, kad jos tapatumas peržengia moters-„žemės dukros" ribas.

Susipratusi, tėvynės žadinimui atsidėjusi Marinė nuo tiems patiems tikslams savo gyvenimą paskyrusio vyro skiriasi tuo, kad idealų šviesa jai nėra tiesiogiai prieinama: Marinei naktimis šviečia mylimo vyro žvaigždė: „Man laimes gana: didį vyrą mylėjau, / Kurs szvies man žvaigždę par naktis!" (83) Vyro skleidžiamos šviesos moteriai pakanka, kad galėtų jaustis laiminga. Marinės ir Juozo negalimybė susieiti nusakoma kaip stovėjimas skirtinguose upės krantuose: „Teip buti laimingi abudu galėjo! / Dabar skiria upė plati." (82), kita vertus, jų suartėjimo (susitikimo) pagrindu tampa poezija – giesmė: „Nors žemiszkas kelias ir jo ir manęs / Suvest niekados negalės, / Vienog nors giesmė gal kadą mus suves, / Ir bus man gana tos garbės!" (83) Himnas, giesmė poemoje lyginama su tekančiu upės vandeniu – pavasarį nubudusios Ventos vanduo „[b]angûja, bucziuoja krantus". Poezija tampa neįmanomos meilės sublimacija, ji tarsi upės vanduo, bučiuojantis niekad nesusitinkančius (susiliečiančius tik per vandenį) upės krantus, yra vienintelė mylinčiųjų suartėjimo galimybė.

Marinės ir Juozo likimai labai panašūs, jų sąmoningo kelio pradžia paženklinta neišsipildžiusios meilės, kančios ir jos sukelto kūrybiškumo proveržio: „Visur iszrinktieji daug turi kentėti; / Juk szvieczia tik deganti žvakė!.." (82); poemos pabaigoje abu pripažįstami esą vienodai garsūs ir verti užtarnautos garbės. Ir moters, ir vyro savirealizacijos būdu pasirinktas tarnavimas tėvynei reikalauja atsižadėjimo, aukos. Jų tapatumas yra paženklintas neišvengiamos kančios, kaip ir nepanaikinamos vidinės nedermės.

Tuo tarpu Anusė tampa susipratusia lietuve, nepatirdama didelių meilės kančių. Poemoje aprašomas tik vienas jos išgyvenamas, liaudies

dainoms būdingas, seseris ir brolius siejantis jausmas – liūdesys dėl į tolimas šalis išvykusio ir negrįžtančio brolio. Kaip natūraliai ji dainuoja liaudies dainas, taip spontaniškai ji išdainuoja ir tėvynės himną, kuriam žodžius sukūrė poemos personažas Maironis, o muziką – Marinė. Vilaitučės prisidėjimas prie susipratusių lietuvių ir vedybos su „atlietuvėjusiu" bajoru Motiejumi Goštautu sujungia dvi sunkiai susieinančias tradicijas – kaimiškąją (valstietiškąją) ir bajoriškąją. Šių linijų susivienijimą liudija Anusės himno giedojimo aprašymas, rodantis ją įgijus bajoriškos kilmės merginai kūrinyje priskirtų savybių:

> Paskui lyg nuraudo ir galvą nuleido...
> Pakėlė... jai akys žibėjo!
> Dvasia įkvėpimo užszvito ant veido,
> O balsas skardžei teip skambėjo. (65)

Himno atlikimo būdas įgauna aukštajai kultūrai būdingų dieviškojo įkvėpimo atšvaitų (to nebuvo sakoma apie liaudies dainas), kita vertus, jis giedamas „skardžei" kaip ir dainos. Po šio ypatingo giedojimo kaimo mergina susipratusio lietuvio Vaičio pamatoma kitomis akimis, jai pasiūloma ateiti į susirinkimą: „Nutilo. Ir Vaiczius dabar jau suprato,/ Jog Jůzo sesů tai tikra!/ Ne kaimos mergaitę, bēt ápszviestą mato!/ Ir kaip dar Lietuvē karszta!..." (67) Anusės Vilaitučės gebėjimas dainuoti, įgytas kaimo bendruomenėje, yra tas pamatas, ant kurio klojama tautinė kultūra, poetinėje vizijoje suimanti ir valstietiškąją bei bajoriškąją tradicijas.

Audronė Žentelytė XIX a. literatūrinio diskurso mitologiškumą sieja su besiformuojančios komunikacinės bendruomenės poreikiu turėti ją telkiantį, vertybines prieštaras bei egzistencinį nesaugumą įveikiantį pasakojimą. Anot mokslininkės cituojamo R. Küsterio, tokiu būdu metaforine kalba įveikiamas netikrumas ir atstatomas pažeistas identitetas[337]. Maironio poema pasiūlo vieną iš galimų lietuviškumo atradimo, kūrimosi ir į(si)tvirtinimo pasakojimų, integruojančių

[337] Audronė Žentelytė, *op. cit.*, p. 58.

etniškai susiskaidžiusią bendruomenę. Mokslininkės teiginį, kad Maironio poemos parodė „įsiliejimo lietuvystėn kelius įvairios luominės ar ideologinės priklausomybės skaitytojams" ir formavo „identifikacijos modelius kiekvienam potencialiam lietuviui"[338], patvirtina ir anksčiau aptartos Vaižganto ir Sruogos Maironio kūrinių recepcijos. Poemoje pateikiamas į kultūros darbą ateinančių jaunų žmonių savivokos, elgsenos, jausenos modelis tampa nauja kultūros forma, įsteigiančia ir saugančia *litvomanų*, susipratusių lietuvių, galimą realizuoti tapatybės variantą. Abiejų kritikų liudijimu, Maironio kūriniai veikė ir Maironio, ir pomaironinės kartos savivoką. Tačiau verta pastebėti, kad XIX a. pabaigoje–XX a. pradžioje pasirodęs naujas asmens tapatumo variantas – angažuotas, sąmoningai apsisprendęs dirbti tautinį darbą inteligentas-*litvomanas* – nebuvo patiriamas kaip natūrali, t. y. iš tradicijos perimta, asmens identifikacijos forma. Nuotolį tarp kaimo bendruomenei priklausančio žmogaus ir naujojo asmens tipo yra užfiksavęs Šidlauskas: „Aiškus dalykas, jog priklausydamas uždarai kaimo bendruomenei, suformuotai konservatyvių įpročių, archajinės kultūros tradicijų, individas negali būti identiškas naujam ‚idealiam dariniui", todėl „[i]nteligento kelias reiškė ir valstietiško gyvenimo būdo atsisakymą, kaimo vertybinių orientacijų bei prietarų kvestionavimą"[339]. Mokslininkas fiksuoja tuo metu vykusį išėjimo iš natūralios kaimo bendruomenės procesą. Racionalistines naujojo identiteto dirbtinio konstravimo pastangas lydėjo ir gyvastingumo (gyvybės), energijos netekimo jausmas, apie kurį rašė Kavolis. Jis teigia, jog „jausmas, kad žmogui, išsilaisvinusiam iš tradicijų arba jas pamiršusiam, grėsė dirbtinumo ar šešėliškos pseudoegzistencijos pavojus, kad jis turėjo pats išjudinti savo pilnutinės egzistencijos reikalavimams dar nepakankamas individualias galias, – antrojoje tautinio atgimimo kartoje buvo, matyt, plačiau paplitęs"[340]. Neatitikimas tarp „natūralaus", su gamtos ritmais sutampančio kaimo žmogaus tapa-

[338] *Ibid.*, p. 71.

[339] Marijus Jonaitis [Šidlauskas], *op. cit.*, p. 42–43.

[340] Vytautas Kavolis, *Žmogus istorijoje*, p. 147.

tumo ir naujojo identiteto modelio bei tos nesutapties išdava – krizės jausena atpažįstami ir Maironio poemoje. Nors tiesiogiai Juozo Vilaičio tapatybės lūžis paaiškinamas nelaukta (nenumatyta) meile, tačiau šio personažo jausena gana nesunkiai galėtų būti susieta su XIX a. pabaigos susipratusių iš valstiečių kilusių *litvomanų* turėta patirtimi. Sruogos libreto *Kame išganymas* pagrindinių veikėjų interpretacija taip pat liudija, kad net ir pomaironinės kartos inteligentai juto, jog valstietiškos kilmės asmeniui pasiekti naują savimonės lygį reikėjo nemenkų pastangų, t. y. pereiti ilgą kaitos kelią, ir kad ne visada tikslas buvo pasiekiamas. Mario ir Zonio atvejis, Sruogos manymu, liudija šių vyrų patirtą fiasko, pasireiškiantį psichikos pakrikimu. Vilmos Žaltauskaitės atlikto istorinio dvasininkijos kartų tyrimo paraštėje šmėsteli mintis, kad apie 1890 m. *litvomanais* imti vadinti katalikų dvasininkai (asmenys teigiamai vertinę lietuvių tautinį judėjimą), o amžiaus pabaigoje iškilusi nauja savivoka sieta su pamišimu arba „manija"[341]. Adomo Jakšto eilėraštyje „Livomanai", dedikuotame Vaižgantui, aiškėja, kas yra šie asmenys: tėvynei dirbantys, mylintys savąją kalbą, mokslus universitetuose ėję, dori, apsisprendę šviesti savąjį kraštą, skaitantys lietuviškus laikraščius, leidžiantys lietuviškas knygas, viešai lietuviškai kalbantys, skatinantys žmones giedoti ir melstis lietuvių kalba vyrai. Ir šiame tekste rasime užuominą, kad *litvomanybės*, kaip naujo reiškinio, plitimas priešiškai nusiteikusių asmenų buvo įsivaizduojamas kaip liga: „– Tiesa, broliau, ir man matos, / Kad nuo jų liga ta eina."[342] Tik pamažu tautiniam atgimimui plečiantis, t. y. keičiantis sociokultūrinei situacijai ir vis labiau įsitvirtinant naujoms savivokos linkmėms Maironio poemos personažus imta traktuoti

[341] Žr. Vilma Žaltauskaitė, „Dvasininkijos kartų konfliktas: retorika ir turinys", *Darbai ir dienos*, Nr. 28, 2001, p. 246, 252.

[342] A. J. [Adomas Jakštas], „Litvomanai", *Tėvynės sargas*, 1899, Nr. 1, p. 45. Įdomu, kad Silvestro Gimžausko eilėraštyje „Litvomano daina", taip pat siekiančiame apginti *litvomanus*, proto nesveikumu apkaltinami tie, kurie išjuokia lietuvius, mylinčius savąjį kraštą: „Išjuokti lietuvį už tėvyniškumą / Tikt gal tie, ką turi proto nesveikumą," (Silvestras Gimžauskas, *Lietuvos Bicziulis*, Vilnius: Aidai, 1996, p. 143).

kaip turinčius „grynai tautines lietuvių būdo žymes", taigi čia pasirodantis subjektyvumas skaitančiųjų sąmonę ima pasiekti kaip norma.

Moters tapatumas privataus gyvenimo rėmuose: Žemaitės apsakymai

Viena kontroversiškiausiai vertintų, daugiausia diskusijų XX a. pirmoje pusėje sukėlusių lietuvių moterų rašytojų buvo Žemaitė. Galimas paaiškinimas, kodėl būtent šios moters asmuo sulaukė tokio ypatingo dėmesio, kodėl jos gyvenimo istorija reikalavo nuolatinio peržiūrėjimo ir perpasakojimo, galėtų būti Daujotytės primygtinai kartojami teiginiai: „Žemaitė galutinai atsakė į klausimą, ar moteris gali rašyti."[343]; „Žemaitė tarsi įtvirtino pačią moters-kūrėjos galimybę."[344] Daujotytės be išlygų pripažįstamas šios moters, pirmosios lietuvių moterų rašytojos, lietuvių literatūros klasikės, statusas nebuvo toks savaime suprantamas ir aiškus dalykas jos amžininkams, taip pat ir vėliau jos kūrybą tyrinėjusiems. Talentingos moters rašytojos pasirodymas viešumoje žymi privatų (labiausiai – moterų) ir viešą (labiausiai – vyrų) gyvenimą skiriančios ribos peržengimą. Nuo šio momento moteris rašytoja, naudodamasi savais talento, kalbos resursais, mėgina pasakoti privačiai erdvei priklausančias gyvenimo istorijas, pateikia jas viešam apžiūrėjimui, vertinimui. Žemaitės kūryba pirmiausia yra privačios (daugiausia moterų ir vaikų) patirties pasirodymo vieta. Vėlyvas autorės nubudimas, Donato Saukos žodžiais, yra tapęs vienu iš galimų argumentų, kodėl Žemaitės prozos pasaulis išsitenka privataus gyvenimo rėmuose: „Sklaidydami gausiai publikuotus šaltinius apie rašytojos asmenį, laiškus, atsiminimus, skaitydami jos ‚Autobiografiją', matome, kad juose nusveria, dominuoja privačioji gyvenimo pusė, Žymantienė užstoja Žemaitę."[345] Pasigendama rašytojos autoref-

[343] Viktorija Daujotytė, *Parašyta moterų*, p. 78.

[344] Idem, *Moters dalis ir dalia: Moteriškoji literatūros epistema*, Vilnius: Vaga, 1992, p. 64.

[345] Donatas Sauka, *Žemaitės stebuklas*, Vilnius: Vaga, 1988, p. 7.

leksijos, samprotavimų, grindžiančių jos, kaip rašančiosios, tapatybę. Žemaitė, didžiąją dalį gyvenimo nugyvenusi kaime, regima kaip artimiausios aplinkos suformuota rašytoja, tolima nuo viešo bendro kultūros, literatūros gyvenimo[346]. Rašytojos talentas nusakomas iš itin privataus moterų gyvenimo ateinančiu palyginimu: „Ir vis dėlto tai pašaukimas. Natūralus kaip moters pašaukimas gimdyti?"[347] Tai visiškai priešingas moters talento apibūdinimas nei iš romantinės tradicijos ateinančio rašytojo genijaus, apdovanoto ypatingomis galiomis, įžvalga, priešingomis natūralioms (būdingoms kiekvienam žmogui) savybėms, vaizdiniui. Po žavėjimusi rašytojos talento natūralumu slypi abejonės dėl jos, kaip rašytojos, statuso. Jau amžininkai buvo linkę matyti Žemaitę kaip kaimo pasakorę (anaiptol ne savarankiškai rašančią moterį): „Žemaitė yra pirmoji naujosios Lietuvos apsakinėtoja iš mūsų tautos gyvenimo."[348] Beveik nėra jos, kaip unikalios rašytojos, kūrusios savitą, atskirą pasaulį, akcentavimo.

Pirmasis ir vienas labiausiai suabejojusiųjų, ar Žemaitė tikrai kūrėja, t.y. tikra rašytoja, buvo Juozas Tumas-Vaižgantas, kurio tekste „Žemaitės savaimingumas", išspausdintame *Sekmojoje dienoje* (1921 m.

[346] A. Žirgulys, komentuodamas Povilo Višinskio laišką Julijai Žymantienei-Žemaitei, teigia dar tiesmukiau: „P. Višinskis padėjo jai [Žemaitei] išsiveržti iš kaimiškos tamsos ir ateiti literatūron". Žr.: Povilas Višinskis, *Raštai*, Vilnius: Vaga, 1964, p. 248.

[347] Donatas Sauka, *op. cit.*, p. 8. Pažymėtina, kad at/kuriamas moters rašytojos paveikslas neišvengia gana akivaizdžių vertybinių konotacijų. Štai Sauka, rašydamas apie Liudviką Didžiulienę-Žmoną ir ryškindamas jos privalumus, rašo: „Šviesi šviesiausia yra šitos šeimos Motina – Liudvika Didžiulienė (Žmona). *Ne kokia triukšminga sufražistė* [išskirta mano – *R. B.*], o tipiška tradicinės visuomenės moteris, vyro ramstis pavyzdingai auginant aštuonis vaikus, o be to, mokanti svetimų kalbų [...]." Iš cituojamo teksto matyti, kad pirmiausia iš moters tikimasi, kad ji neperžengs tradicijos jai užbrėžtų ribų, išliks vyro ramsčiu, gera vaikų motina, visos kitos savybės (užsienio kalbų mokėjimas, rašymas, visuomeninė veikla) tėra priedas (nežinia, ar būtinas) ir prie taip jau puikaus ir beveik pakankamo moters portreto. Žr.: *ibid.*, p. 38.

[348] „Žemaitės sukaktuvės", *Vairas:* Literatūros, dailės, mokslo, visuomenės ir politikos laikraštis, Nr. 18, 1915, p. 283.

gruodžio 18 d. numeris buvo skirtas Žemaitės mirties faktui paminėti ir ta proga jos vaidmeniui Lietuvos literatūroje bei kultūroje įvertinti), kuriamas būtent „beraštės kaimietės" tipažas. Atkreiptinas dėmesys, kokioje situacijoje rašo Vaižgantas. Įžanginio straipsnio „Žemaitės laidotuvės" pirmasis sakinys puikiai išskleidžia tuometinę kultūros padėtį: „Mūsų plačiųjų skaitytojų masių karštai mylima rašytoja Žemaitė mirė. Šią žinią lygiai skaudžiai pajuto Kaunas su savo visom meno ir kultūros įstaigom, taip ir visos Lietuvos žmonės jos skaitytojai ir ypač likimo nuskriaustieji vargdieniai, kurių gyvenimą mirusi rašytoja taip gražiai vaizdavo."[349] Aiškiai skiriamos dvi kultūros sferos – miestas su meno ir kultūros įstaigom, formuojančiom elitinę kultūrą, ir likusieji, plačiosios masės, daugiausia kaimas, „nuskriaustieji vargdieniai", pastarieji laikomi tikraisiais Žemaitės skaitytojais, jos auditorija, nes ir pati rašytoja visiškai sutapatinama su žemąja kultūra ir kaimu. Akivaizdu, kad Žemaitė paliekama už elitinės literatūros ribos. Vaižganto pateikta Žemaitės gyvenimo ir kūrybos interpretacija siekia visiškai ištrinti bet kokius autorės individualybės ženklus, vis labiau ryškinant jos kaip liaudies rašytojos įvaizdį. Vaižgantui ir Putinui (nors pastarasis mėgino priešintis Vaižganto idėjai apie Žemaitės kūrybos savaimingumą) ji yra kolektyvinio mentaliteto reiškėja – „etninio lietuviško charakterio išraiška"[350]. Žemaitės liaudiškėjimas, bajorės virtimas sodiete kaimo moterimi paaiškinamas kaip natūralus, daugumai to laiko smulkiųjų žemaičių bajorų būdingas vyksmas. Perėjimas iš bajoriškosios tradicijos į liaudiškąją, paskui persiėmimas Višinskio skleidžiamomis idėjomis, Vaižganto žodžiais vyksta „lengvai ir natūraliai", todėl jokių didelių pervartų Žemaitei netenka patirti: „Taip Julijai neteko – virsti: ji gimė, augo ir brendo – žemaitė. Del to ir jos raštuose nėmaž nebejuntame svetimosios įtakos. Ji iš pat mažens buvo paveldėjusi visą etnologinį Žemaičių turtą: jų tautinį būdą, jų kalbos

[349] P.T. [Tomas Astramskas], „Žemaitės laidotuvės", *Sekmoji diena* (Savaitinis *Lietuvos* literatūros priedėlis), 1921 12 18, Nr. 42, p. 2.

[350] Vincas Mykolaitis-Putinas, *Naujoji lietuvių literatūra*, t. 1, Kaunas: Humanitarinių mokslų fakultetas, 1936, p. 340.

dvasią ir visą jų žodyną."[351] Vaižgantas kurdamas grynuolio, nepatyrusio jokios pašalinės įtakos vaizdinį, iš tiesų kuria beveik mitinį pasakojimą apie lietuvių literatūros pradžią – šaknis, kurios būtinai turi būti grynos, be priemaišų[352]. Netgi suabejojama, kiek Žemaitė buvo persiėmusi Višinskio idėjomis, nes kuriamas jos gamtiškasis pavidalas atrodo visiškai neimlus naujovėms: „Žemaičių sodžiaus padaras, jo dalis, Žemaitė per visus 50 metų nejunta jokios pašalinės, svetimos įtakos. [...] Su seno žmogaus siela nebesulydys svetimoji dvasia. Per 50 metų žmogus surambėja, įdiržėja, gyvenime įtilžta, kaip rąstas pelkėje. Gali jį apdžiovinti, bet uždegti negali."[353] Vaižganto fantazijoje Žemaitės visa kūrybinė potencija sutapatinama su savo laiko kolektyvinio subjekto kūrybinėmis galiomis, ji negali nieko daugiau, ką galėtų bet kuris kitas panašiomis sąlygomis vystęsis žmogus, t.y. retransliuoti tai, kas yra į jį įdėta: „jos sielos, jos proto būta negatyvo, kur savaime (sic!) fotografavosi tikrojo, realiojo gyvenimo žmonės ir jų sudaromieji vaizdai. Fotografavosi ir per 50 metų išliko, kol ji sumanė, pag[p]aliau juos reprodukuoti, iš savo atminties kopijuoti."[354] Todėl Žemaitės talentas vertinamas kaip kažkas natūraliai, savaimingai užaugę be jokio kultivavimo – „samorodok". Autorės darbas tebuvęs „nurauti, ko buvo prižėlę". Ji nelaikoma tikra rašytoja todėl, kad, straipsnio autoriaus manymu, neturėjusi jokių galimybių iš šalies, t.y. su tam tikra distancija, vertinti ne tik ją supantį pasaulį, bet ir savo pačios gyvenimą, todėl negalėjusi užimti sąmoningai apsisprendžiančio subjekto pozicijos: „Žemaitė, neabejotinai, gynė lietuvę moterį. Bet ar sąmoningai? Taip pat vargu. Ji ir čia kopijavo savąjį vargą ir savuosius

[351] Juozas Tumas-Vaižgantas, „Žemaitės savaimingumas", *Sekmoji diena* (Savaitinis *Lietuvos* literatūros priedėlis), 1921 12 18, Nr. 42, p. 3.

[352] Tą pačią mintį išsako Motiejus Miškinis: „Žemaitė, bajorė tik formališkai, o savo gyvenimo būdu ir išauklėjimu – tikra kaimietė, be to, rašytoja savamokslė, neturėjusi jokios pašalinės įtakos" (M. M. [Motiejus Miškinis], „Iš literatūros teorijos ir istorijos (VIII. Apie lietuvišką realizmą)", *Šviesos keliai*, Nr. 10, 1933, p. 590).

[353] Juozas Tumas-Vaižgantas, „Žemaitės savaimingumas", p. 3.

[354] *Ibid.*, p. 4.

įspūdžius." Nors pripažįstama autorę turėjus Dievo duotąjį talentą, tiesa, gana ribotą (jis „reiškės, kol išsireiškė visas"), tačiau Žemaitė nelaikoma kūrėja, nes esą ji nieko nepridėjusi prie to, kas jai ir taip buvo duota („Nei poėžijos, nei fantazijos"), tokia išvada grindžiama tuo, jog esą jos kūryba nesivystė ir nesikeitė. Vaižganto „natūralistinė" rašančios moters, užaugintos „mūsų žemės, mūsų atmosferos ir kitų sudedamųjų dalių", interpretacija vėliau jau kitų jos biografijos pasakotojų sutvirtinama vedant analogiją tarp natūraliomis laikomų moters funkcijų ir rašančiosios kūrybinės prigimties (vaikų gimdymu – Donatas Sauka); remiantis organinio pasaulio metaforomis („išsiveržė tarsi požeminis šaltinis gaivia versme"[355] – Adolfas Sprindis; „Į realizmą ji pateko taip savaime kaip medžio šaknys į žemę"[356] – Antanas Vaičiulaitis).

Svarbiausioji idėja, transliuojama Vaižganto straipsnio, tikėjimas, kad „mūsų žemėje" gali atsirasti ir daugiau tokių savaimingų talentų, kokia buvo Žemaitė, kitų autorių tekstuose transformuojasi. Vytauto Bičiūno straipsniuose „Mūsų grožinės prozos pradžia"[357], „Tarp romantizmo ir realizmo"[358], „Žemaitė – rašytoja"[359] laikomasi tos pačios vaižgantiškos nuostatos, kad tarp Žemaitės gyvenimiškosios patirties ir jos tekstų nėra net minimalaus atstumo, t.y. jos kūriniai „buvo tik atspindys to kasdieniškumo, su kuriuo autorė nuo mažų dienų susijusi buvo", todėl tai nelaikoma tikra kūryba: „Tai bemaž ne kūryba, greičiau ‚liaudies byla', įvilktoji į nesudėtingas literatūros formas."[360] Visiškas moters sutapatinimas su sava aplinka leidžia Žemaitei užklijuoti „liaudies rašytojos"[361] etiketę. Šį statusą, Bičiūno manymu, ji įgi-

[355] Adolfas Sprindis, *Povilas Višinskis*, Vilnius: Vaga, 1978, p. 25.

[356] Antanas Vaičiulaitis, „Natūralizmas ir lietuvių literatūra", *Naujoji Romuva*, Nr. 50, 1935, p. 929.

[357] Vytautas Bičiūnas, „Mūsų grožinės prozos pradžia (Mūsų apysaka)", *Gaisai*, Nr. 2, 1931, p. 131–147.

[358] *Idem*, „Tarp romantizmo ir realizmo", *Gaisai*, Nr. 4–5, 1931, p. 321–332; 424–436.

[359] *Idem*, „Žemaitė – rašytoja", *Sėjos baras*, Nr. 5–6, 1931, p. 100–103.

[360] *Idem*, „Tarp romantizmo ir realizmo", p. 431.

[361] D. Maingueneau mini faktą, kad XIX a. vykusios filologinės diskusijos dėl *Iliados* ir *Odisėjos* autorystės galiausiai iškėlė idėją, kad šie kūriniai

jusi jau po pirmosios publikacijos: „Šitas Žemaitės kūrinys [‚Piršlybos'/ ‚Rudens vakaras' - *R. B.*], suteikęs jai iš karto ‚liaudies rašytojos' vardą, yra besiužetinis ir bevaizdis rašinėlis, kuriame, ištikrųjų, nieko nėra, išskyrus dailius ir taisyklingus sakinius, labai artimus gyvai žmonių kalbai."[362] Įdomu tai, kad Žemaitės, kaip „liaudies būklės pasakotojos", vaizdinys paties straipsnių autoriaus vertinamas nevienareikšmiškai. Viena vertus, Bičiūnas pastebi, kad tokį statusą Žemaitei suteikė jos bendražygiai, jis yra rašytojos visuomeninio bendradarbiavimo išdava, t.y. rašytoja tam tikra prasme atitiko į ją sudėtus lūkesčius: „Tiesą pasakius, Žemaitės vienminčiai, jos gerbėjai ir net plačioji visuomenė nei nereikalavo iš jos kokio išimtino ‚tobulėjimo'. Savo srityje, atseit, liaudies žodžio, liaudies psichologijos ir būklės natūralistiniame vaizdavime jinai atrodė jiems tobula [...]."[363] Nors atkreipiamas dėmesys į „liaudies rašytojos" vaizdinio kilmę – jis esąs kultūrinės aplinkos suformuotas – tačiau jis dar nėra suvokiamas kaip tam tikras konstruktas, eliminuojantis iš kultūros lauko kitus galimus šios rašytojos įsivaizdavimus, t.y. šia įžvalga nepasinaudojama dominuojančiam vaizdiniui dekonstruoti. Atrodytų, kad Žemaitės gyvenimo istorija, jos kūryba neturėjo jokių galimybių išsiveržti iš jai priskirtos sferos, sukamasi užburtame rate: liaudies rašytojos kūryba atspindi liaudies gyvenimą, ji yra liaudies ruporas[364], todėl tampa priemone auklėti ne tik liaudį[365],

yra graikų „dvasios" išraiška ir visai eliminavo autorių (Dominique Maingueneau, *Literatūros kūrinio kontekstas: Sakymas, rašytojas, visuomenė*, Vilnius: Baltos lankos, 1998, p. 12). Įdomu, kad toks pat judesys atliekamas ir su Žemaite, žmonių, asmeniškai pažinojusių autorę ir galinčių neturėti abejonių dėl jos kūrinių autorystės.

[362] Vytautas Bičiūnas, „Tarp romantizmo ir realizmo", p. 428.

[363] *Idem*, „Mūsų grožinės prozos pradžia (Mūsų apysaka)", p. 144.

[364] „Žemaitės aplinkuma buvo lietuviška darbo liaudis, susikaupusi visomis ypatybėmis į *savo kolektyvės šeimynos narį, kuris organiškai, kaip minėjau, į tą šeimą buvo įaugęs*. Štai kodel Žemaitė ir yra tas galingas ruporas, pro kurį prakalbėjo liaudis išliedama visą savo sielą, jausmus ir aplinkinę buitį gyva, paprasta, stipria ir, svarbiausia – *naturalia kalba*." (F. Rogūza [Pranas Ancevičius], „Žemaitė", *Kultūra*, Nr. 1, 1927, p. 34).

[365] Rašytojos sūnus, rūpindamasis motinos raštų leidimu, cituoja vieno iš raštų prenumeratoriaus laišką, kuriame teigiama, kad jie galėtų būti puiki

bet ir padeda kitiems į visuomenės darbą įsitraukiantiems „pamilti liaudį": „ji [Žemaitė – *R. B.*] atskleidė mums mūsų liaudies būdą, *liepė* pažinti ir pamilti tą liaudį, ne vieną *paskatino* dirbti tai liaudžiai, kad padėtų jai kilti iš vergijos prieblandos į skaistų laisvės priešdienį! [išskirta mano – *R. B.*]"[366]

Žemaitės pasaulėžiūra, pagrindžianti ir jos tekstus, aiškinama demokratiniais kaimo bendruomenės idealais, pasakotojos požiūrio taškas – bendruomenės suformuota rašytojos patirtimi. Saukos manymu, jos kūryboje sunku rasti moderniam žmogui būdingos asmeninėmis nuostatomis ir apsisprendimais paremtos etikos (moralinių įsipareigojimų sau ir kitiems) užuomazgų, kurie būtų priimti sąmoningai apsisprendžiant, nesivadovaujant bendruomenės tradicijos palaikomomis etoso normomis: „Jos aiškus ir naivus humanizmas atsineštas iš kaimyniškų santykių kodekso."[367] Kita vertus, toks požiūris suponuoja, kad bendruomeninės etinės normos negalėjo būti Žemaitės prisiimtos ir suvokiamos kaip savos.

Iki šių dienų labai įtikinamas atrodo Žemaitės tapimo rašytoja „mitinis pasakojimas" – kaip paprasta kaimo bobelė rašyti mokėsi („tiesiai iš sodžiaus į literatūros klasikes"). Šis iš kartos į kartą perduodamas pasakojimas pradėtas kurti jos amžininkų. Dėmesį traukia tai, kad net artimiausi žmonės, bičiuliai taip pat buvo linkę būtent taip, beveik kaip stebuklą, interpretuoti „kaimo moters" rašymo pradžią: „Ta bobutė [Žemaitė – *R.B.*], sako, norinti būtinai rašyti laikraštyje. Višinskis stengęsis jos raštą paskaityti, bet mažai ką supratęs, nes ji rašanti be jokių ženklų ir žodžio vidury pirašanti didžiųjų raidžių."[368] Viena geriausių Žemaitės bičiulių, su kuria ši jautėsi tokia artima, be

liaudies, o ypač moterų, švietimo priemonė: „Aš labai malonėčiau, kad garbios mūsų rašytojos p. Žemaitės raštai, rastųsi kiekvieno lietuvio name, o ypatingai pas mūsų sesutes moteris ir merginas. Mažu ir jas patrauktų prie skaitymo ir apšvietos." (A. Žymontas, „Priešui ir draugams", *Tėvynė*, Nr. 41, 1910, p. 482).

[366] Vytautas Bičiūnas, „Žemaitė – rašytoja", p. 103.

[367] Donatas Sauka, *op. cit.*, p. 27.

[368] Gabrielė Petkevičaitė-Bitė, *Raštai*, t. 1, Vilnius: Vaga, 1966, p. 462.

galo padidintai kalba apie rašytojos mažaraštiškumą. Toks iškraipytas „geromis intencijomis" grįstas Bitės atminties kuriamas Žemaitės vaizdinys net privertė sureaguoti Bitės raštų rengėją Aleksandrą Žirgulį, kuris jautė pareigą šią neteisybę atitaisyti ir patikinti, kad nors pradžioje Žemaitė ir stokojo „rašto drausmės", bet tikrai nepainiojo didžiųjų ir mažųjų raidžių[369]. Žemaitės „sukultūrėjimo" istorija, kai, „[s]u mumis nuolat begyvendama, ji taip sukultūrėjo, kad niekuo nuo inteligentų nesiskiria, nebent drabužiais, kurių mesti nenori"[370], neva tyčia Bitės sugalvota pateisinti Žemaitės buvimą kartu su ja Birštone šalia ponybės, atskleidžia tikrąjį požiūrį į šią moterį. Regis, tokia stebuklinga kaimo žmogaus metamorfozė – iš kaimo į rašytojus inteligentus – buvo itin reikalinga to meto vaizduotei, įtvirtinančiai ir palaikančiai *litvomano*, iš kaimo kilusio inteligento, tapatumą.

1921 m. gruodžio 18 d. *Sekmojoje dienoje* galime rasti tekstų – keletą gana asmeniškų liudijimų, kuriuose iškylantys Žemaitės įsivaizdavimai yra visai priešingi dominuojantiems, suvokiamiems kaip įprastiems, kone natūraliems, šios rašytojos įvaizdžiams. Vienas autorius, prisimindamas pirmąjį „susitikimą" su Žemaitės kūryba, rašo: „Prieš 15 metų man teko pirmą kartą pasiskaityti Žemaitės raštų. Tada aš nežinojau – kas tokia yra Žemaitė. Bet beskaitydamas josios raštus buvau įgavęs vaizduotėje jauną autorės atvaizdą gal delto, kad tie raštai lyg buvo prisigėrę jaunų jėgų, kupinų tvirto pasiryžimo ir pasiaukojimo."[371] Kitame pasakojime Žemaitė pasirodo dar netikėtesniu pavidalu: „Iš Jos raštų aš ją kaip kokią ne šio pasaulio Deivę sau vaizdavausi ir su didžiausiu nekantrumu mėnesinių ‚Varpų' bei

[369] Žr.: Aleksandras Žirgulys, „Paaiškinimai", in: Gabrielė Petkevičaitė-Bitė, *Raštai*, t. 1, p. 755. Bitės pasisakymą apie Žemaitės mažaraštiškumą paneigia ir Kazys Umbrasas, sulyginęs VU rankraštyne saugomus Žemaitės pirmojo kūrinio autografus: „Rašysena nėra labai išlavinta, tačiau vis dėlto gerai plunksną valdančio žmogaus." Žr.: Kazys Umbrasas, *Žemaitė*, Vilnius: Vaga, 1975, p. 118.

[370] Gabrielė Petkevičaitė-Bitė, Raštai, t. 1, p. 472–473.

[371] A. Kelmutis [Adolfas Klimas], „Žemaitei atminti", *Sekmoji diena*, 1921 12 18, Nr. 42, p. 5.

‚Ūkininkų' laukdavau."[372] Dievišką pavidalą įgavusi rašytoja jos kūrybos adoratoriui atrodo „labai mokyta, išmintinga". Šį Žemaitės kūrinių sukeltą prisimenančiojo turėtą „Deivės" vaizdinį sugriauna vienas artimiausiai ją pažinojusių žmonių – Višinskis: „Jis [Višinskis – *R. B.*] man paklausus, kaip atrodo Žemaitė?' juokaudamas atsakė: / – O taip, kaip kiekviena paprasčiausia boba."[373] Su vienu populiariausių, kone visuotinai pripažįstamu „paprasčiausios kaimo bobos" įvaizdžiu disonuoja Zigmanto Kuzmicko fantazija apie lenkiškuose salonuose besisukinėjančią bajoraitę Juliją[374]!

Reikia pripažinti, jog dar tarpukariu būta mėginimų „įrodyti", kad Žemaitė buvo tikra rašytoja. Šiuose tekstuose labai aiškiai matyti, kad tuo metu jau yra nusistovėjęs įsivaizdavimas, kas yra tikras rašytojas, kaip juo tampama ir t. t.[375]. Todėl moters rašytojos apgynimas reikalauja pirmiausia perrašyti jos biografiją, t. y. įsprausti ją į tam tikro pasakojimo rėmus. 1936 m. pasirodo du Juliaus Būtėno straipsniai iškalbingais pavadinimais: „Žemaitės literatūrinė erudicija"[376] ir

[372] K. S. [Kostas Stiklius], „Žemaitei pasimirus", *Sekmoji diena*, 1921 12 18, Nr. 42, p. 6.

[373] *Ibid.*

[374] Zigmantas Kuzmickis, „Žemaitė", *Iliustruotoji Lietuva*, Nr. 49, 1926, p. 398.

[375] Satkauskytė, remdamasi Pierre'o Bourdieu teiginiais apie atsirandančią kūrybos, kūrybinio proceso autorefleksiją, 1933–1934 metus laiko ta riba, kai jau yra susiformavęs autonomiškas literatūros laukas (žr.: Dalia Satkauskytė, „Liudo Vasario socialumas pagal Kostą Korsaką, arba naujos senos *Altorių šešėly* interpretavimo perspektyvos", *Colloquia*, Nr. 24, 2010, p. 79). Galima manyti, kad jis apibrėžė ir išskristalizavusį rašytojo vaizdinį, kuris vis labiau tampa atskirtas nuo visuomeninės, politinės veiklos. Tą slinktį nuo rašytojo visuomenininko prie rašytojo tikrojo menininko fiksuoja ir Juozas Ambrazevičius, kurio įsitikinimu, šį lūžio momentą skaudžiausiai pajuto Jonas Biliūnas: „pereiti nuo rašytojo visuomenininko, partinio veikėjo iki rašytojo grynojo menininko skaudžiausia teko Biliūnui." (Juozas Ambrazevičius-Brazaitis, *Lietuvių rašytojai: Literatūriniai straipsniai*, Kaunas: Šv. Kazimiero draugija, 1938, p. 9).

[376] Julius Būtėnas, „Žemaitės literatūrinė erudicija", *Literatūra*, Nr. 1, 1936, p. 4–5.

„Ar Žemaitė buvo paprasta kaimo moteris?[377]"; Kazio Binkio[378] ir Antano Venclovos[379] straipsniai, visų jų tikslas – pasipriešinti tuo metu visuotinai paplitusiam, nebekvestionuojamam Žemaitės „paprastos kaimo moters" vaizdiniui. Jo įsigalėjimo viena iš priežasčių, Būtėno nuomone, emblеminėmis virtusios Žemaitės, apsirengusios sodietės drabužiais, nuotraukos: „Pasižiūrėjus į Žemaitės fotografiją, kur ji *vaizduojama* [išskirta mano – *R. B.*] kaip tikra sodietė – su skarele, su visu sodietišku apsirengimu, – daugelio galvose įstrigo mintis, kad, štai, paprasta sodietė moteris pasidarė didele rašytoja."[380] Būtėno tekste, priešingai negu Vaižganto, net fotografija nelaikoma tikrovės atspindžiu – ji tik vaizduoja, imituoja. Įžvelgiamas tiesioginis ryšys tarp visuotinai paplitusio rašytojos įvaizdžio ir menkinančio požiūrio į jos kūrybą: „Kai kas del to stengiasi net mažinti Žemaitės raštų literatūrologinę, meninę reikšmę, ieškodami perdaug didelių įtakų, nesavarankiškumo."[381] Mėgindamas bent kiek apardyti, jei ne visai paneigti, rašytojos statusą pažeminantį įvaizdį, jis pirmiausia paskatina taip lengvai nepasitikėti pačios rašytojos siūlytu savidemonstravimu. Iš tiesų daugumos ją mačiusiųjų, kartu gyvenusiųjų atsiminimuose išlikęs Žemaitės valstietės paveikslas. Išsiskiria tik pas Višinskius tarnavusios A. Ališauskienės pasakojimas, kuriame Žemaitė pasirodo labiau išsiskirianti iš savosios aplinkos nei su ja sutampanti. Pasakodama apie Žemaitės pomėgį dalyvauti jormarkuose, kaimo vakaruškose, į kurias ji vaiku nešina ateidavusi pasišokti, Ališauskienė prisimena, kad vyrai pašokdinę bučiuodavo jai ranką ir dažnas ponia vadino, nes esą savo apranga ji išsiskirdavusi iš kitų moterų. Taip pat Ališauskienė atsimena, kad žmonės Žymantienę

[377] Idem, „Ar Žemaitė buvo paprasta kaimo moteris?", *Lietuvos žinios*, 1936 12 05–1936 12 10, Nr. 250–253.

[378] Kazys Binkis, „Žemaitės asmens susiformavimo trys fazės", *Akademikas*, Nr. 20, 1936, p. 406–408.

[379] Antanas Venclova, „Žemaitę prisimenant", *Kultūra*, Nr. 12, 1936, p. 771.

[380] Julius Būtėnas, „Žemaitės literatūrinė erudicija", p. 4.

[381] Idem, „Ar Žemaitė buvo paprasta kaimo moteris?", *Lietuvos žinios*, 1936 12 05, Nr. 250, p. 5.

vadindavę bajore, jos išskirtinumas traukdavęs ypatingą aplinkinių dėmesį. Ne tik jos apranga buvusi kitokia, bet apskritai – laikysena, elgsena: „Iš tikro, ji už kai kuriuos kaimynus gražiau važiuodavo. Žemaitė sėdi brikiuke. Arklys įvadelėtas pačios austomis vadelėmis. Kojas apsidengusi savo pačios austa deke."[382] Kiek neįprastai turėjęs atrodyti ir rašytojos pomėgis traukti papirosus. Tikroviškas būtų Ališauskienės teiginys, kad Žemaitė „stovėjo tarp mužikų ir ponų bei inteligentų"[383].

Sofijos Čiurlionienės atsiminimuose išsakyta intriguojanti mintis taip pat leidžia kitu rakursu pažiūrėti į Žemaitės „liaudišką" išvaizdą: „ji užsispyrusi paliko ištikima lig amžiaus galo savo ‚uniformai', gal nujausdama, kad kiek tam drabužiui ji darė garbės, tiek ir jis jai."[384] Apsisprendimas atrodyti kaip kaimo žmonės galėjo reikšti sąmoningą rašytojos solidarizavimąsi su šia visuomenės grupe, net nebūtinai jai priklausant[385]. Būtėno, Čiurlionienės mąstyme atsirandantis nors ir nedidelis įtrūkis leidžia komplikuočiau žiūrėti į Žemaitės perėjimą iš bajorų luomo ir tapatinimąsi su paprastais kaimo žmonėmis. Santuoka su „mužiku" imama traktuoti kaip sąmoningas apsisprendimas, ypatingos svarbos šiuose pasakojimuose yra 1863 metų sukilimo patirtis – ją atramine savo pasakojime laiko ir Petras Kalnietis[386], Pranas

[382] *Žemaitė: Archyvinė medžiaga, atsiminimai, straipsniai (Literatūra ir kalba, t. 12)*, Vilnius: Vaga, 1972, p. 241.

[383] *Ibid.*, p. 243.

[384] Sofija Kymantaitė-Čiurlionienė, „Žemaitė...", *Moksleivių varpai*, Nr. 11, 1940, p. 334. Tik mirtis išlaisvina Žemaitę nuo „uniforma" tapusių sodietės drabužių: „Juoduos šilko drabužiuos tarp daugybės vainikų ir gulėjo ji rami amžinai nebetekusi nuolatos švietusios jos veide geros, kiek liūdnos šypsenos." (P. T. [Tomas Astramskas], „Žemaitės laidotuvės", *Sekmoji diena*, 1921 12 18, Nr. 42, p. 1–2).

[385] Maingueneau rašytojo situaciją visuomenėje interpretuoja kaip paratopinę, t.y. jis įžvelgia tendencingą rašytojų tapatinimąsi su „kritinėmis mažumomis". Gali būti, kad Žemaitės tapatinimasis su kaimo žmonėmis, jų atstovavimas aukštojoje kultūroje buvo analogiškas veiksmas. Žr.: Dominique Maingueneau, *op. cit.*, p. 44.

[386] Petras Kalnietis, „Žemaitė – liaudies rašytoja", *Mūsų jaunimas: Pažangios minties žurnalas*, Nr. 2, 1936, p. 41–42.

Ancevičius[387], Zigmantas Kuzmickis[388], Alfonsas Braziulis[389], Kazys Binkis[390], Juozas Žiugžda[391]: „Ateina 1863 metai, ir jų įvykiai, sukilimas bei jo numalšinimas, įtraukia Žemaitę į kitokias gyvenimo sąlygas, sulaužo jai vieną nuo mažų dienų išaugintą jausmą – luominį."[392] Istorinis įvykis tampa vienu reikšmingiausių būsimos rašytojos sąmonės raidos etapų („atsivertimas", „lūžis"), kada ji „atsižada luominių tradicijų" ir „susilieja su buvusiais baudžiauninkais". Būtėno vaizduotėje Žemaitė pasirodo kaip šio sukilimo „auka", tokioje šviesoje regima ir jos santuoka – mezaliansas (bajorės vedybos su „mužikėliu"). Netgi pirmasis šios autorės kūrinio pasirodymas netikėtai susiejamas su sukiliminio laikotarpio patirtimi: „Sukilimo įspūdžiai, troški nusgyvenusių dvarų būklės atmintis ieško žodžio išraiškos ir – 1894 m. vienam kalendoriuj telpa pirmas jos kūrinys."[393] Šioje žiūros perspektyvoje ir Žemaitės tapimas rašytoja nebetraktuojamas kaip savaiminis, be jokių pačios moters pastangų įvykęs, veiksmas. Pavyzdžiui, Kalniečio tekste dominuoja leksika, nurodanti veiklią, sprendžiančią moters laikyseną: suprato, nutarė, jautėsi galinti, smerkė, karštai sveikino, troško pamatyti, rūpinosi, kovojo[394]. Artimas yra Lukšienės požiūris į Žemaitės ėjimą į inteligentes[395]. Akcentuodama bajorišką Žemaitės kilmę, tyrinėtoja pripažįsta, kad ši moteris turėjusi aplinkos, kurioje augo, suformuotą patirtį – trečiąjį, dvasinio gyvenimo, parametrą, suteikusį jai postūmį išsiveržti „iš kaimo buitiškumų į intensyvų dvasinį

[387] F. Rogūza [Pranas Ancevičius], „Žemaitė", *Kultūra*, Nr. 12, 1926, p. 576–578.

[388] Zigmantas Kuzmickis, *op. cit.*, p. 398.

[389] Alfonsas Braziulis, „Žemaitė – Julija Žymantienė", *Trimitas*, Nr. 219–1, 1924–1925, p. 54–57, 19–22.

[390] Kazys Binkis, *op. cit.*, p. 406–407.

[391] Juozas Žiugžda, *Žemaitės kūryba (Pirma dalis)*, Kaunas: Varpo spaustuvė, 1936.

[392] *Ibid.*, p. 16.

[393] c.j. [Jeronimas Cicėnas], „Žemaitė (1845–1921–1931)", *Vilniaus žodis*, 1931 12 21, Nr. 23–24, p. 3.

[394] Žr. Petras Kalnietis, „Žemaitė – liaudies rašytoja", *Mūsų jaunimas*, Nr. 2, 1936.

[395] Meilė Lukšienė, *op. cit.*, p. 424–425.

gyvenimą“[396]. Išsakydama apgailestavimą, kad asmeninėje rašytojos patirtyje glūdinčios kultūrų sankirtos neįgavo meninių pavidalų, Luksienė pripažįsta šią sankirtą buvus ir Žemaitės savivoką lėmus.

Aptariamuose tekstuose visiškai nepritariama įsigalėjusiai nuomonei, esą Žemaitė buvusi bemokslė ir mažaraštė moteris, priešingai, tvirtinama, kad ji gavo tam tikrą išsilavinimą *dėdynos* namuose, vėliau dirbdama Džiuginėnų dvare turėjusi progų naudotis dvaro biblioteka (sudaromi net spėjami lektūros sąrašai, į kuriuos patenka Józefas Kraszewskis, Adomas Mickieviczius, Williamas Shakespeare'as, Johannas Wolfgangas van Goethe, Friedrichas Shilleris, Heinrichas Heine, Władysław Syrokomla, Eliza Orzeszkowa, Maria Konopnicka, Juliuszas Słovackis ir kt.[397]). Binkio tekste ankstyvieji jaunystės „mokslai“ traktuojami kaip rimtas pagrindas „tolimesniam savęs lavinimui, savišvietai“[398] (neabejojama tolesnę savišvietą buvus), įgytas išsilavinimas, į kurį įėjo net prancūzų kalba (!), Vaičiulaičio manymu, suformavęs „kritiškas Žemaitės pažiūras“[399]. 1938 m. paskelbtoje Žemaitės biografijoje Būtėnas gana drąsiai teigia: „Juk Julija buvo ne tokia kaip visos kaimietės. Ji buvo prakutusi, prasišvietusi, skaičiusi knygų, buvusi poniškoje, šviesesnėje aplinkoje. Ji savu laiku sielojosi visuomeniniais, politiniais reikalais, buvo idealistė.“[400] Ne formalus ideologijos perėmimas, bet asmeniškas santykis – „sielojimasis dėl visuomeninių,

[396] *Ibid.*

[397] Žr.: Antanas Vaičiulaitis, *op. cit.*, p. 929–930; Antanas Venclova, *op. cit.*, p. 771.

[398] Kazys Binkis, *op. cit.*, p. 406.

[399] A. Vaičiulaitis, *op. cit.*, p. 930. Žemaitės aštrų protą, „skirtingą nuo mūsų tipiškų kaimo moterėlių galvosenos“, mini ir Būtėnas, remdamasis Kalniečio atsiminimais, kuomet jis kartu su Višinskiu lankė ją Ušnėnuose. Įdomu, kad jaunuoliai pokalbio metu „norėję pritaikinti savo gimnazijoje patirtas žinias ir pasirodyti gudresni“, bet jiems tekę stebėtis šios moters „gudrumu, mokėjimu filosofuoti, kritikuoti gyvenimo ir aplinkos reiškinius“. O mintis užbaigiama išvada, kad būtent toks „proto aštrumas, tasai kritiškumas kaip tik ir yra būtinas kiekvienam rašytojui“ (Julius Būtėnas, „Ar Žemaitė buvo paprasta kaimo moteris?“, *Lietuvos žinios*, 1936 12 07, Nr. 251, p. 4).

[400] Julius Būtenas, *Žemaitė*, 1938, Kaunas: Spaudos fondas, p. 59.

politinių reikalų" – naujas reikalavimas angažuotai, kryptingai užsiimančiam rašymu žmogui. Panašiai Žemaitės literatūrinio darbo pradžią vaizduojasi ir Ancevičius: „Išsiaiškinus laikraščių ir P. Višinskio pagalba lietuvių kultūrinę būklę, reakcijos esmę, senė. Žym.[antienė] užsidega kūrybos liepsna."[401] Tik apžvelgus plačiu panoraminiu žvilgsniu kultūros būklę ir ją kritiškai įvertinus galima imtis tokios atsakingos veiklos – rašymo![402] Ir pats rašymo procesas vaizduojamas kaip reikalingas pasiruošimo – skaitymo naktimis, ilgų apmąstymų: „Ž.[emaitė] naktimis randa laiko prie rūkstančios lemputės skaitymui, apgalvojimui to, ką pergyveno, pastebėjo ir patyrė per daugelį savo gyvenimo metų."[403] Būtėno rašytos Žemaitės biografijos pasakojimo strategija parodyti, kad Žemaitės tapimas rašytoja buvo kaip kopimas „literatūrinėmis kopėčiomis", vaduojantis iš ankštos ir nuobodžios, jai per siauros sodietės kasdienybės, trokštant žinių iš „platesnės padangės", ilgintis skaitymo, susitikimų su žmonėmis, su kuriais būtų galima pasikalbėti apie literatūrą ir meną, netgi miesto, o pradėjus rašyti ir pripažinimo – „literatūrinio garso". Visi Žemaitę ginantys tekstai priešinasi visuotinai paplitusiam požiūriui, kad jos pasirodymas literatūroje buvo stebuklas. Stebuklo vienkartinumo logika neigiama mėginant sukurti pasakojimą apie tai, kaip „šis ‚stebuklas' augo brendo ir pagaliau susiformavo"[404]. Tapimas rašytoja rodomas kaip vis didesnis sutapimas su pačia savimi, tolstant nuo neautentiško, mažai ką turinčio bendra su kultūra gyvenimo. Todėl Žemaitės įsitraukimas į

[401] F. Rogūza [Pranas Ancevičius], „Žemaitė (5 metų nuo mirties sukaktuvėms paminėti 1921 XII 17–1926)", *Kultūra*, Nr. 12, 1926, p. 578.

[402] Panašiais žodžiais nupasakojama ir Kudirkos veiklos pradžia: „Jisai daug ėmė galvoti ir pagaliau nutaria įsitraukti į lietuvių tautinį veikimą [...]." (Julius Būtėnas, „Išpirktos jaunystės kaltės", *Moksleivių varpai*, Nr. 11, 1940, p. 326). Ambrazevičiaus pateiktoje Biliūno ėjimo literatūron vizijoje pasakojama taip: „Daugiau mąsto ir svajoja. Ir vis labiau prieš jį ryškėja rašytojo kelias. Jį vis labiau gundo, vilioja. Jo sąmonėj vis ryškiau ir skaidriau beveik su kategorišku imperatyvu braujasi rašytojo pašaukimas." (Juozas Ambrazevičius-Brazaitis, *op. cit.*, p. 190).

[403] F. Rogūza [Pranas Ancevičius], *op. cit.*, p. 578.

[404] Kazys Binkis, *op. cit.*, p. 406.

aktyvią kultūrinę, visuomeninę veiklą kito autoriaus aiškinamas kaip prasidėjęs „tikresnis gyvenimas“[405]. Kai tapimas rašytoju pasirodo kaip tam tikro nenutrūkusio proceso, integruojančio ankstesnę gyvenimo patirtį, išdava, įgytas rašytojo statusas atrodo aukštesnės vertės, tikresnis. Argumentu, galinčiu apginti Žemaitės, tikros rašytojos, vardą ir suteikti jai prideramą statusą, tampa jos prisipažinimas, kad dar ir iki susitikimo su Višinskiu rašiusi, tik tie ankstesni raštai kažkur užmesti prapuolę[406]. Vadinasi, nors ir menki jaunystės laikų bandymai rašyti (Būtėnas įsivaizduoja, kad tai buvo dienoraščio rašymas, kai Žemaitė, sekdama kitų panelių pavyzdžiu, „liejo jame visas savo svajones, mintis“[407]) gali padėti įrodyti vėlesnės kūrybos vertę. Autoriaus kūrybiniai gebėjimai, talento tikrumas patvirtinami ir „genetiškai“, pvz., Būtėnas primena apie Žemaitės seserį, „gabią plunksnai“, ir daro apibendrinančią išvadą, kad „literatūriniai palinkimai bus buvę ir Žemaitės šeimoje“[408]. Čia randame tikro rašytojo biografijai būtinus dėmenis: paveldėti gabumai, anksti pasireiškęs polinkis rašyti, būsimos rašytojos vystymuisi palanki inteligentiška namų aplinka.

Šiuose pasakojimuose nebe tokia didelė atrodo ir Višinskio įtaka[409], labiau pabrėžiama istorinių įvykių svarba rašytojos pasaulėžiū-

[405] c.j. [Jeronimas Cicėnas], *op. cit.*, p. 3.

[406] Šiuo Būtėno iškeltu Žemaitės biografijos faktu remiasi ir A. Venclova, įrodinėdamas, kad ji vis dėlto buvusi „kūrėja menininkė“: „Jaunam mūsų literatūros istoriografui J. Būtėnui pasisekė surasti Žemaitės laiškuose, rašytuose P. Višinskiui, duomenų, įrodančių Žemaitę apie rašytojos darbą svajojusią dar daug anksčiau, negu ji parašė ir P. Višinskiui įteikė pirmąjį savo apsakymėlį.“ (Antanas Venclova, *op. cit.*, p. 771).

[407] Julius Būtėnas, *Žemaitė*, p. 27. O Daujotytei sunku įsivaizduoti Žemaitę, rašančią dienoraštį: „Sunku įsivaizduoti, kad Žemaitė būtų galėjusi rašyti dienoraštį, bet laiškų ji prirašė daug. Mėgėja buvo rašyti.“ (Viktorija Daujotytė, *Moters dalis ir dalia*, p.75).

[408] Idem, „Ar Žemaitė buvo paprasta kaimo moteris?“, *Lietuvos žinios*, 1936 12 10, Nr. 253, p. 4.

[409] Būtėnas pasakoja, kad Žemaitei paskaičius lietuviškos spaudos ir parašius pirmąjį kūrinį, o paskui davus Višinskiui paskaityti, pasirodo, pastarasis pats nelabai žinojęs, ką toliau su tuo tekstu daryti; lemiamą vaidmenį paskelbiant Žemaitės kūrinį suvaidinę Bitės turėti ryšiai.

ros formavimuisi, lietuviškos spaudos, skaitomų knygų įtaka[410]. Visi polinkiai, talentų užuomazgos traktuojami kaip rašančios moters nuosavybė, dėl to galima šiek tiek mažiau reikšmės teikti ir Žemaitės kūrinių „redaktoriams", kuriems kai kurie kritikai buvo perleidę Žemaitės kūrinių autorystės garbę[411]. Norint įrodyti rašytojos kūrybos originalumą, tiesiogiai siejamą su kūrėjo autonomiškumu, nepriklausoma laikysena, pasakojamos istorijos, kaip Žemaitė buvo mokoma apsisaugoti nuo per didelės „taisytojų" invazijos į jos tekstus[412]. Ancevičius kitų atliktus Žemaitės kūrinių taisymus vertina dar griežčiau, vadindamas juos „raštų darkymu". Bulotienės duotos savarankiškumo pamokos, jo manymu, paskatino Žemaitę labiau pasitikėti savimi ir „rimčiau žiūrėti į savo literatinę karjerą"[413]. Išvedama tiesioginė sąsaja tarp kūrėjo savarankiškumo ir rašytojo kaip profesionalo laikysenos.

Atskleistą kontroversišką Žemaitės biografijos, jos ėjimo ir įsitvirtinimo viešumoje vertinimą galime atpažinti ir požiūryje į jos kūrybą. Viena vertus, Žemaitės pasakojamos istorijos buvo priimamos kaip tikros, realios. Toks pasitikėjimas autorės kūrinių tikrumu, galia atskleisti realaus pasaulio sandarą gali būti paaiškinamas pasakojimo

[410] „Ir ‚Aušra' ir ‚Varpas' formavo šių rašytojų [Žemaitės, Lazdynų Pelėdos, Šatrijos Raganos – *R. B.*] tautines bei visuomenines pažiūras ir davė jųjų kūrybai impulsų." (J. Jatulytė, „Dvaras ir kaimas Žemaitės, L. Pelėdos ir Š. Raganos kūryboje", *Naujoji Vaidilutė*, Nr. 12, 1930, p. 323).

[411] „Susidaro savotiška mistika, miglotumas. Del tų neaiškumų ne vienas Žemaitės raštų vertintojas lengva ranka pažeria minčių, teigiančių josios menką originalumą; esą, jos raštų taisytojai labai daug pridėję, daug ką pakeitę, ir šiandien labai sunku suvaikyti, kuris posmas kurio taisytojo įterptas, kuris dalykas, gal būt, kitų net ištisai parašytas; kiekvienas dalykas originalus, kiek kitas jungtinėmis jėgomis sukurtas." (Julius Būtėnas, „Ar Žemaitė buvo paprasta kaimo moteris?", *Lietuvos žinios*, 1936 12 05, Nr. 250, p. 5).

[412] Idem, *Žemaitė*. Felicijos Bortkevičienės atsiminimuose Žemaitė iškyla kaip itin savarankiška moteris: „mokėjo kitus versti gerbti jos pačios nusistatymus ar papratimus *ir jokioms „pataisoms" nepasiduodavo* [išskirta mano – *R. B.*]." (Felicija Bortkevičienė, „Atsimenu...", *Moksleivių varpai*, Nr. 11, 1940, p. 333).

[413] F. Rogūza [Pranas Ancevičius], *op. cit.*, p. 578.

strategija: apsakymų pasakotojos užimama objektyvaus stebėtojo pozicija, siekiant, kad pasirinktas požiūrio taškas atitiktų daugumos požiūrį į pasakojamus įvykius. Žinoma, lieka klausimas, kaip Žemaitė sugeba taip pagrįsti pasakojamą istoriją, kad ši pasirodo atpažįstama ir universaliai galiojanti. Kaip šiai „paprastai kaimo moteriai" tampa prieinama tokia žiūros perspektyva, struktūruojanti visą pasakojimą, kad iki šių dienų tikime, jog jos sukurtos istorijos yra jos gyvenamojo laiko atspindžiai, realybės fotografijos[414]. Kiek tokiam Žemaitės kūrinio traktavimui įtakos turėjo kultūros lauke susiformavęs pačios rašančiosios vaizdinys?

Saukos pastabose apie XIX a. pabaigos–XX a. pradžios žmonių „moralines pajautas" nuolat girdimas apgailestavimas dėl Žemaitės emocinio, nekritiško santykio su patriarchalinės visuomenės dorovinėmis nuostatomis, kurios neperauga į vientisą pasaulėvaizdį ir neįkvepia imtis kryptingos veiksmų programos[415]. Rašančiosios buvimas labai arti aprašomos (vaizduojamos) tikrovės („privačiai artimai"), anot jo, kliudo atsiverti šio pasaulio universalioms, transcendentinėms plotmėms. Kultūrinė ir etinė prasmė Žemaitės prozoje veriasi tik per šeimos, giminystės ryšius. Tačiau beatodairiškai (be tam tikro rezervo) Žemaitės pasaulėžiūrines atramas susiedami su tradicijos suformuota bendruomenės morale (etosu), kai ką pražiūrime ir neišvengiame prieštaravimų. Asmens moralumo, etinių nuostatų kildinimas iš „pozityvios visuomenės jėgos" kuria idealizuotą neva egzistavusio lietuviško kaimo vaizdą, kurio buvimo ženklų sunku rasti pačiuose Žemaitės tekstuose (darnios, moralės principais besivadovaujančios bendruomenės, palankios visiems ar bent daugumai jai priklausančiųjų, jos apsakymuose nėra). Labai ryški Saukos pastanga bet kokias pozityvias Žemaitės sukurtų asmenų savybes suvokti kaip

[414] Žemaitės apsakymai analizuojami kaip beveik sociologinės studijos, jais remiamasi pagrindžiant į istorinį objektyvumą pretenduojančius teiginius. Pavyzdys galėtų būti Dalios Marcinkevičienės knyga *Santuoka ir skyrybos Lietuvoje XIX amžiuje–XX amžiaus pradžioje* (žr. skyrių „Tradicinių vedybų motyvo kritika", p. 80–83).

[415] Donatas Sauka, *op. cit.*, p. 39–45.

bendruomenines, t.y. matyti jas kaip universalijas: „Tuo vidiniu sąmonės krutėjimu ir gyvas, kiek apskritai gyvas, Žemaitės kaimas“[416]; „Šeimos moralė čia [‚Sutkuose‘ – *R. B.*] kuriama ant nepajudinamų tradicinės moralės pamatų“[417]; „Gryną sąžinę Cinokai išsaugo kaip senos tradicinės moralės valstiečiai“[418]. Reikia pažymėti, kad „vidinis sąmonės krutėjimas“ būdingas tik išskirtiniams Žemaitės apsakymų veikėjams, kurie yra greičiau išimtis bendrame rašytojos vaizduojamo kaimo kontekste. Tą Katrės, Petro Kurmelio ypatingumą ryškina ir pats Sauka: apsakymo „Marti“ svarba mūsų literatūros istorijoje, anot jo, kyla iš ypatingos Katrės savivokos (at)kūrimo, kai ji bando susivokti „pačioje būties situacijoje“; Petrą Kurmelį mokslininkas laiko bene vieninteliu tokiu savarankišku herojumi visame autorės kūrybos kontekste, jam lemta patirti vidines (moralines) kolizijas, charakterio raidą, pabudusios asmeninės atsakomybės jausmą, atskirtą nuo kolektyvinės nuomonės, tradicijos. Regis, idealizuotas kaimo bendruomenei būdingos pasaulėžiūros, įtvirtinančios (ar sutvirtinančios) dorovines jos narių nuostatas, vaizdas labiau rekonstruotinas iš tautosakos tekstų nei iš Žemaitės kūrybos: „Jos sodiečių pačiose kukliausiose žmogiškose ambicijose bene galima nujausti optimistinę pasaulėjautą, kurios bruožus išlaikė tautosakos (sutartinių, patarlių, raudų) žmogus, ankstyvojo socialinio valstiečių savarankiškumo liudytojas [...].“[419] Šį spėjimą patvirtintų ir ne sykį tyrinėtojo iškeltas aikštėn kaimo bendruomenės požiūrį išreiškiantis „choro“ balsas. Pavyzdžiui, analizuodamas vieną iš vėlesnių apsakymų „Klampynė“, kulminacinės scenos fone skambantį „choro“ juoką Sauka vadina negailestingu, bešir dišku: „Išmoningas šmaikštavimas ir kvatojimas – daugumos privilegija, vyraujančios moralės, tradicijos triumfas. Neginčijama juoko teise naudodamasi kaimo ‚protingoji‘ dauguma skelbia nuosprendį be nuolaidų jaunystės svaičiojimams.“[420] Tradicijos suformuota moralė

[416] *Ibid.*, p. 69.
[417] *Ibid.*, p. 121.
[418] *Ibid.*, p. 157.
[419] *Ibid.*, p. 70.
[420] *Ibid.*, p. 183.

visiškai priešinga pagrindinės apsakymo herojės Marelės bundančiam kitoniškam požiūriui į pasaulį, mėginimui gyvenimą planuoti „pagal širdies diktatą". Šiuo atveju bendruomenė, saistoma tradicijoje nusistovėjusių moralės normų, išstumia iš savųjų rato merginą, kurios apsisprendimas vadovautis jausmais galėtų būti suvokiamas kaip inovacija. Akivaizdu viena: pasakojamos gyvenimo istorijos, o svarbiausia – moters gyvenimas, Žemaitės kūriniuose pasirodo kaip didesnės struktūros dalis. Šeimos, bendruomenės įtaka žmogui pateikiama kaip neišvengiama – šiame prasminiame lauke gali būti paaiškinami atskiri asmens (moters) gyvenimo įvykiai.

Tenka pastebėti, kad ne visi Žemaitės apsakymų pasakojimai buvo aprobuoti kaip universaliai galiojantys, atkuriantys realaus pasaulio vaizdą. Pirmieji Žemaitės kūrinių skaitytojai ir vertintojai buvo suabejoję Žemaitės apsakymo „Sutkai" herojų patiriamų jausmų natūralumu. Povilo Višinskio laiške perpasakojamos Stasiui Matulaičiui kilusios abejonės, ar „Sutkuose" ir „Trijose mylimose" aprašomi paprastų sodiečių jausmai yra „natūrališki". Perdėtą jausmų vaizdavimą („visokių mylavimų") pirmieji Žemaitės kūrybos vertintojai laikė miestietiškų romanų įtakos išdava, atviras jausmų reiškimas, jų manymu, daug labiau būdingas miestiečiams nei kaimo žmonėms. Iš Žemaitės kūrinių buvo tikimasi, kad jie turi būti tikrovės atspindžiai, pavyzdžiui, Jonas Jablonskis (Rygiškių Jonas), kritikuodamas Žemaitės apsakymą „Nelaimė", teigia: „Kitados Lietuvos žmonių gyvenimo paveikslais, to gyvenimo fotografijomis, Tamsta visus mus žadinai, gaivinai, džiuginai ir daug ko, pati nemokydama, mokei. Juose visi – tiek ‚žmonės', tiek inteligentai – razdavome visur gyvų gyviausių mūsų žmonių – su jų vargais, rūpesniais, bėdomis, tamsumu, naudotojais... Skaitydami tuos paveikslus – ‚Rudens vakarą', ‚Kurmelį', ‚Motyną', ‚Motynos ašarą', ‚Tatuliuką' [...] mes matydavome juose *tikrąjį* savo krašto žmonių gyvenimą."[421] Tikroviškumas tampa auto-

[421] Rygiškių Jonas [Jonas Jablonskis], „Žemaitės ‚Nelaimė' (Pastebėjimai dėl rašytojos ‚kunigų')", Vairas: Literatūros, dailės, mokslo, visuomenės ir politikos laikraštis, 1915, Nr. 6, p. 91.

rės kūrybai keliama norma. Todėl ką tik cituotas Jablonskis, aptikęs (jo įsivaizduojamos?) tikrovės neatitinkančius personažus kunigus, moko autorę, sakydamas – „noriu, kad savo apsakymėliuose Tamsta stovėtum arčiau tikrojo mūsų gyvenimo, kad juos rašinėtum ir toliau, kaip kitados, daugiausiai iš gerai tepažįstamo Tamstai gyvenimo, nesileizdama į tą jo sritį, kuri Tamstai, matyti, yra neprieinama“[422]. Kritikuojamų apsakymų veikėjai, Jablonskio manymu, „imami dabar dažnai ne tiek iš paties gyvenimo, kiek iš... laikraščio“. Negana to, kad straipsnyje rašytojos kūriniams nusakyti vartojami mažybiniai, menkinamieji žodžiai – *apsakymėliai, rašinėti*, kritikas labai tiksliai žino, kuri sritis Žemaitei, kaip rašančiai moteriai, yra prieinama, o kuri ne, ir todėl perspėja, kad savo kūriniais neperžengtų jai užbrėžtų ribų.

Višinskio ir jo bendražygių išsakytos pastabos labai sujaudino rašytoją ir ji su didžiuliu įkarščiu ėmėsi ginti savo herojų tikroviškumą, kaip svarbiausią argumentą pasitelkdama tai, kad visa, ką aprašė, yra savo akimis mačiusi[423]. Tačiau 1913 m. leidime Žemaitė išbraukė kai kurias „sentimentaliausias“ „Sutkų“ vietas, vadinasi, reagavo į kritiką. Galima manyti, kad kaimiečių jausmų „(ne)natūrališkumo“ problema atskleidžia ne tik Žemaitės novatorišką požiūrį (skirtingą nuo visuotinės opinijos) į kaimo žmogų, bet ir jos konfrontaciją su literatūriniais konvencionalumais. Sauka atkreipia dėmesį į Vakarų Europos literatūros tradicijoje nusistovėjusius (Cervanteso Sanča Pansa, Rabelais Gargantiua ir Pantagriuelis) kaimiečio vaizdavimo būdus: „Kūniška smagybė, prigimties geiduliai yra vienintelė sfera, į kurią laisvai įsileidžiamas kaimietis – prastuomenė, vulgus. Juokas ir žaidimas. Kaimietis pasaulinėje kultūroje įsitvirtina ne tragedijoje, o komedijoje. Jis ne herojus, o fiziologinis tipas.“[424] Šioje žiūros perspektyvoje visai

[422] Donatas Sauka, *op. cit.*, p. 91–92.

[423] Tokį patį tvirtinimą, kad kūryba yra rašymas tik apie tai, kas iš tiesų vyksta, randame Auerbacho cituojamame Balzaco laiške: „Čia nebus vietos išgalvotiems faktams, čia matysime tik tai, kas visur vyksta.“ (Cit. iš Erich Auerbach, *Mimezis. Tikrovės vaizdavimas Vakarų pasaulio literatūroje*, Vilnius: Baltos lankos, 2003, p. 510).

[424] Donatas Sauka, *op. cit.*, p. 98.

kitaip atrodo Žemaitės savųjų (herojų) apgynimas: „[P]o lopų sermėgos karščiau kartais širdis muša kaip po šilkų sajėtu, ir aiškiau parodo savo jausmą nejučiomis sermėginis kaip šilkinis, katras iš anksto skiria žodžius ir nudavimus ant pagražinimo ir apkaitinimo savo jausmų."[425] Širdies karštis, jausmų rodymas, žodžiai – visa ši rašytojos pasisakyme ryškėjanti paradigma priartina Žemaitę prie jos amžininkų, daugiausia poetų, kurie brėždami savosios tapatybės ribas vartojo romantinėje tradicijoje susiformavusią jaunos, karštos širdies, stiprių, galingų jausmų retoriką. Tą patį artimumą jaunosios kartos saviraiškos būdams randame kitame Žemaitės laiške Višinskiui, kai ji gyvai reaguoja į jai atsiųstą profesoraitės vaizdelį. Žemaitė perpasakoja ir savaip interpretuoja Umovaitės tekstą, lengvai perimdama, įsigyvendama, gal šiek tiek ir imituodama romantinę stilistiką:

> Labai gražiai išversta, mislė jo parodo mylinčią, jausmingą ir gailingą autorės [profesoraitės – *R. B.*] širdį. Sutinku su ja – nors tolimiausiai nusišalinam, vienok tuo pačiu oru kvėpuojam, ta pati saulelė apšviečia ir šildo, tokių pat miškų ir žolelių kvapą geriam, ta pati žemelė savo vaisiais mus pęsta, tos pačios upelės savo vandeniu girdo. Ugnelės (žvaigždelės) mūsų jausmų taip pat lekia į padanges, vienijas, šviečia ir šildo mūsų širdis. Nors ilgu ir nuobodu gyventi be savo kraštelio ir be saviškių, bet nusiminimai – šalin nuo jaunųjų širdžių! Jaunystės tvirtybė – nepergalima, viltis – nesuturima, meilė – neišsemiama. Jai dangus dasiekiamas, žemė pereinama, gilmės vandenų – perplaukiamos. Nors per erškėčius smerkias, bet viską dasiekia, visa ko ragauna, su žibinčium tiesos šviečia, sau ir kitiems rodo tiesų taką į puikiausius rūmus širdies, kupinos gražiausių jausmų ir meilės artimo, rodo, kaip tas brangenybes vartoti: lieti meilę kentėjimuose, paguodą – nuliūdimuose, pašalpą – nelaimėse, tvirtybę – nusiminime, viltį – abejonėj, žiburį – paklydime, paramtį – nupuolime, patarmę – nesupratime. Jaunos širdies neišsemiami šaltiniai gėrybių, meilės ir vilties liejas gausiai ant kožno pareikalavimo arti-

[425] Iš laiško Povilui Višinskiui (Ušnėnai, 1898 m. spalio 10 d.), in: Žemaitė, *Raštai*, t. 6, Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 1957, p. 96.

mo. Užganėdinta ir pakajinga širdis gerais darbais negali įsileisti liūdno nusiminimo, nes jaunystės ugnelė impatiškai žiba ir žiba! Svetimtaučiai, prisižiūrėję arčiau, barzdylos paduoda ranką maloniai. Bobos lenkia galvas, laimindamos širdingai, čiulpdami iš ten saldybes. Tautiečiai žilgalviai, nors už jūrų marių, miškų ir didžiausių plotų gyvena, vienok džiaugias ir linksminas, jusdami savo įpėdinius aukštai pasiekusius, ramiai ir pakajingai taisos leistis į pakalnę ant amžino atilsio.[426]

Iš artimumo, supratimo „mylinčios, jausmingos ir gailingos" autorės širdies Žemaitė kuria gana tolimą savo pačios kūrinių stilistikai tekstą, kuris suskamba kaip jaunų širdžių manifestas – gyvenimo programa (panašią galime rasti daugelio gerokai jaunesnių autorių kūriniuose – Biliūno „Laimės žiburyje", Vaidilutės impresijose). Cituotos ištraukos pradžioje remiamasi sava patirtimi, ji pateikiama kaip bendra abiem rašančioms moterims: jos kvėpuoja tuo pačiu oru, ta pati saulė jas šildo, tie patys miškų ir žolelių kvapai geriami ir t. t. Buvimas pasaulyje paženklintas labai artimai patiriamo (jis matomas, užuodžiamas, visu kūnu juntamas) kraštovaizdžio – šis tampa gana tolimų rašančių moterų (jas skiria atstumas, amžius, viena – išsilavinusi miestietė, kita – neseniai pradėjusi rašyti kaime gyvenanti moteris) jungtimi. Kai rašančioji pakelia akis aukštyn į dangų, retorika keičiasi – pereinama prie vidinių panašumų vardijimo. Šioje laiško ištraukoje randame jaunosios kartos – vedlių – tapatumo esminius riboženklius: jaunystės visagalybės pojūtį, vertybines nuostatas, artimas krikščioniškoms – nusiminusiųjų paguodą, pagalbą nuskriaustiesiems, pasiklydusiems, kenčiantiems, širdies neišsemiamų galių įkvėptą meilę artimui, pasiryžimą atlikti gerus darbus, pradžios pojūtį ir kitų pripažįstamą lyderystės jausmą. Nors Žemaitė buvo pasiryžusi savo tekstais neperžengti „kumetyno" gyvenimo problemų rato (ji pati yra išsakiusi nerimą dėl savo galimybių rašyti apie dalykus, kurie yra nutolę nuo jos kasdienės patirties: „Po tam nežinau, kas ateis į galvą, neviliuos savo spėkomis parodyti jausmus ir norus tokių, kaip

[426] Iš laiško Povilui Višinskiui (Ušnėnai, 1898 m. gegužės 31 d.), in: *ibid.*, p. 85–86.

Tavo. Jūsų procę ir pasišventimą neapims mano menka plunksnelė, bijau ir pradėti, bene bus geriau man po kumečius landyti [...]"[427]), matyti, kad jaunųjų patiriami „aukšti" jausmai jai buvo suprantami, gal net artimi.

Žemaitė, rašydama Višinskiui apie savo kaip rašytojos įgytą statusą – kai ji „prisilyžija" į rašytojų gretas (pirmiausia dėkodama jam už pagalbą), rašymą sieja su atbudusiais jausmais: „Daugelį sykių svajojau apie tai, parašiau lenkiškai kaži kokias eilikes ir ‚Swoje pamiętniki', bet nežinau, kur anie paliko, netrukus įkritau į laimes, augo po kits kito vargai, skausmai ir ašaros; mažai kuomet įkrito į nagus kokia knyga, tuomet nors ant valandos užmaršino visas nelaimes. Dabar, kaip vabolės pavasarį pradeda krutėti, taip mano jausmai, gulėję užmirę kelias dešimtis metų, gaivinas ir kruta su džiaugsmu didžiausiu."[428] Jausmai gretinami su pavasarį atbundančiais gyviais, regis, vidinis žmogaus gyvenimas paklūsta visuotiniams gamtos dėsniams. Kai rašoma (skaitoma) taip, kaip jaučiama, išgaunamas natūralumo (tikrumo) efektas. Šiuo atveju labai svarbus Žemaitės atsiminimas apie „Marčios" skaitymą pas Bitę susirinkusiai publikai: „Skaičiau taip, kaip jutau"[429], vadinasi, laisvai, be įtampos, pamiršusi klausančiuosius, negalvodama apie daromą įspūdį. Ryšys tarp rašančiosios ir skaitytojų užsimezga per jausmus: „[...] ir mane kiti žino, skaito, supranta mano jausmus, o dar ir pagiria"[430], todėl ir Žemaitė, pasakodama apie savo garsiai skaityto apsakymo sukeltą efektą, pabrėžia klausytojų ypatingą nuotaiką, jų patiriamus (mėginamus nuslėpti) jausmus, ne-

[427] Iš laiško Povilui Višinskiui (Ušnėnai, 1896 m. gruodžio 28 d.), in: *ibid.*, p. 17.
[428] Iš laiško Povilui Višinskiui (Ušnėnai, 1897 m. gruodžio 17 d..), in: *ibid.*, p. 47.
[429] Iš laiško Povilui Višinskiui (Ušnėnai, 1898 m. sausio 18 d.), in: *ibid.*, p. 53. Johnas Durhamas Petersas, pristatydamas senovės Graikijoje vyravusį požiūrį į rašytinį tekstą, teigia, kad buvo manoma, jog garsiai skaitantis kito parašytą tekstą leidžia savo balsą ir mintis užvaldyti tekstą rašiusiojo erdvėje nutolusiam kūnui: „Rašyti reiškė elgtis kaip *erastēs* [mylinčiajam], skaityti – elgtis kaip *eromenos* [mylimajam]." Kai kūrinį skaito autorė, jos balsas pasiduoda savo pačios kūno vedimui (apie graikiškąjį rašto ir skaitymo interpretavimą žr.: John Durham Peters, *op. cit.*, p. 48–66).
[430] Iš laiško Povilui Višinskiui (Ušnėnai, 1897 m. gruodžio 17 d.), in: *ibid.*, p. 47.

atsitiktinai cituojami Bitės žodžiai: „[...] kaip tu pažįsti žmones, kaip teisingai rodai, kiek jausmo, kiek poezijos!" Kūrinio poezija kyla iš tekste glūdinčios potencijos sukelti stiprius jausmus (galime atpažinti ir Vaižganto, ir Sruogos retoriką, vertinant Maironio poemą *Terp skausmu į Garbę*).

Rašydama Višinskiui apie Elizos Orzeszkowos ir Marijos Konopnickos kūrybą, Žemaitė abejoja šių moterų sukurtų jausmų tikrumu, teigdama, kad „tokie atsitikimai arba tokie neprigimti jausmai aprašyti, kur niekuomet negalima, rodos, atsitikti"[431]. Žemaitė, kaip ir jos kritikas Jablonskis, taip pat ir Maironis bei jo kūrybos vertintoja Zaborskaitė, laikosi nuomonės, kad iš literatūros „išmokti" (ar perdėm literatūriški) jausmai yra nenatūralūs, nes jiems trūksta gyvenimo. Tikri, natūralūs jausmai yra prigimti, štai Žemaitės mintys apie Amerikoje pradingusį sūnų: „Lig šiol vyliaus tebeesant jį dar gyvu, šiaip ir taip mąsčiau, o dabar persitikrinau, jog, tur būti, jau miręs kokiu norint nelaimingu smerčiu, taip, jog niekas negal duoti mums žinios; argi jis galėtų būti be prigimtų jausmų, meilės giminės, meilės saviškių, pasiilgimo savo pusės?"[432] Prisirišimas prie savųjų, jų ilgėjimasis laikomi natūraliais, prigimtyje įrašytais jausmais.

Pačios rašytojos pasisakymai leidžia jos apsakymus perskaityti nauju aspektu, stebint, kaip kuriantys naujus (kitokius) žmonių tarpusavio santykius jausmai, sutvirtinti moralaus elgesio, tampa viena iš kūrybos pasaulėvaizdžio ašių. Kūrinių analizė, pagrįsta premisa, kad rašytoja į savo kūrinius įaudžia naują pasaulio komponentą – jausmus. Jie tampa vienu svarbiausių Žemaitės pasaulio atramos taškų, grindžiančių ir keičiančių žmonių tarpusavio santykius. Jausmai iškyla kaip svarbus žmonių bendrabūvio ir pasaulio tvarkos elementas, gebėjimas jausti – esminė moralaus, orientuoto į kitą, elgesio motyvacija.

Apsakyme „Rudens vakaras" (1894) galime rasti daugelio temų užuomazgų, kurios vėlesniuose Žemaitės kūriniuos išskleidžiamos

[431] Iš laiško Povilui Višinskiui (Ušnėnai, 1897 m. lapkričio antroji pusė), in: *ibid.*, p. 40.

[432] Iš laiško Povilui Višinskiui (Ušnėnai, 1896 m. lapkričio 3 d.), in: *ibid.*, p. 10.

giliau ir plačiau. „Rudens vakaru", pirmuoju apsakymu, Daujotytės teigimu, Žemaitė iššvalgo savo būsimų kūrinių siužetines linijas, užmezga jas[433]. Nors šiam apsakymui trūksta ryškesnės ar aiškesnės struktūros, tačiau jau ir čia randame mus dominančius du galimus žmonių tarpusavio santykių modelius, kurių veikimas aiškiausiai pasirodo kuriant šeimą. Apsakyme brėžiama alternatyva: naudos siekimu paremta santuoka arba abipusio jausmo inspiruotas partnerio pasirinkimas. Šeimos galva Tadeušas Milašius ilgą rudens vakarą pradeda kalbą apie piršlybas, ši tema yra centrinė, užsukanti kūrinio siužetą. Kalbama apie peršamą vyrą, nepasakoma nei jo vardas, nei pavardė (jis taip ir lieka anonimiškas), tačiau aiškiai išskaičiuojami jo turtai: du valakai žemės, dešimtis arklių, trobesiai kaip stiklas ir t. t. Iš tėvo pasakojimo atrodo, kad toks vyro, kuris gali tapti artimiausias jo dukrai, apibūdinimas yra pakankamas. Kas jis yra, pasako jo turtas. Tik motinos užduodami klausimai išprovokuoja potencialaus jaunikio paveikslo papildymus: „[...] būk jis turįs mylimą mergikę... O tėvas, nenorėdamas, kad sūnus biedną paimtų, tokį štybelį padarė: turįs dvi dukteris išleistas už vyrų ir pasogas atiduotas, dabar, matydamas, kad neturtingą mergą nori sūnus žanyties, supykęs dar po tris šimtus iš gyvenimo dukterims užrašęs ir žentams lekšelius išdavęs... Dabar sūnus rėkdamas turi bagotos ieškoti, kad skolą išsimokėti."[434] Reikia atkreipti dėmesį, kad galimi vedybų variantai tėvo pirmiausia buvo aptarti toli nuo namų – miestelio smuklėje su kitais vyrais prie pusbutelio. Moterys savo požiūrį, nuomonę – pritarimą arba nesutikimą – turi galimybę pareikšti vėliau, dažniausiai po to, kai sprendimas jau priimtas. Tėvas yra pagrindinis vaikų gyvenimo lėmėjas. Moteris, Milašiaus žmona, pateikia pavyzdį, iš kurio aišku, kad vaikų jausmams prieštaraujantis tėvų sprendimas sugriauna abiejų kartų gyvenimus: ištekinta už nemylimo, bet turtingo Rugienio, Onikė „prapuola". Apsakyme atskleidžiamos liūdnos vedybų, kai buvo rūpinamasi tik gauti

[433] Viktorija Daujotytė, *Parašyta moterų*, p. 98.

[434] Žemaitė, *Raštai*, t. 1, Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 1948, p. 16. Toliau cituojant iš šio leidinio nurodomi tik puslapiai.

„aštuonis šimtus", pasekmės: vienišos, vargšės jaunos moters gyvenimo drama. Milašienė tik užsimena apie kitokius santuokos motyvus, kurie realizuojami tik tada, kai „pinigų nereik".

Alternatyva ir jau realizuota bei gyvenimo patikrinta kitokia galimybė yra vedybos nesiekiant naudos. Pavyzdys šiuo atveju yra Milašiaus ir jo žmonos istorija. Palankios sąlygos inovacijai susiklosto moterų dominuojamoje aplinkoje – anksti mirė Milašiaus tėvas, jis daugiau nei dvidešimt metų pragyveno su motina: „Nuo LDK laikų, nuo pirmųjų teisinių dokumentų, našlė žinoma kaip savarankiškiausia moteris. Tokia savarankiška, tvirta moteris, kokia parodoma šeimininko motina, gali tinkamai išauginti ir sūnų."[435] Būtent motina mirdama pataria sūnui ieškantis žmonos nepaisyti finansinės naudos: „Reikės žanyties, neprasidėk su balamūtais, neieškok pinigų – turi savo. Jei tau patinka, imk Tavadorę, – penktus metus slūžija pas mus, matai pats, kokia dora ir dievobaiminga, – vertesnės nerasi... Aš tave ne valiju, tik žyčiju: su ja nepražūsi" (29). Senoji Milašienė nekalba apie jausmus, akcentuoja neturtingos merginos dorybingumą, dievotumą.

Kaimo bendruomenės kvailinamą (beje, kaimo žmonėms toks vyro pasirinkimas atrodo nenatūralus, prieštaraująs nustatytai tvarkai, atitinkančiai sveiku protu paremtą supratimą; jie netgi spėja, kad vyras taip elgtis gali tik paveiktas tamsių moters galių: „Jau ta senmergė tave, musėt, apdavė" (27)) ir dėl to nebežinantį, kaip apsispręsti, Milašių griežtai sudrausmina kunigas: „Gyvoly tu, jauti! ar užmiršai, ką motyna mirdama sakė? Veizėk, kad ateitum poterų su motynos paskirtąja..."(*ibid.*). Iš tiesų Žemaitės kūryboje gana retai kunigo veikla yra teigiamai vertinama, kunigas šiame tekste palaiko ir sankcionuoja motinos (galbūt ir moteriškos kultūros) inovaciją. Kunigai,

[435] Viktorija Daujotytė, *Parašyta moterų*, p. 96. Daujotytės teiginį patvirtina ir Jolitos Sarcevičienės XVII a. proginių pamokslų analizė: daugelį metų našlaujanti didikė įsivaizduojama kaip giminės vyresnioji, palaikomas jos kaip našlės-globėjos įvaizdis. Žr.: Jolita Sarcevičienė, *Lietuvos didikės proginėje literatūroje: Portretai ir įvaizdžiai*, Vilnius: Versus aureus, 2005, p. 154.

davatkos Žemaitės tekstuose („Dvejos laidotuvės, dveji palaikai", „Prie užvertos langinės") dažniausiai nepasižymi dideliu jausmingumu ar atjauta, tai galbūt galima paaiškinti blėstančia religine sąmone, senosios, peraiškinimo reikalingos moralinės sistemos nebepakankamumu. Galima spėti, jog kunigo palaikymo čia prireikia tam, kad šiai naujovei – ne pinigų siekimu grįstai santuokai – reikia sankcijų iš aukščiau. Kunigo pritarimas liudija, kad naujovė neprieštarauja Dievo nustatytai tvarkai – „o prie to, turi būti ir [D]ievo valia...".

Sūnaus ir motinos santykių reikšmė sūnaus charakterio formavimuisi pabrėžta ne viename Žemaitės kūrinyje. Gražiai motinos išaugintas Milašius moka būti meilus, švelnus ir su savo vaikais. Justi, su kokiu švelnumu autorė pasakoja apie tėvo ir mažosios Petrikės ryšį. Štai kaip mylintis tėvas reaguoja į jaunėlės dukters reiškiamą dėkingumą (kai ji nubučiuoja jam rankas ir kelius): „– Eik tu, mano lapele! Teip moki malonėties! – sakė tėvas glostydamas mergelikę" (21). Taip pat švelniai su artimaisiais elgiasi ne sykį apsakyme minimas Kazimieras: „pasitikęs nubučiavo motynai rankas, seserikes numylavo, nuglamžavo" (19). Toks atviras suaugusio vyro jausmų demonstravimas Milašiui atrodo keistas ir nepriimtinas, taip pat kaip ir laikraščių skaitymas ir platinimas. Galima manyti, kad paviršiun prasiveržiantys jausmai, kurie reiškiami per artimųjų glamžavimus, mylavimus, tradiciškai leidžiami tik vaikams, tačiau, kaip matyti, toks elgesys būdingas ir susipratusiam, kaimo žmonių švietimu besirūpinančiam jaunam vyrui.

Nejautrumas kitiems, blogas elgesys su aplinkiniais pirmiausia išryškėja vaiko santykiuose su tėvais. Akivaizdžiai nepalankiai vertinamas Leonas Pagirys pirmiausia yra nejautrus artimųjų skausmui. Paklaustas apie tėvo sveikatą, jis abejingu tonu atrėžia: „Kur tau pagerės, jau čyst baigiasi senis... Nė namie negali būti. Tėvas dejuoja, stena, motyna užsirėkusi, susiraukusi... vis barasi ant manęs, o tos mergos rėkia, žlembia – niekur dėties!.." (22). Atjausti, pagailėti artimųjų nesugebantį vyrą kitų fizinis ir dvasinis skausmas tik erzina, negalėdamas ištverti, jis šalinasi šeimos. Per saitus su šeima atsiranda, pasak Saukos, pirmoji Žemaitės herojų stipriausia dorovinė pajauta –

dėkingumas[436]. Nejaučiantys artimumo tėvams, broliams ir seserims Žemaitės apsakymų veikėjai neturi nė menkiausio šanso išgyventi stipresnius jausmus, susaistančius su esančiais už šeimos rato žmonėmis.

Apsakyme „Petras Kurmelis", regis, susiklosto palanki proga kitokioms, nei vien turto mainais paremtoms, vedyboms. Atkreiptinas dėmesys, kad, netgi rašydama apie galimybę tuoktis su ne tos pačios turtinės padėties vyru ar moterimi, turto klausimo Žemaitė iš akių nepaleidžia. Ir apsakyme „Rudens vakaras", ir „Petras Kurmelis" našlių motinų užaugintų sūnų namuose visko apstu, todėl jie gali sau leisti vesti pas juos tarnaujančią neturtingą mergaitę.

Apsakyme „Petras Kurmelis" rašytoja pamažu pereina nuo tradicinio, labiausiai su išore susijusio, žmogaus aprašymo prie nors ir neišplėtotų, bet reikšmingų jo viduje vykstančių pokyčių fiksavimo. Su Petru Kurmeliu skaitytojas pirmiausia supažindinamas ne tiesiogiai, bet per jo pagamintus daiktus. Daiktai, žmogaus rankų darbo kūriniai, kalba už patį žmogų. Kitas asmens vertę ir padėtį šiame pasaulyje nusakantis, pačios Žemaitės itin išryškintas elementas – namai, sodyba (gyvenimas). Akcentuojamas namų aplinką ir juose gyvenančius žmones siejantis tarpusavio priklausomybės ryšys. Kuriama gyvenamosios aplinkos ir žmonių vienove Žemaitė artima prancūzų realizmo klasikui Honoré de Balzacui, kuris žmones ne tik „įkurdindavo tam tikruose, griežtai apibrėžtuose epochos istorijos ir socialiniuose rėmuose, bet ir laikė šį sąryšį būtinybe; kiekviena gyvenamoji erdvė jam tampa dorovine ir jusline atmosfera, kurios prisigėrę kraštovaizdis, namai, baldai, indai apdarai, kūnai, žmonių charakteriai, bendravimo būdas, nuostatos, veikla ir lemtis, o bendroji istorinė padėtis savo ruožtu rodosi kaip paskiras gyvenimo sritis aprėpianti visuotinė atmosfera"[437]. Pažymėtina, kad ir kokios iškalbingos būtų šios žmogaus gyvenimo detalės, rašytoja imasi parodyti tokio žvilgsnio ribą, už kurios lieka asmens individualumas, vidinio gyvenimo

[436] Donatas Sauka, *op. cit.*, p. 39.

[437] Erich Auerbach, *op. cit.*, p. 502.

„krutėjimai". Nors Žemaitė pabrėžia motinos ir sūnaus ryšį kaip turintį lemiamą reikšmę tolesniems sūnaus santykiams su moterimis („O katras myli motyną, tas kurią dieną mylės ir pačią" (20)), negalime nepastebėti, kad prie mirštančios motinos lovos sėdėdamas ir meiliu žvilgsniu nužvelgdamas motinos kūną Petras Kurmelis neperžengia tam tikros žvilgsnio (matymo) ribos: „Kiek ta rankelė yra prisidirbusi, kiek grašio sukalusi..." (111). Meilė, prisirišimas prie motinos kažkaip nekaltai yra suaugęs su žinojimu, kad ji daug „grašio sukalusi". Tame Kurmelio motinos kūno paviršiumi slystančiame žvilgsnyje juntama, kad jis savo motinos nemato atskirai, nesubendrintai, ji tėra viena iš daugybės moterų, kurių svarbiausia ir Petro labiausiai vertinama ypatybė – „anos moka iš menko nieko grašgalį sukalti" (*ibid.*) Lygiai su tokia pačia nuostata jis žvelgia ir į būsimą žmoną – ji turėtų būti gera šeimininkė, mokėti prižiūrėti ūkį, saugoti namų tvarką, nebjauroti gyvenimo. Akys yra išskaičiuojančios, vertinančios. Ši žmogaus patyrimo savybė ypač ryškėja toje kūrinio vietoje, kur Petras Kurmelis nepastebėdamas pasakotojos aprašyto (užfiksuoto ir įamžinto) gamtos grožio žvelgia į pasaulį apskaičiuojančiu, vertinančiu žvilgsniu: „Kitą [medį – *R. B.*] pamatė kumpą, teipogi nenuleisdamas akių, priėjęs mėgino aukštį ir drūktį, rodos, kiaurai permatydamas balaną ir šerdį" (121). Šioje kūrinio vietoje akivaizdžios dvi žiūros į pasaulį perspektyvos: vienas žvilgsnis (pasakotojos) gamtos pasaulį mato kaip visumą, susijusią nematomais (žvelgiančiosios sukuriamais) saitais: saulelė su meile ir rūpesčiu apžiūri visas žemės kertelės, mėnuo skuba pakeisti per dieną pavargusią ir miegot traukiančią saulelę, vėjelis švelniai, atsargiai liečia, siūbuoja medžių šakas lyg kūdikius – gamta matoma kaip darniai sugyvenanti šeima. Kitas žvilgsnis (Petro Kurmelio) nebeatpažįsta kito matytos gamtos harmonijos, „mislis" apie pinigus, galimą lengvą uždarbį jo žvilgsnį susiaurina, matomus gamtos gaivalus išskiria iš visumos. Įdomu, kad kitaip suvokti žmogų Petras Kurmelis ima tada, kai gali tik girdėti, bet negali matyti (tuomet pirmumas tenka klausai, o ne akims). Lemiama, ne vieno mokslininko aptarta apsakymo kulminacinė vieta, kai Kurmelis „belandydamas po tankmes" netyčia išgirsta žmonos ir dvaro piemens pokalbį. Tik pradėdamas

klausytis jis nemato kalbančiųjų, jo dėmesį patraukia kalbos intonacijos: „[N]ugirdo netolimais kaži kokią kalbą kaip verksmą; klausos sustojęs – šneka. Priėjęs arčiau, tankmėj pasislėpęs, klausos – aiškus motriškas balsas klosto“ (140). Tik kai akys nemato, o ausys dar neatpažįsta, kieno balsas, Kurmelis apsaugomas nuo išankstinių nuostatų ir gali visai kitaip priimti išgirstamus žodžius. Jis matė juodus Marcės marškinius, stambų kūną, tinkamą „darbą dirbti“, tačiau visas ankstesnis žinojimas apie moterį paliekamas nuošaly (suskliaudžiamas) ir atsiranda galimybė išgirsti, ką ji pati apie save sako, „įsiklausyti“ į jos vidų. Štai kaip aprašoma scena, kai Kurmelis tampa atviras, pasirengęs išgirsti Marcės tariamus žodžius: „Prisispaudęs prie medžio, tvenkdamas dūsavimą, su virpančia širdžia grobstė ausimis mėtomus priešais žodžius“ (*ibid.*). Klausymasis labiau sutampa su jautimu širdimi nei matymas, žiūrėjimas. Tik klausantis „su virpančia širdimi“, siekiant išgirsti, galima aiškiai suprasti (atjausti) moters žodžius, kai ji prisipažįsta: „Negaliu priprasti, negaliu širdies užlaužti, negaliu nė paveizėti, negaliu mylėti...“ (*ibid.*).

Ne sykį atkreiptas dėmesys į pagrindinio veikėjo Petro Kurmelio charakterio metamorfozes, į jo išgyvenamą vidinę dramą, jo prieinamą vidinės nedermės aklavietę, patiriamą deginantį kaltės jausmą[438]. Tačiau ne mažiau įdomi ir kita šio apsakymo veikėja – Marcė, kurios vidinė kaita, gal ne tokia ryški, bet tikrai ne mažiau svarbi, ir liudija besikeičiantį pačios autorės požiūrį į savuosius personažus. Juk nuo pat pirmųjų eilučių, kur trumpai sušmėžuoja Marcė, juntame tam tikrą ne tik Kurmeliui, bet ir pasakotojai kylantį koktumo, nemalonumo, gal net priešiškumo jausmą, nuolat pabrėžiama merginos nešvara – purvini marškiniai, plaukai išsipešioję, apyjuodės basos kojos, taip pat nemalonus akiai ir jos stambus kūnas – augalota, stambi „kaip terliūzas“, „išdrėbusi į stuomenį“, į rūbus vos įsispraudusi, „kuo nesprogsta“ (nors „Sutkuose“ gana meiliai rašoma apie jaunosios Sutkienės papilnėjimą: „Dabar nebe išblyškusi, kliena Magdelė, bet su geru paliaukiu, drūkta bobelė, baltai raudona, skaisti kaip rožė

[438] Žr. Donatas Sauka, *op. cit.*, p. 101–102.

pūrinė, matyti, gerą ganiavą turinti" (212)). Tačiau, nepaisant to akims nemalonaus, gal net tam tikrą pasibjaurėjimą keliančio Marcės kūno pavidalo (tikrai ne „rožės pūrinės"), būtent į jos lūpas įdėti svarbiausi, Kurmelio požiūrį į pasaulį aukštyn kojom apverčiantys, žodžiai: „O meilės davė man vyras? Nors bent paklausė kuomet manęs: galiu jį mylėti ar ne? Kaip aš jį mylėsiu, kad tarp mūsų apie meilę kalbos niekuomet nebuvo? Jis manęs nemyli..." (141). Nuo pat pradžių vaizduojama kaip vienaprasmiškai neigiama herojė, neturinti jokių, kaimo žmogaus akimis žiūrint, teigiamų bruožų, apsileidėlė, tinginė, šiurkšti su tėvais ir t. t., Marcė staiga ima kalbėti apie neišsipildžiusius troškimus. Visai pagrįstas būtų klausimas, kieno sąmonėje įvyksta pokytis, leidžiantis taip netikėtai atverti mūsų akims šios moters vidų. Veikiausiai pačios autorės. Juk nėra netikėta ir nesuprantama, kad Katrės, su kurios išgyvenimais pasakotoja susitapatina (skaitytojas taip pat), vidiniai „krutėjimai" priartinami, tampa matomi, atjaučiami. Visai kitaip žiūrima į Marcę. Pasakojimas pakrypsta taip, jog pasirodo, kad net blogiausieji gali patirti skaudžius, kankinančius jausmus. Po šio Marcės atsivėrimo, jos vertinimas tik pagal kūno paviršių, elgesį, netgi šiurkščius seniau sakytus žodžius nebeatrodo pakankamas, sužinome papildomų esminių faktų – ji trokšta meilės, artimumo, turi neišsipildžiusių svajonių, lūkesčių. Vienaplanis moters paveikslas sukomplikuojamas vidinio gyvenimo faktų. Po kulminacinės scenos miške visai pagrįsta atrodo ir apsakymo pabaiga, Marcės liūdesys, mėginimas pakeisti, susitvarkyti gyvenimą. Paskutinėse apsakymo pastraipose, kur daugiausia vietos skiriama Marcės savijautai ir elgesiui aprašyti po to, kai ji sužino apie būsimas mylimojo Pranuko ir Janikės vestuves, nebelieka pirminio pasakotojos priešiškumo šiai moteriai, jos tonas neutralėja, švelnėja.

Jausmai Žemaitės tekstuose nėra priešingi pasaulio ar gamtos tvarkai. Harmoningi abipusiai vyro ir moters santykiai ją palaiko ir grindžia. Arba harmoninga prigimtis, paklūstanti gamtos tvarkai, gali sukurti harmoningus tarpusavio santykius. Supanti gamta yra arba galėtų būti palanki susivokti asmeniui, kokie yra jo jausmai, ką turėtų pasirinkti – nes šioje aplinkoje gimstantys ar atpažįstami jaus-

mai yra tikri, kylantys iš harmoningos gamtos / pasaulio tvarkos. Giliausi žmogaus jausmai sutampa su gamtos tvarka, juos sieja abipusis ryšys. Todėl Petro Kurmelio tam tikras aklumas – negebėjimas matyti daugiau nei tik naudą – byloja ir apie jo negebėjimą susigaudyti savuosiuose jausmuose: „Petras nieko nematė nė girdėjo, vadžiojo tik akimis nuo vieno medžio ligi kito, apmąstydamas kožno varsą, prekę, didumą ir sugadnumą. Beskirstant, besidžiaugiant medžiais, ne vieną uogelę sumyniojo, ne vieną grybelį sutrypė“ (121). Apkurtęs ir apakęs – šiuo atveju – tik save girdintis ir save matantis žmogus iškrenta iš pasaulio tvarkos ir tampa niokotoju. Petras Kurmelis turi alternatyvą: spontaniškai atsiduoti labai netikėtai gimusiam jausmui Janikei arba vesti iš išskaičiavimo, siekiant gero sandorio. Moteris galbūt ir nesąmoningai tampa vedančiąja – šiek tiek gundytoja: Janikė „pažiūrėjo Petrui stačiai į akis ir šponingai nusišypsojo. Petras pasistebėjo į ją, kaip būt pirmą kartą pamatęs. Gal nekasdieninis apdaras ar toks smailus pasižiūrėjimas arba nepaprastas nusišvypsojimas teip jam įsmego giliai į akis, jos sugrįžus į trobą valgant, vis Janikė akyse stovėjo“ (113). Petras Kurmelis tarsi ir norėtų būti vedamas moters ir ištarti lemiamus žodžius: „Slaugyk ir mylėk mane ligi smerčio... ir aš tave mylėsiu, mylėsiu...“ (114)[439] Neteisingai pasirinkęs Petras tampa vidinės gamtos niokotoju. Aklumas gamtos grožiui sutampa su aklumu vidiniams išgyvenimams – jausmams, kaip gamtos balsui / aidui savyje. Tai lemia gyvenimo griūtį – Kurmelio ankstesnis pasaulis visiškai sužlunga po vedybų, nebelieka motinos kurtos pirmykštės tvarkos. Naujosios netvarkos ar chaoso priežastis – jausmų (meilės) stoka ar jų nebuvimas. Meilė Marcės pasisakyme pasirodo kaip individualizuotas jausmas – ne kiekvieną galima mylėti, ne kiekvienas gali būti mylimas, meilė – ypatingas dviejų žmonių ryšys, išskiriantis mylimąją ar mylimąjį iš kitų. Žemaitė akcentuoja meilės jausmo –

[439] 1948 m. raštų leidime Petro Kurmelio fantazuojamas pasipiršimas Janikei 1956 m. *Raštų* leidime patrumpintas, nebelikę prašymo jį mylėti, taip pat ir pažado „ir aš tave mylėsiu, mylėsiu...“ Žr.: Žemaitė, *Raštai*, t. 1, Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 1956, p. 171.

kaip pasaulį harmonizuojančio prado – svarbą. Slapta nugirstas atviras Marcės prisipažinimas atveria Kurmeliui akis, atsiranda dar vienas pasikeitusio (suirusios tvarkos, „gražaus taikumo“) gyvenimo paaiškinimo motyvas – meilė. Sąžinės balsas, girdimas kaip gamtos balsas, perkeliamas į išorę – eksteriorizuojamas. Esminis pagaliau susivokusio Kurmelio kaltinimas mirusiai motinai: „Matušele mano, matušele! Ko nepatarei meilės ieškoti?“ (145). Neabejotinai naujos pasaulio tvarkos pranašės ir iniciatorės yra moterys, moterų auginti ir tinkama linkme kreipti sūnūs galėtų tapti naujos, jausmais grįstos pasaulio tvarkos kūrėjais.

Apsakyme „Sutkai“ abipuse meile grįsti vyro ir moters santykiai tampa žmonių gyvenimo (kaip) idilės pagrindu. Moteris pirmoji „pajunta“ ryšio galimybę. Vyro ir moters santykių pradžia – akys: „Kaip pervers mane akimis, net kakta man užkaito. [...] širdis man tvaskėjo, kakta kaito, akyse regėjau įsmeigtas jo rudas akis“ (191–192). Šioje ištraukoje akcentuojamas ne tiek moters jausmingumas, kuris atrodo natūralus, vos ne įgimtas, kiek vyro gebėjimas atsakyti tuo pačiu, mokėjimas jausti / užjausti: „Juto, jog reikia raminti, reikia paguosti nuliūdusią mylimąją Magdelę“ (204). Regis, pirmiesiems apsakymo skaitytojams ir kritikams labiausiai užkliuvo ši vyro (*sic!*) savybė, taip stipriai jaučiantis ir jausmus rodantis vyras atrodė „nenatūrališkas“. Lyginant pirmąjį apsakymo variantą[440] su 1956 m. *Raštuose* skelbtuoju, matyti, kad labiausiai buvo kupiūruojama tos vietos, kur vyras vienokiais ar kitokiais veiksmais išreiškia palankumą, meilumą, jautrumą artimiesiems: išmesti tie teksto fragmentai, kur pasakojama, kaip Jūzapas myluoja, bučiuoja mylimos moters pirštus: „Tai sakydamas, su jos pirštais braukė uostus sau nuo lūpų ir bučiavo į nagų galus.“ (191); smarkiai apkarpyta scena, kai Jūzapas išgirdęs ką tik gimusio kūdikio riksmą labai jautriai sureaguoja – „ašaros kaip lytus lijo, o

[440] 1948 m. Žemaitės *Raštų* leidėjai rėmėsi pirmuoju – pilniausiu ir geriausiai parengtu – autografu spaudai (žr.: Žemaitė, „Redakcijos žodis“, in: Žemaitė, *Raštai*, t. 1, 1948, p. 13), todėl čia publikuojami tekstai atrodo mažiau sunorminti, o kalbant apie apsakymą „Sutkai“, šiame leidinyje išlikusios ir „sentimentaliausios“ apsakymo vietos.

kartu širdingai juokės"; „kartu verkdamas ir juokdamos, keliais puolinėjo nuo motynos prie daktaro ir atgal prie motynos, abudum rankas, kojas apkabindamas", „[u]žmiršę savo vargus ir skausmus, susiglaudę meilingai verkė džiaugsmo ašarom" (198). Kupiūros sulaukė ir Jūzapo kalba, kai jis mėgina paguosti mylimą žmoną kritus karvei: „Neverk, širdele, neverk! [...] pasrėbsma valandą ir juodą putrelę, tik neverk, negraudink ir mano širdies." (200); „apsikabino, priglaudė jos karštą galvą prie sukepusios skausmu savo širdies. Juto, jog reikia raminti, reikia paguosti nuliūdusią mylimąją Magdelę, bet niekaip nesekės prašnekti; glostė su ranka jai per galvą, o ir jam pačiam ašara nutekėjo" (203–204). Redaguojant tekstą gerokai „sumažinus" Jūzapo jaučiamą gailestį verkiančiai žmonai, teko neutralizuoti ir jo tariamus paguodos žodžius: „Neverk, širdele, negildyk man širdies! Tavo kožna ašarėlė kaip su peiliu mane varsto. Tu verki, rūgoji, o čia mano kalčios nėmaž nėra! Gana... bent nusimalšyk... negaliu niekur skausmu tverties, kad tu verki..." (204). O štai kaip gana šaltai, gal net įsakmiai ir griežtai (vyriškai!) ši kalba skamba pataisytame variante: „Nusimalšyk... negaliu niekur tvertis, kad tu verki! Bene čia mano kaltė?"[441] Pirmuoju atveju vyro kalba girdisi kaip švelnus, užjaučiantis maldavimas, prašymas, prisipažįstant, kad moters skausmas nepakeliamas, antruoju – vyras kalba tvirtai (sakiniai trumpi), negirdėti jokio prašymo, atrodytų, kad moters ašaros labiau sukelia susierzinimą, tikrai ne gailestį. Taip pat netinkamas pasirodė ir meilus Jūzapo elgesys su tėvais, vaiku: išmesta sakinio dalis, kai Jūzapas su žmonele ne tik žodžiais dėkoja tėvui už pinigus naujai karvelei nusipirkti, bet ir apkabina kojas („apkabino tėvams kojas"), pabučiavimas tėvui į ranką keičiamas „dar sykį tėveliui sudiev pasakęs", Jonelio pabučiavimas – paglostymu. Taip pat pataisytame tekste nebeliko daugelio malonybinių kreipinių (*matušale, širdele, tetutel, mamaite*), kurie rodė kalbančiųjų meilų, artimą tarpusavio ryšį. Išmestas ir labai iškalbingas jaunųjų Sutkų bendro gana skurdaus ir neturtingo gyvenimo aprašymą lydintis pasakotojos komentaras: „Už tai širdinguose

[441] Žemaitė, *Raštai*, t. 1, 1956, p. 146.

jausmuose buvo kiek reikiant turtingi" (195). Teigiama, kad patiriamų jausmų turtas kompensuoja, užpildo kasdienio gyvenimo neturtą.

Žmonių jausmai skleidžiasi tokio pat artimumo kupinoje gamtoje – pirmieji apsakymo sakiniai duoda toną visam kūriniui: „Pavasarelyj gražus ir tykus oras." Mažybinių formų gausa atskleidžia švelnų, meilų pasakotojos santykį su pasauliu – pasakojama ir gėrimasi aprašomu / kuriamu vaizdu. Labai iškalbingas saulės ir jos glostomų augalėlių ryšys: saulė pasilenkusi apžiūri, žvilgsniu nuglosto žoleles, pastarosios „pastiepusios ilgus sprandelius; baltuosius veidelius atgręžusios į saulelę, tarytum dėkavojo už pirmutinį išauklėjimą" (188). Saulė, augalai „kūnu" išreiškia palankumą – palinkimu, pasilenkimu, veido atgręžimu, stiebimusi artyn (visi šie žodžiai pirmiausia nusako žmogaus kūnu reiškiamą palankumą kitam). Daujotytė Žemaitės kalbą apibūdino kaip kūnišką, kai malonus kalbėjimasis yra kūnų lietimasis, glostymas[442].

Kūno paviršiumi juntamas aplinkos švelnumas, glostymas, meilumas, lygiai taip pat nedermė, aplinkos sukeltas nemalonumas (priešingas švelniam, meiliam, jaukiam, šiltam kūnų sąlyčiui) pajuntamas oda – apsakyme „Marti" net tris kartus Katrės reakcija į Vingių namus, jų netvarką, nešvarumą nusakoma žodžiais: „Kotrei šiurpis perėjo per kailį, net plaukai ant galvos sučiuško" (73). Instinktyvi, pirmiausia kūno, reakcija į nemielą, nemalonią, svetimą, „atžūlią" aplinką.

Giedrė Šmitienė, pristatydama palankumo laikyseną kaip lanksčią, pritariančią, harmoningą elgseną savo paties, gyvenimo ir pasaulio atžvilgiu, Domicėlės Šlapelienės užrašytuose gimtuvių papročiuose ir Žemaitės kūriniuose aptinka, kad daugelis ritualizuotų veiksmų (nusilenkimas, skruosto, rankos bučiavimas, linkėjimas, dėkojimas) sukuria intersubjektyvių santykių erdvę, paremtą asmens nukreiptumu ne į save, bet į kitą[443]. Straipsnio autorė pažymi, kad „[p]alankiai nusiteikusiam žmogui nebūdinga jausti viršenybę"[444]. Akivaizdu, kad

[442] Viktorija Daujotytė, *Parašyta moterų*, p. 118.

[443] Giedrė Šmitienė, „Palankumo laikysena", *Tautosakos darbai*, t. 12 (1), 2000, p. 180–182.

[444] *Ibid.*, p. 182.

Vingių šeimoje sunku aptikti nors kokio palankumo ženklų, vyras su žmona nuolat barasi, mėgindami vienas kitą perrėkti, „paimti viršų“. Palankumas, apsakyme „Sutkai“ atpažintas kaip kūno palinkimas, gręžimasis veidu, stiebimasis artyn, „Marčioje“ įvardijamas kaip „linkì širdis“: „Jautė tą aiškiai, jog dabar neturi niekieno širdies, linkios dėl savęs“ (72). Asmuo (taip sakoma apie „Sutkų“ Magdelę, „Marčios“ Katrę), kuris būva, veikia atsižvelgdamas į šalia esančius, Žemaitės kūriniuose pavadinamas „prilėgniu“ (82, 199), t.y. švelniu, geru, palankiu (LKŽ).

Meilė, pereinanti į užuojautą, gebėjimas užjausti, gailėti kyla iš palankumo kitam – šie jausmai Žemaitės kvalifikuojami, iškeliami kaip galintys tapti naujo moralumo, grįsto empatija, pagrindu. Kai senasis Sutkus, apimtas abejonių, svarsto, kaip jam čia pasielgus su paslėptais laidotuvėms laikytais pinigais – ar pasilikti juos, ar atiduoti vaikams, kad galėtų nusipirkti naują karvę, lemiamu argumentu tampa senosios Sutkienės žodžiai: „Argi tau, tetutel, negaila to kūdikelio?! Argi tavo širdis akmuo?..“ (206) Negebėjimas jausti, patirti užuojautos jausmų gali būti laikomas „Marčios“ tragedijos priežastimi. Katrė visaip kaip stengiasi sužadinti vyro jausmus, sulaukti kokio nors atsako, bet veltui: „Kiek ta Kotrė vargsta su juomi... bučiuos ir myluos, šnekins, malonėsis, glamžuos, norėtų pabudinti jausmus meilės jo širdyj, norėtų *atversti į žmogų* [išskirta mano – *R. B.*].... nieko nemačija“ (82–83).[445] Pažymėtina, kad jausmai, gebėjimas jausti ir atsakyti į kito jausmus yra esminė žmogaus savybė, nusakanti jo žmogiškumą. Sunku būtų kalbėti apie gebėjimo jausti kilmę – galėtume manyti, kad apsakyme „Marti“ Kartės jautrumas yra išsiugdytas savojoje šeimoje, Katrės motina gailisi savos dukters, verkia kartu su ja: „Motyna, žinoma, gailis prapuolusios dukrelės; mačiau pašventoryje, kaip Kotrė verkdama tėvams guodžiojosi. Motyna kartu verkė“ (92). Kartu verkti – tuo pat metu patirti tapačius ar bent panašius jausmus. Vingių Jono vangumas, mieguistumas yra visiškai priešingas Katrės judrumui,

[445] Taisytame variante nebelieka „jausmus meilės jo širdyj“, žr.: Žemaitė, *Raštai*, t. 1, 1956, p. 84.

darbštumui, jautrumui. Vingių šeima palaiko ir puikuojasi Jono nejautrumu: kai Katrė nukrenta nuo vėžimo ir paliekama viena gulėti lauke, tėvas su pasididžiavimu praneša motinai, kad sūnus nė trupučio nebuvo sujaudintas to, kas įvyko jo žmonai: „Ne toks jisai durnius, nerūpinkis! – juokėsi tėvas. – Nė skersas nepažvelgė (nepaveizėjo), paliko bedribsanti" (96). Čia galėtume išvesti gal ir hipotetišką paralelę tarp jausmų ir pasaulio / namų tvarkos: jautri šeima – tvarkingi namai (Katrės tėvai ir jų namai) ir nejautri šeima – netvarkingi namai (Vingių Jono tėvai ir jų namai). Būtų galima teigti, kad kuriama analogija tarp jausmų ir tvarkingo (sutvarkyto) pasaulio leidžia įsteigti jausmingumą kaip vertybę, kuri negriauna pasaulio tvarkos, bet, priešingai, kyla iš harmoningo santykio su supančiu pasauliu, gamta. Katrė miršta taip pat tik dėl to, kad ją supantys žmonės nėra jautrūs jos kančioms, jos padėčiai. Ryškus kontrastas tarp apsakyme „Sutkai" aprašytos scenos, kai jaunajai Sutkienei ateina laikas gimdyti ir „Marčios" finalinės scenos, kai Katrė gimdo pirmagimį. Sutkų namuose visi susijaudinę, apimti jausmų: „[V]isi nuliūdę, nusiminę, rūpinas su ašaroms akyse, grobstos, pagalbos ieško" (195). Labiausiai susijaudinęs jaunasis Sutkus, jis nebeištverdamas imasi ieškoti pagalbos žmonai. Būtent iš jautrumo kyla rūpestis dėl artimo žmogaus. Visiškai priešinga padėtis Vingių namuose: vyras, išgirdęs žmonos dejones, nusišalina miegoti į šiaudus, jis lieka visiškai abejingas žmonos maldavimams joti pakviesti motiną, būtent tą žmogų, kuris vienintelis galėtų ją atjausti ir jai padėti. Taip pat Katrės kančioms visiškai abejingos ją supančios moterys – senoji Vingienė ir kaimo „bobos": „Kotrė galavosi viena, verkė, šaukėsi matušėlės, bet niekas nepasigailėjo" (99). Katrės mirtis leidžia visu aštrumu pajusti neabejotiną sąsają tarp moralumo, įsipareigojimo artimam ir jautrumo, jausmų turėjimo, gebėjimo (už)jausti.

Ypatingą Žemaitės dėmesį jausmams galėtume sieti ir su kitu XIX a. pabaigoje–XX a. pradžioje vykusiu reiškiniu, akivaizdžiausią formą įgavusiu (todėl įmanomu aptarti) romansuose, – plintančiu „hipertrofuotu jausmingumu" (Sauka). Jurga Sadauskienė vardindama pagrindines amžių sandūroje išpopuliarėjusio žanro ypatybes teigia:

Čia svarbiausia lyrinio subjekto ar herojaus jausmai. Priešingai nei senosiose tradicinėse dainose, neakcentuojamos tos žmogaus vertės, kurios leistų jam pritapti kaimo bendruomenėje. Matome nebe artojėlį, audėjėlę, o panelę, vienuolę, jūreivį, „chuliganą", čigoną. Nebesvarbus jaunuolių paklusnumas tėvams, darbštumas, padorumas, tradiciškumas. Liaudies romansuose aukštinamas žmogaus gebėjimas ištikimai mylėti, fizinis patrauklumas, aistringumas. Todėl vaizduojant mylimąjį (-ąją) pabrėžiamas skvarbus, degantis žvilgsnis, raudonos lūpos, palaidi plaukai, balta krūtinė ir pan.[446]

Šio žanro kūrinių herojai tradiciškai būtų laikomi svetimaisiais („Tai lyg iš svetur atėję herojai, nesusiję su kaimo bendruomene, jos normomis."[447]), paribių gyventojais. Apie individualius jausmus, peržengiančius tradicinio bernelio ir mergelės meilės jausmo ribas, prabyla ne visai „tradiciškos" Žemaitės apsakymų herojės. Jau buvo minėta Marcės („Petras Kurmelis") visiška neatitiktis kaimo bendruomenės moralės normoms, Katrė, senosios Vingienės nusakymu, labai juoda „kaip žydelka ar cigonė, kaip biesas žino kas..." (68) Taip pat ir apsakyme „Sutkai" daugelis vėlesnėje redakcijoje nebelikusių jaunųjų meilę, artimą ryšį nusakančių formulių („klišių") – „kaip su peiliu varstančios" ašarėlės, prie krūtinės glaudžiama karšta galva, sukepusi skausmu širdis, perveriančios, raudonos liepsnotos akys – randamos ir romansuose.

Gana netikėtas apsakymo „Sutkai" finalinės scenos (naktį dviejų mylimųjų išgyvenama bendrystės patirtis) artimumas Maironio poemos *Terp skausmu į Garbę* stilistikai. Vyras ir žmona visiems sumigus, naktį, kai išnyksta riba tarp dangaus ir žemės („Dangus be jokio mėlynumo ir be skaistumo, be jokio spindulelio ir be vienos žvaigždelės, pilkavo tik truputį ant galvos, kaip storais dūmais aprūkęs, o pakraščiais jungės tamsinybėj su miškais ir kalnais; *nebgalėjo atskirti*

[446] Jurga Sadauskienė, „Sudiev, kvietkeli", *Dienovidis*, 1998 II 6–12, Nr. 140, p. 10.

[447] Idem, „Lietuviškasis romansas ir jo vieta žanrų sistemoje", *Tautosakos darbai*, t. 8, 1988, p. 45–46.

rubežių dangaus nuo žemės [išskirta mano – *R. B.*]" (215)), kaip ir *litvomanai* vyrai išgyvena žodžiais neišreiškiamą juos suvienijantį bendrumą: „Jūzapas su Magdele sėdėjo dar susiglaudę ant suolelio po langais, žiūrėjo abudu tolyn prieš save, bet jau akys niekur nerėmės, matė tik savyj mylimųjų paveikslus. Ilgas vàlandas teip sėdėdami, nors nė žodelio į viens antrą neištarė, tačiau labai daug apipasakojo kits kitam apie savo laimę" (*ibid.*). Išnykus horizonto ribai (visiškoje tamsoje), kai žvilgsnis nebeturi atramos šiame (išoriniame) pasaulyje, tyloje veriasi vidinė erdvė bei prasideda bežodė (idealioji) komunikacija, įmanoma tik tarp mylimųjų. Tokia apsakymo užbaiga Žemaitė priartėja prie romantinės meilės interpretacijos (būdingos ir Maironiui) ir peržengia jos vaizduojamam pasauliui, kūrinių herojams užbrėžtas ribas. Tai galėtų paaiškinti daugelio kritikų piktą reakciją į šį apsakymą.

Moterys Žemaitės apsakymuose pirmiausia yra jausmų turėtojos, jos labiausiai atpažįsta savo jausmus ir inicijuoja jausmais grįstus santykius. Bet taip pat dėl to jos yra ir labiausiai pažeidžiamos. Apsakymuose „Tofylis" ir „Sučiuptas velnias" moterys pereina tam tikrą iniciaciją, jos tarsi mokomos būti atsargios su jausmais, nes ne visi joms rodomi jausmai yra tikri, galimà ir jausmų simuliacija. Ir Zosė, ir Petronėlė Dauginienė patiria manipuliaciją savo jausmais. Esminga, kad abu vyrai, „simuliuojantys" jausmus, yra susiję su dvaru. Tofylis – daug „svieto" matęs „išsipomadavojęs, išsiperfumavojęs, gelumbėtas, kaliošuotas, ciels ponaitis", tarnavęs Rusijoje grafams, baronams, labai besididžiuojantis ten įgyta patirtimi. Apsakyme „Sučiuptas velnias" vyras gundytojas yra dvaro urėdas. Dvaras vaizduojamas kaip visiškai priešinga natūraliai, harmoningai, gamtiškai kaimo erdvei. Galime įžiūrėti analogiją tarp „poniško" ir kaimiško pasaulio ir gyvenimo būdo bei tarp netikrų / simuliuojamų ir tikrų, gražių jausmų („O tai tokia ponų meilė! [...] Nepavydžiu aš jiems tokios meilės, mes galime kitaip mylėtis" (229–230)). Labai iškalbinga dvaro ponų pokalbio ir jausmų rodymo scena apsakyme „Tofylis" – vaizduojama netikra, išgražinta dvaro aplinka („Šiltame, prikvepintame pakajuj, auksuotais abitais išmuštame, stovi apskritas, poleruotas stalas, viduryj blizgančios aslos apstatytas minkštomis linguojančiomis kla-

sėmis, ant vidurio lempa šviesi kaip saulė [...]" (163)) koreliuoja su čia gyvenančių žmonių rodomais netikrais, dviprasmiškais, suvaidintais jausmais – ponia netiesiogiai mėgina išklausti vyrą apie jo santykius su samdine Zosele, vyras lygiai taip pat meluoja žmonai, esą samdinė jam visai nerūpinti, ir galiausiai tokį jų „nuoširdų" pasikalbėjimą užbaigia pasibučiavimas, vainikuojantis santykių dirbtinumą: „Juokdamos abu ponai bučiavos" (165). Visiškai priešingai jausmus vienas kitam rodo Petronėlė ir Antanas (susituokę „grynai iš meilės") apsakyme „Sučiuptas velnias". Akivaizdu, kad šių žmonių santykiai yra daug šiltesni, natūralesni, pirmiausia susiję su rūpinimusi vienas kitu: „Tai mano Antanelis, – bėgdama dūmoja, – nabagelis tas mano! Kada jau prie darbo?! Širdelė jau jam nusmoko" (219)[448]. Simuliuojamų jausmų esminis požymis – perdėtas žodingumas. Apsakyme „Tofylis" mums nėra plačiau pristatoma, kaip, kokiais žodžiais buvo pažadinti Zosės jausmai, tėra paties Tofylio prisipažinimas apie ypatingą gebėjimą kalba vilioti: „No, ant to štuka man liežuvis! Dalikatniai, mandriai, kaip imsiu komplimentus šnekėti, malonėties, ne tokias kietas ir mandrilas subalamūtijau nesuskaitomai sykių!" (170). Vėliau dar Tofylio liežuvis nusakomas kaip plonas (t. y. paplonintas, nusaldintas). Apsakyme „Sučiuptas velnias" matome, kaip toks paplonintas ir „mandras" liežuvis veikia – dvaro ūkvedys visaip giria Petronėlės išvaizdą, kalba apie jos išskirtinį grožį, daug pasakoja apie savo jausmus, „meilę" ir t. t. Nepatyrusios moterys – Zosė, „nekaltas kūdikis", ir Petronėlė Dauginienė, naivi jauna moteris („tikra žąselė"), kuri prisipažįsta: „Aš didelio miesto niekuomet nesu mačiusi" (222) – lengvai tampa vyrų, turinčių didesnę patirtį, susidūrusių su ponų gyvenimo būdu, aukomis. Jausmingumas, kliovimasis kito jausmais daro jas pažeidžiamas, lengvai suvedžiojamas. Priešingai – tikri, arti gamtos esančiųjų jausmai nėra tokie daugiažodžiai. Palyginkime: Antanas į savo jaunąją žmonelę švelniai kreipiasi „maželėle", dvaro

[448] Reikia pastebėti, kad neredaguotame apsakymo variante mylavimosi tarp ką tik vedusių Antano ir Petronėlės yra daugiau: „atsiklaupęs keliais pervirto priešais ir, apsikabinęs Petronėlę, bučiavo" (žr. p. 221). Šio sakinio 1956 m. leidime nebelikę (žr.: Žemaitė, *Raštai*, t. 1, 1956, p.216).

urėdas Antanienę vadina „rože, lelija". Niekur kitur nerasime ir tokių goslių meilinimosi scenų, kurias kurdama Žemaitė peržengė tam tikras meilės scenų vaizdavimo ribas („Ties riba, už kurios nebėra žodžių jausmams, išgyvenimams išreikšti, sustoja liaudies daina"[449]): „Spustelėjo prie savęs pusiaužniugą, o uostai ir jo karštos lūpos į jos burną įsmego" (224). Bet abiem šioms moterims leidžiama praregėti, atsikvošėti – Zosė apsakymo gale supranta, kad Tofylio jai rodyti jausmai nebuvo tikri: „Atsivėrė man akys, matau, jog aš prapulsiu už jo... Nemyli ir užvarinėja jau dabar mane..." (178). Zosės motina yra kurčia ir akla, ji neatsiliepia į dukters prašymus palaikyti ją, leisti netekėti ir vienai auginti vaiką. Šiame tekste gamta pasirodo daug jautresnė žmogaus skausmui nei patys artimiausi žmonės – motina: „Mėnuo patekėjęs, prasilenkdamas pro debesis, žiūrėjo pro šakų tarpus, tarytum norėdamas paklausti: ‚Ko tu, mažele, verki?' Vėjas, pūkšnodamas stačiai jai į veidą, draikė ant kaktos gelsvus plaukelius, tarytum norėdamas atvėsinti raudonus skruostelius, užkaitusius nuo ašarų, per anuos rietančių" (161). Mėnulis į verkiančią Zoselę kreipiasi panašiai, kaip ne vieną kartą Antanas Dauginis į savo žmoną – „maželėle". Mėnulis yra bene jautriausias dangaus šviesulys – apsakymo „Sučiuptas velnias" finalinėje sutuoktinių susitaikymo scenoje dalyvauja ir „jautrus / jausmingas" mėnulis: „Apskritas mėnuo, tarytum karalius visų smulkesniųjų šviesulėlių, niekuomi nebeteminamas, liuosai riedėjo viršumi juodųjų miškų, sidabrine savo šviesa apliedamas baltą paviršę žemės. [...] Pamatė anuos susiglaudusius ir verkiančius. Susigraudino gailingas mėnuo ir kartu apsiverkė (pradėjo verkti), trokšdamas suvienyti ir padauginti ašarų, katroms galėtų numazgoti juodą pėtmą nuo jų laimės" (244). Vedama paralelė tarp mėnulio, moters ir jausmų – visi šios paradigmos sandai atpažįstami kaip moteriškosios kultūros ženklai. Matytina vertikali linija, sujungianti į visumą viršų (dangus / mėnulis) ir apačią / gelmę (žmogus / jausmai). Dermė tarp viršaus ir apačios ar apačios, kaip viršaus atspindžio, pusiausvyra užtikrina pasaulio harmoniją. Žmonės, neturintys ryšio su viršumi ar jį praradę

[449] Donatas Sauka, *op. cit.*, p. 128.

(jam tekstuose atstovauja gamtiški pradai – dangus / mėnulis) nėra pajėgūs pažinti savo gelmės, viduje glūdinčių jausmų.

Kaip buvo galima matyti apsakyme „Marti", taip pat „Tofylis", ne tik vyrai, bet ir vaizduojamos moterys yra praradusios ar neišsiugdžiusios gebėjimo jausti. Zosės motina yra kurčia dukters skausmui, bet lygiai taip pat ji neperpranta ir Tofylio meilikavimų bei jausmais nepagrįstų žodžių, ji, kaip ir dukra, leidžiasi jo „suvedžiojama", štai kaip atsiliepdama į būsimo žento meilikavimus: „Gana gana, tu mano balandeli! Širdies mano patiekele! – verkdama matušelė glostė, bučiavo Tofylį. – Tokį brangų žentelį gavusi, bent laimingai amželį pabaigsiu!.." (181) Čia galėtume galvoti apie tam tikrą moteriškosios linijos silpnumą ar moteriškosios kultūros išsigimimą – akla, kurčia motina negali išauginti dukters, kuri būtų akyla, atpažintų simuliuojamus jausmus. Ir nors praregi, tačiau, nepalaikoma motinos, netgi priešingai – matydama, kaip ji pasiduoda manipuliacijai, duktė vėl grįžta į pradinę situaciją: „Zosė, pirma nuliūdusi, dabar iš džiaugsmo net ašarelę nubraukė, dėkavodama širdyj matušelei, jog ją subarė ir neleido atsitraukti nuo tokio brangaus vyro" (*ibid.*). Laikinas Zosės praregėjimas be motinos palaikymo neveda į galimą naujo gyvenimo būdo, kaip kitokios gyvenimo galimybės, pasirinkimą. Čia matytume nesėkmingą moters iniciaciją.

Analizuodamas apsakymą „Klampynė" Sauka Žemaitės kuriamą personažą – Marelę – priskiria romansų gadynei, t.y., mergina pasiryžusi savo gyvenimą tvarkyti vadovaudamasi jausmais – tekėti iš meilės, atrodo, iškrenta iš tradicijos užbrėžtų žmogaus savivokos rėmų: „Jausmų perteklius, aistros plykstelėjimas – anapus darnaus pasaulėvaizdžio."[450] Merginą suvilioja svetimasis – iš Amerikos grįžęs juočkis muzikantas Kostantas. Jis taip pat yra labai žodingas, lengvai į kairę ir į dešinę pažadus žarstantis vyras. Marelės jaunatviškas maksimalizmas – siekis elgtis kitaip, nei įprasta, tinka, dera – Žemaitės vaizduojamas kaip rizikingas, pavojingas. Mergina šiame kūrinyje skaudžiai nukenčia – „pamokoma".

[450] *Ibid.*, p. 128.

Petronėlei sėkmingai įveikti išbandymus jausmais padeda tikrai mylintis ir rūpestingas vyras[451]. Jis pirmasis permato tikruosius dvaro urėdo kėslus ir išgelbsti žmoną nuo paklydimo. Didelis moters jausmingumas tarsi prašosi globos, apsaugos ir palaikymo. Išgyvenanti stiprius jausmus moteris, atsivėrus „vaizduotės kuriamiems džiaugsmams"[452] (apsakyme „Sučiuptas velnias"), neturi išsiugdžiusi papildomų apsaugos mechanizmų, todėl lengvai suvedžiojama ir apgaunama. Nors Petronėlei atrodo, kad ji pajėgi pati apsiginti, t.y. nepasiduoti gudresnio vyro gundymams, tačiau tik sutuoktinio padedama ji ištrūksta iš „velnio žabangų". Tik šalia atsakingai į savo ir artimo jausmus žiūrinčių vyrų jausmingos Žemaitės moterys yra saugios. Galbūt jos galėtų būti saugesnės arba sustiprinti savo gebėjimą apsisaugoti šalia (at)jaučiančių motinų, tačiau bent jau minėtuose apsakymuose autorė tokios alternatyvos nepalieka. Likusios našlės, Petro Kurmelio ir Milašiaus motina geba sukurti ir palaikyti tvarką savo namuose, Milašiaus motina, galima spėti, netgi turi išsaugojusi permatymo ar akylumo savybę, ji moka tinkamai nukreipti sūnų.

Kavolis, rašydamas apie moralinės vaizduotės evoliuciją, jos atliekamą veiklą nusako kaip nuolatinę pastangą apibrėžti „naujas žmogaus potencialo ir jo ribų (bei jam gresiančių pavojų) sampratas"[453]. Anot Kavolio, moralinė vaizduotė neskelbia etinių kodeksų nei nurodo, kaip tai galėtų būti įgyvendinta praktikoje, tačiau „rūpinasi konkretinti moralinio jausmo kitimus, surasti gimstantiems ir iš nežinomybės atsišaukiantiems žmogaus atsakomybių, galimybių ir ribų pajutimams pakankamus simbolius"[454]. Žemaitės tekstuose galima matyti, kaip senąją pasaulio tvarką, grįstą ekonominiais interesais, naudos siekimu, pamažu keičia tvarka, kuri gali būti ir yra grindžia-

[451] Vertas dėmesio Saukos pagiriamasis žodis Petronėlės vyrui, pabrėžiantis begalines Antano kantrybės ir gerumo atsargas, atsiskleidžiančias finalinėje „Sučiupto velnio" scenoje, kai vyras, užklupęs žmoną su dvaro ūkvedžiu, susilaiko jos nemušęs, tik švelniai sudraudžia (žr.: *ibid.*, p. 134).

[452] *Ibid.*, p. 125.

[453] Vytautas Kavolis, *Žmogus istorijoje*, p. 137.

[454] *Ibid.*

ma jausmais. Jausmų – meilės, gailesčio, atjautimo – kaip žmonių santykius struktūruojančio, harmonizuojančio ir atsakingą laikyseną motyvuojančio elemento iškėlimas galėtų liudyti naujos etikos, grįstos empatija, gimimą. Atsakomybė už kitą žmogų, rūpinimasis artimu Žemaitės kūryboje yra neatsiejamai susiję su žmogaus gebėjimu jausti. Žmogaus jausmingumas nėra priešingas natūraliai gamtos tvarkai – kaip tik galėtų būti iš jos kildinimas arba ją papildantis. Jaučiantis žmogus sutampa su darnia ir jaučiančia gamta. Turėti jausmus nėra savaime suprantamas, gal netgi prigimtinis dalykas, gebėjimas patirti jausmus ir atpažinti bei suprasti, ką kiti jaučia, įtvirtinamas kaip vertybė. Ir priešingai – nejautrumas, nesugebėjimas atsakyti į kito žmogaus jausmus vertinama kaip yda, trūkumas. Tikro, autentiško ar natūralaus, iš gamtiškos prigimties kylančio jausmo riba yra ne tik jausmų nebuvimas – abejingumas ar miegojimas, bet ir jausmų simuliacija.

Pirmajame kūrinyje „Rudens vakaras", norėdama į siužetą įausti ir aktualias to meto temas – išreikšti palankumą, pritarimą pirmiesiems laikraščiams, akcentuodama jų šviečiamąją, auklėjamąją funkciją, į kaimo žmogaus lūpas Žemaitė įdeda tokius žodžius: „[K]aip išgirdau skaitant, – vieriek manimi, susiedeli, – ašaros man pradėjo byrėti... Visus žmogaus jausmus išpasakoja, parodo jo vertybę, pažįsti save, žinais žmogumi esąs, lygus biedniems ir bagotiems, atskiri gerą nuo blogo dalyko" (30). Žmonių auklėjimas, savivokos ugdymas Žemaitei buvo neatsiejamas nuo jausmų lavinimo, to ją pačią mokė Višinskis, laiške ragindamas, kad „jeigu koksai žmogus ar koksai atsitikimas ar paveikslas gamtos įsmegs Tamstai į širdį, tai nešiok jį, auklėk visus jausmus ir ant galo papilk juos ant rašto, ir bus puiku ir gerai, o nelipdyk jų taip, kaip kalvis kad kala padkavas; paskutinė ‚laimelė' tarp visų gražybių atsiduoda kvapu darbo kalvio. Kritikai sako, kad autorius tiktai tuos jausmus geriausiai aprašo, kuriuos patsai turėjo, ir širdis tokių žmonių, kokia jo paties širdis"[455]. Savo kūryba Žemaitė

[455] Iš Povilo Višinskio laiško Julijai Žymantienei (Jalta, 1898 m. vasario 6–7 d.), Povilas Višinskis, *op. cit.*, p. 315.

ėmėsi kalbėti apie įvairius jausmų niuansus, ieškojo žodžių, formų, būdų, kaip taikliai nusakyti įndividualėjančius, vis labiau nuo bendruomeninio patyrimo tolstančius asmens jausmus, prisidėdama prie „išpuoselėtos jausmų kultūros"[456] kūrimo. Žemaitės apsakymuose randamas konkretaus žmogaus gyvenimo istorijas paaiškinantis pasaulio modelis (kuris daugumos atpažįstamas kaip universalus) atskleidžia šių istorijų autorę ne tik kaip girdėtų istorijų atpasakotoją, perpasakotoją, bet ir kaip gyvenamo pasaulio, savos (ir kitų) patirties interpretatorę. Šis gebėjimas – savaip modeliuoti kuriamo pasaulio vaizdą, plėsti tradicines kaimo žmogaus vaizdavimo ribas – Žemaitės įgytas laviruojant ant bajoriškos ir kaimo kultūros ribos.

Gabrielė Petkevičaitė-Bitė: moters *litvomanės* tapatumo komplikacijos

Gabrielė Petkevičaitė-Bitė – viena pirmųjų ir ryškiausių besikuriančios lietuviškos visuomenės veikėjų, kurios perėjimas iš demokratinės bajoriškos šeimos aplinkos į demokratiškais principais kuriamą lietuvių inteligentų viešosios veiklos sferą laikomas beveik savaimingu, vykusiu tolygiai, be didelių lūžių. Priklausydama visuomenės sluoksniui, kuris garantavo išsilavinimą, aktyvų kultūrinį namų gyvenimą (didžiulė biblioteka, dalyvavimas bajoriškuose susibūrimuose vykstančiuose pokalbiuose, muzikavimas ir t. t.), bet sykiu tėvo kreipiama visuomeninio angažavimosi linkme, Bitė tarsi natūraliai įsitraukė į aktyvią visuomeninę veiklą, pamažu tapdama viena centrinių jos figūrų. Turėdami galvoje aptartąsias Maironio *litvomanų* ir Žemaitės kaimo moterų tapatumo struktūras, matytume, kad Bitės gyvenimo istorija labiausiai priartėja prie Maironio kurtosios naujosios kartos inteligentų, ypač Marinės, tapatybės versijos: bajoriškos kilmės, išsilavinusi, muzikuojanti, pakankamai judri (mokslus išėjusi užsieniuose), turinti stiprų autoritetą – tėvą, tačiau savarankiškai mąstanti ir

[456] Donatas Sauka, *op. cit.*, p. 135.

savo individualumu pasitikinti bei nepriklausomus sprendimus priimanti moteris. Atrodytų, kad itin kryptingai tvarkomą, visuomenės keliamus reikalavimus atitinkantį Bitės gyvenimą komplikuoja tik vienas dalykas – fizinė negalia. Ji yra nuolat jos darbus lydintis šešėlis, dar labiau išryškinantis šios moters gyvenimo šviesiąją pusę.

1932 m. Pleirytė-Puidienė Vaidilutė straipsnį, skirtą tautos darbininkės Gabrielės Petkevičaitės-Bitės septyniasdešimtmečiui paminėti, pradeda Kudirkos eilutėmis „Iš praeities Tavo sūnūs / Te stiprybę semia..."[457], šitaip pabrėždama ypatingą *Varpo* ir jo idėjinio vadovo vaidmenį pristatomos visuomenininkės, rašytojos tapatumo formavimuisi. Nors straipsnio autorei svarbu akcentuoti, kad Bitė yra „vis dėlto viena pačių pirmųjų moterų, stojusių į lietuvių tautinio atgimimo darbą", ji neįžvelgia jokio prieštaravimo ar nemato reikalo paaiškinti tam tikro neatitikimo tarp Kudirkos minimų „sūnų" ir „pirmutinės moters", kuri lyg ir nepatenka į ratą žmonių, Kudirkos kviečiamų prisidėti prie tautinio darbo. Bitė, nors ir nebūdama Lietuvos sūnumi, atsiliepia į kvietimą „griebtis plunksnos" – rašyti apžvalgas, „straipsnelius", „beletristikos kūrinėlius", nes turi „jautrią sielą" arba, kitais žodžiais, yra „jautri ir sąmoninga". Pleirytė-Puidienė, rengdama jubiliejinę publikaciją, pasinaudojo Vaižganto pateikta Bitės gyvenimo istorijos „interpretacija", kur jos atsivertimas lietuvybėn nusakomas panašiais žodžiais: „ ‚Tėvynės varpai' taip paveikė į jautrią Gabrielios širdį, jog ji, niekados neketinusi, nei nesvajojusi pati rašyti, ėmės plunksnos."[458] Ypatingas Bitės jautrumas abiejų autorių suvokiamas kaip imlumas, atvirumas naujoms idėjoms, gyvenamojo pasaulio pokyčiams, reagavimas į kitų skausmą.

Kaip ir visi rašiusieji apie Bitę, Pleirytė-Puidienė pažymi akivaizdžią disproporciją tarp šios moters turėtų fizinių jėgų („silpna ir nesveika") ir jos nuveiktų darbų, paženklintų valios jėga: „Kiek galios,

[457] Ona Pleirytė-Puidienė, „Gabrielė-Petkevičaitė Bitė", *Naujoji Romuva*, 1932, Nr. 2 (54), p. 32.

[458] Juozas Tumas Vaižgantas, „Bitė darbininkė, pareigų vergė (Gabrielios Petkevičiūtės biografija, jos 65 metų amžiaus ir 40 metų plunksnos darbo sukaktuvėms)", *Naujoji Vaidilutė*, 1926, Nr. 2, p. 60.

kiek jėgų padėjo, beūgdydama tautinę sąmonę ir tikrą pareigos supratimą lietuvių visuomenėje."[459] Bitės fizinė negalia tampa išskirtiniu jos, kaip viešo asmens, ženklu. Pradedant pirmuoju Bitės biografu Vaižgantu, kurio straipsnyje, skirtame rašytojos 65 metų jubiliejui, žymiai kultūros ir visuomenės veikėjai reiškiama išskirtinė pagarba pirmiausia susiejama su kūno negalia: „aš žemai savo širdyje nusilenkiau tam luošam, menkasveikačiam darbo milžinui ir teigiamai Lietuvos pajėgai."[460] Regis, rašant apie Bitės asmenį, jos fizinio silpnumo akcentavimas, nuveiktų darbų sugretinimas su „luošos" moters turėtomis jėgomis tampa retorine priemone, galinčia tekstų skaitytojus sukrėsti, galbūt sugėdinti ir įtikinti dirbti. Galvojant apie Bitę, kuri, Aistės Birgerytės teigimu, galėtų būti laikoma „pozityvizmo ideologijos moteriškąja emblema"[461], į akis krinta keletas intriguojančių jos gyvenimo interpretacijos aspektų. Pati Bitė „viešai vengė tapatintis su neįgalių žmonių patirtimi"[462], t.y. neįgalaus asmens patirtis, jo kelias į viešumą, galimybės ir trukdžiai visavertiškai dalyvauti kultūros, visuomenės gyvenime – šios temos neprasibrauna iš privataus Bitės gyvenimo užkulisių į viešus jos tekstus. Pačios rašytojos beveik nuolat nutylimą akivaizdybę Bitės biografijos kūrėjai pasirenka išeities pozicija, raktu į jos gyvenimo istoriją. Štai kokiais įžanginiais žodžiais palydimas pirmasis Bitės raštų tomas: „Ligūsta ir luoša, ji buvo ir reto darbštumo moteris, dėl to paliko tokią gausybę darbų, kurios gali pavydėti ir geros sveikatos žmogus."[463] Panašia intonacija savąjį straipsnį pradeda ir Petronėlė Česnulevičiūtė: „Gabrielė Petkevičaitė – viena iš tų asmenybių, kurioms likimas pagailėjo sveikatos ir asmeninės laimės, bet užtat su kaupu krovė įvairiausių pareigų ir darbų, rūpesčių ir

[459] Ona Pleirytė-Puidienė, „Gabrielė-Petkevičaitė Bitė", p. 32.

[460] Juozas Tumas Vaižgantas, „Bitė darbininkė, pareigų vergė", *Naujoji Vaidilutė*, 1926, Nr. 1, p. 4.

[461] Žr.: Aistė Birgerytė, „Gabrielės Petkevičaitės-Bitės moteriškųjų reikšmių pasaulyje", p. 5.

[462] Idem, „Gabrielė Petkevičaitė-Bitė: neįgalaus kūno asmens savivokos formavimosi įtampa", p. 44.

[463] „Pratarmė", in: Gabrielė Petkevičaitė-Bitė, *Raštai*, t. 1, p. 5.

sielvartų. Nuo pat jaunystės iki gilios senatvės ši luoša, ištisus mėnesius iš lovos nepakylanti moteris įvairiems visuomenės reikalams dosniai dalijo savo laiką ir lėšas, jėgas ir sugebėjimus."[464] Vaižganto pasirinkta žiūros perspektyva į šią vieną ryškiausių XIX a. pabaigos–XX a. pradžios asmenybių („per savo amžių mūsų kultūrai nudirbo daugiau, negu visos kitos turėdamos arklio sveikatą") ne tik nekvestionuojama, o perimama kaip patikima, tik galbūt reikalinga pagilinimo. Tokiu kvalifikuotu ir įtikinamu Bitės, kaip neįgalaus kūno asmens, tapatumo formavimąsi pagrindžiančiu darbu galima laikyti Birgerytės publikuotus straipsnius[465], kuriuose remiamasi Alfredo Adlerio individualiosios psichologijos suformuluotu kompensaciniu asmens vystymosi mechanizmu ir neįgalaus kūno asmens studijomis. Minėtuose tekstuose plėtojama gana glausta, bet mąstymo kryptį puikiai nusakanti Lukšienės mintis, kad, nepaisant negalios, Bitės „išsiugdyta savikontrolė neįsileido jokių luošumo žymių į psichiką"[466]. Birgerytė valingą Bitės apsisprendimą kiek įmanoma gyventi „sveiko" žmogaus gyvenimą, būti stipriųjų pusėje sieja su namų aplinka: „Gabrielė tėvų buvo auklėjama kaip visiškai sveikas (kitaip tariant, įprastas edukacines normas atitinkantis) vaikas – jos fizinė negalia (kaip kūno skirtis) išvengė bet kokių stigmatizuojančių akcentų."[467] Kita vertus, išmoktas savojo neįgalumo temos vengimas, netgi tam tikras egzistuojančios problemos neartikuliavimas suformavo tokią Bitės nuostatą savosios negalios atžvilgiu, kuri apsunkino neįgalaus kūno patirties refleksiją, nesuteikė kalbos, kuri būtų leidusi oriai apie savus išgyvenimus prabilti viešai. Vienas ganėtinai iliustratyvus pavyzdys iš Bitės biografijos, labai išsamiai aprašytas pačios autorės, – pirmojo lietuviško spektaklio *Amerika pirtyje* Palangoje rengimas. Vienas iš sunkiausių darbų, iškilusių statant spektaklį, – artistų paieška. Rašytoja smulkiai

[464] Petronėlė Česnulevičiūtė, „Gabrielė Petkevičaitė-Bitė", in: *ibid.*, p. 11.

[465] Aistė Birgerytė, „Gabrielės Petkevičaitės-Bitės moteriškųjų reikšmių pasaulyje", p. 5–15; Idem, „Gabrielė Petkevičaitė-Bitė: neįgalaus kūno...", p. 42–58.

[466] Meilė Lukšienė, „Keliai keleliai į inteligentes", p. 430.

[467] Aistė Birgerytė, „Gabrielė Petkevičaitė-Bitė: neįgalaus kūno...", p. 51.

dėsto, kaip buvo ieškoma „vaidilų", dėl kokių priežasčių vieni ar kiti asmenys nebuvo pasirinkti, pvz., Višinskio kandidatūra atkrito, nes jis kalbąs „silpnu balsu ir niekuomet nevaidinęs"[468]. Nors žmonių trūkumas buvo labiausiai visus jaudinęs dalykas, galėjęs tapti bene svarbiausia kliūtimi šiam spektakliui įvykti, tačiau niekur nerasime nė užuominos, kad sprendžiant šią problemą būtų buvusi svarstyta Bitės kandidatūra į kurį nors vaidmenį. Bitės paskyrimas spektaklio režisiere liudijo greičiausiai bežodį visų sutarimą, kad žmogus, turintis fizinę negalią, negali pasirodyti scenoje – jis jokiam rimtam vaidmeniui netinkamas. Ir tik gelbėdamasi nuo rusų žandarų persekiojimo, Bitė buvo priversta apsiginti savuoju neįgalumu: „– Ar nematote? Esu luoša. Kaip išrodyčiau scenoje?" (I, 703) Garsiai apkaltindama žandarus dėl mesto įtarimo, sulaužydama tabu, Bitė priverčia juos sutrikti ir šitaip save išteisina. Vadinasi, net pagalvoti, kad neįgalus asmuo galėtų užlipti į sceną, rodosi gėdinga, o šios minties išsakymas garsiai tik dar labiau paryškina tokios, tik galvoje sukuriamos, galimybės „negražumą". Kitas atvejis, kai Bitė akivaizdžiai nutyli negalios sukeltą savojo kūno fizinį silpnumą, pasakojimas apie nelegalios spaudos gabenimą iš Palangos. Uždraustos literatūros prigrūstą krepšį, kuris buvo „nedičkis, bet sunkumo jis nepaprastai sunkus", teko tampyti Avižoniui, nes „[s]ilpnos krūtinės Višinskiui nebuvo ko nė mėginti toks krepšys kelti; o mums su Juškyte irgi nebuvo kaip" (I, 671). Višinskio džiova galėjo būti viešai minima kaip pateisinama fizinės bejėgystės priežastis, o Bitės neįgalumas pridengiamas bendru su Juškyte „moteriškumu" silpnumu. Tarp daugelio jaunų *litvomanų* paplitusi džiova buvo tapusi besikuriančios inteligentų bendruomenės ženklu, todėl apie ją tinkama kalbėti, netgi rašyti: Dviejų Moterų dramoje *Litvomanai*[469] vienas iš personažų – silpnos sveikatos, „iš pažiūros ligotas" Augustinas – miršta nuo džiovos. Priešingai, Bitės liga – iškrypęs stuburas –

[468] Gabrielė Petkevičaitė-Bitė, *Raštai*, t. 1, p. 639. Toliau cituojant nurodomas tik raštų tomas ir puslapis.

[469] Dvi Moteri [Žemaitė, Gabrielė Petkevičaitė-Bitė], *Litvomanai (drama 4-iuose veikimuose)*, Tilžė, 1905.

„kupra“ (pagal kai kurių tyrėjų versijas sukelta sunkių mokymosi sąlygų[470]) netapo pačios Bitės viešos kalbos, pasakojamos istorijos apie save dalimi.

Daugumos rašiusiųjų apie Bitę tekstuose greta kitų rašytojos apibūdinimų kartojasi beveik „mistinės“ jos asmenybę nusakančios formuluotės: Vaižganto – „labai jautri, net gerokai nervinga“[471], Birgerytės – „silpnos nervų sistemos“[472], Juozo Jasaičio – „audringai prasiveržęs dvasinis nerimas“[473]. Sutelkus dėmesį į fizinę rašytojos negalią, kaip nulėmusią šios moters tapatumo susiformavimą, pro akis prasprūsta arba lieka plačiau neišskleisti kiti šios asmenybės bruožai. Ką užkoduoja arba kokį turinį slepia visos minėtos formuluotės, pačios Bitės laiškuose nuolat pasikartojanti frazė „mano nervai“? Lyg ir savaime suprantami žodžiai prašosi pripildomi konkretaus turinio. Bitė, neviešinusi savosios negalios ir tik artimiausiems žmonės užsimindavusi apie savas ligas (dažnai gana abstrakčiai), visai drąsiai ir atvirai nuolat primindavo apie silpnus nervus ne tik laiškuose, bet ir viešai pakartotinai skelbtuose atsiminimuose.

Atkreiptinas dėmesys į pačios Bitės ir apie ją rašiusiųjų vartotų žodžių nevienareikšmiškumą. Viena vertus, žodžių junginiai, susiję su žodžiais *nervas / nervai*, gali nusakyti tam tikrus fizinius kūno negalavimus, nes *nervas*, remiantis *Lietuvių kalbos žodynu*, pirmiausia reiškia skaidulų pluoštą, laidą, kuriuo dirginimai iš kūno periferijos nueina į smegenis, o iš ten į organus ir audinius[474]. Kita vertus, ten pat rastume patvirtinimą, kad kasdienėje vartosenoje *nervai* siejami

[470] „Šioje mokykloje [Mintaujos pensionate – Dorotėjos mergaičių mokykloje – *R.B.*] G. Petkevičaitę ištiko viena didžiausių nelaimių – jai pradėjo krypti nugarkaulis. Kaulų deformaciją, be abejo, skatino asketiškos mokyklos sąlygos [...]“ (Juozas Jasaitis, *op. cit.*, p. 19).

[471] Juozas Tumas Vaižgantas, „Gabrielia Petkevičiūtė: neįgalaus kūno...“, in: Juozas Tumas Vaižgantas, *Raštai*, t. 13, Kaunas: Zavišos ir Steponavičiaus spaustuvė, 1929, p. 123.

[472] Aistė Birgerytė, „Gabrielė Petkevičaitė-Bitė: neįgalaus kūno...“, p. 42; Idem, „Gabrielės Petkevičaitės-Bitės moteriškųjų reikšmių pasaulyje“, p. 8.

[473] Juozas Jasaitis, *op. cit.*, p. 34.

[474] *Lietuvių kalbos žodynas*, t. 8, Vilnius: Mintis, 1970, p. 691.

su žmogaus psichine būsena. Jautrios psichikos žmogaus dirglumas, jaudrumas nusakomi žodžiu *nervingas*. Todėl *nervai* gali pasireikšti ir fiziniais skausmais, pavyzdžiui, neuralgija, ir padidėjusiu nervingumu, irzlumu, pykčiu[475]. Pastebėtina, kad asmens psichinė būsena pradėta sieti su nervų sistema, smegenų veikla tik XIX a. pabaigoje, Lisos Appignanesi teigimu, tik aštuntajame to amžiaus dešimtmetyje[476].

Bitės šeimos istorija liudytų, kad rašytojai buvo gana gerai pažįstami daugelis psichikos negalavimų, nes teko iš arti pažinti jų kamuojamus žmones. 1928 m. žurnalo *Medicina* 12 numerio, skirto daktaro Jono Leono Petkevičiaus 100-osioms gimimo metinėms, įvadiniame, biografijos faktus išdėstančiame, straipsnyje teigiama, kad jis parengtas remiantis daktaro dukters pateiktomis žiniomis[477]. Skelbiant trumpus visų Petkevičiaus vaikų biografinius duomenis, apie antrą po Gabrielės gimusį vaiką rašoma, kad Vladislovas, „gimęs prieš laiką, buvo psychiškai nenormalus"[478]. Vaižgantas, minėdamas pastarąjį Gabrielės brolį, dar tiesmukesnis: „Ladislovas buvo išsigimėlis, darė tragingą gyvenimą pačiam sau ir visai šeimai."[479] Atsakydama į klausimus, kurie buvo skirti tikslesniais faktais papildyti rengiamą biografiją, 1924 m. Bitė laiške Vaižgantui žodžius renka ne ką kruopščiau: „Neturtis brolis Vladislovas, ne tiek neturtis, kaip suglebelis. Gimęs 1862 metais, per anksti, 7 mėnesių. Iš tokių vaikų retai išeina žmonės kaip reikiant. Niekumet negalima buvo atspėti, kas po jo kaušu darėsi" (VI, 200). Per anksti gimusiam „suglebėliui" broliui tėvas (galima spėti, kad būtent dėl jo negalios) draudė vesti. Sunku dabar spręsti, kokia buvo tikroji Vladislovo „liga", akivaizdu tik viena, kad ji buvo

[475] *Dabartinės lietuvių kalbos žodynas*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2000, p. 421.

[476] Žr.: Lisa Appignanesi, *Mad, Bad and Sad: A History of Women and The Mind Doctors from 1800 to The Present*, London: Virago, 2008, p. 99–124.

[477] „D-ras Jonas-Leonas Petkevičius (100 metų nuo gimimo sukaktuvių proga). I. Biografinių žinių pluoštelis apie d-rą Joną-Leoną Petkevičių", *Medicina*, Nr. 12, 1928, p. 772.

[478] *Ibid.*, p. 774.

[479] Juozas Tumas Vaižgantas, „Gabrielė Petkevičaitė (Bitė)", p. 120.

pačios Bitės susieta su priešlaikiniu gimimu, taip pat, kad ji buvo gana rūsčiai nusiteikusi greičiausiai psichiškai neįgalaus brolio atžvilgiu. Jos pasakojime apie brolio mirties aplinkybės labiau justi ironija, nustebimas, kaip galima taip kvailai pasielgti, nei gailestis ar užuojauta: „Atėjo žmogui galvon panešioti kumeliuką... paraližavo... ir..." (VI, 204). Jasaitis mini ir Vladislovo vyriausiąjį sūnų Joną, kuris būdamas „siauro proto ir silpnavalis"[480] apkartino rašytojos senatvę. Viena iš galimų versijų – kad brolio Vladislovo silpnaprotystę (pačios Bitės teigimu, brolio žmona buvusi „panašaus būdo") paveldėjo ir sūnus Jonas. Vaižgantas Bitės biografijoje, paremtoje pačios rašytojos pasakojimu, panašiai apibūdina ir Vladislovo jauniausiąjį sūnų Bronelį: „Pats mažasis septynelgis sirgo nervais ir širdies liga."[481] Dar vienas giminėje buvęs „pakrikusių nervų" žmogus – pusbrolis, tėvo sesers Karolinos sūnus Stanislovas, apie kurį Vaižgantas lakoniškai užsimena taip: „bebaigdamas mokslus, išėjo iš galvos."[482]

Proto „apsvaigimas", arba beprotybė, lydėjusi to meto šviesuolius, Bitės rašytuose atsiminimuose tampa integralia tautinio atgimimo dalimi. Vienas iš rašytojos „atkurtų" tikrų praeities vaizdų – istorija sodiečio Švelnos, kuris dar būdamas moksleivis (maždaug septyniolikos) prisidėjo prie 1863 m. sukilimo, vėliau buvo suimtas ir žiauriai kankinamas, trisdešimt metų praleido katorgoje, grįžęs į gimtuosius kraštus kurį laiką glaudėsi pas Petkevičius (I, 537–560). Bitė su siaubu pasakoja suluošinto žmogaus gyvenimo istoriją, prieidama prie išvados, kad „žmogaus ne tik kūnas, bet ir jojo brangiausia dalis, jojo siela – tai aplinkybių padaras..." (I, 549) Bitės atsiminimai apie 1863 metų sukilimo dalyvį Švelną turi paantraštę (Michelio de Montaigne'o žodžius – „Aš ne mokau, aš pasakoju"), išreiškiančią esminę rašytojos nuostatą, kad pasakojant galima pamokyti ir pasimokyti. Tikėjimą, kad konkretaus gyvenimo istorijos yra geriausia žmonių auklėjimo priemonė, Bitė perėmė iš tėvo – atsimenamos sodiečio Švelnos

[480] Juozas Jasaitis, *op. cit.*, p. 132.

[481] Juozas Tumas Vaižgantas, „Bitė darbininkė, pareigų vergė...", p. 65.

[482] *Ibid.*, p. 120.

istorijos pradžia dar rašytojos vaikystėje. Mergaitė atsidavimo bendriems reikalams mokoma istorijomis, ji kartu su jomis auga. Lyg sapne iškylantis 1863 metų sukilimas ir jo ženklu tapęs Švelna minimas greta kitų vaikystėj girdėtų pasakojimų apie Kęstutį, Jogailą, Vytautą ir t. t. Bet herojiška šio vyro gyvenimo interpretacija priklauso tėvui; jau suaugusi Bitė, rašydama jos tęsinį po trisdešimties metų, atskleidžia kitą, tamsiąją, jos pusę. Iš pasakojimo matyti, kad rašytoja yra įsipareigojusi paliudyti apie trisdešimties metų katorgos negrįžtamai suluošintą vyrą, apie nežmoniškus jo kankinimus kvočiant (plakimai, po nagais kalamos vinys, laužomi sąnariai). Iš tiesų Švelnos, praėjusių laikų didvyrio, kurį Bitė prisipažįsta gerbusi visa širdimi ir laikiusi tiesiog šventu, istorijos dvipusiškumas kelia didžiulę įtampą. Bitė sako vengusi sutikti praeities herojų, tą susitikimą visaip atidėliojusi, nes nujautusi, kad tas žmogus „būtinai turėjo nudardėti". Įtarimams pasitvirtinus, išryškėja skirtingi tėvo ir dukros požiūriai, tapę didžiulės jų nesantaikos priežastimi. Atminčiai skirtas tekstas iškelia aikštėn sunkumus, kurie kyla susidūrus su tamsiosiomis tautos istorijos pusėmis. Bitė apsisprendžia būti ištikima abiem šio asmens gyvenimo dalims – ir didvyriškai praeičiai, ir suluošintai dabarčiai, kuri nepaneigia praeityje padarytų žygdarbių, kad „turėtumėm šiandien laisvą tėvynę". Bitės prisiminimai, apimantys beveik visą Švelnos gyvenimą, pasirodo kaip išbaigtas naratyvas apie istorinę traumą. Būtent tokiai nieko nenutylinčiai atminčiai įsipareigoja rašytoja, nes ji tiki, kad „galingas žodis" gali pamokyti ir keisti atsimenančiuosius.

Su šiuo iš atminties iškylančiu „žmogaus-karžygio gyvenimo sudarkytu subjaurotu šešėliu" sietųsi 1904 m. Bitės parašytas apsakymas su paantrašte „fotografija" „Spauda leista". *Fotografija* pasakoja sodžiuje gyvenančių, bet nedirbančių „žemės darbo", namų šeimininko, ilgą laiką praleidusio lovoje, studento ir mergaitės susidūrimą su *bepročiu*. Saulėtą pavasario dieną papuošia džiugi naujiena – panaikintas spaudos draudimas. Pasakojimas prasideda bundančios gamtos aprašymu, miškas pasirodo kaip būsimo susitikimo reikšminga vieta, pertekusi gyvybės, kurios jėga reiškiasi kaip prigimties gaivalų budinimas. Sykiu tai ir nuošalės, paribio vieta, kur prieglobstį gali

rasti iš visuomenės iškritę (ar išstumti) *bepročiai*. Ryškėja šios vietos ambivalencija: viena vertus, ji turi gaiviškumo, gyvybės konotaciją, kita vertus, aiškiai juntamas ir jos ribiškumas. Nes būtent čia – ties sąmonės šviesos riba – atsiranda galimybė susitikti šio pasaulio šešėlius. Iš miško atėjęs Bitės apsakymo *beprotis*, papasakojęs savo gyvenimo istoriją, vėl pasitraukia „į tolymą girios melsvumą" (tokį panašų į kūrinio pradžioje minimą „mėlinią skliautą").

Ne tik miškas žymi ribinę susitikimo situaciją, asmenys, kuriems bus leista išgirsti ir suprasti *bepročio* gyvenimo istoriją, taip pat yra priartėję prie tam tikros – gyvenimo ir mirties – ribos: jie rodosi lyg grįžtantys iš anapus arba einantys anapus. Į akis krinta ne tik didžiulis jų fizinis silpnumas, ryškiai disonuojantis, regis, su pertekline gamtos gyvybe; akcentuojama ir kita jiems bendra savybė – nors ir nedetalizuojant trumpai užsimenama apie jų dvasines kančias: „Tik baltymo gįslelės raudo, vokos melynavo ir visame nervuotame veide krutėjo ir mainėsi pilki šešėliai, tarianti aiškiai apie dar ne visai užbaigtą ir giliai slepiamą dušios kovą."[483] Vaiskaus gamtos pabudimo ir spėjamo kultūros atsigavimo šventinę nuotaiką drumsčia sunkiai sergančio namų šeimininko, kovojusio, kad tokia diena ateitų, varginga būklė, taip pat užuominos apie silpną studento sveikatą, apie kurią byloja „išbalęs veidas". Tačiau ne tik fizinės negalios temdo pavasario, gamtos atgimimo ir intensyvaus kultūrinio gyvenimo nuojautą. Dar svarbiau, kad pasakotoja girdi ir fiksuoja studento „užlūžusiu balsu" tariamus žodžius: „Pats nežinau kodėl, bet nėkaip dar neįstengiu džiaugties tuo atsitikimu, kurs vienok yra didelei svarbus mūsų kulturiškam kilimui, gal teip ilgai tvėrusi kova per daug jau nervus suėdė –"[484]. Jaunas žmogus prabyla apie nuvargintą, išsekintą psichinę būseną, kuri nebeleidžia džiaugtis iškovota pergale. Bitės gana neilgame kūrinyje žodžio *nervas* vediniai pasikartoja dešimt kartų, vadinasi, pačiu teksto paviršiumi demonstruojama tam tikra – *nervuota* – kūrinio nuotaika. Jaunuolio prisipažinimas apie „suėstus nervus" palydimas

[483] Ab. [Gabrielė Petkevičaitė-Bitė], „Spauda leista", *Varpas*, 1904, Nr. 8, p. 121.
[484] *Ibid.*, p. 122.

abu vyrus apėmusios naujos nerimo bangos: „Per ligonio veidą ėmė slankioti dar tamsesni šešėliai, o studento akįs dar didžiau sutamsėjo. Kilo ir slūgo jose kokios neaiškios, bet sykiu ir nejaukios bangos, gaminamos turbūt sunkiais ir skaudžiais atminimais."[485] Bitės kūrinyje nenuslopinama, atsikartojanti, pulsuojanti atmintis yra personažų vidinės kančios priežastis. Atminties „bangavimas" rodo ne tik besikeičiantį būsenos intensyvumą, bet gali liudyti ir dedamas pastangas ją užgniaužti: su atminties prikeliamais vidiniais skauduliais mėginama kovoti, nuo jų atsiriboti. Vyrų veidais slankiojantys šešėliai išduoda viduje egzistuojančią nedermę, nederančią šviesaus tautinio atgimimo dalyviui, kovotojui, todėl ji negali pasirodyti dienos šviesoje, būti atskleista kitų akims. Pabrėžiama ne kovų palikta fizinė negalia, bet dvasinė kančia, kuri juntama taip stipriai, kad, regis, gali pratrūkti ne tik „pilkų šešėlių" veide pavidalu.

Apsakyme prieš pat pasirodant *bepročiui* sukuriamas pauzės efektas, tarsi nutilus stabtelima, o dėmesys sutelkiamas į personažų vidų: apsakyme kalbama apie tyloje vykstančią vidinę vyrų kovą su „sunkiais ir skaudžiais atminimais". Tuo metu personažai yra pasitraukę į vidinę erdvę ir atsiribojė nuo išorinės realybės, jų būseną galima nusakyti Freudo pasiūlytu „dienos sapnų", arba fantazijos – sapnavimo dienos metu – terminu. Pasakojimo telkimas ties vidine realybe leistų kelti hipotezę, kad *bepročio* pasirodymas kūrinio scenoje gali būti suvokiamas ir kaip vidinių sąmonės turinių eksteriorizacija. Apsakymo „Spauda leista" veikėjų – ligonio ir studento – išgyvenimai iki susitikimo ir susitikimas su *bepročiu* leidžia išvesti sąsajas su numanoma buvusia traumos patirtimi: patyrę sukrečiančius įvykius žmonės vengia minčių, jausmų, vietų, kurios gali priminti buvusią traumą[486]. Norą nustumti į šalį praeitį, pamiršti įskaitome ir aptariamame tekste. Pasakojimo plėtotei charakteringa tai, kad *beprotis* pasirodo labai netikėtai, staiga ir baisiai išgąsdina. Todėl siužeto konstravimas galėtų

[485] *Ibid.*

[486] Danutė Gailienė, *Ką jie mums padarė: Lietuvos gyvenimas traumų psichologijos žvilgsniu*, Vilnius: Tyto alba, 2008, p. 48.

būti gretinamas su kitu traumos bruožu – neišvengiamais trauminės patirties proveržiais, t.y. priverstiniais, didelę įtampą sukeliančiais trauminio įvykio prisiminimais, kuriuos dažnai sužadina išoriniai ar vidiniai stimulai[487]. Istorijos liudininkas į akiratį patenka labai netikėtai, ūmai jį išvydę kūrinio veikėjai išsigąsta, susitikimas juos labai sukrečia. Netikėtas *bepročio* pasirodymas labiausiai sujaudina studentą: „Studento akįs išsiplėtė; lūpos susispaudė, tarytum norėdamos užtroškinti savyje didelę baimę, o kart neišsakomą skausmą, kur ten krūtinės gelmėse senei jį ėdantį ir draskantį iš pamatų, iš šaknių."[488] Kas yra toji studentą apėmusi ir sunkiai tramdoma baimė? Tokia smarki reakcija, vos numalšinamas klaikumas, sakytų, kad išvystas žmogus – *beprotis* – suvokiamas kaip išoriniame pasaulyje atpažinta vidinė kančia. Galbūt kito suardytos dvasios akivaizdybė leidžia išvysti, tarsi apšviečia nuo asmenybės šaknų (pamatų) prasidėjusį skausmo sukeltą savosios dvasios irimą? Žvilgsnis į viduje gniaužiamą tamsą, chaosą trumpam atskiria studentą nuo aplinkinio pasaulio, jam tik akimirką leista patirti tai, ką nuolat išgyvena į „amžiną dvasios naktį" visiškai paniręs žmogus, kurio ligos sukeltą atsiribojimą nuo išorinio pasaulio, adekvataus kontakto negalimumą išduoda neperregimos akys, žėrinčios „kaip plynai nudilintas stiklas". Beprotystė kūrinyje interpretuojama kaip negalėjimas numalšinti sukilusių jausmų, nes ir šeimininkas, ir studentas yra patyrę tą pačią sunkiais jausmais, kančia užpildytą tamsą, tik jie gali, turi „valios stiprumo" nuo jos atsiriboti. Tik tada, kai „tūkstantis minčių, tūkstantis klausimų, prakeiktų, juodų gyvenimo klausimų... vis tiek neduodančių jokio atsakymo", paliekami nuošaly, tampa įmanomas susitikimas su aplinkiniais.

Apsakyme „Spauda leista" aktualizuojami du susitikimo su kitokiu, pažeistos psichikos, žmogumi aspektai. Bitės kūrinyje, nors ir sunkiai tramdydami sukilusią graužatį, nuogąstį, ligonis ir studentas yra pasirengę išgirsti šio žmogaus gyvenimo pasakojimą – pasisodina jį tarp savęs, t.y. visiškai priima į savo ratą. Tačiau yra dar vienas personažas,

[487] *Ibid.*

[488] Ab. [Gabrielė Petkevičaitė-Bitė], „Spauda leista", p. 122.

mergina, kurios ne tik išvaizda (sveikata trykštantis kūnas), bet ir elgesys kontrastuoja su vyrų elgesiu. Netikėtai pasirodžiusio vyro keistumas sužadina didžiulį merginos smalsumą, pralinksmina ją, verčia kvatotis. Nerūpestingos, gal net lengvabūdiškos laikysenos priežastis nurodoma tokia: „Mergina truput krūptelėjo, bet neįpratusi duoti sau atskaitą iš savo minčių ir jausmų, vien nustebo iš tokio staigu iškilusio rūstumo."[489] Gyvenimo patirties, savirefleksijos įgūdžių stoka neleidžia merginai su gailesčiu įsižiūrėti į suluošintą žmogų, jį išgirsti. Tokiu būdu atsiskleidžia du galimi diametraliai priešingi santykiai su traumuotuoju (ar apskritai traumos patirtimi): viename poliuje – rūpestis, atmintis, o kitame – baimė ir užmarštis. Kaip buvo minėta, praeities traumos atsiveria pažeistiems žmonėms, tiems, kurių patirtis leidžia atpažinti savo praeities ženklus kito gyvenimo istorijoje, pajusti bendrumą bent iš dalies susitapatinus su *beprotiu*. Persekiojančios „sunkios abejonės", „dvasios nuvargimai" daro galimą Bitės apsakymo vyrų susitikimą. Tos pačios ar panašios patirties (kovų) nuvarginti ligonio ir studento *nervai* yra ta sąlyga, be kurios šis susitikimas nebūtų įvykęs. Savianalizės įgūdžių stokojanti mergaitė lieka nuošaly – ji ir *beprotis* iš tiesų taip ir nesusitinka. Bitės tekste pasirinkta veikėjų įvardijimo leksika (ligonis, *beprotis*), jų semantinis ryšys taip pat išreiškia vaizduojamų asmenų artimumą, priklausymą tai pačiai „kategorijai". Liudyti apie istorinio laiko „žmonių dvasiai teikiamą skriaudą" parinktas žmogus, atsidūręs bendruomenės „šešėlyje" – sužalotos psichikos asmuo. „Šešėlis" veikia kaip tarpininkas tarp linksmo, laimingo, itin šviesaus ir „amžinos dvasios nakties" pasaulių. Galima galvoti apie įvairiopo „sodrumo" tamsumą: beprotybė tekste įvardijama kaip „amžina dvasios naktis", kitas, šviesesnis, tamsybės pavidalas rodosi kaip ligonio veide krutantys ir *nervingą* būseną išduodantys „pilki šešėliai", kurie sulig kylančia įtampa darosi vis juosvesni. Apsakymo kulminacijoje, kai jau yra išgirsta *bepročio* traumos istorija, tamsa transformuojasi – šešėlis įsilieja į „tolymą girios melsvumą".

[489] *Ibid.*, p. 123.

Keldami hipotezę, kad Bitės kūrinyje tamsos transformacija iš viduje (pirmiausia, ligonio ir studento) egzistuojančios, mėginamos atsikratyti „dvasios nakties", į dangišką tolių melsvumą įvyksta *bepročio* dėka ir būtent per jo paliudytą traumos patyrimą, vėlgi galime remtis psichoanalitine traumos teorija. Šiame tekste beprotybė siejama su negalėjimu atsiminti gyvenimo istorijos, kitais žodžiais – atkurti išbaigto traumos naratyvo. Pažeistos psichikos asmuo vaizduojamas kaip vis nesėkmingai bandantis prisiminti, kas jam nutiko: „Veidas surimtėjo, beveik nustojęs to nuolatinio krutėjimo, to neišsakomo nerviškumo... kaip ir beprotystės dėmės. Gal ten ligotose smegenyse *ėmė minties siūlas lygiau verpties*. Gal kilo atminimai tų kančių, kurios tą siūlą teip baisiai sujaukė ir sudraikė [išskirta mano – *R.B.*]."[490] Čia taip pat išsakoma mintis, kad patirti kentėjimai yra ta priežastis, kodėl praeitis sunkiai dėliojasi į vientisą pasakojimą. Pagal psichoanalitinį traumos aiškinimą, būtų galima teigti, kad jei literatūros kūrinio personažas gebėtų prisiminti „kančią" – jį sutraumavusį įvykį ar įvykius – jo atminties siūlas išsipainiotų.

Šiame kontekste gana intriguojantis galėtų pasirodyti Bitės aprašytas su Švelna susijęs tėvo pykčio proveržis. Gabrielės pastangos įtikinti tėvą pripažinti akivaizdžią tiesą, kad praėjusių dienų karžygys yra tiesiog *beprotis*, sukelia netikėtą, kone beprotišką įsiūčio protrūkį: „Paraudo dar didžiau, net pamėlynavo ir pažiūrėjo į mane tokiomis baisiomis akimis, kokių nei pirma niekuomet tėveliui nebuvau mačiusi, nei paskum. Pasirodė man jose kaži kas panašu, kas ir Švelnos akyse buvo" (I, 556). Bitės atsiminimuose išsakytas nuogąstavimas dėl tėvo, t.y. jo akyse įžiūrėtas panašus į Švelnos pamišimas, visai kitaip galėtų būti suvokiamas analizuoto apsakymo fone. Atrodytų, Bitė mėgina „legalizuoti", t.y. pateisinti sunkios patirties rūpinantis tėvynės, artimųjų gerove sukeltą psichinę negalią, remdamasi tuo, kad kiekvieną panašios patirties žmogų lydi šešėlis – išstumti, nerodomi, sunkiai artikuliuojami, tačiau kartais netikėtai prasiveržiantys jausmai vadinami *dvasios tamsa*. Todėl tėvo, pagarsėjusio gydytojo,

[490] *Ibid.*, p. 124.

griežtas atsisakymas pripažinti akivaizdų faktą; vėliau praregėjimą lydintis šokas („Tik suriko nesavu balsu ir, už galvos nusitvėręs, pasviro", I, 557) rodo, kaip asmeniškai ir gyvybiškai tėvui šis klausimas rūpėjo. Kito beprotybės pripažinimas tiesiogiai siejamas su atsivėrimu savajai disharmonijai, sumaiščiai, visiems į šviesų savivaizdį neįmanomiems integruoti ikisąmoniniams turiniams.

Nesunkiai galime pajusti Bitės tono skirtumus, kai ji pasakoja apie brolį Vladislovą, kurio psichinė liga, anot rašytojos, buvo sukelta priešlaikinio gimimo, ir apie „kovoje" palūžusius dvasios galiūnus. Vienas iš tokių vyrų, kurį, tikėtina, Bitė pirmiausia pažino ne tiesiogiai, o iš savo artimos draugės Jadvygos Juškytės pasakojimų, buvo kunigas Kazimieras Jaunius. Kaip ir Juškytės atsiminimuose apie Jaunių, išspausdintuose 1914 m. žurnale *Vairas*[491], taip ir Bitės 1908 m. pasakojime sunku rasti konkretesnių detalių, kad susidarytų bent kiek aiškesnis šį žymų vyrą kamavusios „ligos" vaizdas[492]. Viena iš galimų versijų, kodėl atsiminimuose nėra konkretesnių detalių – moterų pastanga kai kuriuos žymaus vyro biografijos faktus apeiti. Juškytė, jauna mergina, ryžusis vykti prie Uralo, į Kazanę, parsivežti psichiatrijos ligoninėje laikomo kunigo, tikrai turėjo progų artimiau šį asmenį pažinti. Tačiau visame jos tekste galime rasti tik keletą užuominų apie Jauniaus „negalavimą". Minimas paties Jauniaus prisipažinimas, jog ligoninėje jis prašęs duoti fizinio darbo (kasti sniegą), kad nusiramintų: „Tas darbas skirdavęs jį nuo ligonių, ramindavęs nervus, trumpindavęs dienas, ir paskui galėdavęs miegoti."[493] Kita, gerokai iškalbingesnė, scena byloja ir apie pačios istorijos pasakotojos Juškytės nerimą, kad patirtas susijaudinimas per susitikimą su vyskupu Mečislovu Leonardu Paliu-

[491] Jadvyga Juškytė, „Kun. Kazimiero Jauniaus liga", *Vairas*, 1914, Nr. 3, p. 2–6.

[492] Vincentas Drotvinas ir Vladas Grinaveckis Jauniaus ligą apibūdina tokiais žodžiais: „Vis dėlto Jaunius galvojo, kaip gelbėtis nuo ligoninės nuobodulio, persekiojimo manijos, haliucinacijų ir melancholijos" (Vincentas Drotvinas ir Vladas Grinaveckis, *Kalbininkas Kazimieras Jaunius*, Vilnius: Mintis, 1970, p. 26). Jauniaus negalavimus jie vertina kaip psichinio pervargimo išdavą, išgydomą poilsiu, gera priežiūra.

[493] Jadvyga Juškytė, *op. cit.*, p. 2.

lioniu nepasunkintų ir taip nestabilios kunigo psichinės būklės: „Bet tai jį [Jaunių – *R.B.*] taip inerzino, kad jau nebenorėjo nė valandėlės ilgiau Kaune bebūti. Daviau telegramą tetai, sudėjau kun. Jauniaus daiktus, nes jo paties ranka drebėjo. Akyje pasirodė raudona dėmė. Pabūgau."[494] Minimas kunigo verksmas išvykus Juškytei rodytų tik didelį jo jautrumą, bet dar ne ligą. Tačiau, gindama Jaunių nuo Antano Dambrausko kritikos, Juškytė vis dėlto priversta atviriau prabilti apie ginamojo ligą: „Po nervų ligos, kuria sirgo Kazanėje, sakės negalįs jokios muzikos klausyti. Vargonai bažnyčioje taip jį sugraudindavę, kad tik intempęs visą valios vieką galėdavęs galo sulaukti."[495] Liga, atsiminimų autorės manymu, yra kalta, kad Jaunius dabar esąs toks, koks yra.

Tiek Juškytė, tiek Bitė dėl patirtų sunkumų, išjudinusių Jauniaus ligą, netiesiogiai kaltina Bažnyčios vyresnybę, kunigus. Bitės pastebėjimu, per jos susitikimus su Jauniumi 1897 (1898?) m. vasarą Palangoje ypatingą pastarojo susijaudinimą sukeldavo susidūrimas su kitais kunigais: „tik, kunigams nuėjus, pašokdavo nuo suolelio ir, susinervinęs neramus, atsisveikindavo." (I, 512) Bitė akcentuoja Jauniaus „tiesiog vaikišką širdies grynumą ir atvirumą" (I, 508). Viena vertus, priskirdama vaikams būdingas savybes, tarsi savaime prašo auditorijos žvelgti į šį vyrą palankiai, su gailesčiu, kita vertus, netiesiogiai pripažįsta ir šio asmens pažeidžiamumą. Todėl „genialaus mokslo vyro" nesveiki *nervai* išsyk matomi kitoje šviesoje. Vaikiško būdo, visiškai pasinėręs į mokslą („Jis, tik tveriamosios vaidentumės vedamas, milžiniškos atminties remiamas, pats į save ar savo sielos akimis į aiškiai jam matomą praeitį įsistebėjęs, įsiklausęs [...]", I, 511), vyras rodomas kaip nukentėjęs nuo „jo sielos nenumanančių" žmonių. Atkreiptinas dėmesys, kad Jauniaus įsižiūrėjimas savin aprašomas labai panašiai kaip išblyškusio jauno studento laikysena apsakyme „Spauda leista": „studentas, su rimtu ir gi pabalusiu veidu ir akimis, įpratusiomis daugiau sau į dušią žiurėti, nekaip į plačią pasaulę."[496] Mokslui, visuomenės,

[494] *Ibid.*, p. 3–4.

[495] *Ibid.*, p. 5.

[496] Ab. [Gabrielė Petkevičaitė-Bitė], „Spauda leista", p. 121.

lietuvybės reikalams atsidavusius vyrus išskiria ne tik išbalęs veidas, bet ir didesnis dėmesio sutelkimas į savo vidų nei į išorinį pasaulį. Tiek apsakymo studento, tiek prisimenamo kunigo Jauniaus ypatingas, kitoniškas santykis su pasauliu yra jų gyvenimo dramų priežastis. Genialaus mokslo vyro beprotystė apibūdinama kaip *suardytos svajonės ir troškimai, mirtinai sužeista siela, nepagydoma sielos liga, senos neužgydomos sielos žaizdos*, jo psichikos ligos interpretacijai būdingas tam tikras patosas, pasakojama nekaltai nukentėjusio didaus žmogaus gyvenimo tragedija, kuri apibendrintai regima kaip būdingas, iš paprastųjų tarpo išskiriantis daugumos inteligentų bruožas: „Baisus šių dienų Lietuvos šviesuolių likimo tragizmas stojosi akyse visu savo nuožmumu..." (I, 517) Toks Jauniaus gyvenimo istorijos pateikimas ir paaiškinimas veikiausiai buvo priimtinas didžiajai daliai to meto lietuviškosios inteligentijos. Tiesa, kiek kitokį, gerokai tiesmukesnį Jauniaus psichinės būklės aprašymą pateikia Vaižgantas, išgąsdintas Juškytės atsiminimuose iškilusio ne itin palankaus kunigijos, ypač Bažnyčios vyresnybės, vaizdo. Vaižganto kunigų apgynimas taip pat remiasi Jauniaus liga. Jis, kaip ir galima tikėtis, pateikia konkretesnių faktų iš jam rašyto kunigo Juozo Genio laiško: „čionykščiai kunigai pasakoja, kad jau visi metai [Jaunių – *R.B.*] imanti melancholija ir verkiąs, turįs haliucinacijų, girdįs kažin-kokį balsą, kurs jį persekiojęs ar liepiąs žmogų užmušti, ir t.t. Kai jis visiškai nusimanąs, pats tai pasakojąs."[497] Asmeniškai jį mačiusio kunigo teigimu, Jaunius policijos laikomas ligoninėje kaip pamišėlis, „nors jis ne visiškai toks"[498].

Kaip matyti, Bitė ir šeimos rate (brolis Vladislovas, pusbrolis Stanislovas, brolio vyriausiasis sūnus Jonas), ir už jo ribų (Švelna, kunigas Jaunius) buvo susidūrusi su tuo metu žmones kamavusiomis psichinėmis negaliomis ir matė įvairias jų reiškimosi formas. Jau buvo atkreiptas dėmesys į skirtingą pačios Bitės retoriką, kai ji mini brolio neįgalumą ir kai rašo apie Jauniaus „nepagydomą sielos ligą".

[497] Juozas Tumas, „Kun. Jaunius tik apkartęs širdį...", *Vairas*, 1914, Nr. 3, p. 6.
[498] *Ibid.*

Dabar būtų pats laikas sugrįžti prie pačios Bitės *nervų*. Dauguma tyrinėtojų, rašydami apie rašytojos ne kokią sveikatą, mini ir jos „silpnus nervus", tiesa, visai nesukonkretindami, kas už šios formuluotės slypi. Jos amžininkai, Vaižgantas, jo pėdomis sekanti Pleirytė-Puidienė Vaidilutė pirmiausia užsimena apie ypatingą Bitės jautrumą. Vaižgantas, rašydamas apie Mintaujoje eitus mokslus ir jų įtaką rašytojos-karžygės laikysenai, pasitelkia tokius žodžius: „Jos pasiryžimas, nervai buvo ‚aukštai nustatyti', kaip skripkos stygos: iš jų galima buvo lengvai gauti aukštų tonų."[499] „Aukštai nustatyti nervai" pateikiami kaip asmenybės pranašumas – tik tokiais nervais išgaunami „aukšti tonai". Moters karžygiškumas, atsidavimas visuomeniniam, kultūriniam darbui Vaižganto interpretacijoje susiejamas su „įtemptais nervais", taip kaip pačios Bitės tekstuose inteligentų įsižiūrėjimas savin – su dvasios tamsa. Toks jautrių nervų žmogaus vaizdinys daro visiškai pateisinamą atvirą ir gana dažną kalbėjimą apie silpnus *nervus*. Štai vienas iš ilgesnių Bitės pasakojimų, randamų 1902 m. Višinskiui rašytame laiške, apie silpnų *nervų* sukeltus sunkumus:

> Tamsta pasityčiavai, kad aš negalėjau skambinti ant fortepijono; aš prisipažinti nenorėjau, bet jutaus jau nuo kelių dienų teip, kad valandomis, ir tai beveik kas kelios minutės, nieko nematydavau, viskas man iš akių išnykdavo... Laikiaus teip visgi gana ilgai, bet pagaliaus tie „puikiejie" *mano nervai teip mane nuveikė, kad vos-ne-vos dabar atsigaunu.* Brolis baidė mane, kad aš su tokiais nervais galiu išsidanginti į „geresnę" pasaulę... bet dar šįkart užsilikau, ir rodosi, kad jau lig tokių negerukų negreitai duosiuos prisivaryti. (VI, 44)

Iš citatos matyti, kad dėl *nervų* Bitė gana dažnai laikinai prarasdavo regėjimą, negalėdavo įprastai bendrauti su žmonėmis, sunkiai atlikdavo šiaip malonius darbus, galiausiai sunkiai apsirgdavo (nors negalavimų pobūdis nedetalizuojamas) ir ilgam atguldavo. Vaižgantas, pasakodamas apie didžiulį Bitės atkrytį, kai ji gana ilgam laikui buvo prikaustyta prie lovos ir net pasiųsta konsultuotis į Varšuvą, mini

[499] Juozas Tumas Vaižgantas, „Gabrielia Petkevičiūtė (Bitė)", p. 133.

Varšuvos gydytojų diagnozę ir paskirtą gydymą: „Ten gydytojų konsiliumas priteisė trejus metus lovoje gulėti, nes organizmas nuo pat jaunų dienų persunkiai dirbęs ir nervai esą pavargę."[500] Varšuviškių gydytojų konsultaciją mini ir Bitė 1903 m. laiške iš Varšuvos Višinskiui, kur nenorą ir sunkumą rašyti teisina „nekoki psichika", o vėliau pateikia ir gydytojų išvadas apie nervų išsekimą (VI, 65–66). Gydytojų nurodytą geriausią būdą pasveikti – kuo didesnę ramybę – Bitė palydi ironija: „Bet iš kur mums paimti tą ‚spokój'?.. Gailu, kad negal mikstūroje užrašyti... Didžiausias specialistas ‚Gyvenimas' savo klientams to visai nesuteikia. Dabar irgi daugiau nerašysiu. Miesto oras ir triukšmas kankina... Galva tik ūžia, pulsai plaka" (VI, 66). Aprašyti *nervų* sukelti fiziniai negalavimai – trumpalaikis apakimas, negalėjimas rašyti, groti, apimanti apatija, padažnėjęs pulsas ir t. t. – pritraukia platesnį kontekstą ir Bitės nervų ligą leidžia matyti greta nemažai XIX a. moterų kamavusių, tačiau dėl to nė kiek ne lengviau apibūdinamų panašių sveikatos sutrikimų – neurastenijos ir isterijos.

Glaustai pristatant XIX a. antrosios pusės ir amžiaus galo moteris kankinusius psichinius negalavimus bus remiamasi konkrečių faktų ir dokumentais pagrįstų detalių gausa pasižyminčia 2008 m. išleista Lisos Appignanesi knyga *Pamišusi, bloga ir liūdna*. Jos pasirinktas medžiagos dėstymo būdas – apie ligą pasakoti remiantis konkrečios (dažniausiai vienos) moters gyvenimo istorija – yra parankus mūsų tyrimui, juolab kad Appignanesi žiūros perspektyvą lėmė nuostata, jog liga yra subtilios sąveikos tarp kultūros apibrėžčių ir nuolat kintančios biologinės realybės rezultatas. Jos teigimu, žmonių išgyvenamus ir pasakojamus simptomus bei įvairių sutrikimų kilmę ir aiškinimą suformuoja konkrečiai istorinei bei kultūrinei situacijai priklausančių paciento ir gydytojo abipusė sąveika[501].

Appignanesi pažymi, kad XIX a. antrojoje pusėje prasidėjusios gyvenimo permainos – didėjantis žmonių mobilumas, kaimo žmonių kėlimasis gyventi į miestus, auganti miestų populiacija, purvas ir

[500] Juozas Tumas Vaižgantas, „Gabrielia Petkevičiūtė (Bitė)", p. 133.

[501] Žr.: Lisa Appignanesi, *op. cit.*, p. 5.

triukšmas – buvo laikomos kenksmingomis *nervams*. Pats laikas patiriamas kaip šokas nervų sistemai. Nuo XIX a. žodis *nervingas* imtas sieti su tam tikromis psichinėmis asmens savybėmis. Tuo pat metu nervai ir smegenų veikla tampa mokslo ir medicinos tyrimo objektais ir didelio susirūpinimo reikalinga sritimi. *Nervų* negalavimus išreiškianti diagnozė ir tų negalvimų simptomai atspindėjo tam laikotarpiui būdingus mąstymo bruožus ir buvo susieti su lyties apibrėžtimis. Appignanesi tvirtina, kad bet koks to laiko kiekvienai lyčiai nustatytų būdingų ribų peržengimas tuomet buvo traktuotas kaip „kenksmingas nervams".

Viena dažniausiai XIX a antrojoje pusėje diagnozuotų nusilpusių *nervų* ligų – neurastenija. Manyta, kad šią ligą sukelia modernėjantis gyvenimo būdas, veržlų ir sėkmingą vyrą paverčiantis nerviškai išsekusiu. Moterys, kurioms daug dažniau buvo diagnozuotas šis negalavimas, įsiveržiamos į vyrams priklausančią intelektualinės veiklos sritį, išgyvendamos sekinančius meilės jausmus, „išeikvodavo" savo *nervus*. Tuo metu formavosi naujas moters tipažas – *nervinga* moteris. Iškilęs prieštaravimas tarp intensyviai palaikomo nuolaidžios, romios ir tyros moters idealo ir dinamiškos, greitai kintančios kultūros suformuoto aktyvios moters įvaizdžio, skatinusio imtis veiklos, išeiti iš namų, moteris apsargdindavo, jos tapdavo pasyvios ir ilgam „atsiguldavo ant sofos". Pabėgimą į ligą knygos autorė laiko anuometinių moterų išrastu būdu maištauti: „Emancipacija, feminizmas ir neurastenija, o kartais ir jos dvynė sesuo isterija suvešėjo toje pačioje nervingoje dirvoje."[502]

Dauguma to meto gydytojų buvo įsitikinę, kad moterų nervų sistema yra stipriau veikiama įspūdžių, labiau linkusi į įvairias ligas, kylančias iš per didelio susijaudinimo. Tikėta, kad moterys, evoliucijos sukurtos namams, motinystei, yra ištobulinusios puikius mimetinius įgūdžius, labiau nerviškai pažeidžiamos ir menkesnių intelektinių gebėjimų. Įrodinėta, kad fiziologiškai moterys stokoja protinei veiklai reikiamos energijos, mat ši reguliariai kas mėnesį prarandama kartu

[502] *Ibid.*, p. 102.

su krauju. Todėl leisti moterims užsiimti intelektine ar su vaizduote susijusia veikla reiškė leisti joms „nutekinti" energiją netinkama kryptimi, o išsekus patirti nervinį krachą arba ištisą sąrašą simptomų, kuriuos suglaudžia visa apimančios diagnozės – neurastenija ar isterija. Eikvodamos energiją mokslams moterys patenka į „užburtą ratą": joms gali sutrikti menstruacijų ciklas arba ir visai išnykti, o tai gali sukelti galvos skausmus, nuovargį, nemigą. Kartais lavinimosi padariniai dar sunkesni – psichikos išsekimas, epilepsija ir t.t. Viktorijos laikų moterys, sergimos nuo bet kokios veiklos, atribotos nuo protinio darbo ir judėjimo laisvės, dėl ypatingų mimetinių gebėjimų, mokslininkės manymu, išlavino tas nervų ligas, kurios gydytojų buvo kildinamos iš specifinių moteriškų funkcijų, o ne siejamos apskritai su moterų gyvenimo sąlygomis.

Bandant suvokti Bitės negalavimų pobūdį ir priežastis puikus kontekstas gali būti Alice James, garsaus amerikiečių psichologo ir filosofo Williamo Jameso (jo knyga *Psichologijos principai* (*The Priciples of Psychology*, 1890) remiamasi iki šiol) sesers, ligos istorija. Alice, gimusi 1848 m. filosofo Henry Jameso šeimoje, kaip ir kiti šeimos nariai, išsiskyrė ypatingais gabumais. Tėvas, puoselėdamas vaikų „natūralią prigimtį", rūpinosi jų auklėjimu, tačiau niekada nemanė, kad Alice reikėtų lavinti tiek pat kiek ir jos brolius (dažnose kelionėse po Europą ją paprastai palikdavo viešbučio kambaryje, o berniukai tuo metu rengti gyvenimui ir kultūriškai lavinti). Tėvas lepino Alice, vienintelę dukrą šeimoje, tikėdamas, kad mergaitės gimsta tyros ir gebančios pasiaukoti.

Liga, Appignanesi manymu, pasiūlė Alice gyvenimui išeitį, išlaisvindama merginą nuo per didelių keliamų reikalavimų sau, nuolatinės saviplakos (užfiksuotos dienoraštyje), „atleisdama" nuo beviltiškos konkurencijos su broliais. Kita vertus, neaiškios kilmės negalavimas, pasireiškęs dar paauglystėje, buvo savotiška maišto forma prieš jos gyvenimui primestus apribojimus. Sirgdama Alice gaudavo leidimą pratrūkti, išlieti susikaupusias nuoskaudas, pyktį. Keturiolikmetės užrašuose jau kalbama apie energijos stoką, nuolat

lydintį nepasitenkinimą savimi, kylantį iš manymo, kad ji nenaudinga, įkalinta kūne, suvystyta rūbų ir t. t. Nuo penkiolikos paūmėję negalavimai nebepaleido visą gyvenimą: Alice nuolat jautė jėgų stygių, išsekimą, kankinosi dėl neaiškios kilmės skausmų, alpo. Jai buvo diagnozuota daugybė ligų: neuralgija, nugaros neurozė, reumatinė podagra, galvos skausmai, skrandžio veiklos sutrikimai, nuovargis ir, aišku, *nervų* liga. Alice ne sykį gydyta psichiatrijos ligoninėse.

Apie Bitę kamavusią *nervų* ligą sunku konkrečiau kalbėti, nes stinga išsamesnių duomenų, kas slypi už žodžių *silpni nervai*. Tačiau yra išlikęs vienas Bitės jaunystės laikų dienoraščio rankraštis[503], tiesa, nepublikuotas, rašytas praėjus maždaug penkeriems metams po mokslų Mintaujoje. Šiame dienoraščio fragmente atviriau reiškiamas nepasitenkinimas gyvenimu tėvo namuose, šio gyvenimo būdo primestu vaidmeniu, veiklos kryptimis ir pan.

Dienoraštis pradedamas atsitokėjus, kad pasinėrus į apmąstymus nepastebimai pralėkė keturios valandos. Atotrūkis nuo tikrovės, praradus laiko nuovoką, byloja apie dienoraščio pasakotojos išgyventą dvasinį sukrėtimą. Merginą iš gyvenimo rutinos išmušė gautas laiškas. Iš pradžių neaišku nei nuo ko, nei apie ką. Tik pabaigoje sužinome, kad jis nuo rusės studentės, kuri priekaištauja Gabrielei dėl „dvasios dovanų žudymo" ir kviečia atvykti pas ją į Maskvą. Kito asmens žvilgsnis į jos gyvenimo situaciją suteikia progą ir pačiai dienoraščio autorei pažvelgti į savąją realybę iš šalies, kitu / kito žvilgsniu. Rašančiajai prieš akis veriasi didžiulis neatitikimas tarp praeityje, mokslo metais, buvusios ir dabartinės „aš".

Dienoraščio „dabar" – vakaras, namuose garsiai groja muzika, girdisi „naujųjų pažįstamų" kalbos, vyksta pobūvis. Pasakotoja prisipažįsta, kad yra laukiama kaip svarbi šio žmonių susibūrimo dalyvė („visi manęs laukia"). Iš pirmo žvilgsnio dabartinis gyvenimo vaizdas atrodo visa ko kupinas: namai visuomet pilni svečių, atvira galimybė

[503] Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto rankraštynas, F30(CB) – 30. Keletą citatų iš šio dienoraščio galima rasti Jasaičio monografijoje (Juozas Jasaitis, *op. cit.*, p. 34–35).

būti tarp žmonių, bendrauti, namuose daugybę knygų – galima skaityti, savarankiškai lavintis, skambinti fortepijonu, puoštis, rinktis mėgstamą maistą, nejusti pinigų stygiaus. Dar svarbiau – santykiai su tėvu ir artimaisiais rodosi puikūs, mergina tvirtina, esą ji visų lepinama. Tačiau tos nežinia kur praleistos keturios valandos dabartį nutolina, o praeities vaizdą priartina. Pasakotoja labai aiškiai prisimena, kokia ji buvo anuomet mokykloje: visi vadino „geriausios galvos", „sumaningiausia tarp šimto, dagi tarp kelių šimtų draugių", verta draugių ir mokytojų pasigėrėjimo. Dabartinį ir buvusį savivaizdį skiria neperžengiama praraja, pasireiškianti klausimais: „Ar aš suprantu ką daryti? Ar aš pati save suprantu? Ar žinau ką padaryti su ta našta, kuri gyvenimas vadinasi?.." Nutolusią praeitį ir ten buvusį „aš" dienoraščio pasakotoja jaučia kaip artimesnį ir tikresnį. Todėl dabar esantis „linksmybės, energijos, sąmojo įkūnijimas", „aš" reprezentacija, artimiesiems rodomas veidas nelaikoma tikruoju „aš". Draugės atsiųstas laiškas atidengia slepiamo, tačiau labiau su merginos lūkesčiais ir ateities vizijomis sutampančio tapatumo užuomazgas. Priešingai nei miglotas, neaiškus dabartinis, praeities „aš" akivaizdžiai matomas, viena iš jo eksteriorizacijų – karčios, tiesiai iš širdies krentančios ašaros. „Aš" sąsaja su širdimi tik įrodo šio savivaizdžio autentiškumą.

Kyla klausimas, kodėl iš pirmo žvilgsnio tokioje jaunai merginai palankioje aplinkoje („visų taip lepinamajai") nėra galimybių pasirodyti jos tikrajam „aš", kuris, negalėdamas iškilti į viešumą ir sulaukti palaikymo bei pripažinimo, pasmerktas vienatvei: „kaip tik peržengiau mokyklos slenkstį – tapau tarsi irėjas be irklų, vienas pats beklaidžiojąs kaži-kokioje, man visai nežinomoje ir baisioje juroje... Ir tai irėjas visų pamestas, visų užmirštas, kas prasčiausia, visiems svetimas, nežinomas, keistas..." Kai giliai viduje slepiamas „aš" vaizdinys neturi jokių galimybių užmegzti ryšio su aplinkiniais, būti kitų vertinamas, apkalbamas, t.y. tapti bendros su kitais realybės dalimi, tuomet formuojasi totalaus vienišumo, kitoniškumo, susvetimėjimo jausmas. Iš Bitės pasakojimo atrodytų, kad didžiausia taip susiklosčiusios situacijos priežastis – dviprasmiškas ryšys su tėvu. Būtent jis

minimas pirmiausia, kai konstatuojama, kad aplinkinių supratimo neverta tikėtis: „Su tėvu joks susipratimas negalimas. Tėvas išvydęs mane kartais liustačią, išmėtinėja man nedėkingumą...“ Dukters liūdesį tėvas supranta kaip nepasitenkinimą jo rūpesčiu, sukurta gerove, kai, jo nuomone, mylimai dukrai nieko netrūksta: leista gimnazijos mokslus pabaigti, namuose samdoma tiek tarnų, kad nebūtų per sunku, yra knygų, lankosi svečiai, galima skambinti fortepijonu, valgoma sočiai, perkami brangūs rūbai ir t. t. Dienoraščio autorės liūdesio, ašarų priežastis – tėvo ir artimiausios aplinkos supratimo galimybes viršijantys gyvenimo lūkesčiai ir tikslai: noras tęsti mokslus universitete arba bent gauti tokį išsilavinimą, kad būtų galima „justies savorankis žmogus“. Didesnio savarankiškumo siekimas sukelia tėvo pyktį, pasireiškiantį kaltinimais, gąsdinimais: „Ir prašau manęs nenervuoti... Nebent norėtum be laiko mane į kapą nuvaryti, bekrimzdama. Juk mano širdis nekokia...“ Silpni tėvo nervai ir širdis (puiki šantažo priemonė) užkerta kelią bet kokiam šio klausimo svarstymui.

Kai nebelieka legalių būdų kovoti dėl teisės pasirinkti, kaip tvarkyti savąjį gyvenimą, kai užgniaužiama galimybė bent kalbėtis, išsakyti savus norus („po kelių tokių išmetinėjimų šimtais raktų užsklendžiau prieš jį savo sielą“), prasideda ligos. Pirmiausia pasakojama apie „netyčinius“ pykčio priepuolius – „beskambindama staiga užsikertu ir paėmusi bent-kokį baisiai neteisingą akordą, toliau skambinti nesugebu“. Netyčia prasprūstančios klaidos slepia tokį didžiulį nepasitenkinimą dabartiniu vaidmeniu – čiauškėjimu *salione*, klausymu niekingiausių kalbų, rankų darbeliais, – jog trokštama „kumščiais daužyti visą fortepijoną“. Slopinamas pyktis neturi jokių šansų iškilti į paviršių, nes vos menkučiai riktai sukelia žmonių apkalbas, esą panelė „užsispyrėlė“, „nervingas žmogus“.

Prisimindami Alice James gyvenimo istoriją, labiau suprasime, kas yra tie nesąmoningai prasiveržiantys Bitės *disonansai* ir kokios jų priežastys: „Ir anie disonansai paprastai man nejaučiant išsiveržia patįs savimi, užgaunu juos, neduodama sau apyskaitos, kas su manimi tuomet darosi.“ Gniaužiamas nepasitenkinimas priskirtu vaidmeniu, slopinami tikrieji norai, užspaustas pyktis dėl kitų, o labiausiai tėvo,

nesupratingumo, negalėjimas sava patirtimi pasidalinti su aplinkiniais išsiveržia trumpais sąmonės praradimo epizodais.

Birgerytė atkreipė dėmesį, kad nors Bitė auklėta kaip visiškai sveikas vaikas, jai teko patirti „akcentuotą kitos kūno skirties – moteriškosios lyties stigmą"[504]. Pati Bitė, dienoraštyje remdamasi kitų žmonių ištaromis, tėvo sprendimą neleisti toliau tęsti mokslų aiškina vienaprasmiškai – tik todėl, kad ji yra mergaitė. Dienoraštyje pirmiausia prisimena motinos pasakyti žodžiai: „Mano a. a. motina turbūt nuo mano kudykybės dienų šitą buvo pasergėjusi. Girdžiu net dabar, rodosi, kaip šiandien ištartus jos žodžius liūdnu balsu: //– Kaip gaila vaikel, kad tu nesi gimusi vyru..." Taip aiškiai prisimenami, tarsi dabar girdimi motinos žodžiai susieja moteris, nes jos abi suvokia (mama anksčiau, dukra vėliau) jų lyčiai taikomus apribojimus. Niekur daugiau Bitės motina nepasirodo tokia artima savajai dukrai kaip šiame epizode.

Analogiška mintis girdisi ir atgaivintuose gimnazijos matematikos mokytojo žodžiuose: „O! kad bent vieną tokį mokinį turėčiau savo mokykloje – jis buvo realinės mokyklos direktorium – o dabar – kokia jums nauda iš jųsų gabumo? Juk esate mergaitė..." Prikeldama iš praeities *senelio* mokytojo (jis pasirodo kaip ateitį išpranašaujantis išminčius) garsiai išreikštą apgailestavimą, jaunos mergaitės pagailėjimą, Bitė sykiu atmena ir savąjį naivumą, kai trūko patirties suvokti savosios, mergaitės, skirtingos nuo berniukų, padėties ypatingumą, kitoniškumą: „Kam gailėti mergaitei gabumo? Juk ir man gerai, turint tokią galvą."

Gimti mergaite ir būti gabiai, turėti gerą galvą atrodo kaip du vienas kitam prieštaraujantys dalykai. Kūno skirtis – didžiausias kliuvinys, todėl išeitis – vaduotis iš kūno apribojimų: „Užgirstu už tai dažnai, jog esu labai graži mergina o pati kai pažiuriu į savo pirštus ir rankas prieš saulę – stačiai permatomi. Tarytum juose nei kraujo lašo nebeliko." Saulės šviesoje tirpstantis kūnas, kūno nykimo jausmas („Pati jaučiu, jog sveikata kasdien menkesnė...") yra atspindys viduje

[504] Aistė Birgerytė, „Gabrielė Petkevičaitė-Bitė: neįgalaus kūno...", p. 51.

vykstančių procesų: noras mirti, išnykti kyla tuomet, kai prarandama viltis gyventi taip, kaip norėtųsi, „kaip savorankiam žmogui".

Iškalbinga ir turinti racijos Vaižganto pateikta Bitės ligos kilmės versija (tarp daugybės kitų[505]) reikšmingai papildo jai, kaip mergaitei, šeimos pasiūlytą ir lauktą įgyvendinti moteriškumo variantą:

> Tėvai čia buvo padarę vieną klaidą; būtent, patys būdami augaloti ir stambios kūno sudėties, teturėdami tą vieną dukrelę, kiti visi vaikai buvo berniukai, norėjo ją išauklėti lepnią, smulkią ir moteriškai liauną, silpnai ją maitino, tyčia pieną perdaug atskiesdami vandeniu, ir tokiomis pat kitomis priemonėmis. Viskas pasibaigė kaulų minkštėjimu: dvylikos metų, sveika, graži, energinga, gyviausio temperamento, kaip tikras berniukas, Elcia ėmė sirgti, jos nugarkaulis ėmė krypti ir visą stuomenį deformuoti.[506]

Vaižganto siūloma mintis yra tokia – nerealūs lūkesčiai, pirmiausia susiję su mergaitės kūnu, bet, be abejonės, lemiantys ir charakterio ypatumus (liaunas, smulkus, trapus kūnas byloja apie silpną, pažeidžiamą, greičiausiai kitų paramos bei pagalbos reikalingą asmenybę), traumuoja moterį, „suminkština" jos nugarkaulį – stiprumo, tvirtos laikysenos ženklą. Vaižgantas kelis kartus apie dar vaiko amžiaus Gabrielę sako, kad ji buvusi „kaip tikras berniukas", „berniokiškai siausta", ir leidžia suprasti, kad dar būdama maža neatitiko į ją, kaip mergaitę, sudėtų lūkesčių. Bitė buvusi veikli, iniciatyvi, padūkusi, savarankiška ir svarbiausia – geros galvos. Dar viena į Bitės gyvenimą dėtų vilčių, ypač puoselėta tėvo, vėliau, regis, perimta ir jaunėlio brolio Leono, – tikėjimas, kad Bitei užteks namų šeimininkės, laisvalaikiu dalyvaujančios vietinių bajorų sueigose, išsilavinusios, įdomios pokalbių dalyvės, pamaloninančios svečius pačios atliekama muzika, žinoma, padedančios tėvui, vėliau broliui atlikti kasdienes gydytojo pareigas, vaidmens.

[505] Įdomiai daugybės galimų neįgalumo priežasčių „kūrimą" yra interpretavusi Birgerytė. Žr.: *ibid.*, p. 48–50.

[506] Juozas Tumas Vaižgantas, „Gabrielia Petkevičiūtė (Bitė)", p. 122.

Vaižganto nukaltas Bitės asmenybės apibūdinimas – „darbininkė-pareigų vergė" – nusako ne tik jo, bet ir vėlesnių šios moters gyvenimą tyrinėjusiųjų žvilgsnio kryptį. Tačiau Bitės gyvenimo būdas, veiklos kryptys, visuotinai laikytos (ir dabar tebelaikomos) jos pačios pasirinktomis, bent jau iš pradžių pačiai Bitei neatrodė pakankamos: „Ir sodžiuje budamu juk mokau laisvomis valandomis varguolių vaikus skaityti, rašyti... mokau savo tarnaitės irgi. Bet patenkinimo iš tokio darbo nejaučiu jokio..." Sekant dienoraščio minties giją, matyti, kad šią veiklą (varguolių švietimą) ji rinkosi kaip paguodą, nematydama jokių galimybių įgyvendinti daug didesnes ambicijas: „...Kartais manau, jog ir su tiek mokslu, kiek turiu, galiu buti žmonėms naudinga..." Grįždama į jaunystę, prisimindama gaivinant lietuvybę dirbtus darbus, tikrai sudėtingą, nemaža įtampos ir įvairiausių jausmų kėlusią situaciją, Bitė atkuria šviesųjį jaunų dienų pavidalą: „Bet kiek džiaugsmo ir malonumo suteikdavo jis [slaptas jaunuomenės mokymas – *R.B.*] tiek mokytojams, tiek ir mokiniams." (I, 630) Pačios rašytojos vėlesniais metais itin akcentuotas naudingumo kitiems imperatyvas jaunystės dienoraščio fragmentuose atrodo nepakankamas užpildyti visą merginos, turinčios didelių su mokslu susijusių lūkesčių, gyvenimą. Šiuo atveju veikiausiai iš tėvo perimta pozityvistinė gyvenimo programa maskuoja, galbūt švelnina skausmą, suvokus moters veiklos apribojimų neišvengiamumą. Iš tiesų, negalėdama užsiimti tuo, prie ko labiausiai linksta, kam jaučia turinti įgimtų gabumų, Bitė tarsi praranda mokslo metais atrastą savosios vertės jausmą: „Visos buvome tuomet narsios, užsidegusios, didelio savo vertės supratimo pilnos..." Anų laikų savivertę stelbia namų šeimininkės kasdienybės nykuma: „Nekenčiu tų visų gyvenimo niekniekių."

Draugės siūlymas atvykti pas ją į Maskvą, net jeigu tėvas tam ir nepritartų, nuskamba gana dviprasmiškai – lyg raginimas palikti nemylimą, žmonos gyvenimą griaunantį vyrą: „Jei tavo tėvas to nesupranta – mesk jį! Jis su savo gyvenimu padarė, ką galėjo." Tėvo reikalavimas pakeisti mirusią motiną – tapti namų šeimininke – ne tik užkirto kelią Bitei tęsti mokslus, bet ir greičiausiai apribojo, o gal ir visai sužlug-

dė jos galimybes gyventi savą ir savarankišką moters gyvenimą. Kaip pažymėjo Birgerytė, idealizuotas tėvo portretas iš dalies yra ir pačios Bitės kūrybos produktas, kartais atsiminimuose prasprūsta jo elgesio bruožai, sunkiai įsikomponuojantys į tobulą paveikslą. Vienas iš tokių pasakojimų, kuriame tėvas pasirodo kiek netikėtu, bet itin iškalbiu rakursu, yra jau minėta istorija apie Švelną. Priešindamasis dukters įtikinėjimams, kad taip gražiai sutiktas praėjusių dienų didvyris šiuo metu yra *beprotis*, tėvas užsipuola pačią dukterį:

> Aš galiu tau pasakyti, kad tu nė mažojo jo piršto neverta... Nesuprantu dabartinės jaunuomenės! Mokyk, nemokyk! Vis liks akli vabalai, įsiknisę į žemę! Nei jie kitų nujaučia, nei jie nuopelnų, aukų supranta... Būdami patys žemės šliužai... nekliudykite bent kitiems sparnų turėti... nusilenkite aukštesniems už save! Bet ne!.. Patys būdami niekai, peikia dar ir tokį Švelną... į purvą traukti... Ne Švelna beprotis, bet jūs visi, kurie jo dvasios nesuprantate, o pirmučiausia tu... tu... (I, 553)

Galima tik numanyti, kokie skaudūs turėjo būti Bitei tėvo užgauliojimas ir niekinimas, laikymas mažai ko verta, tikrai negalinčia lygintis su didžiavyriu, dėl savo veiklos nukentėjusiu Švelna. Tai, kad tėvas tinkamai nevertino Bitės visuomeninės veiklos, įrodo ši atsiminimuose apie Petkevičių minima detalė: „Dukterį Gabrielę del jos veikimo kartais net smarkiai pabardavo, sakydamas: ‚Kam tau bobai kištis! Bus ir be tavęs kas rūpinsis'..."[507] Tikėtina, kad tėvo pykčio priepuoliai buvę gana audringi ir dažni ir tikrai išgąsdindavę dukrą („Kaip trenks tėvas abiems rankom į stalą, net man kibirkštys iš akių iššoko"; „turėdavau tėvo pykčio audrą ramiai ir tyliai išlaikyti, kol tėvelis atsipeikėdavo" ir t. t.). Todėl sunkoka patikėti vėlesniu Bitės teiginiu apie itin švelnią ir „lepinančią" namų atmosferą: „Per daug jausmus ir vaizduotę lepinančioje šeimynos atmosferoje teko augti ir palyginti ilgai gyventi." (I, 689) Panašiai kaip Alice, Bitė perėmė iš tėvo aukštus, dažnai sunkiai pasiekiamus reikalavimus savajam gyvenimui. Ir kaip Alice, uždaryta ankštuose moters gyvenimo rėmuose, ji nuolat kentė

[507] „D-ras Jonas-Leonas Petkevičius...", p. 775.

įvairiausius negalavimus, ne visada aiškios kilmės skausmus, ilgam atguldavo iškankinta „silpnų nervų“.

Atviriausiai ir gana detaliai Bitė savo didžiulį jaudinimąsi, silpnų nervų priepuolius aprašo atkurdama pirmojo lietuviško spektaklio *Amerika pirtyje* pastatymo Palangoje aplinkybes. Štai kiek čia galime aptikti įvairiai minimų *nervų*: „tik nervai, kaip paprastai, jei kas nesiseka, ėmė irti“; „Savo susinervinimu, tur būt, užkrėsdavau ir kitus“; „įsikarščiavusios mintys“; „nervai tačiau bliuro“; „mūsų ištampytus nervus prislėgęs“; „Jaučiamės lyg įelektrinti“; „įkaitino mums nervus it geležį iki raudonumo“; „dar sykį gerai mums nervus supurtęs“. Verta dėmesio scena, kai, trūkstant scenos artistų ir ėmus blėsti vilčiai spektaklį surengti, Bitė taip susijaudina, kad beveik praradusi sveiką nuovoką išbėga į gatvę *vaidilų* ieškoti tarp praeivių:

> Kaip nervingi žmonės dažnai ne galvojimo ir ne jausmo, bet kaži kokios neaiškios galios stumiami veikia, taip tuomet ir aš dariau. // Sunervinta, niekam žodžio netardama, išbėgau į gatvę, pati nesuprasdama, kodėl ir kam aš tai dariau ir kur ketinau eiti. Veikiausiai turėjau noro viena su savo nejaukiai sukilusiais jausmais pabūti, atsipeikėti. (I, 641–642)

Kalbėdama apie save kaip apie itin nervingą žmogų, Bitė pripažįsta, kad jos elgesį dažnai paskatina jai pačiai neaiškūs, vėliau atsitokėjus sunkiai paaiškinami, nesąmoningi impulsai. Bitės paatviravimas apie ne visada pačios aiškiai suvokiamus iš gelmės kylančius impulsus priartina apsakymą „Spauda leista“ – šiame kūrinyje taip pat prabyma apie susidūrimo su „bepročiu“ iškeltą aikštėn herojų vidinę tamsą, trumpai šmėkštelėjusius sąmonės užribyje glūdinčius siaubus. Bitės patirtas laikinas sąmonės užtemimas ir jo metu atlikti pačios nekontroliuojami veiksmai lygintini su isterišku[508] moterų elgesiu XIX a.

[508] Provokatyvus oficialiosios medicinos pateikiamas isterijos ir jai būdingų simptomų interpretavimas: „Reiškiasi įvairiais psichikos, jutimo, judėjimo, vidaus organų veiklos sutrikimais. Prasideda po staigios ar ilgą laiką psichiką traumuojančios situacijos. Dažniau pasitaiko nebrandžiam, mėgstančiam būti dėmesio centre, *siekiančiam daugiau negu leidžia jo galimybės* žmogui [išskirta mano – *R.B.*]. Sergančiam isterija gali būti

pabaigoje. Isterikės, išgarsinusios Jeaną Martiną Charcot ir pačios per jį išgarsėjusios, buvo laikomos itin labiliomis, emociškai jautriomis, lengvai pasiduodančiomis bet kokiai įtaigai, ypač hipnozei, moterimis. Apimtos transo būsenos, t.y. „miegodamos", jos galėdavo atlikti neįtikimiausius veiksmus[509]. Atkreiptinas dėmesys, kad Bitė, pasakodama apie ypatingą Višinskio įtaigumą, kalba apie žmones hipnotizuojančias galias:

> visai pasitikėjome Višinskiu. Visi tikėjomės, kad jis sugebės padaryti stebuklą, nors ir ne visai taip, kaip senovės pranašai darydavo, savo lazda priversdami ištrykšti vandenį iš uolos, – bet visi buvome tikri, kad jis sugebės sušildyti šventa savo tautai pasiaukojamąja ugnimi nors ir ledais sukaustytą širdį. Juk Višinskis prireikus mokėjo hipnotizuote hipnotizuoti žmones idėjos darbui. (I, 638–639)

Atsivertimas idėjos darbui šiame fragmente rodosi kaip ne visai sąmoninga transo būsenos, kito ypatingų galių paveikto žmogaus veikla. Ir galiausiai per didžiausius vargus pavykus pastatyti spektaklį, tuo metu patiriamas jausmas lyginamas su sapnavimu atviromis akimis (galimu laikyti beveik haliucinacijomis): „Ir laimingas jutosi tada kiekvienas, nors trumpą akimirksnį tokį aukso sapną sapnavęs... tokį reginį turėjęs ir dar atviromis akimis..." (I, 659)

Nenuostabu, kad, išgyvenusiai tokius *nervų* sukrėtimus, vėliau besibaiminusiai dėl galimų caro žandarmerijos persekiojimų, Bitei visai pašlijo sveikata. Baimė, jog gali pakliūti į kalėjimą, kuriame „hipnotizuotus arba išvargintus kalinius kvosdavę", lydėjo naktiniai košmarai, kad, paveikta hipnozės, būdama nesąmoningos būsenos, galėtų išsiduoti ir kitus išduoti. Net suprasdama savo būklę („liguistas nervų susierzinimas"), Bitė nepasidalijo apėmusiu nerimu su, regis, labiausiai galėjusiu padėti žmogumi – tėvu: iš jo, ir kaip gydytojo, ir kaip

> judesių, emocijų ‚audra' arba visiškas sustingimas. Gali sutrikti sąmonė, atsirasti haliucinacijų. Ligonio elgesį lemia stiprios emocijos, kurios reiškiasi įvairiais fiziniais simptomais" (*Medicinos enciklopedija*, t. 1, Vilnius: Valstybinė enciklopedijų leidykla, 1991, p. 366).

[509] Lisa Appignanesi, *op. cit.*, p. 125–146.

artimo šeimos žmogaus, būtų buvę realu tikėtis pagalbos. Kreipusis į kitą daktarą, artimą šeimos ţičiulį, Bitė išgirsta tipišką tais laikais savojo negalavimo interpretaciją: „Per daug dirbate galvos darbą [...]. Pasitraukite kiek nuo darbo, pailsėkite ir stenkitės būti rami." (I, 690) Patyręs senas gydytojas Bitę kamuojančias baimes, neramias mintis, gal net įkyrumus aiškino per daug moters organizmą sekinančiu protiniu darbu, šiuo savo vertinimu visiškai atspindėdamas tuo metu daugumai Vakarų Europos gydytojų būdingą požiūrį į moteris ir jų ligas.

Kokia rimta buvo tuometinė Bitės būklė, galime suprasti ir iš jos prisipažinimo, kad bijojo pasilikti viena „su tokiomis neramiomis mintimis", todėl vykti drauge pailsėti ir atsigauti į Birštoną pasikvietė Žemaitę. Kad pastaroji taip pat suvokė *panytės* padėties rimtumą, galima išskaityti šiame Bitės atsiminimų epizode: „Žemaitė tuoj suprato, koks sunkus nuo viso to mano suerzintiems nervams įspūdis. [...] Nuolat sergėjo, kad viena nepalikčiau, tai kalba, tai skaitymu traukė iš apėmusios mane apatijos." (I, 470) Didžiulis susirūpinimas ir nenoras palikti Bitę vieną galbūt rodytų Žemaitę turėjus įtarimų dėl galimos Bitės savižudybės.

Kaip matome iš pateiktų pavyzdžių, Bitės įtempti, sudirgę *nervai* galėjo reikštis ir kaip sunkiai paaiškinamas, ne visai motyvuotas elgesys, sukeltas apėmusių didelių emocijų (epizodas Palangoje, rengiant spektaklį), arba kaip visiška apatija, būsena, išgyventa Birštone. Panašų į isterijos sukeltą stingulį, derealizacijos ir skilimo jausmą, paskatintą didžiulio streso, siaubo, sužinojus, kad namuose daroma krata, Bitė taip pat yra aprašiusi atsiminimuose:

> O man pasidarė tas pat, kas visuomet būdavo, ištikus kokiam nesmagumui arba pavojui. Jausmai staiga, rodosi, šalte sušalo, suakmenėjo. Veikė tik viena galva. Kadangi šiaip gyvenime esu per daug jautri, tad tokios itin sunkiai arba biauriai gyvenamos valandos tarsi mane pusiau perskelia... Pati lyg nepasitikiu savo darbu ir kalba. (I, 699–700)

Šitokia reakcija į traumuojančią patirtį, kai beveik nebekontroliuojama nei kalba, nei veiksmai, Bitei jau buvo pažįstama. Pavojui

praėjus ji jaučiasi „lyg iš gilaus apalpimo atsipeikėdama“ (I, 706). Taip į sunkiai pakeliamas, grėsmingas situacijas reaguodavo ir Bitės tėvas.

Įsižiūrėdami į paribius (šešėlius), esančius už Bitės šviesiojo idealaus paveikslo – darbininkės, pareigų vergės, moters, nuveikusios daugiau nei, perfrazuojant Vaižgantą, kiti, turėję arklio sveikatą, – galėsime geriau įsivaizduoti, kokios komplikacijos, tapatumo įtrūkiai lydėjo XIX a. pabaigoje į viešą gyvenimą išeinančias moteris, kokių retorinių galimybių jos turėjo arba neturėjo papasakoti apie savą patirtį, kurios skaudžiausi aspektai dažnai likdavo tik užuominos, bendrybės, tokios kaip *silpni nervai*. Nuodugnesnis žvilgsnis į Bitės pasakojimus apie visą gyvenimą ją lydėjusius negalavimus, dažnai priskiriamus apskritai silpnai sveikatai, akivaizdžiausiai reprezentuotai nuo dvylikos metų nešiotos kuprelės, leidžia suabejoti pačios Bitės jau vyresniame amžiuje kurtu idealios šeimos, išugdžiusios ją kaip asmenybę, paveikslu. Kai kurios atviresnės pastabos apie tėvo elgesį, nepublikuotas jaunystės dienoraščio fragmentas leidžia daryti išvadą, kad Bitės tapatumo formavimasis vyko ne visai tolygiai, buvo komplikuotas, kai kurios iš to atsiradusios įtampos lydėjo rašytoją visą gyvenimą, pasirodydamos kaip *nervų* sukelti kūno skausmai.

Lukšienė straipsnyje „Keliai keleliai į inteligentes“ teigia: „Savo ruožtu tam savaiminiam perėjimui iš giliai demokratinės pasaulėžiūros, grindžiamos konkrečiais nuolatiniais, ne vienkartiniais darbais kiekvienam, kas tik reikalingas pagalbos, į politinę-demokratinę veiklą nereikėjo tiltų, nereikėjo tarpininkų.“[510] Skaitydami Bitės jaunystės užrašus galime numanyti, kad „giliai demokratines šeimos tradicijas“ ji patyrė ir kaip priespaudą, neleidusią pačiai rinktis savojo gyvenimo, veiklos krypčių. Bitės asmenybės raidą brėžiančiuose Daujotytės štrichuose galime jausti tam tikrą minties prieštaringumo keliamą įtampą. Viena vertus, teigiama, kad „G. Petkevičaitė-Bitė yra vienintelė savo laiko lietuvių rašytoja, suformuota namų, šeimos ideologijos, *neišvengusi skausmingo ‚aš‘ skyrimosi iš artimųjų* – kaip

[510] Meilė Lukšienė, *op. cit.*, p. 432.

V. Kudirka, P. Višinskis, abi seserys Lazdynų Pelėdos [išskirta mano – *R.B.*]"[511]. Mokslininkė palaiko pačios Bitės ir jos biografijos tyrinėtojų mintį, kad namų ideologija rašytojos buvo perimta be jokių prieštarų, neišgyvenant jokių nesklandumų ar traumų. Kita vertus, užsimindama apie Bitės didžiulį norą tęsti studijas, ji įtaria, kad jaunai merginai galėję būti itin sunku susitaikyti su tėvo sprendimu nebeleisti toliau mokytis į universitetą. Formuluojama mintis atskleidžia šeimos, o labiausiai tėvo kurtos demokratinės ideologijos, pritaikytos ambicingos gabios merginos gyvenimui, ribas: „Mąstanti moteris negalėjo (o ir dabar negali) tikėtis lengvo savo likimo išsipildymo. Ji gali tarnauti, įskaitant ir intelektualinę tarnystę. Bet jos pačios asmenybės trajektorija neišvengiamai žeminama."[512] Angažuotas, kryptingas ir sąmoningas, svarbiausia – viešai demonstruojamas gyvenimas turi ir savo šešėlį – užslopintus troškimus, nepasitenkinimą ribotomis moters gyvenimo galimybėmis, pyktį žmonėms, nesuprantantiems ir nepalaikantiems jos aspiracijų, neleidžiantiems eiti savarankiškėjimo keliu. Prieštaringi moterims keliami reikalavimai buvo ne tik neįgyvendinami, bet ir sunkiai artikuliuojami, todėl vieninteliu legaliu būdu maištauti tampa liga – *nervai*.

Apsakymo „Spauda leista" artimumas kitiems, istorinei atminčiai aktualizuoti skirtiems tekstams – atsiminimams apie Švelną, kunigą Kazimierą Jaunių, leidžia iškelti mintį, kad spaudos draudimo metu patirti persekiojimai, jų išprovokuotos baimės buvo akstinas, vertęs Bitę vienu ar kitu būdu pranešti apie patirtas traumas, kurių išdava taip pat buvo *silpni nervai*. Skaudi Bitės patirtis (nemaža jos atsiminimų yra skirti buvusiems carinės Rusijos persekiojimams paliudyti) paaiškina, iš kur kyla priedermė matyti visas tautos istorijos puses. Rašytoja mėgino rasti kultūriškai priimtinus būdus papasakoti apie spaudos draudimo metais išgyventą nuolatinio persekiojimo, susidorojimo grėsmę. Danutė Gailienė akcentuoja, kad ilgalaikių padarinių žmogaus psichikai gali turėti ne tik realiai iškilęs mirtinas pavojus,

[511] Viktorija Daujotytė, *Parašyta moterų*, p. 128.

[512] *Ibid.*, p. 129.

bet ir ilgas bei įtemptas pavojaus laukimas[513]. Apsakymą „Spauda leista" galima tyrinėti kaip istorinės traumos atminties vietą, šis pasakojimas leidžia pasirodyti subjektyviam traumos patyrimui. Bitė, nors ir prasilenkdama su giliai atmintyje glūdinčia traumos realybe, t. y. negalėdama tiesiogiai jos eksponuoti, jaučia pareigą liudyti, pasakoti kitų sužeidimo istorijas ir šitaip grįžta prie savosios traumos patirties.

Kūno negalia, tapusi Bitės asmens skiriamuoju ženklu, buvo ne vienintelis šią moterį visą gyvenimą kamavęs sopulys. *Nervai*, pasireikšdavę „netyčiniais" pykčio priepuoliais, trumpais sąmonės praradimo epizodais, kūno nykimo jausmu, įvairiausiais neaiškios kilmės skausmais, buvo šios asmenybės komplikuoto tapatumo išraiška, susiejanti ją su panašaus likimo to laikmečio Vakarų Europos, Amerikos moterimis, taip pat nuo politinio persekiojimo nukentėjusiais asmenimis.

[513] Danutė Gailienė, *op. cit.*, p. 41.

Moters tapatumo formos XX a. pradžios Šatrijos Raganos, Onos Pleirytės-Puidienės Vaidilutės ir Sofijos Čiurlionienės-Kymantaitės kūryboje

Nors Šatrijos Raganos, Onos Pleirytės-Puidienės Vaidilutės, Sofijos Čiurlionienės-Kymantaitės svarbiausi kūriniai parašyti XX amžiuje, jos priklauso tai pačiai tradicijai, vedamai dar *Aušros* laikais gauto impulso – kurti, auginti ir gilinti tautinę kultūrą, itin glaudžiai susijusią su visuomeniniais, tautos atgimimo rūpesčiais. Todėl šių moterų kūriniuose asmens tapatumo paieškos, formavimasis neatsiejami nuo tautinės problematikos.

Šatrijos Raganos *Viktutė* žymi moters sąmonėje įvykusį didžiulį lūžį, kai literatūros kūrinyje pradedama pasakoti moters vidinio gyvenimo istorija. *Novelios Viktutė* pirminio varianto ir daugiau nei po dvidešimties metų pačios autorės atliktos šio kūrinio redakcijos palyginimas suteikia puikią progą išvysti sąmonės kalbinę priklausomybę laikui. Būtent kalba atskleidžia rašančiosios sąmonės kaitą laike, šio abipusio ryšio nulemtą buvimo būdą, savivokos kryptis ir formas, tapatumo apibrėžtis.

Novelioje pasakojama moters socializacijos istorija vyksta namuose, bajoriškos kultūros židinyje – dvarelyje. Tačiau naujam socialiniam vaidmeniui ją rengia nebe moterų bendruomenė ar šios atstovė motina, bet iniciaciją sėkmingai perėjęs vyras. Moteris, einanti lietuvybės link, iš tiesų taip ir neišeina iš namų (plačiąja prasme): čia ji sutinka idealų partnerį *litvomaną*, čia bręsta ir apsisprendžia, kas ji yra, o atgimusi lietuvybei rengiasi vestuvėms, t. y. žmonos, vaikų motinos vaidmeniui, vadinasi, lieka namuose.

Onos Pleirytės-Puidienės Vaidilutės kūryba tęsia Maironio pradėtą, Šatrijos Raganos perimtą asmens / moters vaizdavimo būdą:

moteris savąjį kelią pradeda sutikusi reikšmingą vyrą – visuomenės ir kultūros vertybių, normų nešėją, duodantį impulsą moters savivokai formuotis, padedantį apsispręsti, kokią gyvenimo kryptį, veiklos formą pasirinkti. Tautinį judėjimą reflektuojančiame ir tuomečius lietuviškos visuomenės savikūros įvykius apibendrinančiame romane *Tėviškė* tautos istorija pasirodo pasakojant apie lietuviškos šeimos kūrimąsi. Romano herojus – vyras, moterys į istorijos sceną iš užkulisių ištraukiamos vyro žvilgsnio lyg rampos šviesos. Epochinės reikšmės procesą reziumuojančiame kūrinyje iškylančios dvi moters figūros suvoktinos kaip XX a. pradžios moters turėtus pasirinkimus nusakantys vaizdiniai. Romano, pirmųjų publikacijų spaudoje ir paskutinį gyvenimo dešimtmetį Vaidilutės rašyto dienoraščio sugretinimas leidžia visapusiškiau suvokti šios moters savivoką, kultūrinę laikyseną pagrindusį tapatumo modelį.

Sofija Čiurlionienė-Kymantaitė, į viešumą išeinanti almanache *Gabija*, pirmuosius tekstus paskelbia kartu su grupe *sūnų-rašėjų*, siūlančių romantinės tradicijos formomis besiremiančią poetinę tautos gaivinimo programą. Romantinės tradicijos inspiruotos naujo bendruomeniškumo paieškos buvo Čiurlionienės-Kymantaitės viešosios veiklos imperatyvas. Almanache *Gabija* spausdinamose impresijose papasakota moteriško genialumo atverties patirtis yra tas pagrindas, nuo kurio atsispyrusi moteris žengia dar toliau – mėgina savarankiškai filosofinėmis kategorijomis nusakyti asmens esminę priklausomybę nuo kultūros, t.y. kultūrą aiškinti kaip asmens tapatumo ir naujai steigiamo bendruomeniškumo pamatą.

Šatrijos Raganos *Viktutė*: moters tapsmas – vidinio gyvenimo istorija

Šatrijos Raganos kūryba XIX a. pradžios–XX a. pabaigos moterų savivokos žemėlapyje atveria menkai jos amžininkių tyrinėtą (išvaikščiotą, iššvalgytą) erdvę – moters vidaus, savų patirčių, jausmų ir minčių pasaulį – ir brėžia jos ribas. Moters „aš“ jos kūriniuose pasirodo kaip

atskira, individualios patirties suformuota istorija, o moteriškasis subjektyvumas yra pakankamai stiprus, kad, pasak Daujotytės, taptų „natūralia pasakojimo kaip *pasipasakojimo – išsipasakojimo* forma, iš vidaus konsoliduojančia patirtį"[514]. Priešingai nei Žemaitė, savo kūrinių vertę, teisę egzistuoti grindusi jų tikrumo argumentu (rašytoja ne kartą tvirtino, kad jos aprašytos istorijos yra *tikrai* matytos, girdėtos, vadinasi, realiai egzistavusios), Šatrijos Ragana kūrybą siejo su galimybe atskleisti asmens subjektyvumą, kurio „tikrumas" abejonių nekelia tik pačiam kuriančiajam. Per rašymą, muzikavimą Šatrijos Raganos kūryboje priartėjama prie vidinio (griežtai atskirto nuo išorinio) sielos gyvenimo, būtent kūryba moters subjektyvumą daro raiškų. Laiške Višinskiui ji prisipažįsta, kad negali būti objektyvi savo kūrinių vertintoja, teigdama – „sunku man spręsti, nes turinys su širdžia man paimtas"[515]. Rašančioji suvokia, kad jos santykis su savo kūryba yra perdėm subjektyvus, todėl atsisako bet kokių pretenzijų į objektyvų jos vertinimą. Viešas kūrinio gyvenimas išviešina rašančiosios vidinę realybę, ji tampa prieinama kitų akims, taigi ir objektyviam apžiūrėjimui, sykiu per kūrinį subjektyvi patirtis tarsi atsiskiria nuo konkretaus žmogaus, įgauna objektyvų matmenį. Gal todėl laiške Vaižgantui 1926 m. Šatrijos Ragana rašo: „Ir apie mano ‚veikalus' kalbėk sveikas kiek ir benorėdamas – jie paleisti viešumon, tai kiekvienas turi teisę juos kritikuoti. Tik meldžiamasis kuo mažiausiai apie mano asmenį!"[516] Beveik trisdešimt metų (tiek laiko skiria laiškus, rašytus Povilui Višinskiui ir Juozui Tumui Vaižgantui) leidžia rašančiajai visiškai „išsitapatinti" su savais kūriniais, nuolankiai priimant jų savarankišką gyvenimą viešumoje.

Pati *novelios* istorija nuo pirmosios publikacijos 1903 m. (užrašymo data – 1901-ieji[517]) iki 1928 m. raštų leidimui autorės redaguoto va-

[514] Viktorija Daujotytė, *Parašyta moterų*, p. 182.

[515] Iš laiško Povilui Višinskiui (?, 1898 m. lapkričio 2 ir 3 d.), in: Šatrijos Ragana, *Laiškai*, Vilnius: Vaga, 1986, p. 111.

[516] Iš laiško Juozui Tumui (Židikai, 1926 m. vasario 1 d.), in: *ibid.*, p. 406.

[517] Tokie metai nurodomi ir pirmajame, ir pakartotiniame kūrinio leidime. Nors laiške Vaižgantui Šatrijos Ragana, pateikdama apytikslę savo kūrinių

rianto, kuris tapo kanoninis, t.y. šis variantas pasirenkamas rengiant pakartotinius leidimus, yra puiki medžiaga, atskleidžianti rašančios moters požiūrį į savo kūrinius, į savą (gyvenimišką ir rašančiosios) patirtį, savitu būdu atsiveriančią (nes išsaugotą) užrašytuose tekstuose. 1926 m. pradžioje Vaižgantui rašytuose laiškuose Šatrijos Ragana keletą kartų užsimena apie ketinimus taisyti jaunystės laikų kūrinį: „ ‚Viktutę' ketinu rengti spaudai – nors tai man pakūta už visas nuodėmes. Taisysiu tiktai kalbą ir šį tą išmesiu – smulkmenas, bet perdirbti – kaip Maironis savo poemą – ne, tai perdaug juokinga. Mano nuomone, geriau ką nors kitą parašyti. Dėti kartu su ‚Sename dvare', manau, neverta. Nieko bendra: chronologiškai – kelių dešimčių metų tarpas, nuotaika – visai kitoniška."[518] Rašytoja jaučia, kad pakartotinis kūrinių leidimas yra reikalingas redakcijos, tačiau grįžimo judesys jai yra labai sunkus, nemalonus. Anksčiau rašytame laiške šis jausmas nusakomas taip – „tiesiog koktu man, ir gana". Atgrasumo, koktumo, šleikštumo jausmas, kylantis skaitant savuosius kūrinius, pačios autorės aiškinamas nuolat ją lydinčiu nepasitenkinimo savimi, savo rašymo rezultatais jausmu: „Visados esu savim nepatenkinta, žinausi nieko neišmananti ir neįstengianti. Dėl to negaliu prisiversti pertaisyti savo raštus – viskas netinka."[519] Regis, ne tik laikas nutolina autorę nuo užrašytųjų kūrinių, bet ir beribis kritiškumas nebeleidžia tapatintis ar bent jau priartėti prie ankstesnių tekstų. Šis atstumas yra toks pat, koks yra tarp asmens vidaus ir išorės – Šatrijos Raganai begalinis: „Kaip palyginsiu tą, ką parašiau, su tuo, kas *yra manyje* [išskirta mano – *R. B.*], tai desperacija ima."[520] Atkreiptinas dėmesys, kad, galvodama apie *Viktutės* redakciją, Šatrijos Ragana prisimena, pritraukia artyn vieną iš apysakos užrašymo metu jos sąmonę veikusių, akiratin patekusių kūrinių – Maironio poemą *Terp skausmu į Garbę*. 1907-aisiais, praėjus

bibliografiją, teigia: „ ‚Viktutę' parašiau, būdama už mokytoją Mūruose pas Laucevičius, 1900 metais." Žr.: iš laiško Juozui Tumui (Židikai, 1926 m. vasario 1 d.), in: *ibid.*, p. 407.

[518] Iš laiško Juozui Tumui (Židikai, 1926 m. vasario 20 d.), in: *ibid.*, p. 415.

[519] Iš laiško Juozui Tumui (Židikai, 1926 m. vasario 1 d.), in: *ibid.*, p. 407.

[520] *Ibid.*

21 metams[521] po pirmojo poemos pasirodymo, leisdamas gerokai pataisytą ir pervadintą variantą, Maironis atsiriboja nuo ankstesniojo, skaitytojų prašydamas visai užmiršti[522]. Nepaisant autoriaus pastangų pirminį poemos *Jaunoji Lietuva* pavidalą, galimą laikyti ir visiškai savarankišku kūriniu, palydėti į užmarštį; poema *Terp skausmu į Garbę* jau buvo įėjusi į kultūros veikimo lauką ir palikusi pėdsakų kitų rašiusiųjų sąmonėje ir kūriniuose[523]. Maironio kūryba galėjo patraukti savo tapatumo beieškančią Mariją Pečkauskaitę sava tematika, atskleidžiančia, kaip visuomeninė problematika tampa besilukštenančio individualus „aš" savivokos ašimi. Visuomeninės temos Maironio poezijoje susiejamos su asmens savivokos problemomis, subjektyviai patiriamais, išgyvenamais būties klausimais. Mintį, kad Šatrijos Raganai buvo artima Maironio kūryboje išsiskleidusi asmens vidujybės problematika, patvirtina 1896 m. pavasarį Višinskiui rašytas laiškas: „Dėku širdingai už laišką ir už poemą [Maironio *Terp skausmu į Garbę* – *R. B.*]; poemą gavau prieš keletą dienų, skaitau ją po biškį ‚delektując się' [‚mėgaudamasi' – *R. B.*], čia, tarp svetimųjų, dar ji man gražesnė išrodo, rodos, su kokiu draugu šneku, kaip paimsiu ją skaityti."[524] Cituojamas fragmentas atskleidžia ypatingoje situacijoje, tarp svetimųjų (Varšuvoje), Šatrijos Raganos patiriamą artimumą kitam autoriui, jo kūriniui – su

[521] Beveik toks pat laiko tarpas skiria jaunystės laikų kūrinį ir jį redaguoti pasirengusią autorę – 23 metai.

[522] „Todėl tik vieną-antrą mintį kai-kur pasiskolinęs iš pirmosios poėmos, parašiau bemaž visai naują, kurią štai garbiems skaitytojams paduodu į rankas, prašydamas, kad senąją visai užmirštu." (Maironis, *Jaunoji Lietuva*, p. 3)

[523] Šį teiginį patvirtintų ir Sofijos Čiurlionienės-Kymantaitės mintys, išsakytos sutinkant Maironio „naują" kūrinį *Jaunoji Lietuva*: „Tečiau negali liepti užmiršti tiems, kurie yra ją skaitę kelias dešimtis kartų ir visą atmintinai išmokę. Ji buvo brangi, kaip gyvoji gėlė žiemos laiku, kaip gaudžiąs ir verkiąs tyruose varpas, nors to varpo šerdį judino dar nesubrendusi ranka" (Sofija Čiurlionienė (Kymantaitė), „Maironies kanklių stygos", *Vairas: literatūros, dailės, mokslo, visuomenės ir politikos laikraštis*, 1914, Nr. 1, p. 5). Straipsnio autorė prisipažįsta priklausanti asmenų grupei, itin paveiktai pirmojo poemos varianto.

[524] Iš laiško Povilui Višinskiui (Varšuva, 1896 m. gegužės 18 d.), in: Šatrijos Ragana, *Laiškai*, p. 72.

skaitomu tekstu bendraujama lyg su gerai pažįstamu, artimu draugu. Skaitoma poema kalbina, klausia ir (galbūt) atsako – įtraukia į pokalbį. Speičytė, remdamasi anksčiau rašytu laišku Višinskiui, teigia, kad Maironio tekstus Marija Pečkauskaitė išgyveno kaip atitinkančius jos individualią patirtį, t.y. būsimoji rašytoja su Maironio poemos *Terp skausmu į Garbę* personažais – Marine ir Juozu – susitiko kaip su gyvais, realiais asmenis, netgi susirado kūrinyje minimą Hermanno valsą *Souvenir*, siekdama išgyventi tai, ką patyrė poemos personažai[525]. Vienas pirmųjų didesnių Šatrijos Raganos kūrinių *novelia Viktutė* yra lyg dialogo su Maironio poema tęsinys. Poemos *Terp skausmu į Garbę* posmai, rezonuodami su skaitančiosios individualia patirtimi, įpinami į kūrinio audinį, jie tampa merginos vidinės kelionės gilesnio savęs pažinimo (didesnio sąmoningumo) ir savęs formavimo (šie procesai neatsiejami) link ženklais.

Janina Žėkaitė Šatrijos Raganai skirtoje monografijoje *Viktutės* autobiografiškumą grindžia autorės laiškais Višinskiui – daugelis *novelioje* vaizduojamų Viktutės gyvenimo scenų „išskaitomos" ir laiškuose: „Panašumas tarp laiškų ir apysakos byloja apie Šatrijos Raganos kūrybos autentiškumą, reiškinį, kaip minėta, sudėtingą. Panaudodama savo patirtį, rašytoja plačiau neapibendrino tikrovės, vaizdavo išimtį, tačiau labai įtaigiai, atsiskleisdama iš vidaus."[526] Kūrinio biografiškumas vertinamas kaip autentiškumas, t.y. tikrumas, patikimumas, artimumas pirminiam šaltiniui, šiuo atveju – kuriančiosios gyvenimiškai patirčiai. Asmens biografijai būdingą laikiškumą, kuriančiosios sąmonės buvimą laike geriausiai atspindi apysakos prigimtį (ir stilių) nusakantis žodis – *dieninis* (pirmajame variante) arba *dienraštis* (antrajame). Šios sąvokos kilmė nurodo kūrinio priklausomybę laikui – dienos raštas, raštas, einantis paskui dieną, laiko vedamas raštas. Pritardami Žėkaitės minčiai, galėtume teigti, kad *novelia Viktutė* yra artima kuriančiosios laikiškai gyvenimo patirčiai. Kita vertus,

[525] Žr.: Brigita Speičytė, „Maironis ir Šatrijos Ragana – literatūros modernėjimo žingsnis", p. 13–14.

[526] Janina Žėkaitė, *op. cit.*, p. 87.

mokslininkė, sutelkdama dėmesį į laiškuose minimų faktų ir apysakoje aprašomų įvykių sutapimus, pro akis praleidžia bene svarbiausią dalyką – pačią kalbą. Ne biografijos faktai, bet kalba, kuria yra rašomi laiškai ir kuria parašyta *novelia*, yra tos pačios laike esančios sąmonės buvimo, savirefleksijos, komunikacijos svarbiausias įrodymas. Todėl, žvelgiant iš šios perspektyvos, bet kokie pirmojo leidimo redagavimai (netgi pačios autorės) nėra tik kalbos, stiliaus taisymas – mus pasiekiantis 1928 m. *Viktutės* variantas yra kito laiko kūrinys.

Kitas svarbus dalykas aptariant *Viktutės* taisymo, redagavimo klausimą – kūrinio kalbos ir turinio abipusė priklausomybė (nedalomybė). Šio kūrinio siužetas pagrįstas jaunos dvarininkaitės, užaugusios sulenkėjusioje aplinkoje, tapimo susipratusia *litvomane* istorija. Kūrinio kalba yra ne tik konkrečios XIX a. pabaigos merginos gyvenimo, kurį pažįstame ir kuris mus pasiekia pirmiausia kalba, liudytoja, bet ir apskritai visos to laiko kultūros (kuri atsispindi tų dienų spaudoje, kitų autorių kūriniuose, laiškuose) vienu iš atpažinimo ir buvimo mūsų sąmonėje būdų. Keisdama *gailu* į *gaila*, *siekis* į *tikslas*, *prasijuokti* į *nusijuokti*, *mainyti*, *persimainyti* į *keistis*, *pasikeisti*, *užganėdintas* į *patenkintas*, *spėkos* į *jėgos* ir t. t., Šatrijos Ragana paslepia (ištrina) pačia kūrinio kalba pasirodančias sąsajas ir bendrumą su to laiko kūriniais, pavyzdžiui, Maironio poema *Terp skausmu į Garbę*. Pirmajame *novelios* variante gausybė lenkybių, neįprasta (netaisyklinga – iš šių dienų perspektyvos žiūrint) žodžių tvarka, lenkų kalbos paveiktas linksnių, prielinksnių vartojimas rodo šio kūrinio priklausymą savam laikui.

Šatrijos Raganos *Viktutė* galėtų būti perskaitoma kaip moteriškasis tapsmo susipratusia lietuve variantas. Istorinės permainos, tautinis atgimimas, kaip ir Maironio poemoje *Terp skausmu į Garbę*, prasišviečia pro subjektyvią asmens istoriją: „Maironio tekstuose Lietuvos praeitis, dabartis ir ateitis susiliečia ne anonimiškame istorijos procese, o asmens lemtyje: jaunoji Lietuva bręsta asmenyje ir yra jo brandinama."[527] *Novelia* pasirodo kaip moters vidinė istorija, tai – tekstas, esantis labai arti rašančiosios patirties. Dienoraščio for-

[527] Audronė Žentelytė, *op. cit.*, p. 71.

ma tarsi išvaduoja rašančiąją iš griežtesnės teksto struktūros, leidžia rašyti „laisvai" prisimenant praėjusios dienos įvykius. Tokiu būdu išsilaisvinama nuo literatūrinių konvencijų, pasirinkta stilistika įgalina kūrinį maksimaliai „atspindėti" rašančiosios vidinę tikrovę. Dienoraštis – pirmiausia yra tekstas sau, pokalbis su savimi, čia įmanomas maksimalus atvirumas (tiesa, Daujotytė yra pastebėjusi, kad daugybė intymių jaunos merginos gyvenimo detalių taip ir lieka už pasakojimo ribų). Viktutė, siekianti per kasdienius darbus, dienos įvykius apčiuopti savojo tapatumo metmenis, rašo dienoraštį, kurio funkcija – įsiterpti tarp rašančiosios ir jos patirties. Tiksliau – rašanti mergina jaučia, kad kai kurie sąmonės turiniai pasiekiami (nes tik tokiu būdu pasirodo) vien per rašomą tekstą – tai „tarpiška refleksija"[528]. Visi „išoriniai" merginos gyvenimo įvykiai verčiami jos vidinės istorijos ženklais, iš jų dėliojama (kuriama) vidinė erdvė. Užfiksuodama dienos įvykius, Viktutė ne tik atranda būdą, kaip išgyvenama dabartis gali būti pakartota – per užrašytą tekstą galima nuolat į ją sugrįžti. Rašomame tekste iškylantys savojo „aš" aspektai (pasirodantys kaip reikšminga patirtis, arba – rašant „reikšminama" patirtis) kristalizuojasi į stabilias struktūras. *Novelioje* dienoraščio subjektė yra galutinė savo veiksmų ir pasirinkimų vertintoja. Fiksuodama kiekvienos dienos įvykius dienoraštyje, ji tampa ir aprašomų įvykių pasakotoja, veikėja ir jų vertintoja, auditorija. Užrašydama kasdienę patirtį, pasakotoja atlieka refleksyvų judesį, aiškinasi, kas iš to, kas patiriama, yra vertinga, vertintina, todėl gali būti pasirinkta kaip pamatiniai elementai projektuojamam „aš" vaizdiniui (tapatumo modeliui). Tik nuėjus šį kelią, kasdieniai pasirinkimai atrodo atitinkantys vidines nuostatas, prigimtines „aš" struktūras. Pasakojančiosios vardo ir kūrinio pavadinimo sutapimas taip pat rodo pastangas minimalizmuoti raštą ir dieninį (*novelią Viktutė*) rašančiąją skiriantį atstumą.

[528] Arūnas Sverdiolas, rašydamas apie istorinės sąmonės stiprėjimo pastūmėtą hermeneutikos, kaip būdo pasiekti laike nutolusį tekstą, iškilimą, suformuluoja skirtį tarp „betarpiškos savirefleksijos" ir „tarpiškos hermeneutinės refleksijos". Žr.: Arūnas Sverdiolas, *Būti ir klausti: Hermeneutinės filosofijos studijos 1*, Vilnius: Strofa, 2002, p. 37.

Savo stilistika dienoraščio kalba yra artimesnė privačiai šnekamajai, kuri nuo rašytinės skiriasi žodžių tvarkos, vartojimo laisvumu (nepastovumu). Taisydama 1903 m. teksto variantą, beveik visuose sakiniuose keisdama žodžių tvarką, autorė apysakos-dienoraščio kalbą paverčia sunorminta, rašytine kalba. Skaidydama ilgus sakinius į trumpesnius, ji ardo kūrinio, kaip dienoraščio, stilistiką. Ilgi sakiniai, sujungiantys rašančios merginos mintis, jausmus į ilgą, nepertraukiamą grandinę (pasažą), liudija spontanišką mintijimo-rašymo būdą. Trumpučiai sakiniai nutraukia, paslepia efemeriškas asociatyvias jungtis, išlaikančias rašančiajai (tarsi) savaime kylančius ir tuo pat metu užrašomus jausmus, mintis, vaizdus vienoje sakinio erdvėje.

Novelia Viktutė susidėlioja į gana vientisą ir užbaigtą (tačiau keliasluoksnį) pasakojimą: moters ir vyro susitikimo, meilės istorija yra susipynusi su merginos tapsmo apsisprendusia, veikti pasiryžusia *litvomane* istorija[529]. Šatrijos Raganos tekstas atskleidžia, kaip savojo kelio, savosios tapatybės ieškanti mergina, užmezgusi artimus santykius su susipratusiais *litvomanais* (ponu Jonu, daktaru), vis labiau pradeda suvokti save kaip lietuvę. Šis kūrinys yra tarsi atsakymas to meto lietuvių inteligentų opinijai, kad sulenkėjusios bajoraitės, sutikusios lietuvius vyrus, palenks juos savon pusėn, o pastarieji, išsižadėję ankstesnių idealų, liausis darbavęsi tėvynės naudai. Taip pat dienoraštyje nuolat vaizduojami Viktutės susitikimai su sulenkėjusiais bajorais, diskusijos su jais atskleidžia bajoriškosios visuomenės dalies abejones dėl *litvomanybės*, išdėstoma jų nuomonė dėl lenkų ar lietuvių kalbos pasirinkimo, istorinės praeities ir kitais tuo metu opiais klausimais bei pateikiami kontraargumentai, atsakymai iš lietuvybėn atsivertusiosios bajoraitės pozicijų. Pasakojime merginos tapatumo

[529] Galima manyti, kad Šatrijos Ragana buvo veikiama ir iš XIX a. ateinančios romantinės vyro ir moters susitikimo simbolinės interpretacijos, aptinkamos, pavyzdžiui, Adomo Mickevičiaus poemoje *Konradas Valenrodas*: „Aldonos ir Alfo-Valenrodo susitikimas perteikiamas kaip tam tikras Lietuvos kultūros archetipas, atliepiąs folklorines ir literatūrines atminties formas (perteikiančias mitologinius bei istorinius-politinius turinius)." Žr.: Brigita Speičytė, *Poetinės kultūros formos*, p. 265.

kontūrai brėžiami nuolatinėje intersubjektyvioje situacijoje – aiškinantis, kas „aš" esu kito / kitų atžvilgiu.

Kalbėjimasis, susikalbėjimas, kaip pokalbyje dalyvaujančiųjų tapatumo skleidimasis ir pripažinimas, yra viena pagrindinių *novelios Viktutė* temų. Reikšmingas, artimas, palankus kalbančiajai, atjaučiantis pokalbio dalyvis yra būtinas, kad savęs ieškanti mergina atrastų savąjį „aš", pajaustų jo ribas. Šatrijos Raganos užrašytas moters ir vyro (su)artėjimo kelias sutampa su moters kelione lietuvybės link. Pirmasis susitikimas su daktaru yra paženklintas didelio juos skiriančio atstumo: platus laukas skiria merginas (Viktutę su seserimi) nuo vieškelio, kuriuo važiuoja naujasis daktaras. Didžiulis atstumas išorinėje erdvėje byloja apie tokį patį juos skiriantį vidinį nuotolį: „Sėdėjome visi salone už stalo; daktaras kalbėjo su tėvais, mažai su mumis. Aš visados esu nedrąsi su svetimu žmogumi, ir mažai jį tešnekinau."[530] Tolimas yra ir svetimas. Dar gerai nepažinodama atvykėlio, mergina projektuoja jo paveikslą: inteligentiškas, malonus pašnekovas, geras, išsilavinęs, turi daug gerų knygų, lietuvių patriotas (panašiai Maironio poemoje elgiasi ir Marinė – dar nepažinodama Juozo, ji jau turi susikūrusi vaizduotėje jo idealųjį „paveikslą"). Būtent su lietuvių patriotu trokštama „susiartinti". Kita artėjimo linija – Viktutės „susiartinimas" su „prastais" Lietuvos žmonėmis. Formuluodama siekiamybę geriau pažinti paprastus Lietuvos žmones, juos mokyti, šviesti – ji sako: „Vezdama lenkišką propagandą, naikinama lietuvystę, ar gi galėčiau susiartinti su prastais žmonėmis, ar mokėčiau juo apšviesti, pamokinti? Aš lenkė, o jie lietuviai, stovėtume toli-toli kits nuo kito" (903, 10). Atstumą sukuria ir skirtinga tautinė tapatybė, kita kalba ir kultūrinė orientacija. Iškalbingas pirmasis pasakojimas apie santykį su tėvų namuose tarnaujančiais lietuviais: Viktutė rašo, kaip vakarais su tėvais klausosi už sienos (!) tarnų dainuojamų dainų ir kaip jos jai patinkančios. Noras įveikti skiriantį atstumą („sieną"), priartėti prie paprastų žmonių – skatina Viktutę iš naujo persvarstyti savąją

[530] Šatrijos Ragana, *Viktutė (novelia)*, Shenandoah, PA, 1903, p. 7. Toliau cituojant iš šio leidinio nurodomi tik metai ir puslapis.

identifikaciją su prolenkiška tradicija. Vieta, kurioje gyvenama kartu su kitais, tampa viena svarbiausių jungčių, padėdančių rasti bendrumą su šalia gyvenančiais – „Ar-gi galiu pasakyti, su ranka ant širdies, kad esu lenkė, aš, kurios tėvai ir bočiai Lietuvoje, gimę, gyvenę ir mirę [...]" (1903, 10). Antrasis argumentas – tiltas į bendrystę – meilė Lietuvos žmonėms, dainoms, kalbai ir girioms bei laukams. Atkreiptinas dėmesys, kad tekste ne sykį minimas Simono Daukanto vardas – jo istoriją per mišias skaito ponas Jonas, vėliau Daukanto knygas Viktutei padovanoja daktaras. Tekste nueinamas toks santykio su vieta kelias: iš pradžių mergina pasakoja, kokį nepaprastą įspūdį jai daro miškas, ypatingai vasarą („Neišsakomai mėgstu mišką, vasarą, atsigulus ant kiminų ir įsmeigus akis į medžių viršūnes, galėčiau teip buti be galo. Inkvepia jis ramybę, tylą..." 1903, 16); vėliau ji išpažįsta meilę miškams ir laukams sykiu su meile Lietuvos žmonėms ir lietuvių kalbai (atkartodama daukantiškąjį lietuvio tapatybės modelį). Šio gana deklaratyvaus pareiškimo pamatas – natūralus, pačios išgyventas ir jau įsisąmonintas (nes užfiksuotas dienoraštyje) intymus ryšys su vieta, be jo tolesnis savivokos pokytis atrodytų nepakankamas, paviršutiniškas. Galėtume sakyti, kad Viktutė apibrėžia svarbiausiąsias naujos tapatybės atramas – istorinės (per giminės ryšius) sąsajos su gyvenama vieta ir jausmas, susaistantis su savito būdo (sava kalba kalbančiais, savitai savąjį subjektyvumą reiškiančiais) žmonėmis bei kraštovaizdžiu. Šie dalykai kūrinyje traktuojami kaip prigimtiniai – „Norime palikti tuo, kuo esame iš prigimimo [...]" (1903, 73). *Novelioje prigimtinis* nusako asmeniškai / intymiai galimus patirti dalykus.

Reikia pastebėti, kad draugystė, artimumas, „širdingas susibendravimas" merginai nėra lengvai pasiekiami dalykai, nes artimumas jai reiškia, kad „reikia teippat jausti, kaip jie, teippat kalbėti, tą patį mylėti". Viktutė artima tik su savais. Artėjimo / suartėjimo procesas *novelioje* sutampa su nuodugnesniu kito / kitų pažinimu. Mokydamasi lietuvių kalbos, ji geriau pažįsta ir jos mokantį žmogų – daktarą, ir atvirkščiai. Todėl 1926 m. taisydama tas vietas, kuriose kalbos mokymąsi vadina *pažinimu*, Šatrijos Ragana griauna prasminę kūrinio visumą: „Vienok turiu pripažinti su džiaugsmu, juog kaskart mažiau

tų lopų reikalauju: skaitydama kas diena lietuviškai, *vis daugiau pažįstu tą kalbą* [išskirta mano – *R. B.*]."(1903, 61) Pataisyta sakinio pabaiga atrodo taip: „kasdien skaitydama lietuviškai, *vis daugiau tos kalbos išmokstu* [išskirta mano – *R. B.*]."[531] Toks pat taisymas atliktas ir kitoje kūrinio vietoje: „Tvirtina jis, juog daugiau geriau butų rašyti ką nors iš savo galvos, nes vertimui reikia *pažinti kalbą geriau* [išskirta mano – *R. B.*]." (1903, 64), suredaguotas variantas: „Jis tvirtina, kad daug geriau būtų rašyti ką nors iš savo galvos, nes norint versti, *reikią geriau žinoti kalbą* [išskirta mano – *R. B.*]." (1928, 100) Mokyti lietuvius prastuolius lenkų (svetimos) kalbos Viktutei tas pat, kas versti juos „išsižadėti savo praeities, kalbos, budo" (1903, 9). Pamažu Šatrijos Raganos Viktutei ima atrodyti, kad nebegalima būti „kartu lenku ir lietuviu", nes reikia pasirinkti labiausiai savastį atitinkančią kalbą. Todėl ir dienoraštis, parašytas lietuvių kalba, ima reikšti ištikimybę sau pačiai, savo jausmų būdui, praeičiai.

Tuo metu, kai daktaras, išlaisvindamas savuosius jausmus („Parašiau, kad ištuštinčiau persipildžiusią širdį"), jau rašo eilėraščius, mergina dar tik klausia savęs: „Kadą liuosai mokėsiu išreikšti savo mintis žodžiais ir raštais?!" (1903, 14) Kalbos mokomasi, kad būtų galima geriau išreikšti save. Maironio poemoje Marinė turi tik vieną saviraiškos galimybę – muziką, o *novelioje* moteris ne tik muzikuodama, bet ir rašydama (pirmiausia – dieninį) mokosi rasti adekvačių formų savajai patirčiai reikšti. Galėtume manyti, kad Viktutei tenka įveikti dvigubą kalbos slenkstį – viena vertus, ji, kaip ir poemos *Terp skausmu į Garbę* herojus Juozas, jaučia, kad ne visi jos jausmai gali būti atskleisti aplinkiniams („ne visados tegalima išpasakoti visus savo jausmus ir mislis"), todėl imasi rašyti dienoraštį (Juozas analogiškoje situacijoje nusiraminimo ieško maldoje), mergina suvokia visiško išsisakymo negalimybę (čia netiesiogiai pasirodo ir adekvataus kontakto, supratimo problema). Tuo pat metu ji mokosi išreikšti save

[531] Šatrijos Ragana (Marija Pečkauskaitė), *Viktutė ir kitos apysakos*, Kaunas: „Žinijos" bendrovės leidinys, 1928, p. 95. Toliau cituojant iš šio leidimo nurodomi tik metai ir puslapis.

nauja – lietuvių – kalba, per šią kalbą jai atsiveria naujos komunikavimo galimybės – pirmiausia su tautiškai susipratusiais lietuviais vyrais ir su „prastais" lietuviais. Lietuvių kalba merginą išveda į naują komunikacinę bendruomenę, vėliau jos padedama Viktutė prisideda prie šios bendruomenės kūrimo, plėtimosi. Tačiau čia iškyla ir adekvačios vidinei patirčiai kalbos klausimas – jį aiškiausiai suformuluoja daktaras, prisipažindamas, kad mėginimas išlieti jausmus eilėmis jo nenuramina, nes negalįs rasti tinkamos raiškos saviems išgyvenimams: „niekados negaliu parašyti teip, kaip jaučiu" (1903, 35). Viktutės santykis su lietuvių kalba, kaip ir su sutinkamais žmonėmis, skaitomomis knygomis – asmeniškas, išmokta kalba turi atitikti besimokančiosios prigimtinius polinkius – rašyti, kaip ir judėti, norima švelniai, „aistetiškai". Tačiau dar prieš sąmoningai apsispręsdama mokytis lietuvių kalbos, jaučia, kad ši kalba yra jai „meili", taigi nėra jokio vidinio pasipriešinimo, atvirkščiai – ji patiriama kaip maloni kūnui. Lietuvių kalbos, „tėviškos" kalbos moko vyras–mokytojas. Meilė vyrui sulydoma su meile kalbai, kai vyras tampa artimas, tokia pat artima tampa ir lietuvių kalba: „Pradėjova jau gana seniai kalbėti tarp savęs lietuviškai. Jis teip mėgsta, man teipogi malonu, nes noriu, kad teorija iš vien eitų su praktika.. Dabar jau teip prie to pripratau, juog palikus viena su juo, kitaip negaliu kalbėti; lietuviška kalba ir jis lyg susivienijo mano širdyje." (1903, 76) Atkreiptinas dėmesys, kad toks artimumas lietuvių kalbai atsiranda tada, kai Viktutė jau nebeturi jokių abejonių, kad yra mylima ir kad jos mylimasis aiškiai žino, jog yra jos mylimas. Lietuvių kalba tampa ypatinga (slapta) meilės kalba. Susitikimo pradžioje Viktutė su daktaru beveik nesikalba, nes juodu jaučiasi tolimi (svetimi), apysakos pabaigoje Viktutė prisipažįsta, kad „kalbava ir kalbava be pertrukio ir vis dar yra apie ką" (1903, 86).

Artimas ryšys su kitais tekste įgauna egzistencinę reikšmę: tik užmezgus artimus santykius su kitais galima tikėtis, kad, „[i]šnykus man iš svieto", jie pajus stygių. Laikinas žmogaus gyvenimas tik tada yra prasmingas, kai palieka po savęs artimus, besiilginčius žmones. Panašiai svarstomas vedybų klausimas – jei aš ilgiuosi mylimo žmogaus, vadinasi, man jo trūksta. Ilgesys – stokos, nepakankamumo sau ženklas.

Darbas, rūpinimasis kitais, regis, kyla iš siekimo, kad kitiems manęs trūktų, išnykus – būtų kam ilgėtis. Tas pats netekties pojūtis atsiranda, kai nutolsta artimas, mylimas žmogus: „Teip jau pripratau prie jo [daktaro – *R. B.*] draugystės, juog, rodos, kažinko netenka." (1903, 61) „Kažinkas" – tik būnant su kitu įmanomas gyvenimo išsipildymas. Kol žmogus nepriartėja, netampa artimas, jam nutolus, išvykus ar mirus nėra vietos netekties jausmui. Todėl kiekvienas artimas ryšys turi ir kitą pusę – skausmo, netekties, praradimo. Galbūt todėl pasakotoja visaip mėgina išvengti artimų santykių, visokių „įsimylėjimų", todėl ilgai nedrįsta prisipažinti, kad myli: „Nemylėjau niekados ir nepažįstu to jausmo" (1903, 63). Meilė pirmiausia suvokiama per trūkumo, ilgesio patirtį: „pažinus kokį žmogų vertą mano meilės ir pamylėjus jį, pamatyčiau, juog liūdna ir ilgu man be jo; tada nenorėdama buti nelaiminga – ištekėčiau" (1903, 63). Šiuose jaunos merginos svarstymuose apie meilę, vedybas pasirodo savarankiškos, sau pakankamos moters gyvenimo galimybė: „Tarsi neištekėjus, nėra ji žmogum. O juk palikus senmerge ji teip pat gali buti naudinga žmonijai, gali darbuotis ir buti žmogum – jokios nelaimės tame nėra" (1903, 63). Manytina, kad prisipažindama, jog myli, Viktutė paneigia savąjį įsivaizdavimą, kad yra pati sau pakankama, Bitės žodžiais, „savorankis žmogus".

Muzika – Viktutės kelio pradžia į artimus santykius su vyru ir į savarankišką kūrybą. Ji yra pirminis savojo kūrybiškumo patyrimas. Viktutė jaučia, kad turi įgimtų polinkių muzikai, svajoja „pasišvęsti artistiškai karjerai", dienoraštyje užsimenama ir apie pradėtus mokslus. Tačiau atsisakyti šios svajonės priverčia du dalykai – pinigų trūkumas ir pačios merginos manymas, kad tai per mažai kitiems naudos atnešanti veikla. Siekti muzikanto karjeros, merginos manymu, gali tik genijai (vyrai). Naudingumo kitiems (pirmiausia – tėvams, paskui ir likusiems aplinkiniams) imperatyvas bei menkas savo galimybių vertinimas ar per dideli reikalavimai sau leidžia Viktutei beveik be didelio pasipriešinimo ar kovos atsisakyti jaunystės svajojimų. Tačiau muzika išlieka merginos gyvenime kaip galimybė išreikšti save, užmegzti kontaktą su aplinka. Muzikuoti kartu su daktaru pradedama anksčiau nei kalbėtis. Dienoraščio autorė pastebi, kad daktaras yra

geras jos muzikavimo klausytojas: „labai malonu grajyti žinant, juog klausytojas mėgsta muziką, supranta ją ir atjaučia.“ (1903, 31) Atjaučia – atsako, atsiliepia į grojančiosios jausmus. Muzika šiame kūrinyje moters ir vyro susižinojimo, susijautimo – kai jaučiama ir atjaučiama (atsiliepiama į jausmus) – pagrindas. Muzikavimas pasirodo kaip kalbėjimosi analogija: „Nė su kuo nepasikalbėsi teip užimančiai, teip širdingai; nieks tokios teisingos nuomonės apie viską nepasakys, nieks teip nepagrajys, nepasiklausys muzikos teip, kaip jis...“ (1903, 42) Nors Viktutė nuolat pabrėžia daktaro kalbos turinį, ji mini, kad daktaras kalba „užimančiai, samoningai“, todėl „malonu klausyti“, tačiau ne mažiau svarbus ir vyro balso tembras, jo skambesys, apie jį sakoma – „minkštas toks, grynas tenoras“ (1903, 21). Fryderykas Chopinas ir Ludwigas van Beethovenas – Viktutės mėgstamiausi, ji rašo: „suprantu juos ir perjaučiu visiškai, ir įsiklausius į tuos stebėtinus balsus, paskęstu juose ir užsimirštu.“ (1903, 6) Balsas / garsas tampa pranešimu, per garsą kitas suprantamas, juntamas toks artimas, kad riba tarp savojo „aš“ ir kito išnyksta – paskęstama balse / garse. Vartojamas žodis „paskęsti“ žymi komunikacijos, kaip visiško susiliejimo su kitu, ilgesį. Su tokiu pat malonumu kaip ir Beethoveno bei Chopino kūrinių Viktutė klauso mylimojo sekamos pasakos, skaitomų tekstų, jo balso. Minkštas „lyg aksomai, jausmingas“, švelnus – to paties semantinio lauko žodžiai. Mergina vyro balsą jaučia kaip švelnų prisilietimą. Kalba išreiškiama jausmų sinestezija – garsą (muziką) Viktutė patiria ir kaip taktilinį pojūtį. Prisilietimas Viktutei labai svarbus, ji užsimena, kad svetimų vyrų prisilietimas jai yra nemalonus. Kai pasakotojos ir daktaro santykiai artėja prie kulminacijos – šio vyro rankos pabučiavimas nebesukelia Viktutei įprasto noro nusiplauti rankas: „Bet šios dienos pabučiavimas, nepakėlė tokio pasibjaurėjimo, ne...“ (1903, 59) Pirmiausia vyro klausomasi – jo balso, jo atliekamos muzikos, garsas, kaip minėta, jaučiamas ir kūno paviršiumi – oda juntamas švelnus balso lietimasis. Kai pasiekiama aukštesnė santykių pakopa – leidžiama liestis lūpomis ir šis prisilytėjimas priimamas (nors neprisipažįstama, kad jis malonus). Daktaras taip pat jautrus prisilietimams, priežastis, kodėl jis nešoka – nenoras „apkabinėti tai vieną, tai antrą paną“

(1903, 26). Jam sunku matyti, „kaip kiekvienas ima sau ją [mylimą moterį – *R. B.*], apkabina ir glaudžia prie širdies!“ (1903, 27).

Viktutės dėmesį taip pat patraukia jo elgesys, jis – linksmas, meilus, guvus: „O koks švelnus! Su kiekvienu pašneka gražiai, kiekvieno išklauso...“(1903, 16) Pono Jono paveikslas, regis, kurtas remiantis opozicijos principu, jis „už niekus laiko viską, ko negali savo pirštais pačiupinėti“ (1903, 14). Iškalbinga scena, kai grįžęs iš mokslų Jonas pasakoja Viktutei apie žmogaus kaulus, o ji, tuo metu žiūrėdama į kaulą, galvoja, „koks tas žmogus buvo, kaip perėjo jo gyvenimas, ką veikė, iš ko džiaugėsi...“ (1903, 36–37). Netgi atskira kūno „detalė“ (kaulas) Viktutei tampa nuoroda į žmogaus individualumą, kuris pasireiškia per savitą būdą, gyvenimo istoriją, jausmus. Mergina liaujasi klausiusi, nutolsta ir užsidaro savų minčių pasaulyje – taip išryškėja visiškas dviejų žmonių nesusikalbėjimas. Ponas Jonas visiškai „ne muzikališkas“, nemoka šokti, vadinasi, nejuda „graciališkai“ ir nevertina „gražumo judėjimų“, visa ko, kas taip svarbu Viktutei. Nes kai negražu, tai atrodo, kad ir dvasios nėra; grožis vertinamas kaip dvasios pasirodymo būdas. Tai, kas gražu – tinka, pritinka, štai kaip įvertinama daktaro išvaizda: „*Tinka man* [išskirta mano – *R. B.*] jo augštas stomuo, juodi, ilgi, papurusi plaukai, tamsus veidas ir akįs mėlinos; stebėtinai išrodo tos šviesios akįs prie juodų, lyg anglįs, plaukų ir veido tikrai pietinio“ (1903, 8)[532]. Apie daktarą sakoma, kad jis – „guvus, sukrus, gracijoziškas“, bet tai reiškia ne savitikslį kūno grožį, bet gebėjimą būti darniai su kitais. Šokant ši darna su aplinka pasireiškia kaip dailus, sinchroniškas (atsižvelgiantis į kitus) judėjimas erdvėje. Poezija vertinama iš panašių pozicijų – nors Maironio poemos turinys Viktutei pasirodo menkas („ypatos neaiškiai nupieštos“), ją sužavi poetinė forma: „Pirmą sykį girdėjau teip gražią lietuvišką kalbą, išreikštą tokioje gražioje formoje“ (1903, 53). Aukščiausias poetinės išraiškos įvertinimas – jos palyginimas su muzika: „gražiausios poemos vietos

[532] Toks pats pasakymas yra ir Maironio poemoje: „Man tinka, kad sząla, tyku; / Kad kyszo isz puniu berzai apszarmůti, / Ir bėga rogutės miszku“ (St. Garnys [Maironis], *Terp skausmu į Garbę*, p. 62).

skamba ir skamba man ausyse, lyg muzika, lyg dainavimas..." (1903, 52–53).

Daktaras ne tik (at)jaučia Viktutės atliekamą muziką, bet ir pats griežia taip, kad „smuikas verkte verkia jo rankose"(1903, 23). Daktaras moka taip liesti instrumentą, kad tas „pravirksta". Instrumentas tampa grojančiojo kūno tęsiniu, jis personifikuojamas - verkia, kai jaučia. Mergina, rašydama apie ypatingą imlumą aplinkai, lygina save su jautria prisilietimams styga. Lietimasis – vienas iš intymiausių santykių su aplinka (Viktutės nuolat minimas švelnumas – pirmiausia taktilinis, su lytėjimu susijęs pojūtis): „Mano bėda, kad esu tokia, kaip styga ištempta: tik prisilytėk – kaip užskambės, skamba ir skamba. Pamačius ką gražų ar išgirdus – nėra ramumo ilgam laikui..." (1903, 21) Pasakotoja pažįsta savo ypatingą jaudrumą – imlumą pasaulio poveikiui. Neatsitiktinai daktaras griežia smuiku, nes Viktutė yra ta, kuri įsivaizduoja save kaip stygą, ji ne tik klauso, bet yra ir ta, kurią „liečia" grojančio vyro pirštai.

Pasakotoja, minėdama muzikos jai daromą įtaką, prisimena: „Atmenu, mamai užgraijus maršą Šopeno, aš negalėdavau niekados išklausyti lyg galo: pradėdavau verkti ir išbėgdavau iš kambario." (1903, 6) Muzika sukelia tokį stiprų įspūdį, kad net per sunku klausyti. Vėliau apėmus panašiam sunkumui, kai pilnos akys ir ausys, išmokstama „skambėti": susikaupusi įtampa tinkamu būdu – dainomis, rašomu dienoraščiu – išleidžiama į išorę, kur daug oro ir erdvės. Rašymas tampa vienu iš būdų išlaisvinti susitvenkusius jausmus, išliejant juos popieriuje. Viktutės rašymas lyginamas su paliestos stygos skleidžiamu garsu.

Muzika yra Viktutės stichija, šioje srityje ji jaučia savo pranašumą: „Visi tie jo [daktaro – *R. B.*] grajyti daiktai nelabai sunkųs; matyti, technika ne per daug išdirbta, nes grajija neseniai", o kalbos sritis priklauso daktarui. Kol pasakotoja svarsto, „kaip aiškiau išreikšti savo nuomonę", daktaras „lyg atspėdamas" ją ištaria garsiai: „Daktaras lyg iš burnos man tuos žodžius išėmė. Mislijau teip pat" (1903, 38). Merginai dar sunku formuluoti mintis, o ypač ištarti jas garsiai, už ją tai daro vyras. Bet jis tai atlikti gali tik todėl, kad jaučia ir galvoja taip pat

kaip Viktutė: „Kiekvienas jo žodis tarsi traukte traukia prie jo; tarsi, vis tai seniai aš mislijau ir turėjau dvasioje, teip man tie jo žodžiai artimi ir pažįstami“ (1903, 67). Toks mylinčiųjų artimumas ir dermė, kad moters mintys ir vyro žodžiai sutampa. Turintis drąsos vyras traukia iš moters gelmės mintis ir leidžia joms pasirodyti paviršiuje / išorėje. Vyras kalba už moterį, o moteris tik *mislija*, jaučia. Vyras drąsiai kalba „mes“ vardu – mūsų siekis, mūsų idėjos, mums paskirtas likimas, mes katalikai, norime, kovojame, reikalaujame, stengiamės ir t. t.

Svarstydama, su kokiu vyru galėtų sukurti šeimą, pasakotoja aiškiai suvokia save kaip lietuvę: „Ne, aš jau tokio vyro neperstatau sau, kurs su manimi kartu nesimelstų, nejaustų, nesidarbuotų; budama lietuvė, niekada nepamylėčiau jokio ‚lenkomano‘“ (1903, 42). Tik toks vyras, kurio tokie pat *pažvilgiai* (toks pat žvilgsnis į pasaulį), kuris taip pat jaučia, su kuriuo meldžiamasi ir dirbama kartu, kurio ta pati tautybė, kai nėra, kas skirtų ir atstumtų, gali tapti artimas. Švelnus malonus elgesys su kiekvienu – viena labiausiai merginos vertinamų savybių. Švelnumas Šatrijos Raganos tekstuose reiškia rūpinimąsi kitais, palankumą kitiems, šalia esantiems: „nėra tai toks švelnumas paeinantis iš kodekso ‚neišpuola‘, bet paeinąs tikrai iš pripratimo mislyti daugiau apie kitus, nekaip apie save.“ (1903, 21) Malonus elgesys byloja apie vidines asmens nuostatas. Akiai maloniam elgesiui suteikiama ir moralumo konotacija. Tik tokiu žmogumi, kuris savo elgesiu nepažeidžia kito asmens atskirumo, privatumo, kuris sugeba švelniai ir neužgaudamas priartėti, galima pasitikėti, su juo galima kalbėtis ir jam atsiverti. Tik įsivaizduodama idealų pokalbio partnerį, tikėdama, kad su tokiu žmogumi galimas susikalbėjimas be iškraipymų, moteris gali jaustis visiškai saugi ir imti pasakoti apie save.

Novelioje moters savęs atradimas vyksta mokantis atsiverti, kalbėti(s), pasakoti tai, kas jaučiama, mąstoma. Komunikacijos, kaip abipusio supratimo, susikalbėjimo, problema kūrinyje pirmiausia kyla dėl to, kad moteris nemoka, negali, nenori ar bijo atsiverti, leisti vidui, kurį tekste žymi žodis *dūšia*, pasirodyti išorėje, atverti jį kitų akims. Moters prakalbėjimas gretinamas su užšalusios upės atitirpimu, pavasariniu proveržiu. Kūrinyje išryškėja upės ir merginos sąsaja: užšalusi

Venta – „užšalusi" Viktutė; pavasarį nusimetusi ledus Venta „plaukia uždama ir griaudama tiltus pakelyje" – įsimylėjusi, „atitirpusi" mergina (1903, 79). Upė jaunos merginos matoma ir kaip vieškelis – išvedantis iš saugaus namų pasaulio į viešąjį pasaulį: „Sodo medžiai miega, užkloti sniegu pūkais, toliau matyti užšalusią Ventos vagą, panašią į platų vieškelį, – dar toliau – kruva susikuprinusių triobelių... Tokis didis ramumas visur, tokia didi tyla..." (1903, 62) Tačiau tik atitirpusi upė tampa kalbos taku, užšalęs vanduo gaubiamas tylos.

Viktutės širdyje gimstantis visiškai naujas (nes anksčiau niekada nepatirtas) meilės jausmas turi ir pasakoms būdingų motyvų: pasakotoja su seserimi pobūviuose „[s]ėdi lyg kokios ledinės statulos" (1903, 57). Nekalbanti, savyje užsisklendusi mergina – lyg ledo kalne įkalinta pasakų karalaitė: „Kam gali but malonu prisiartinti prie tokios panos, sėdinčios lyg ledo kalnas?" (1903, 58) Vyras tirpdo ledą, jis – „simpatiškas, toks geras, juog *lyg šilumą* [išskirta mano – *R. B.*] atneša su savimi" (1903, 42). Daktarui paklausus, „Ar-gi ir neatsiras toks, kurs sutirpįs tuos ledus", Viktutė atsako: „Bet reikia, kad jis sutirpytų, nes pats ledas nepersimainys į ugnį dėl nieko" (1903, 58). Reikia pastebėti, kad 1928 m. apysakos leidime šios vietos redakcija praranda pirminį „pasakišką" skambesį: „Gal... Bet visokios taukų žvakės to nepadarys. Jei tie ledai sutirps, tai tik nuo didelės, šventos ir amžinos ugnies" (1928, 91). Pirmajame apysakos variante merginos atsakymas skamba paprasčiau, nedeklaruojamos tokios „aukštos" vertybės. Vyro jausmas, jo ugnis, užsidegimas (pasakoje – pabučiavimas) ištirpdo ledus, neleidžiančius moteriai kalbėti, t.y. tapti visaverte komunikacijos dalyve. Išsilaisvinęs, galingas vanduo, kaip ir sunkiai tramdoma kūrybinė / erotinė energija, yra pavojingas, mergina žiūrėdama į pavasarį plūstančius Ventos vandenis jaučia, kad „nuo užimo ir judėjimo vandens galva apsisuka ir, rodos, tuojau, tuojau nukrisi į tą bedugnę" (1903, 79). Grėsmingas, traukiantis savin vanduo rodosi kaip išlaisvinta, galinga ir sunkiai valdoma erotikos, kalbos jėga.

Aptariant *novelios* pagrindinės veikėjos tapatybės turinį, mėginant nustatyti tapatumo šerdį, labai svarbus regisi dar vienas, antrajame kūrinio leidime neišlikęs, sakinys: „Męs čia sodžiuje sėdime lyg straigės

savo kaušiukuose; malonu nors retkarčiais išgirsti žinias ir turėti bent kokį nors susirišimą su svietu, gyvenančiu daugiau proto gyvenimu" (1903, 14). Iš santykio su savimi ir su aplinkiniu pasauliu galimi skirtingi gyvenimo būdai – gyventi proto gyvenimu arba gyventi jausmų gyvenimu. Galima manyti, kad skirtingas santykis su pasauliu keičia ir patiriamo pasaulio buvimo būdą arba reiškimosi subjektui būdą. Viktutė, oponuodama ponui Jonui, pasitikinčiam tik racionaliais argumentais, patikrinamais, todėl objektyviais įrodymais, priskiria save tai *svieto* daliai, kuri vadovaujasi jausmais. Suredaguotas sakinys prarado dalį šios minties subtilumo: „Mes čia sodžiuje sėdime, lyg straigės savo kaušukuose; malonu nors retkarčiais išgirsti žinių ir turėti bent kokių ryšių su platesniu, aukštesnės proto kultūros pasauliu." (1928, 22) Taisant *proto kultūros pasauliui* buvo suteiktas labai aukštas statusas. Protas tiesiogiai susiejamas su kultūra, išnyksta gyvenimo, kaip jausmingo santykio su pasauliu, reikšmė. Gebėjimas jausti – viena labiausiai pasakotojos vertinamų žmogaus savybių: „Juo mažiau žmogus jaučia, tuo mažiau yra žmogumi." (1903, 32) Jausmas – tai jaudrumas, imlumas iš aplinkos gaunamiems signalams, jautrumas aplink esantiems žmonėms ir gebėjimas atsiliepti, (at)jausti. Tik iš gebėjimo giliai jausti atsiranda aukštos mintys ir dideli darbai: „Augštai statau jautrumą pas žmonių: žmogus kol giliai jaučia, yra gabus prie augštų minčių ir didžių darbų, prie pasišventimo" (1903, 31–32). Jausmai sujungia viršų / idealus su apačia / žmogaus dvasia / darbais. Į esminį, apsisprendimo reikalaujantį, klausimą – kas esu iš tikrųjų? – atsakymą duoda jausmai. Išlavinta lenkų kalba, kitų laikoma lenke, Viktutė žino, kad tėvai ir protėviai – Lietuvoje gyvenę ir mirę žmonės, aiškiai jaučia, kad myli Lietuvos žmones, dainas, kalbą ir gamtą – girias ir laukus. Jausmas padeda apsispręsti, kas esi, meilės jausmas yra svarbiausias įrodymas, kuriuo keliu eiti, ką pasirinkti. Tik tokie patys, taip pat jaučiantys, mylintys, ta pačia kalba kalbantys gali būti artimi. Jausmas parodo, kur yra žmogaus vieta: „Tamsta pasijutai lietuve, myli tėvynę ir jos vaikus, tai tamstai vieta ne tenai [Varšuvos klioštoriuje – *R. B.*], bet čę." (1903, 66)

Nemaža dalis 1926–1928 m. *novelios* taisymų suardo 1903-aisiais paskelbtame kūrinyje susimezgusį vientisą prasmių tinklą: daugelis

nuorodų, ženklų, buvusių pačiame teksto paviršiuje, įrašytų žodžių formose, paslepiama po ne tokiais išraiškingais, dažnai gana abstrakčiais, naujais žodžiais, žodžių junginiais. Verta aptarti keletą tokių atvejų. Vienas svarbiausių apysakoje pasikartojančių motyvų – (ne)galėjimo išsakyti patiriamus jausmus, mintis. Kai kurios pirmajame leidime vartotos žodžių formos tarsi atkartoja, teksto paviršiun iškelia šį leitmotyvą: ne kartą rasime pavartotą žodį *neišsakomai*, vėliau jis visur keičiamas į *neapsakomai*. Tačiau pirmajame variante šio žodžio daryba (priešdėlis *iš-*) leidžia į vieną prasminę grupę jungti ir kitus panašios reikšmės ir darybos žodžius. Pavyzdžiui, daktaras Viktutę padrąsindamas sako: „Kaip gerai, kad tamsta *išreiškei* [išskirta mano – *R. B.*] savo norus, ir kaip gerai, kad turi juos!" (1903, 23) Vėlesnėje teksto redakcijoje *išreiškei* keičiama į *pareiškei*. Viktutė, rašydama apie ją skaudinusias pono Jono mintis apie Dievą, teigia: „Išgirdus apie partiją lietuvių, norinčių platinti apšvietimą be Dievo, liudna man buvo ir tankiai *išreikšdavau gailestį* [išskirta mano – *R. B.*] dėl tos priežasties" (1903, 14). Antrajame leidime *išreikšdavau gailestį* keičiama į *gailiai guosdavaus*. 1903 m. variante, kai kalbama apie parodomus, t. y. paviršiuje pasirodančius jausmus, vartojami veiksmažodžiai su priešdėliu *iš-*: „Negalėjau *išreikšti* [išskirta mano – *R. B.*] savo dėkingumo ir džiaugsmo už viską, tiek atvežė gerų daiktų!" (1903, 64) Pataisytas variantas skamba taip: „Nebįmaniau, kokiais žodžiais dėkoti, kaip reikšti savo džiaugsmą, tiek atvežė gerų daiktų!" (1928, 100) Visi cituojami pavyzdžiai – *(ne)išsakomai, išreikšti norus, išreikšti gailestį, išreikšti dėkingumą, išreikšti nuomonę* – atskleidžia esminį pasakotojos atliekamą judesį – išėjimo iš savęs, savo hermetiškos, nuo kitų paslėptos vidujybės, t. y. vidinės realybės parodymo, iškėlimo į paviršių, veiksmą. Šis dienoraščio kalboje įrašytas atsivėrimo, išėjimo iš savęs judesys sutampa su rašymo, kaip išsipasakojimo, veiksmu.

Judėjimas vis didesnio atsivėrimo link kūrinyje sutampa su vis didesniu pasitikėjimu kalba. Ponas Jonas pastebi, kad Viktutė rašydama būna daug atviresnė, sakydamas, kad „daugiau juose [laiškuose – *R. B.*] pasakai, nekaip lupomis, teip tamsta retai teatveri savo dušią." (1903, 52) Daujotytė yra pastebėjusi, kad Viktutė yra tikra laiškų rašytoja,

pas ją ateina kaimo žmonės prašydami parašyti laiškus artimiesiems, ji pati rašo laiškus ponui Jonui[533]. Laiškai, kaip ir dienoraštis, priskirtini privačiai sferai – tik čia moteris jaučiasi visiškai laisvai. Tačiau reikia pastebėti, kad laiškas, nors priklausydamas privačiam pasauliui, išveda asmenį iš hermetiškumo į intersubjektyvią erdvę, kuri yra ir viešojo pasaulio pagrindas. Per laiškus mergina patiria rašto galią įveikti atstumą – ir ne tik erdvės.

Mokydamasi rašyti lietuviškai Viktutė mokosi atsiverti, atidaryti duris *dūšiai*, raštas leidžia pasirodyti (slepiamiems) jausmams. Apie daktaro jausmus, ypatingą jai skiriamą dėmesį Viktutė taip pat pirmiausia sužino tarpininkaujant tekstui – iš atneštų paskaityti eilėraščių. Daktaro atviras meilės prisipažinimas ištariamas ne žodžiu, o užrašomas upės vandens paviršiuje. Kalba, raštas, kūryba tampa itin svarbiu dviejų žmonių komunikavimo – susižinojimo – kanalu. Ne tik pačių tekstai ar kartu atliekama muzika, bet ir bendras skaitymas, tuo metu skaitomi kūriniai (tarp jų ir Maironio poema *Terp skausmu į Garbę*) suartina mylimuosius. Speičytė yra atkreipusi dėmesį, kad mylimam vyrui skaitant Maironio kūrinį, jo balsas ima tarpininkauti „poemos patriotinėms idėjoms", tuomet kūrinys ima skleisti „erotinę aurą net nepriklausomai nuo jos turinio"[534]. Tačiau ne tik kito balsas priartina moteriai kultūros pasaulį, atrasdama savo pačios balsą ji pamažu įsisąmonina turinti ypatingų kūrybinių galių. Tie didieji sąmonės atsivėrimai, kaip ir dera romantinei paradigmai priklausančiam kūriniui, merginos patiriami naktį – po atviru žvaigždėtu dangumi:

> Naktis lyg iš pasakos išimta: šviesi, tyli... Visur tyla, tyla, ir balta... tik skamba varpelis prie arklio važiuojančios pirmiau mamos ir retkarčiais purkščia žirgeliai... Man ir liudna pasidarė, ir linksma, ir gailu... Sunku buvo sėdėti ramiai... Norėjau dainuoti, svajoti, verkti... Girdėtos meliodijos nedavė man ramumo, reikėjo jas išdainuoti. Pradėjau pirma pusbalsiu, paskui visa krutine, išdainavau visas girdėtas šį vakarą dainas,

[533] Žr.: Viktorija Daujotytė, *Parašyta moterų*, p. 194.

[534] Žr.: Brigita Speičytė, „Maironis ir Šatrijos Ragana – literatūros modernėjimo žingsnis", p. 18.

paskui pradėjau seniai pažįstamas, net gerklę ėmė skaudėti, kol privažiavome prie miesčiuko. Tadą nutylau. (1903, 21)

Begalinės erdvės ir tylos patirtis išlaisvina – Viktutės balsas rodosi kaip pastanga užpildyti atsivėrusią erdvę. Daujotytės yra pastebėta, kad Šatrijos Raganos kūriniuose grožiui būdingas ir baugumo aspektas[535], jo patyrimas artimas ribiniam išgyvenimui. Viktutei sunku nusakyti savo būseną nakties kraštovaizdžio akivaizdoje – jai norisi ir verkti, ir juoktis. Galbūt jos būklę galima nusakyti žodžiu *sumiši,* nes riba tarp gana priešingų jausmų (liūdna *vs* linksma) nusitrynusi. Viktutė balsu siekia užpildyti prasivėrusią (baugią) erdvę / ertmę. Daiva Vaitkevičienė, pristatydama kaimo žmonių santykį su prigimtinėmis vietomis, aprašo kitonišką jų santykį su vieta ir mini vieną iš galimų svetimos erdvės „prisijaukinimo" būdų – dainavimą: „Dainavimu siekiama užpildyti kurčioje girioje susidarančią bebalsę tuštumą ar ertmę; ertme šiuo atveju vadinu gamtinę erdvę, neintegruotą į žmogaus pasaulio savąją teritoriją. Tad dainavimas yra girios ‚kalbinimas', pastanga ją daryti sava."[536] Pasakojančiojo (Petro Zalansko) liudijimu, dainuodamas jis atsiliepiąs į girios „provokavimą"[537]. Viktutės dainavimas – susitvenkusių jausmų išliejimas – gali būti aiškinamas panašiai – prieš akis plytinti erdvė – kaip ertmė „prašosi" užpildoma balsu. Sykiu merginos balsas siekiasi mylimo vyro, važiuojančio kitame *brikiuke,* daina naikina mylimuosius skiriantį tarpą.

Viktutės rašymas – tarp vyro ir moters vykstančio pokalbio tęsinys, tai lyg *gracijoziškas* šokimas dviese: garsiai ištariami vyro žodžiai atliepia moters dienoraštyje užrašytus žodžius. Viktutė rašo: „Kada liuosai mokėsiu išreikšti savo mintis žodžiais ir raštais?!", daktaras ati-

[535] „Šatrijos Ragana dažnai jungia baugumo ir grožio pojūtį. *Saulėlydis* – ir gražus, ir baugus. *Raudoni saulėlydžiai* – metafora, lydinti baugumo ir grožio pajautą. [...] Grožis ties baisumo-baugumo praraja" (Viktorija Daujotytė, „Kraštovaizdis ir *vietos dvasia* literatūros klasikoje", *Colloquia,* Nr. 21, 2008, p. 39).

[536] Daiva Vaitkevičienė, „Apie savas vietas lietuvių prigimtinėje kultūroje", *Liaudies kultūra,* 2012, Nr. 4, p. 46.

[537] *Ibid.*

taria – „niekados negaliu parašyt teip, kaip jaučiu...[...] mano poezijos stovi teip toli nuo mano jausmų“ (1903, 35). Į vieno judesį (mąstymo formą) atsiliepia kitas: Viktutė dienoraštyje užrašo: „vėjas pučia, tarsi namus tuojau sugriaus, vaitoja, dejuoja, švilpauja, užia visokiais balsais“, tą patį vakarą į svečius atėjęs daktaras jos mintį užbaigia: „Toks baisus koncertas lauke“ (1903, 22). Į daktaro lūpas įdėtas paaiškinimas, kodėl jis rašo, yra beveik identiškas pačios pasakotojos dienoraščio pradžioje užrašytajam: išlieti jausmus, nes kai jų susikaupia tiek daug, „sopa ir spaudžia“: „Teip giliai jauti žmogus, teip giliai, kad net baugu... rodos, išliejus tuos jausmus kokioj nors formoje, tuojau butų lengviau...“[538] (1903, 33) Stipriems jausmams reikia erdvės, todėl daktaras rašo tada, kai „jausmai teip perpildo krūtinę, juog nėra jau jiems vietos...“ – tas pats jausmų išlaisvinimo judesys kaip ir dienoraščio rašymas ar dainavimas (galima vesti analogiją tarp baltos erdvės ir balto popieriaus lapo, tarp balso ir rašto).

Užrašomi / išrašomi jausmai tarsi atskiriami nuo juos patiriančio subjekto, tekste jie įgauna savarankišką egzistenciją. Šis atskyrimas ryškus keliose, taip pat vėliau pataisytose, apysakos vietose: „Nežinau, su kokiu jausmu skaito juos p. Jonas ir kiek supranta....“ (1903, 14) Ne visai taisyklingas junginys *skaityti su jausmu* kūrinio kontekste vis dėlto suvoktinas kaip itin reikšmingas. Jausmas čia rodosi kaip aktyvus, esantis kartu (ir atskirai) su jį patiriančiuoju, (beveik) savarankiškas veikėjas. Suredaguotame sakinyje jausmas yra visiškai nuo jaučiančiojo valios priklausoma asmens dalis: „Nežinau, ką jaučia p. Jonas skaitydamas juos [laiškus – *R. B.*] ir kiek supranta“ (1928, 22). Daktaras, kalbėdamas apie savo kūrybą, prisipažįsta: „Poetu neesu, o rašau teip sau, kad man labai skaudu ar linksma, vienu žodžiu – kad jausmai

[538] Panašiai apie jausmus 1908 m. *Viltyje* rašė Vaižgantas: „Sielos jausmai, niekaip neišsiliedami giesme, troškina, krūtinę plėšo; norėtųsi verkti, kad nebūtų sarmata žmonių. Kodėl, kvaileli, sarmata? Tokios ašaros ne sarmata: jos širdį nušveičia, visus kartumus nuplaudžia. Verk, jei gali pravirkti. Ilgainiui gal ir panorėsi, bet nebegalėsi: sukeps širdis, dus viduryje, nepalengvėdama.“ (Juozas Tumas Vaižgantas, „Lietuvių papročiai per šventes“, *Viltis*, 1908 04 13, Nr. 44, p. 6).

teip perpildo krūtinę, juog nėra jau jiems vietos:.." (1903, 35) Sakinyje vartojamas vardininkas jausmus paverčia sakinio veiksniu – veikiančiuoju, o patiriantjjį – jausmų veikiamu objektu. Senuosius, gal kiek gremėzdiškus, žodžių junginius *jaučiu didį pasibjaurėjimą, sužadintų jose patriotizmo jausmą* keisdama paprastesniais ir trumpesniais *labai bjauriuos, sukeltų jose patriotizmo,* Šatrijos Ragana iš teksto audinio pašalina visą kūrinį įcentruojantį jausmų patyrimo ir išsaugojimo motyvą. Viktutei rašyti *dieninį* kyla noras būtent tada, kai per sunku savyje išlaikyti, slėpti visus jausmus ir *mislis.* Kita priežastis – po daugybės metų, senatvėje, *dieninis* galėtų padėti susigrąžinti *išblyškusius,* netekusius pirmykščio gyvumo, jaudrumo jausmus. Mergina, išliedama susikaupusius jausmus popieriuje, tarsi „užkonservuoja" juos, įamžina[539]. Rašymo tikslas – išbūti su savais jausmais ir juos išsaugoti. Nors užrašytos raidės gali *išblykšti* (popierius blunka), tačiau raidė, Viktutės manymu, gali sugrąžinti laiko išblukintų jausmų intensyvumą. Užrašytas gyvenimas tampa išsaugotu (jausmų) gyvenimu.

Jausmų galia veikti juos patiriantį subjektą, netgi keisti jo gyvenimą pirmoje kūrinio redakcijoje išreiškiama nuolat pasikartojančiais žodžiais – *užimti, apimti.* Jausmai (užvaldydami), pasaulio reiškiniai (*užimdami*) ima vadovauti žmogui, jį vesti. Keisdama šiuos žodžius į gerokai neutralesnius junginius su žodžiu *įdomus,* autorė prarado dalį itin reikšmingos, jausmams priskirtos konotacijos. Pavyzdžiui, kalbėdama apie sukilusius patriotinius jausmus, Viktutė rašo: „Patrijotiški dalykai teip *užėmė mane* [išskirta mano – *R. B.*], juog nuolat klausinėjau p. Jono apie juos, prašydama vis daugiaus apsakinėti" (1903,14). Patriotiškumas nusakomas kaip labai stiprus, užvaldantis, beveik demoniškas jausmas, lemiantis tolesnį asmenybės pasirinkimą. Pasakodama apie mergaitėms kilusį norą klausytis skaitomų

[539] Sokratas, rašymą vertindamas vien kaip žaidimą, vis dėlto nurodo vieną svarbų tik atskiram asmeniui jo pranašumą – išsaugoti privataus gyvenimo prisiminimus: „mat rašydamas jis sukaupia prisiminimų lobius ir sau pačiam – tam metui, kai atslinks senatvė, užmaršties amžius." Žr.: Platonas, Faidras, iš graikų kalbos vertė ir paaiškinimus parengė Naglis Kardelis, Vilnius: Aidai, 1996, p. 91.

lietuviškų knygų, pasakotoja vartoja tą patį žodį *užimti*: „O skaitymas juos labai *užima* [išskirta mano – *R. B.*]: perskaičius man vieną knygą, mergaitės prašė, idant skaityčiau dar" (1903, 13). Lietuviško judėjimo, lietuviškų knygų sukeliamas poveikis asmeniui sutelkiamas veiksmažodyje *užimti*, pritraukiančiame visas šias reikšmes – pagauti, paimti, okupuoti, užvaldyti, pasisavinti, paliesti, užlieti, užsidegti, pradėti degti, užsiliepsnoti, prasidėti, sueiti į draugystę (LKŽ). *Užimančiai* kalba tas, kuris sugeba užvaldyti pašnekovo dėmesį, kurio kalba apima, įtraukia, galbūt uždega, su taip kalbančiu galima „pra(si)dėti", t. y. mažinti skiriantį atstumą, atsiverti.

Artėjimas kūrinyje rodosi kaip vis sklandesnis moters ir vyro pokalbis. Reiktų atkreipti dėmesį, kad kalbėjimasis, bendravimas plačiausia prasme yra ne tik verbalinis – Viktutė su daktaru bendrauja kartu grodami, judėdami artyn vienas kito, liesdamiesi (liečiantis kūnams). Kalba nėra tobulas (skaidrus) mediumas, ji mylimuosius ir suartina, ir nutolina. Kūrinyje aprašytas idealios komunikacijos, tobulo susikalbėjimo pavyzdys – kai be kalbos tarpininkavimo, iš akių išskaitomi mylimo žmogaus jausmai: „Nematydama jo veido, o žiūrėdama tik į akis, galėčiau įspėti, ką jis jaučia." (1903, 83) Daktaras yra toks pat jautrus, imlus mylimosios kūno siunčiamiems ženklams, pastebi net menkiausius jos jausmų niuansus, „nors nė žodžio apie tai nebuvo pasakyta". Artimų santykių viršūnė *novelioje* – bendrauti, susižinoti be žodžių.

Vyro ir moters kalbėjimosi modelis gali būti atpažįstamas ypatinguose peizažuose, kurie peržengia moters ir vyro (lemtingų) susitikimų fono ribas. Laikas, kai mezgasi mylinčiųjų ryšys, – vakaras, naktis, po tamsiai mėlynu dangumi, kai žemę dengia nesuteptas baltas sniegas, o dangus lyg iššluotas. Mėnuo taip apšviečia sniegu apklotą žemę, kad toji suspindi briliantais. Dangaus šviesa, atsimušusi žemėje, įgauna kitokį, briliantišką spindesį. Tokia viršaus ir apačios dermė įmanoma tik pasakoj, daktaras sako: „Kaip iš pasakos išimta." (1903, 32) Artimas gamtos vaizdas iš kito Šatrijos Raganos kūrinio, apsakymo „Dėl tėvynės":

Buvo gražiausia vasaros naktis. Dangus žiūrėjo į žemę tukstančiais auksinių akių kurios, mirkčiodamos ir drebėdamos, šnibždėjo jai paslaptingas istorijas, nepabaigiamas pasakas. O žemė – tylitelaitė, klausėsi. Apmirė visi medžių lapai, nutilo paukščiai lizduose, žiedai palenkė savo dailias galveles. Kvapas nuo nupjautų pievų, nuo banguojančių rugių laukų, nuo tamsių pušynų, kilo augštyn, plaukdamas į dangų, lyg tylus svajojančios žemės atsiduksėjimas, nusiųstas dangui, tam jos numylėtiniui, prie kurio ji kilsta ir kilsta nesiliaudama, bet niekados negali pasiekti...[540]

Vyriškasis polius – dangus; moteriškasis – žemė; naktį vyksta jų pokalbis, dangus šnibžda paslaptingas istorijas, nepabaigiamas pasakas, žemė atsako tik *atsiduksėjimu*. Kalbėjimo galia suteikta vyriškajam poliui, žemės galioje tik aukštyn kylantis, kvapnus nupjautų pievų, banguojančių rugių ir pušynų atodūsis. Šio fragmento gamtos aprašyme išryškėja pastangų priartėti bergždumas ir fizinio artumo negalimybė – žemė kyla prie savo numylėtinio, bet jo pasiekti negali[541]. Paskutinėje *Viktutės* scenoje, metaforų kalba vaizduojančioje moters ir vyro jungtuves, naikinamas mylimuosius skiriantis nuotolis: upės vandenyse besisupantis mėnulis, žvaigždės, mirgančios vandens gelmėje, – dangus nusileidęs ant žemės, įveiktas begalinis (viršų ir apačią skyręs) atstumas. Viktutė rašo: žvaigždės žiba „ant mūsų ir po mūsų". Dangaus šviesa priartėja prie žemės, o garsas pakyla nuo žemės sykiu su mylinčiųjų pora „augštyn, augštyn, tarp žvaigždelių". Priešybių įveika išreiškiama tylos ir balso vienove: lakštingalos „burtininkės balsas" ir „niekuo nepertraukiama, gili tyla" girdimi tuo pat metu, vienu metu matoma tamsa ir šviesa – sidabrinė naktis. Erotinės įkrovos perpildytame nakties peizažo patyrime pasireiškia anksčiau

[540] Šatrijos Ragana, *Dėl Tėvynės*, Kaunas: Saliamono Banaičio spaustuvė, 1907, p. 14.

[541] Panašų gamtovaizdį randame ir Maironio poemoje *Terp skausmu į Garbę*: „Ir kas do naktis! Dega žvaigždės augsztai, / Ir spindi sniegai akimis;", tik čia žvilgsnio trajektorija kita, iš apačios į viršų. Žr.: St. Garnys [Maironis], *Terp skausmu į Garbę*, p. 62.

aprašyta jausmų sinestezija – aukštyn kylantis lakštingalos balsas sumyšta su beržų, žydinčių liepų kvapu: „Toliau truputį, ant pat Ventos, giedojo ir švilpavo lakštingala, o jos daina plaukė kartu su kvapu jaunų berželių ir žydinčių liepų, vienydamasi į vieną krūvą“ (1903, 86). 1928 m. *novelios* variante autorė dar labiau akcentuoja pojūčių susiliejimą: „Plaukė giesmė per vakaro tylą kartu su berželių ir žydinčių ievų kvapu ir rodės, kad tai ji taip kvepia.“ Kadangi riba tarp viršaus ir apačios išnykusi (kaip danguje, taip ir ant žemės) – aukštyn gali reikšti ir žemyn, į tą pačią Ventos vandenų gelmę. Upė – ir pabaigos, ir pradžios vieta, mirties vandenys (mirusiųjų upė Leta) ir gyvybės vanduo. Gili tyla – gilus vanduo žymi pasakotos istorijos kulminaciją, kai vyras ir moteris tampa viena – nuskęsta giliuose Ventos upės vandenyse lyg danguje. Grįžtama ten, iš kur buvo išeita – į tylą.

Idealus pokalbio / gyvenimo partneris *novelioje Viktutė* padeda moteriai savo gyvenimą, savą patirtį išgyventi iki galo. Tik su kitu moters egzistencija gali būti užbaigta, visa. Viktutė, atradusi bendravimo, kalbėjimosi su daktaru malonumą, rašo: „O nepasidalijus su juo savo jausmais, rodosi man, juog nepilnai juos jaučiu.“ Užmezgus artimus santykius su kitu, kalbantis, dialogo dalyvės „aš“ pasirodo tarsi veidrodyje. Tik kai kitas – vyras, kūrinys – merginos atskleistus, paviršiun iškeltus jausmus atspindi, šie išgyvenami, patiriami iki galo. Kalbantis su kitu nueinamas ratas: vidinio gyvenimo pavidalai iškeliami į paviršių, atveriami kito akims ir šio atspindėti susigrąžinami ten, iš kur jie kilo. Tik nuėjusi šį kelią asmens patirtis yra „pilna“, visiškai pergyventa. Akcentuotina, kad *novelios* pasakotojos mylimasis yra rašančiosios sąmonės projekcija, jo tapatybės ribos nubrėžtos moters vaizduotės, jis yra visiškai nuo jos priklausomas, jos valioje. Rašančiosios valia jis / vyras / daktaras yra (beveik) tobulas, idealus. Galimas realizuoti *litvomano* tapatumo modelis Viktutės pažįstamas iš kito žmogaus (daktaro) tam, kad taptų jos pačios, arba – kitas, kad būtų priimtas kaip atitinkantis jos pačios vidinius polinkius, turi pasirodyti identiškas. Rašomas tekstas (dienoraštis) taip pat gali būti suvokiamas kaip rašančios moters galių sukurtas dialogo partneris, turintis potencijos atspindėti rašančiosios jausmus – užrašytame

tekste ji juos pamato tarsi veidrodyje. Galima manyti, kad rašančiąją su kuriamu tekstu sieja panašus erotinis ryšys kaip ir su mylimuoju. Kita vertus, ši meilė turi ir narciziškumo bruožų: vyras mylimas todėl, kad yra (beveik) identiškas rašančiajai. Tai meilė savam atvaizdui, atpažįstamam kito asmenyje.

Nors ir pripažįstame, kad daktaro personažas yra moters sąmonės „suprojektuotas" ir realizuotas vyro vaizdinys, t.y. jis yra šios sąmonės dalis, negalime nepastebėti, kad rašanti moteris vyriškajai savo daliai perduoda daugumą savųjų galių. Kūrinio pasakojimui persiritus į antrą pusę, moters ir vyro santykiai atsistoja į visuomenės, kultūros tradicijos paruoštas vėžes: vyras *litvomanas* yra miegančio krašto žadintojas, moters mokytojas, rengėjas visuomeninei veiklai. Vyras, kuris išplečia moters matymo (mąstymo) horizontą, pripildo jos gyvenimą turinio. Laikantis už vyro rankų, jaučiamasi kaip už mūro; kai daktaras ateina, pasakotoja „pamiršta", kad ir be jo ji sugebėdavo patirti tą patį išsilaisvinimo jausmą – kai „leki, lyg paukštis liuosas". Vyras imamas suvokti kaip vedantysis, keliavedys: „Dabar, dėku jam, pradedu suprasti ir mokėti: jis man nuolat rodo takus, kuriais žengdama, galiu nors retkarčiais pasijusti, neesanti galutinė žmonijos veltėdė" (1903, 67). Mylimas vyras tampa ir moralaus elgesio etalonu: „Užtėmijau, juog jis yra mano kriterium morališkos žmogaus vertės: kiekvienas man netinkantis pasielgimas pakelia manyje mintį: jis teip nepadarytų, teip nepasakytų, nepasielgtų." (1903, 75) Pažymėtina, kad mylimam žmogui keliami labai aukšti reikalavimai, nenumatoma jokia klaidos galimybė, todėl sukuriamas, nes būtinas, toks tobulas mylimojo paveikslas: „Kokia laimė pažinti ir mylėti tokį žmogų, apie kurį žinai, juog lyg dangus augštai stovi nuo kitų! Kitokio aš ir nepamylėčiau..." (1903, 75).

Viktutės ir daktaro santykiai nėra vienareikšmiai. Pasakotoja skelbia, kad meilė – tarsi augalas, „gyvasis žolynėlis", tačiau tai tik vienas vyro ir moters santykių aspektas. Kitas, galbūt mažiau įsisąmonintas, bet ne mažiau svarbus – juos lydintis kovos motyvas. Jį galima pastebėti šiame *novelios* fragmente: „In mane tarsi koks velniukas įlindo, užėjo noras *pasipriešinti* [išskirta mano – *R. B.*] daktarui" (1903, 65).

Mergina mėgina kovoti su prisirišimu, darančiu ją priklausomą nuo mylimo vyro, ilgą laiką vengia prisipažinti, koks jis svarbus. Priešinantis užgimstančiam jausmui demonstruojama jėga, galia valdyti. Savo galių rodymas gana sušvelnintai vadinamas *velniuku*, nes moteris pranašumo, jėgos rodymą laiko blogiu, brandos trūkumu: „Pikta esu pati ant savęs: elgiuosi kartais lyg mažas vaikas." Merginai sunkus savęs nepakankamumo jausmas: „rugojau, juog jis man ramumo neduoda, juog *pati mėgstu sau viską dirbti* [išskirta mano – *R. B.*] ir nenoriu jokių tarnų" (*ibid.*). Globėjiškas daktaro elgesys – neša Viktutei *cukierkas*, užriša jai *čiužyklas* – pažeidžia lygiaverčių moters ir vyro santykių pusiausvyrą. Įdomu, kad Viktutė dienoraštyje dažniausiai fiksuoja tuos momentus, kai daktaras „nusižemines" prisiima jos pagalbininko rolę, leisdamas jai vesti, vadovauti (jis imasi padėti ir „moteriškuose" darbuose, pvz., gelbsti dėliojant indus į bufetą, padeda puošti eglutę, sodininkauti ir kt.). Toks nusistovėjusių vyrų–moterų santykių „pažeidimas" ir stebina dienoraščio pasakotoją, ir traukia. Tačiau užsimezgęs ryšys negali išvengti galios santykių, taip šią mintį apsakyme „Dėl Tėvynės" išsako ponia Pukštienė: „Tai yra didelė iliuzija, jog moterystėje gali būti lygybė. Tai ne tiesa. Moterystėje viena pusė visados turi viršų. Jei ne esi ant viršaus, esi po apačia."[542] Tą pačią moters ir vyro ryšio ambivalentiškumą atspindi viena iš paskutinių *novelios* scenų: Viktutė, lyg vaikas apimta laimės jausmo, prašo daktaro pasekti jai pasaką, tačiau jai sekama „naiviška pasakėlė" apie gaidelį ir vištytę nėra tokia jau nekalta. Joje galima įžvelgti tą pačią moteriai iškilusios (ateityje laukiančios) grėsmės – aklumo, t.y. traumos, sužalojimo – nuojautą: „Metė gaidelis kekelę ir išmušė vištytei akį" (1903, 87).

Redaguodama laike nutolusį tekstą Šatrijos Ragana ėmėsi keisti ir jo tono stiprumą – ji gerokai sumažino šauktukų skaičių, prislopindama veržlų, pasitikintį, todėl drąsiai reiškiamą maksimalizmą, labiausiai būdingą jauniems žmonėms. Ne tik ramesnis, santūresnis rašymo tonas, bet ir kai kurių teiginių korekcijos atskleidžia praėjusio laiko,

[542] Šatrijos Ragana, *Dėl Tėvynės*, p. 5.

ilgesnės gyvenimiškos patirties žodžiams suteiktą svorį. Štai kaip tvirtai suredaguotojo teksto pradžioje skamba darbą su tėvu apibendrinantis sakinys: „Taip malonu rimtai darbuotis su tėtušiu, lyg vyras" (1928, 5). Pirmajame variante dar nerasime tokio aiškaus teigiamo „vyriško" darbo vertinimo: „Teip malonu palengvinti tetušiui darbą!" (1903, 3) Išsakomas džiaugsmingas (gal kiek patosiškas) jaunos mergaitės prisipažinimas, ir nieko daugiau. Sugriežtėjusį, kategoriškesnį autorės požiūrį ne tik į moters darbą, bet ir į patį rašymą rodo ir šis taisymas: Viktutė pasakodama apie dedamas pastangas geriau išmokti lietuvių kalbą prisipažįsta turinti vilties pamažu pradėti rašyti ir lietuvių kalba: „Paskui mokysiuos gramatikos, *rašysiu po biskį* [išskirta mano – *R. B.*]" (1903, 24). Iš šio sakinio matyti, kad kalbos įgūdžių tobulinimas vyksta pamažu, nekeliant sau per didelių reikalavimų, atsargiai – *po biskį*. O 1928 m. tekste ši vieta įgauna visai kitokį vertinamąjį atspalvį: „Paskui mokysiuos gramatikos, *rašinėsiu*... [išskirta mano – *R. B.*]" (1928, 38). Daujotytė yra atkreipusi dėmesį į moters rašymą menkinantį, paniekinantį žodį *rašinėti*[543]. Šis moters rašymą nusakantis žodis pasirodo 1908 m. išspausdintame Šatrijos Raganos apsakyme „Iš mūsų kovų" (pirminis pavadinimas – „Iš mūsų karionių"). Pirmiausia iš aplinkinių išgirstas merginos bandymų rašyti vertinimas žodžiu *rašinėti* pasirodo vėliau, jau po *Viktutės* rašytame kūrinyje. Rašančiosios sąmonė dar kuo aiškiausiai atskiria savąjį ir kitų požiūrį: apsakymo veikėja Onytė sužadėtiniui Staseliui atskleisdama didžiulę paslaptį – bandymus rašyti – kalba labai panašiai kaip ir Viktutė: „Išsimokiau maž-daug kalbos ir pamėginau rašyti..."[544] Neigiamos reakcijos į savo prisipažinimą Onytė sulaukia iš sužadėtinio ir aristokratės tetulės. Būtent į šios moters lūpas įdėtas vėliau redaguojant *Viktutę* pavartotas žodis *rašinėti*: „Girdžiu daiktą dar blogesnį: juog paniekinai savo kalbą, paniekinai viską ir ėmiais mu-ži-kams ra-ši-nė-ti!!!"[545] Redaguodama jaunystės

[543] Žr.: Viktorija Daujotytė, *Šatrijos Raganos pasaulyje: Gyvenimo ir kūrinių skaitymai*, Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 1997, p. 16–17.

[544] Šatrijos Ragana, *Saulei nusileidžiant, Iš mūsų karionės, Kalėdų vakaras*, Shenandoah, Pa: „Žvaigždės" spaustuvė, 1908, p. 37.

[545] *Ibid.*, p. 47.

dienų kūrinį autorė, pakeisdama *rašysiu po biskį* į *rašinėsiu*, anksčiau kitiems priklausiusį moters rašymo (kūrybos) vertinimą paverčia pačios rašančiosios savivokos dalimi. Šis žodžio nueitas kelias kuo puikiausiai atskleidžia, kaip yra perimamos vertybės (vertinimai), kaip vyksta kitų požiūrio interiorizacijos, tapimo individualios vertybinės sistemos dalimi procesas.

Lyginant pirmąjį ir pakartotinį *Viktutės* leidimą galima matyti, kad Šatrijos Ragana reagavo ir į kūrinio kritiką. Kaip liudija rašytojos laiškai, bene skaudžiausia rašytojai buvo artimų draugų kritika. Laiške Višinskiui ji prisipažįsta, kad po jo kritikos apskritai prapuolęs noras rašyti: „Taip, pav.[yzdžiui], mano tą nelaimingą ‚dieninį' [*Viktutę*] sukritikavojai taip, jog nieko jame nepaliko, ir atėmei nuo manęs norą darbuoties toliaus, jog per ilgą laiką nei mislyti apie tai negalėjau."[546] Nors pats laiškas, į kurį taip stipriai sureagavo autorė, nėra išlikęs, Višinskio *Raštuose* yra perspausdintas *Viktutės* recenzijos rankraštis[547]. Vienos iš labiausiai Višinskio kritikuotų *novelios* vietų, kur daktaras ragina atgimstančius inteligentus nepamiršti ir krikščioniškų vertybių, visiškai neliko *Viktutės* antrajame leidime: „Męs-gi, budami pertikrinti, juog teisybė ir šviesa – krikščionystėje, męs katalikai, turime visas spėkas paaukauti platinimui savo persitikrinimų, darbavimuisi ir kariavimui už jąs – tik be neapykantos, žinoma, bet su krikščioniška meile..." (1903, 74). Vėlesnėje teksto redakcijoje išmesta pastraipa yra beveik visa pacituota Višinskio recenzijos rankraštyje. Kritikas teigė, kad būtent dėl savo elgesio (nenoro šokti, apkabinti merginas ir t. t.) ir deklaruojamų krikščioniškų pažiūrų daktaro personažas kur kas panašesnis į kunigo. Galima spėti, kad, norėdama „atitaisyti" šią klaidą, Šatrijos Ragana keliose vietose kupiūravo daktaro kalbą.

Višinskis, buvęs ne tik artimas rašytojos draugas, bet ir mokytojas, baimindamasis per didelio Šatrijos Raganos polinkio į fantazijų pasaulį, viename laiške (jau perskaitęs *Viktutę*) rašė: „Tik atidžiai

[546] Iš laiško Povilui Višinskiui (?, 1901 m. lapkričio 2 ir 5 d.), in: Šatrijos Ragana, *Laiškai*, p. 127.

[547] Žr.: Povilas Višinskis, *op. cit.*, p. 108–117.

žiūrėk į gyvenimą, tyrinėk jį kuo daugiausiai, o ne vien tik savo fantazijose ieškok medžiagos."[548] Priešingai nei Žemaitei, kurią skatino auklėti, įsiklausyti į savuosius jausmus, Šatrijos Raganą jis kreipė tarpasmeninės (objektyvios) realybės link. Višinskis, regis, neperprato (ar nenorėjo suprasti) šios autorės, kuriai svarbiausioji realybė buvo moters sielos realybė, rašymo savitumo. Sutelkusi dėmesį į vidinius išgyvenimus, mėginusi įsiklausyti ir atsižvelgti į savąją patirtį (gal ne visada sėkmingai), Šatrijos Ragana kitam mokslininkui, kuriančiam ryžtingo, kryptingai veikiančio, „ideologinio ribotumo barjerus peržengiančio" vyro – Povilo Višinskio – portretą, Adolfui Sprindžiui atrodė sentimentaliai egzaltuota, liguistai jautri ir ašaringa[549].

Šatrijos Raganos *Viktutė* moterų savivokos kūrimosi procese laikytina vienu svarbiausių etapų: *novelios* pasakojimas sutelktas ties vidine moters istorija leidžia moters ėjimą tautinio brendimo, didesnio sąmoningumo, aktyvios veiklos link pamatyti iš pačios moters pozicijų. Ryškindama svarbiausius merginos brendimo momentus, įveikiamus slenksčius, ieškodama tam adekvačios raiškos, Šatrijos Ragana atsiremia į literatūrinę tradiciją, pačiu rašomu tekstu demonstruodama tam tikrus „genetinius" ryšius su vienu labiausiai ją tuo metu veikusių kūrinių – Maironio poema *Terp skausmu į Garbę*. Šio teksto suformuotas moters (Marinės) ir vyro (Juozapo) santykių modelis pasirodo ir *novelioje Viktutė*, tiesa, išplėtojant (ir transformuojant) moteriškąją siužeto liniją. Speičytės teigimu, Šatrijos Ragana perima Maironio sukurtą „tautiškumo sąsajos su erosu struktūrą kaip tapatybės modelį"[550]. Nors Viktutė daug kuo panaši į Marinę (tas pats polinkis muzikai, per vyrą atrandamas lietuviškas tautinis judėjimas ir kt.), tačiau jos saviraiškos erdvė gerokai platesnė. Svarbiausia, kad jai, kaip ir vyrams, tampa prieinama kalbos sfera. Šatrijos Raganos kūrinys pa-

[548] Iš laiško Marijai Pečkauskaitei (?, 1903 m. rugsėjo 29 d.), in: Šatrijos Ragana, *Laiškai*, p. 472.

[549] Žr.: Adolfas Sprindis, *Povilas Višinskis*, Vilnius: Vaga, 1978, p. 28, 70, 82, 103 ir t. t.

[550] Brigita Speičytė, „Maironis ir Šatrijos Ragana – literatūros modernėjimo žingsnis", p. 20.

sirodo ir kaip moters kalbos / savojo balso atradimo istorija, todėl gali būti suvoktinas ir kaip pirminė rašančiosios pastanga reflektuoti patį kūrimo / rašymo procesą. Tiesa, čia turėtume sutikti su Daujotytės teiginiu, kad Šatrijos Ragana moteris įveda tik į „kūrybos prieangį", neišvesdama jų „į kūrybą kaip gyvenimą – nekuria nei rašytojos, nei artistės paveikslo"[551]. Aprašomas merginos vis didesnis lietuvių kalbos mokėjimas neužsibaigia jos sprendimu tapti rašytoja, galutinė kūrinio vizija – kartu ligoninėje besidarbuojantys vyras ir moteris (kaip žinome, tokia bendrystė dažniausiai nuskriausdavo moteris). Nors atrodytų, kad dienoraščio pasakotoja pamažu suvokia, turinti visas savybes, reikalingas rašytojai / poetei – yra jautri, muzikali ir mėgsta svajoti[552] – ji taip ir lieka tik laiškų ir dienoraščio rašytoja. Visi tikrojo kūrybiškumo pavyzdžiai kūrinyje priklauso vyrams – čia cituojami Maironio poemos *Terp skausmu į Garbę* posmai, daktaro eilėraščių fragmentai (nors jų meninė vertė itin abejotina). Šis autorinės sąmonės judesys – vyriškam kūrinio personažui (daktarui) priskirti galbūt ir savuosius literatūrinius bandymus (yra išlikę kūrybinio kelio pradžioje rašytų Šatrijos Raganos eilėraščių), išskiriant juos kaip tikruosius meninius pavyzdžius, rodo menką pačios autorės pasitikėjimą savimi kaip rašytoja. Čia taip pat matytume daromą aiškią skirtį tarp to, ką gali moterys ir vyrai – moterims priklauso prozos pasaulis, vyrams – poezijos. Tokia nors ir netiesiogiai išsakoma savojo rašymo traktuotė atspindi bendras ano laikmečio tendencijas: „XIX a. tikrojo įkvėpimo reikalinga atrodė poezija, o proza, juoba smulkioji, kokią rašė tuomet lietuvės, nebuvo aukštai vertinama kaip menas. Romantizmo didieji poetai ir kaimynų lenkų, ir tolimųjų anglų literatūroje buvo vyrai; romanistės – moterys."[553] Tenka pripažinti, kad pasirinkdama „tarpinę" kūrinio formą – dienoraštį – Šatrijos Ragana suteikė sau daugiau formos laisvės ir galimybę tiesiogiai atverti vidinį moters

[551] Viktorija Daujotytė, *Šatrijos Raganos pasaulyje*, p. 20.

[552] Viktutė išskiria būtent šias daktaro savybes, įrodančias jo poetinius polinkius: „jautrus toks, muzikališkas, mėgstąs svajoti" (1903, 34).

[553] Solveiga Daugirdaitė, „Moterų aukos prasmė XIX–XX a. sąvartoje", in: *Raidžių draudimo metai*, Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2004, p. 227.

gyvenimą, kita vertus, taip pasielgdama ji atsisakė pretenzijų į „rimtąją", aiškioms žanrinėms taisyklėms paklūstančią, literatūrą.

Moteriškojo tapatumo ribos: Onos Pleirytės-Puidienės Vaidilutės kūryba

Vytautas Kubilius studijos *Dviese literatūros sūpuoklėse*, skirtos Onai Pleirytei-Puidienei Vaidilutei ir Kaziui Puidai, pratarmėje prabyla apie aikštingą kultūros atmintį, kuri išsaugo nuotykingomis ir herojiškomis biografijomis pasižyminčių „žvaigždžių" vardus, o į užmaršti palydi tuos kultūros veikėjus, kurie priskirtini „pilkšvai gyvenimo tėkmei". Tačiau pastarajai grupei priklausančiųjų gyvenimo istorijose ir kūryboje, Kubiliaus manymu, „glūdi kasdienis epochos mąstymo ir jausenos turinys"[554]. Būtent užmirštų vardų grąžinimas į kultūros apyvartą aiškinamas kaip vienas iš būdų priartėti prie tiriamos epochos kasdienybės: to jos vaizdo, kurį, sekant Kubiliaus mintimi, šiek tiek iškreipia kultūros „žvaigždes" gaubianti mitinė aura. Kelis kartus grįžti prie Onos Pleirytės-Puidienės Vaidilutės biografijos ir kūrybos yra mėginusi Viktorija Daujotytė[555], atkreipusi dėmesį į šios autorės dienoraščius, galinčius būti puikia prieiga prie šios moters gyvenimo dramos. Svarių įžvalgų, iškeliančių kertinius Vaidilutės kultūrinės laikysenos bruožus, galima rasti Nidos Gaidauskienės straipsnyje „Atspindžių portretas: Ona Pleirytė-Puidienė"[556]. Kubiliaus studija išlieka kol kas didžiausiu ir išsamiausiu šios rašytojos biografijos ir kūrybos tyrinėjimu, tiesa, provokuojančiu imtis pateiktos gyvenimo faktų ir kūrybos interpretacijos korekcijų. Daugiausia abejonių kelia mokslininko pasirinkimas apie dvi kultūros asmenybes – Oną Pleirytę-Puidienę ir Kazį Puidą – rašyti kartu. Šių žmonių santuokinis ryšys

[554] Vytautas Kubilius, *Dviese literatūros sūpuoklėse*, p. 5.

[555] Žr.: Viktorija Daujotytė, *Moters dalis ir dalia*, p. 61–63; Idem, *Parašyta moterų*, p. 205–219.

[556] Nida Gaidauskienė, „Atspindžių portretas: Ona Pleirytė-Puidienė", *Metai*, 2002, Nr. 11, p. 88–99.

tampa privalomais mąstymo rėmais, iš kurių dar gyva būdama pati rašytoja mėgino ištrūkti. Atidžiau patyrinėjus Vaidilutės biografiją, ypač jos atėjimo į literatūrą pradžią, tampa akivaizdu, kad jos kaip rašytojos identifikacijai daug daugiau įtakos turėjo kitas žmogus – Mikalojus Konstantinas Čiurlionis. Šio vyro vaidmens savo pasaulėžiūros formavimuisi Vaidilutė niekada neslėpė, atvirkščiai – atvirai deklaravo. Taigi santuoka su Puida, rodos, yra tas „jungas", kurio šiai moteriai buvo ir tebėra sunku nusikratyti.

Vienas iš galimų paaiškinimų, kodėl Pleirytės-Puidienės Vaidilutės kūryba, nepaisant reguliariai pasikartojančių pastangų grąžinti ją į kultūros lauką ir padaryti labiau matomą, vis tiek lieka paribyje, asmeniškai patirtas (beveik) natūralus noras palikti šią autorę šešėlyje. Vaidilutė nėra patogi, juoba maloni autorė tyrinėjimams. Jos dienoraščiuose atvertos šeimyninio gyvenimo žaizdos, regis, prašosi tylos, jos sunkiai įvelkamos į mokslinį diskursą, o be jo išvilktos į dienos šviesą atrodo pernelyg nuogos. Reikia pasakyti, kad privataus gyvenimo viešinimo darbą buvo pradėjusi pati Vaidilutė, jos dienoraščio ištraukos dar jai gyvai esant ne vieną sykį skelbtos spaudoje. Ši moteris, persiėmusi lietuviškos šeimos idėja ir jos vedama kūrusi savąją santuoką, vėliau, išsisklaidžius visoms iliuzijoms apie idealią šeimą, siekė pademonstruoti išvirkščiąją idealų pusę, t. y. atskleisti viešumai, kas būna, kai idealybė susiduria su gyvenimo kasdiena[557]. Ir, žinoma, tikėjosi sulaukti supratimo bei užuojautos. Dalį, galbūt skaudžiausių, savo gyvenimo faktų Vaidilutė patikėjo ateities kartoms – ji vylėsi, kad ateityje atsiras jos dienoraščius skaitančiųjų ir (galbūt) norinčiųjų čia skelbiamus dalykus viešinti: „Jei kada, jau man gyvųjų tarpe

[557] Reikia pažymėti, kad 1934 m. rašytame gero elgesio vadovėlyje *Jaunajai inteligentei: Apsirengimo, kosmetikos ir gražaus elgesio menas* ištekėjusi moteris tiesiogiai mokoma neviešinti blogo savo vyro elgesio, slėpti jį ir nuo namiškių, ir nuo žmonių, esančių už šeimos rato: „Žmona neparodo nepasitenkinimo vyru – *nors tam ir turėtų pagrindo* [išskirta mano – *R.B.*] – nei vaikams, nei tarnams, ypač svetimiems žmonėms. Visa, kas įvyksta tarp žmonos ir vyro, turi liktis jų dviejų asmenišku reikalu" (V. Andriukaitytė, *Jaunajai inteligentei: Apsirengimo, kosmetikos ir gražaus elgesio menas*, Kaunas: Sakalo bendrovė, 1934, p. 43).

nebesant, intelektualiai rimtesnė ir kulturingesnė Lietuvos visuomenė skaitys šitą mano pačios užrašytą nekrologą, tada – jug taip visuomet buvo, yra ir bus – ji daug giliau supras mano butybės skurdžias dainas ir daug riškiau atspės Vaidilutės veidą, kuri, gyva būdama, devėjo nekartą svetimą savo sielai kaukę, po kuria slėpė savo butybės tragediją."[558] Poreikis privataus gyvenimo detales versti viešu reikalu rodytų didžiulį šios rašytojos pasitikėjimą viešuma – tuo socialinių santykių tinklu, kuris ne tik formavo kultūrinę Vaidilutės laikyseną, bet ir lėmė jos privataus gyvenimo pasirinkimus. Kita vertus, kadangi Vaidilutė neskyrė privataus ir viešo gyvenimo, ji prarado galimybę į savo istoriją pažvelgti iš tam tikros distancijos, galbūt todėl dažnu atveju jos naratyvas apie kultūros, visuomenės veikėjos kelią išvirsta į privačiam gyvenimui priskirtinų dalykų dėstymą. Kaip liudija dienoraščio ištrauka, rašytoja tikėjosi visos „ateities" visuomenės dėmesio, nes anuometinė, Vaidilutės įsitikinimu, nebuvo pasirengusi jos suprasti. Tenka pripažinti, jog turėjo praeiti ne vienas dešimtmetis, kad užkulisinio šeimos gyvenimo liudijimai viešumoje taptų priimtinu, toleruojamu, o galiausiai ir gana įprastu dalyku.

Dar vienas svarbus momentas, į kurį būtina atsižvelgti mėginant suvokti Vaidilutės savivokos kryptį, – cituotoje ištraukoje pasirodanti *veido* ir *kaukės* priešprieša. Negalėjimas viešumoje rodyti privataus gyvenimo skaudulių, Vaidilutės tvirtinimu, verčia ją užsidėti kaukę. Tačiau rašomas dienoraštis turi atskleisti ne Onos Pleirytės-Puidienės (privataus asmens), bet Vaidilutės (literatūros, kultūros veikėjos) *veidą*. Šioje vietoje pasireiškianti privataus ir viešo asmens sutaptis rodo, kad Vaidilutė nejuto skirties tarp privataus gyvenimo ir viešo asmens vaidmens. Viskas dar labiau komplikuojasi atkreipus dėmesį į rašytojos literatūrinio pseudonimo kilmę: Kubiliaus teigimu, Vaidilutės slapyvardį ji pasirinko prisiminusi Mintaujoje statytą Aspazijos dramą *Vaidilutė*[559]. Matytas spektaklis tampa atrama tolesnei rašyto-

[558] Onos Pleirytės Puidienės dienoraštis, VUBR, F. 1, F. 453.

[559] Žr.: Vytautas Kubilius, *Dviese literatūros sūpuoklėse*, p. 31. Kęstutis Nastopka nurodo 1908 m. rašytas Pleirytės-Puidienės latvių raštijos apžvalgas, kuriose minimos ir Aspazijos *Vaidilutė*, ir J. Dravnieko

jos identifikacijai. Pleirytė-Puidienė, tapusi aktyvia amžiaus pradžios Vilniaus kultūrinio gyvenimo dalyve, vaidina lietuviškuose spektakliuose, išvykusi į Šiaulius imasi pati rašyti pjeses, statyti spektaklius. Vaidinimas buvo viena iš svarbesnių rašytojos buvimo viešajame gyvenime formų. Galima spėti, kad ir pačia gerąja prasme tik prasidėjęs jaunųjų Puidų šeimyninis gyvenimas iš dalies buvo gražus vaidinimas besikuriančios visuomenės akyse: „Puidų šeima visur svetingai priimama. Ja gėrimasi. Planuojami *nauji vaidmenys* [išskirta mano – *R. B.*] jaunajai poniai, kuriai Petras Vileišis galantiškai bučiuos rankeles. [...] Jie abu jau buvo įleidę šaknis į Vilniaus visuomeninį ir kultūrinį gyvenimą, jautėsi čia pripažinti ir būtini."[560] Atrodo, kad Vaidilutės savivaizdis tiesiogiai priklausė nuo buvimo visuomenės akyse – viešumoje atliekamo vaidmens[561], o dienoraščio įrašai liudija autorę nejutus esminio skirtumo tarp privataus *veido* ir viešo gyvenimo *kaukės*. Taigi lieka neaišku, kiek ir kaip galima kalbėti apie rašytojos privataus gyvenimo turinį, kurio neapimtų *Vaidilutės* savivaizdis. Ir ar čia įmanoma pačios autorės daryta skirtis tarp *veido* ir *kaukės*?

Ryškinant Pleirytės-Puidienės Vaidilutės tapatybės formavimosi kelią svarbu stabtelėti ties jos pasirinkto literatūrinio pseudonimo kilme, taip pat jos kaip aktorės bei režisierės veikla. Pleirytė-Puidienė aktyviai reiškėsi amžiaus pradžioje Vilniuje ir Šiauliuose prasidėjusiame teatriniame gyvenime: *Vilniaus žinios* gerai įvertino jos vieną pirmųjų vaidmenų 1906 m. balandžio 4 dieną Pagirio geležinkelio stotyje suvaidintame spektaklyje *Dumblynė* (pagal Stasės Bogušytės-Skipitienės

Skirmunda, kaip būtinos versti į lietuvių kalbą ir statyti lietuviškoje scenoje (žr.: Kęstutis Nastopka, *Lietuvių ir latvių literatūrų ryšiai*, Vilnius: Vaga, 1971, p. 193; O. Pleirytė-Puidienė, „Lietuviai latvių raštijoje", *Vilniaus žinios*, 1908 10 09, Nr. 227, p. 2). Nastopka mini 1911 m. išspausdintą pirmąją recenziją apie Rygos „Kanklių" draugijos pastatytą Aspazijos *Vaidilutę*. Tai, mokslininko spėjimu, pirmasis šios dramos lietuviškasis pastatymas (žr.: Kęstutis Nastopka, *op. cit.*, p. 197).

[560] Vytautas Kubilius, *Dviese literatūros sūpuoklėse.*, p. 22.

[561] Prisimintinas ir Puidienės teiginys, kad tik būdamos visuomenės akyse moterys iš tiesų gyvena. Žr.: O. Pleirytės-Puidienė, „Mųsų moterų judėjimas ir jų laikraštis", *Viltis*, 1907 10 26, Nr. 11, p. 2.

ir Michalinos Dirmantaitės pjesę), jai buvo patikėtas vienas iš pagrindinių kunigaikščio Margio žmonos Laimutės vaidmenų spektaklyje *Pilėnų kunigaikštis*, Ievos vaidmuo operetėje *Adomas ir Ieva*[562]. Atvykusi į Šiaulius Vaidilutė taip pat įsitraukė į aktyvią teatrinę veiklą, ji kartu su vyru tapo viena iš „Varpo" draugijos steigėjų, pasižymėjo ir kaip aktorė, ir kaip režisierė. Peliksas Bugailiškis mini Vaidilutę, gabią ir inteligentišką vaidintoją[563], o Vytautas Maknickas knygoje *Gabrielius Landsbergis-Žemkalnis* teatro sužydėjimą amžiaus pradžioje Šiauliuose sieja su trimis asmenimis, „svarbiausiais Lietuvos teatro darbininkais", – Stanislava Jakševičiūte-Venclauskiene, vaidinusia pirmajame lietuviškame spektaklyje *Amerika pirtyje*, Ona Pleiryte-Puidiene ir Gabrieliumi Landsbergiu-Žemkalniu[564]. Šiauliuose Pleirytė-Puidienė parašė dvi pjeses: istorinę dramą *Skirmunda*[565], kurią režisavo Landsbergis-Žemkalnis, Vaidilutė šiame spektaklyje atliko pagrindinę Skirmundos rolę[566]. Rašytoja taip pat mini kartu su Landsbergiu-Žemkalniu pradėtą statyti, bet taip ir nebaigtą, savo dramą *Liūdna dainelė*, parašytą remiantis Adolfo Alunāno drama *Kas tie, kurie dainavo*[567]. Aušros Martišiūtės teigimu, XX a. pradžioje buvo susiformavę du ryš-

[562] Žr.: Julius Būtėnas, *Lietuvių teatras Vilniuje (1900–1918)*, Kaunas: Spaudos fondas, 1940, p. 24,

[563] Peliksas Bugailiškis, *Gyvenimo vieškeliais: Medžiaga istorijai*, Šiauliai: Šiaulių „Aušros" muziejus, 1994, p. 169.

[564] Vytautas Maknickas, *Gabrielius Landsbergis-Žemkalnis*, Kaunas: Darbai ir dienos, 1936, p. 154.

[565] Tai J. Dravnieko dramos *Skirmunda* sulietuvinta versija (žr.: Kęstutis Nastopka, op. cit., p. 203).

[566] Žr.: *ibid.*, p. 209. Drama buvo publikuota 1921 m. *Skaitymų* žurnale. Žr.: Ona Pleirytė-Puidienė, „Skirmunda: Penkių veiksmų istorijos drama iš G.A. Chruščiovo Sokolnikovo istorinio romano chronikos", *Skaitymai*, 1921, kn. 3, p. 20–49.

[567] Šią dramą mini pati Vaidilutė (žr.: Vytautas Maknickas, *Gabrielius Landsbergis-Žemkalnis*, p. 221). Birutė Avižinienė, atlikusi nuodugnius XIX a. pabaigos–XX a. pradžios moterų dramaturgijos tyrimus, nėra aptikusi nei šio teksto rankraščio, nei publikacijos. (Autorei leidus, remiamasi Birutės Avižinienės nepublikuotu referatu „XIX a. pabaigos–XX a. pirmos pusės moterų dramaturgija: Šaltinių apžvalga".)

kūs istorinių dramų mitiniai tautos atgimimo vaizdiniai – pasiaukojančių pilies gynėjų ir tautos gelbėtojos mergelės[568]. Pastarąjį vaizdinį į siužeto centrą iškelia ir Vaidilutės 1912 m. parašyta drama *Skirmunda*. Anot Martišiūtės, Vaidilučių, kunigaikščių dukterų ar paprastų mergelių, tapimas pagrindinėmis herojėmis liudija esminį dramaturgijos pokytį – kai dėmesys nuo kolektyvinio tautinio sąmoningumo nukrypsta į individo dramą[569]. Vaidilutės istorinė drama *Skirmunda* siužetine linija artima panašiu laiku pasirodžiusioms Landsbergio-Žemkalnio *Birutei* (1906), *Genovaitei* (1914), Marcelino Šikšnio *Pilėnų kunigaikščiui* (1905). Visose šiose dramose dėmesys sutelkiamas į moters galėjimą ar negalėjimą pasirinkti ribinėje situacijoje, į kurią jos dažniausiai patenka ne savo noru, ir susiklosčiusių aplinkybių išprovokuotus herojės sąmoningumo proveržius. XX a. pradžios istorinės dramos iš dalies perima, tačiau ir gana radikaliai transformuoja iš romantinės tradicijos ateinančią Birutės ir Kęstučio susitikimo, vedybų istoriją, kuri tautinę savimonę veikia kaip harmonizuojantis mitinis pasakojimas. Landsbergio-Žemkalnio *Genovaitėje*, taip pat ir Šikšnio *Pilėnų kunigaikštyje* bei Vaidilutės *Skirmundoje* moteris pasirodo labai pažeidžiama, atsidūrusi didžiulės grėsmės akivaizdoje. Pavojus, kylantis dramų herojėms, susijęs su jų kūnu. Šiuose kūriniuose išryškėja dvejopas, kardinaliai priešingas, vyrų santykis su moterimis. Pirmajam būdinga tai, kad vyrai moteris mato tik kaip geismų objektą, pvz., Golius žvelgdamas į nualpusią Genovaitę sunkiai tramdo kylantį geismą: „Laiminga valanda būti taip arti prie tavęs, kvėpuoti vienu su tavim oru, girdėti tavo širdies plakimą!.. aš beprotis... visas degu... gyvybę atiduočiau už vieną laimės akimirksnį..."[570] Perdėm kūniška vyrų reakcija į šias moteris pabrėžiama ir dramų remarkose: „GOLIUS *sujudintas erotiškai*"[571] išpažįsta ilgai slėptą meilę Genovaitei, kryžiuotis Braunšveigas nuolat

[568] Aušra Martišiūtė, *Pirmasis lietuvių dramaturgijos šimtmetis*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2006, p. 133.

[569] *Ibid.*, p. 126.

[570] G. Landsbergis-Žemkalnis, *Genovaitė: IV veiksmų (VII atidengimų) ir I paveikslo drama*, Vilnius: K. Strazdo ir A. Vėgėlės spaustuvė, 1914, p. 14.

[571] *Ibid.*, p. 19.

„godžiai" žiūri į nelaisvėn patekusią Skirmundą. Kitas santykis išaukština moteris kaip herojų gyvenimus iš esmės pakeičiančias būtybes: Jurgiui / Margiui, vaikystėje pagrobtam Pilėnų kunigaikščio sūnui, pakanka sykį išgirsti Laimutės dainavimą, kad akimirksniu taptų sąmoningu Tėvynei Lietuvai įsipareigojusiu žmogumi. Esminį savivokos lūžio momentą Jurgis patiria kaip „pilną stebuklo" valandą[572], o ją inspiravusią moterį lygina su angelu, deive: „Prie jos tik angelas prilygti gali!"[573] Moterys šiose dramose vyrams pasirodo kaip įsikūnijusi ne šio pasaulio būtybė (deivė, angelas):

> KEISTUTIS (*prisiartinęs, pertraukia*). Paskyrimas. (*Birutei*) Kas tu esi deive, kur išdygai mano akyse, yt dangaus vaidintoja, kuri užstojai man taką, nes per tave nebematau pasaulio. Kas tu, kurios vienas žvilkterėjimas galėtų sutirpinti šiaurės ledus, numalšinti nuožmiausią taurą, arba antra atvertus – uždegti narsumo ugnį lėčiausiame avinėlyje? Kas esi, klausiu: deivė, karalaitė, ar dangaus angelas?[574]

Landsbergio melodramos siužetas – Birutės atliekami veiksmai bei pasisakymai – nelabai suteikia progų įsivaizduoti ją kaip deivę (artimais liaudies dainai žodžiais ji išpažįsta ištikimybę tėvynei, namams, kalba apie nujaučiamą jai skirtą ypatingą likimą), atrodytų, kad tik vyro žvilgsnis ją tokia paverčia. Šioje melodramoje išlaikoma epinė Kęstučio ir Birutės susitikimo traktuotė, nors ir čia jau daugiau dėmesio skiriama vidiniams herojų išgyvenimams. Moterų galia aptariamose dramose pasireiškia vien savo buvimu ar pasirodymu veikti vyrų savivoką, taip pat jų galėjimu paaukoti gyvenimą dievams, t. y. pasirinkti vaidilutės kelią. Dramoje *Skirmunda* radikaliai keičiasi iš romantinės tradicijos ateinanti vyro ir moters susitikimo interpretacija. Vaidilutės Skirmunda yra Birutės anūkė, tačiau ši drama tautos genealogiją

[572] Marcelinas Šikšnys-Šiaulėniškis, *Rinktinė*, Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 1957, p. 55.

[573] *Ibid.*, p. 61.

[574] G. Landsbergis-Žemkalnis, *Birutė: Dviejų veiksmų melodrama*, Vilnius: A. Sirkino spaustuvė, 1906, p. 24.

pagrindžiantį mitinį pasakojimą apie kunigaikščio ir vaidilutės susitikimą pakeičia moters traumos istorija. Istorinė sąmonė gaivinama ne priešybes sutaikančiu – šlovingą istoriją įsteigiančiu – pasakojimu, bet istorija apie moters sužeidimą: Skirmunda, iš pradžių mėginta ištekinti už nemylimo Mozūrų kunigaikščio Boleslovo, nusprendžia tapti vaidilute, pasiaukoti Praurimei. Tačiau, patekusi į kryžiuočių rankas, išprievartauta vokiečio Braunšveigo, pagimdo kūdikį – „gėdą" ir galiausiai pati save pasmerkia myriop – prašo būti sudeginta ant laužo. Matome, kaip ankstesnis istorinę savimonę grindžiantis pasakojimas apie Vytauto tėvų susitikimą, išvirsta į istoriją apie moters gyvenimo sužlugimą ir nelaukiamo, gėdą moteriai užtraukiančio kūdikio gimimą. Šlovingos praeities atmintis keičiama gėdos kilmės istorija. Istorinę sąmonę ugdanti drama siūlo vienintelę, moterį iš šios jos pačios nepasirinktos pažeminimo situacijos išvaduojančią išeitį – savanoriškai pasirinktą mirtį. Pasiaukojimas deivei Praurimei tampa moterį apvalančiu, nuo gėdos išvaduojančiu ritualu. Kaip ir buvo minėta, pasiaukojimas yra bene vienintelis būdas istorinių dramų herojėms pademonstruoti savo jėgą. Nors kryžiuočių kapelionas, mėgindamas sulaikyti Braunšveigą nuo susitikimo su Skirmunda, perspėja jį, esą belaisvė yra ragana, tačiau šios moters raganiškumas (ypatingos, tamsiosios galios) pasireiškia vieninteliu būdu – gebėjimu (pačiai to nesuvokiant) sužadinti vyrų aistras. Įdomu tai, kad Vaidilutės gerai pažintos latvių rašytojos, dramaturgės Aspazijos (Elza Rozenberga, 1868–1943) jau pirmojoje pjesėje *Keršytoja* (1887), Silvestro Gaižiūno teigimu, išryškėja „programinė poetinė linija – herojės ryšys su demoniškuoju (pragaro, tamsos) pasauliu"[575]. Šios dramos herojė Agatė, teigia mokslininkas, yra kitų šios autorės dramų demoniškų moterų – Liesmos iš *Raganos*, Gunos iš *Sidabros skraistės* ir kt. pirmtakė[576]. Dramos *Ragana* (1894) herojė Liesma yra dvilypės prigimties, turinti ir šviesos troškimo, ir griovimo bei naikinimo pradą. Santykiai su skirtingais vyrais

[575] Silvestras Gaižiūnas, *Baltų Faustas ir Europos literatūra*, Kaunas: Knygų naujienos, 2002, p. 433.

[576] *Ibid.*, p. 434.

atskleidžia skirtingus šios moters pradus: „Almaras – angeliškumą ir deivę, Visvaldas – velnią, Karalius – viską kartu."[577] Aspazijos kūrinyje išryškėja taip pat aptariamoms lietuvių istorinėms dramoms būdingas vyrų–moterų santykių bipoliškumas. Tiesa, amžiaus pradžios lietuviškoms dramoms trūko moters prieštaringus pradus sutaikančio vyriško žvilgsnio. Vaidilutės Skirmunda, kaip, beje, ir kitos aptartų dramų moterys, nepasižymi Aspazijos dramų herojėms būdinga valdovės laikysena. Skirmundos turima jėga pasireiškia destruktyviomis formomis ir yra nukreipta prieš pačią moterį.

Mėginant atpažinti ir apibrėžti galimus laikysenos, savivokos, tapatinimosi pasirinkimus, kuriuos turėjo ar manė turinti Vaidilutė, atraminiu laikytinas tautinį atgimimą reflektuojantis jos kūrinys – romanas *Tėviškė* (1926 m. pasirodė pirma jo dalis[578], 1936 m. – antra[579]). 1935 m. laiške sūnui Algirdui šį didžiausią savo kūrinį ji vadina epu ir vertina kaip iš visų geriausią: „Tau vienam sakau jog veik nebeturiu vilties, gal net noro užbaigti tą ideją, kurią norėjau atvaizduoti tame romane – gražaus, kilnaus tautos ir šeimos epą, kurį sutriuškino mano gyvenimo skaudi tikrovė. Jei bent kada nors su tavo pagalba bei morale parama užbaigsiu tą gražų ir geriausį savo kūrinį. Man pačiai būtų liūdna išeiti iš gyvenimo jo neužbaigus [...]."[580] Vaidilutė, sugriuvus šeimyniniam gyvenimui, vis labiau kentėdama nuo fizinių ir psichinių negalavimų, ėmėsi rašyti epinį pasakojimą – savąją atgimimo laikų viziją, kurioje tautos ir šeimos gyvenimai yra neatmazgomai susipynę. Romane pasakojama apie atgimimo veikėją vyrą – mokslus ėjusį Vokietijoje, grįžusį pas tėvus į Suvalkiją, svajojusį apie kitokį, naujais „metodais" tvarkomą, gyvenimą kaime, vėliau, panaikinus spaudos draudimą, apsisprendusį vykti į Vilnių dirbti lietuviškame laikraštyje. Romane kuriama Klemenso Daugėlos gyvenimo linija labai artima Pleirytės-Puidienės vyro Kazio Puidos gyvenimo istorijai.

[577] *Ibid.*, p. 435.

[578] Vaidilutė, *Tėviškė*, d. 1, Kaunas: Krivulė, 1926.

[579] Idem, *Tėviškė*, d. 2, Kaunas: Sakalas, 1936.

[580] Iš laiško Algirdui Puidai (1935 m. birželio 20 d.), VUBR, F12.

Pasirinkimas į epinio pasakojimo centrą iškelti vyrą, o moteris vaizduoti iš vyriškojo požiūrio taško, liudija, kad moters tapsmas susipratusia lietuvių atgimimo veikėja, o dar svarbiau – rašytoja, amžių sandūroje į viešumą išėjusioms moterims buvo gana sunkiai nupasakojamas dalykas. Kaip matome, nors Šatrijos Ragana buvo pasiūliusi einančios lietuvybės link moters bajorės vidinius pokyčius atskleidžiantį pasakojimą, Vaidilutė, siekdama pateikti objektyvų istorijos vaizdą, atsisako nuodugnaus, vidinius moters išgyvenimus iškeliančio pasakojimo. Moteris istoriniame pasakojime išlieka reikšminga tiek, kiek ji apskritai yra reikšminga vyrui. Vyro žvilgsnis ištraukia moterį iš anoniminės tamsos, daro ją istorijos subjektu, vyro akims nukrypus kitur, pvz., susiradus kitą dėmesio vertą objektą, ji išnyksta iš pasakojimo akiračio, tam tikra prasme nustoja egzistavusi. *Tėviškėje* randame du moteriškus tipažus, bajoriškos kilmės moteris – Reginą ir Myrą, kurios galėtų būti traktuojamos kaip rašančiosios sąmonės formavimosi pradžioje turėti moteriškos identifikacijos modeliai. Vyro žvilgsnis romane turi lemiamos reikšmės, jo pasirinkimas sukuria hierarchiją: viena moteris (Regina) atstumiama, kita pasirenkama (Myra). Pasirenkamos moters vaizdinys, galima manyti, yra ne tik romano autorės, bet ir tuometės kultūros siūloma moteriškumo norma. Kadangi romanas rašytas apie praėjusį (itin reikšmingą ir rašančiajai, ir skaitančiųjų bendrijai) laiką, šiuo pasakojimu autorė mėgina paaiškinti ir savuosius pasirinkimus, kurie, tiesa, pasirodo ne kaip jos pačios, o kaip reikšmingo vyro priimti sprendimai. Moters galimybės čia ribojamos vyro pasirinkimo, jos galioje stengtis būti vertai vyro žvilgsnio. Todėl labai svarbu pasiaiškinti, kokią vertę steigia vyriškoji žiūra (konstruojama moters rašytojos), t. y. kokia moteris tampa verta patekti į „rampos šviesą", o kokia priversta likti istorijos užkulisiuose.

Romano *Tėviškė* siužetinės linijos skilimas į dvi dalis nurodo ne tik skirtingą veiksmo vietą (pirmos dalies veiksmas vyksta Suvalkijoje, Rasų sodyboje, ant Nemuno kranto, antros – Vilniuje), bet ir herojaus santykius su dviem skirtingomis moterimis – Regina ir Myra. Vaizduojamas bajoriškos kilmės moterų ryšys su išsilavinusiu, tautiškai susipratusiu buvusių baudžiauninkų sūnumi Klemensu Daugėla

remiasi Maironio poemos *Terp skausmų į Garbę* pasakojimu apie Juozo ir Marinės santykius, taip pat tekste esama netiesioginių nuorodų ir į Šatrijos Raganos *novelią Viktutė*[581]. Bajorės ir valstiečio meilės istorija pasirodo kaip turinti savo priešistorę – viešojoje erdvėje gana plačiai aptartus ir dėliotus lietuviškos santuokos modelius bei literatūrinę jų interpretaciją. Iš pirmo žvilgsnio atrodo, kad abu romane pasirodantys moters tipai kurti opozicijos principu: Regina keleriais metais už Klemensą vyresnė, savarankiška, aistringa, kūnu besidžiaugianti, turimą jėgą jaučianti ir drąsiai iniciatyvą santykiuose su vyru rodanti moteris; Myra – amžinas vaikas, visiškai nesusivokianti, kas yra moters bei vyro santykiai, „sielinė" būtybė. Reginai būdinga valdovės laikysena, ji, galėtume manyti, priartėja prie Aspazijos kurtų demoniškų moterų tipažų. Ši moteris „raganiškas" galias yra paveldėjusi iš mirusios motinos, kurios namuose kabančio paveikslo pagrindinis akcentas – prie krūtinės glaudžiama raudona rožė. Reginos ir Myros išvaizda visiškai priešinga: tekste nuolat pabrėžiamas Reginos tamsių akių žvilgsnis, jos raudonų, pilnų, prisirpusių lūpų liepsna, juodi plaukai. Myrą pirmą sykį Klemensas pamato balto šilko rūbais, su prisegta balta rože ant peties, ji atrodo kaip „trapi lėlė", aukso plaukų aureole apgauta galva, „išvaduota iš žemės glėbio". Myros motina, serganti širdies liga, taip pat, kaip ir jos duktė, yra liguisto trapumo ir jautrumo. Ji sunkiai pakelia stipresnius garsus, o kai kurie muzikos kūriniai ją gali sujaudinti iki alpulio. Atrodytų, kad pasakojimo strategija buvo pavaizduoti visiškai skirtingos prigimties moteris, tačiau verta atkreipti dėmesį ir į tam tikrus, gal ir ne tokius akivaizdžius, jų panašumus. Abi yra muzikalios, skambinimas fortepijonu yra bene vienintelė veikla, kuria nuolat abi romano moterys užsiima. Atliekama muzika išveda jas į platesnes, kasdienio gyvenimo neribojamas,

[581] Romane pasakojama, kaip panaikinus spaudos draudimą Klemensas drauge su seserimi Jovita eina atkasti slėptuvėje laikytų lietuviškų laikraščių bei knygų. Greta *Varpo*, *Tėvynės Sargo*, paminimi Žemaitės *Paveikslėliai*, Šatrijos Raganos *Viktutė*, St. Garnio poema *Terp skausmu į Garbę*, Kudirkos *Laisvos valandos* (žr.: Vaidilutė, *Tėviškė*, d. 1, 1926, p. 175). Toliau cituojant šį kūrinį skliaustuose nurodomas tomas ir puslapis.

erdves: „Muzikos tonai pripildė salioną. Visa siela susiliejo Regina su tais siubuojančiais tonais ir plaukė lyg ant tolimų debesų, anapus užčiuopiamo pasaulio ribų“ (I, 121). Regina ir Myra panašios dar ir tuo, kad iš esmės abejoja, ar artimi santykiai su vyru galėtų užpildyti jose glūdinčią tuštumą, panaikinti jaučiamą ilgesį. „Ar užpildytų jis mano gyvenimą savo atsiradimu?.. ar nebebūtų ilgu?“, – klausia Regina. Myra atitaria: „Ilgiuosi... bet ar laimės – nežinau. Kas toji laimė? Kur ji?“ (II, 115). Abi jos gana ilgai, saugodamos savo laisvę, atidėlioja atsakyti į Klemenso pasiūlymą tuoktis. Regina bijo uzurpatoriško mylimojo požiūrio pirmiausia į jos kūną, kuris pasireiškia Klemensui išsprūstančiais žodžiais – „Tas viskas mano“. Moteris suvokia, kad po vedybų jos kūnas taptų teisėta vyro nuosavybe. Myra, neįsivaizduodama, kokie apskritai galėtų būti santykiai su ją pamilusiu vyresniu vyru, baiminasi pernelyg globėjiško Klemenso elgesio. Abi šias moteris galėtume suvokti kaip Maironio poemos suformuoto moters bajorės (Marinės) išplėtotas literatūrines realizacijas–interpretacijas.

Reginos aistringumas, gebėjimas patirti erotinį susijaudinimą ir jaudinti šalia esantį vyrą siejamas su jos ypatingu jaudrumu, kasdieną pasireiškiančiu kaip nervingumas atliekant buities darbus[582]. Ji ne vieną kartą apibūdinama kaip „gižli“ moteris, jos aistringos glamonės su sužadėtiniu erzina „dirksnius ir kraują“. Žodžių *gižlus* (neramus, įkyrus, nervingas, LKŽ) ir *dirksnis / dirgsnis* apimamas semantinis laukas moters aistringumą leidžia interpretuoti kaip (nepaprastos) nervų sistemos veikimą, siejamą su moters bajoriška kilme. Klemensas Daugėla, jausdamasis visiškai Reginos geismų užvaldytas (romane nuolat kartojasi frazės, kad Klemensas jautė „valios bejėgę“, „supančiotas nematomu tinklu“, „užburtas jos artenybe“ ir t. t.), prabyla apie kitoniškas jų prigimtis ir skirtingą gebėjimą patirti: „Taip, sveikas mužiko kraujas teka mano gyslose. Ramus, kol jo niekas nedrumsčia, bet gyvas ir tavo

[582] „prigimtoji nuotaika buvo žymi, pasireikšdama dukters nervingume, nekantrybėje ir manierose imtis bet kokio darbo. Viską, ką ji darė pati, arba kitiems dirbti paliepdavo, turėjo atsitikti ūmai, be jokių kliūčių; mažiausias nepasisekimas bei užsitęsimas erzindavo ją ligi ašarų arba nesuvaldomo piktumo“ (I, 81).

rafinuota aistra erzina mano dirksnius. Arba valdyk savo civilizuotus geismus, kaip tau tavo poniškos tradicijos liepia, arba atsiduok atvirai savo išdykimui" (I, 199). Reginos mokėjimas mėgautis savuoju geismu, jį valdyti – glamonėjantis įsiaudrinti ir audrinti vyrą, tačiau neperžengus tam tikrų ribų ramiai atsitraukti, vilioti ir atstumti, žaisti savo ir vyro jausmais, vertinamas kaip aukštesnės civilizacijos išugdytas gebėjimas – „civilizacijos išrafinuota meilė". Klemensas, „vos pirmykščiu civilizacijos bei kultūros sluoksniu pakilusiu virš primityvios žmogaus prigimties, kur viskas taip paprasta, vientisa ir sveika", negali lygiavertiškai dalyvauti moters inicijuojamuose meilės žaidimuose, juos jis suvokia kaip košmarą. Todėl šio vyro „necivilizuota" reakcija į moters viliones – instinktyviai kyląs troškimas „paimti ją varu ir įžeisti, nužeminti už jos demoniškus vylius, kuriais žaisdama užgaudavo jo savimylą, pamatyti ją nugalėtą, sugėdintą, palaužtą bei maldaujančią" (I, 231). Klemenso vedama lietuvybės link, Regina pradeda skaityti lietuviškas knygas, iš kurių artimiausia jai yra Maironio poema *Terp skausmu į Garbę*, nes būtent šiame kūrinyje ji randa savo jausmų atitikmenis: „Švelnutė poėmos lirika žavėjo jos muzikalę klausą, o romantinė fabula atatiko meilėje susikaupusiai nuotaikai" (I, 224). Būtų galima prisiminti, kad savitos jausmų formos, ypatingas jaudrumas Maironio poemoje tapo išskirtiniu naujosios kartos – *litvomanų* – bruožu. Erotiniai išgyvenimai šiame kūrinyje yra tas prieangis, kurį perėjus įgyjamas naujas tapatumas. Poemoje aprašyti jausmai, vyrus išskiriantys iš tradicinės kaimo bendruomenės ir tampantys naujai steigiamo bendruomeniškumo pamatu, nebuvo patiriami kaip natūralūs – kaimiškos kilmės vyrai jų mokėsi bajorų salonuose, skaitydami lenkų romantikų kūrinius. Bajoraitei Reginai poemoje vaizduojami jausmai rodosi artimi ar net savi, atitinkantys jos civilizuotus potroškius. Galima manyti, kad naujai rašomas kūrinys, nurodydamas į Maironio poemos aprašytus jausmus ir kurdamas naujas jų modifikacijas, aprobuoja juos[583],

[583] Karin Johannnisson knygoje *Melancholijos erdvės: Apie baimę, nuobodį ir pažeidžiamumą vakar ir šiandien* tvirtina, kad XVIII a. per romanus buvo įtvirtinti tam tikri jausmų šablonai, skaitytojams visiškai susitapatinus su

tokiu būdu formuojasi kultūriškai priimtinų jausmų cirkuliavimo terpė, palaikanti aukštą jausmų ar apskritai jausmingumo prestižą. Karin Johannnisson teigimu, XVIII a. jaučiančiam „aš" atrandama vietos viešojoje erdvėje, jausmai tampa socialinės komunikacijos įrankiais, būtent šis metas laikomas XIX a. sensibilumo priešistore[584]. Padidėjęs jautrumas, sugebėjimas patirti įvairius pojūčius, empatiniai gebėjimai XIX a. tapo susieti su nervais. Hipersensualumas, pasireiškiantis per ypatingai jautrų kūną, tuo laiku tampa išskirtiniu aukštesniosios klasės bruožu. Anot Johannnisson, „sensibilumo kodas" pagrindė naują elito gyvenimo būdo estetiką ir psichologiją[585]. Itin sensibilizuotas „aš" reiškėsi ir kaip rafinuotas skonis ar grožėjimasis savimi („savęs glamonėjimas") – visai tai būdinga ir Vaidilutės romano herojei Reginai:

> Ūmai pakilo, priėjo prie balto tualetinio stalelio ir uždegusi dvi žvakes, atsisėdo ties veidrodžiu, kuriame atsimušė jos vaizdas ir krūtinė ligi liemens. Ilgai žiūrėjo į veidrodį, grožėdamos pati savim, savo atvaizdu, kurs dviejų žvakių šviesoje atrodė kaip į rėmų ovalą įspraustas portretas. [...]
>
> Atsikėlė, nusivilko viršutinį tamsų rūbą ir vienuose baltiniuose palikusi vėl atsisėdo ties veidrodžiu. Vis į savo atvaizdą žiūrėdama, koketiškai pakėlė į pakaušį baltas, apvalias rankas, ištraukiodama iš susuktų plaukų spilkas. Juoda plaukų banga išsidriekė per nugarą ir per pečius ligi pat grindų, kaip švelni, glamonėjanti srovė. Vėl grožėjosi savimi, savo veidu, kaklu, nuogais marmuro pečiais ir alebastro krūtine, su duobute tarp krūtų, kurias slėpė permatomas batistas ir karbatkų ažūrinė vilnis. Rankomis dangstė nuogą krūtinę plaukų posmais, glaudė juos prie degančių skruostų ir raudonų ištroškusių lūpų, jaudindama pati save savo žaviu grožiu. (I, 138–139)[586]

aprašomais jausmais buvo naikinama riba tarp tikrovės ir fikcijos. Žr.: Karin Johannnisson, *Melancholijos erdvės: Apie baimę, nuobodį ir pažeidžiamumą vakar ir šiandien*, Vilnius: Baltos lankos, 2009, p. 94.

[584] *Ibid.*, p. 95.

[585] *Ibid.*, p. 97.

[586] Pastebėtina, kad romane vaizduojamas ypatingas Reginos jaudrumas plečia moterų literatūrinės vaizduotės ribas: jos mėgavimasis kūnu žvelgiant į savąjį atvaizdą veidrodyje primena savęs tenkinimo scenas masturbuojantis.

Čia verta prisiminti Maironio poemą *Lietuva*, kurioje vienu iš svarbiausių dvaro atributų yra veidrodis. Veidrodis, kaip rodo citata, padeda lavinti jausmų raišką, stebėdama savo atvaizdą tarsi *kitą* moteris gali matyti save jaučiančią ir į veidrodyje matomų jausmų atspindžius reaguoti, taip susidaro uždaras autokomunikacijos, paremtos jausmų judėjimu, ratas. Mėgavimasis savo atvaizdu veidrodyje leidžia ne tik save pamatyti kaip kitą, bet ir numato kito žvilgsnį į savąjį kūną – aptariamos scenos užbaiga – Reginos pačiai sau tariami žodžiai: „Jis dar manęs nematė tokios... jis dar nežino koks mano kūnas" (I, 139). Geismą, kylantį erotinį susijaudinimą žvelgiant į savąjį kūną veidrodyje formuoja dvigubas susvetimėjimo su savimi (savuoju kūnu) judesys – „aš" atspindys veidrodyje sukuria distanciją ir leidžia į save reaguoti kaip į kitą, numanomas (fantazuojamas) kito (šiuo atveju – vyro) žvilgsnis į veidrodyje atsispindintį kitą „aš" sudaro prielaidas reaguoti į savąjį kūną tarsi būtum jo atžvilgiu kitas.

Galime manyti, kad XIX a. pabaigoje besiformuojantis naujasis elitas – *litvomanai* – siekė perimti tam tikras prestižinėmis laikytas savybes, kurių buvo „mokoma" ir literatūros kūriniais. Sensibilumas (Maironio poemoje *Terp skausmu į Garbę*, Šatrijos Raganos *Viktutėje*, Vaidilutės *Tėviškėje* pasirodo kaip intensyvūs erotiniai išgyvenimai) tampa socialinės, paremtos „kitų sujaudinimu ir paties susijaudinimu", interakcijos pamatu. Kartu su jausmų elitizavimu formuojasi ir jausmais grįsta moralė, kuri taip pat skirta elitui[587] – kokiu būdu jautrumas, gebėjimas įsijausti tampa moralaus elgesio pamatu, demonstruoja Šatrijos Raganos *Viktutė*. Gebėjimo jausti galima išmokti, tai įgyjama socialinė kompetencija, kaip teigia romano *Tėviškė* veikėja Regina: „Kiekvienas žmogus savo jausmų poetas" (I, 203). Vadinasi, kiekvienas, gebantis valdyti savuosius jausmus, naudojasi prerogatyva tapti savo vidinio gyvenimo dramaturgu: „Įdomu pačiam save apgauti, pačiam su savim pažaisti" (I, 94) – sako Regina. Atkreiptinas dėmesys, kad įsitraukus į žaidimą jausmais, iš akiračio pasitraukia autentiškumo klausimas. Savo vidinę tikrovę laisvai „inscenizuojantis"

[587] Karin Johannisson, *op. cit.*, p. 102.

asmuo maksimaliai priartėja prie menininko, o riba, skirianti meną ir gyvenimą, beveik išnyksta.

Kita hipertrofuoto jausmingumo pusė – jausmų anestezija. Klemensą labiausiai gluminanti mylimos, geidžiamos moters savybė – po intensyvaus jausmų išgyvenimo perėjimas į apatijos stadiją: „Bet dažniau būdavo vakarų šiurpios šalnos ir abejonių, kuomet rasdavo ją ramią ir slaptą, kaip sfinksą. Tuomet ištiesdavo jam tiktai savo rankas pabučiuoti ir sėsdavos nuošaliai su apatija atsakydama į jo klausimus, net pykdama del jo abejonių" (I, 101–102). Klemenso reakcija į nuolatinį žaidimą jausmais, viliojimą, geismo žadinimą ir atstūmimą taip pat galiausiai tampa apatija: „Sutingęs sėdėjo ir Klemensas, ir vadžias paleidęs su apatija dairėsi į baltos nakties šešėlius, nebejausdamas jos burtų ir grožės. Apsnūdo jausmai, nuovargis ir apsivylimas sutingino visą kūną" (I, 131–132). Atslūgę jausmai, į šalį nustumta aistra sustingdo kūną ir pasireiškia kaip jautrumo sumažėjimas, kuris pakeičia ir santykį su pasauliu: susilpnėjus geismui, Klemensas į supančią aplinką žvelgia kitu žvilgsniu – nebejaučia anksčiau matyto nakties grožio. Atsiribojusi, į santykį su mylimuoju neįsitraukianti Regina Klemenso matoma kaip sfinksas – sustingęs, neiškalbus kūnas. Sąstingį galėtume traktuoti ir kaip pasitraukimą iš nebepakeliamos hipertrofuoto jausmingumo būsenos. Verta dėmesio scena, kuomet Regina, dalyvaudama tėvo ir senojo Daugėlos pokalbyje dėl jos ir Klemenso vedybų, suvokia, kad ji nebekontroliuoja situacijos, ir kiti žmonės, šiuo atveju – tėvai, sprendžia jos likimą be jos pačios. Tuo metu Regina patiria jausmų netektį: „Savo kambary užsidariusi, Regina atsisėdo tamsoje pas langą ir galvą tarp rankų suėmusi sustingo. Nejautė nei pykčio, nei liūdesio, tik jautė, kad laimės nebebus" (I, 138). Po sąstingio, jausmų žadinimo, žvelgiant į save veidrodyje, galiausiai pasirodo „mažos nuskriaustos mergaitės" ašaros. Sąstingis, nejautra yra Reginos regresas iš jaudrios, aistra žaidžiančios subrendusios moters į nieko nejaučiančios, galiausiai beviltiškai verkiančios mergaitės būseną. Sustingusi, jausmų anestezijos persmelkta mergaitė yra Myra – antrosios romano dalies herojė, Klemenso Vilniuje sutikta mylimoji. Šį literatūrinį personažą galėtume suvokti kaip to paties sensibilaus moteriškumo

išvirkščiąją pusę. Statuliškas moteriškumas pasireiškia kaip jausmų ir kūno paralyžiaus apimtas, sąvy užsidaręs, bekontaktis subjektyvumas. Antrojoje romano dalyje kuriamas moters tipažas atskleidžia tas būsenas, kuomet užgniaužiamas kūniškas sensibilumas, t.y. moteris yra „išvaduota iš žemės glėbio“ [588]. Kaip ir buvo minėta, Myros motina yra liguistai jautri („kaip empirinė statulėlė“, jos negalią vyras gydytojas vadina „pakrikusiais dirgsniais“ arba kitais žodžiais – pakrikusiais nervais[589]), nuo stipresnio garso krūpčiojanti, greitai alpstanti moteris, jos jautrumas išorinio pasaulio poveikiui toks didelis, kad kelia grėsmę gyvybei[590]. Šalia hiperjautrios motinos gyvenanti Myra yra jos priešingybė – savuoju stinguliu pirmiausia sauganti motiną:

> Tuo tarpu nuo liguistos motinos reikėjo visa slėpti, sergstint jos ramybę ir sveikatą. Visa tai išauklėjo joje valią, savarankišką patvarumą ir mokėjimą būti be patarimų ir be mergiškų godų, taip įprastų jos amžiaus mergaitėms. Kada taip ūmai mirė Myros vienintelis, be galo mylimas brolis, jai reikėjo tą pirmą žiaurų gyvenimo smūgį, nukritusį ant jos dar vaikiškos galvutės, užgniaužti, užslėpti savyje dėl motinos, kurios Narcyzo mirtis vos neužmušė (II, 122–123).

Mergaitė iš perdėtai jautrios, liguistos motinos išmoksta, kad itin didelis jautrumas gali būti pavojingas, todėl jausmų neturėjimas (ar jų išstūmimas) padeda atsiriboti nuo žalojančios ar net mirtinos pasaulio invazijos. Tiesa, romane kalbama apie Myros jautrumą, kuris pasireiškia kaip silpnesniųjų, nuskriaustųjų gailestis[591] – toks jautru-

[588] Jautrumo sumažėjimas, kalbos praradimas ar net paralyžius laikoma antrąja melancholijos reiškimosi forma: tai vadinama *„anestesia dolorosa*, kankinančios nejautros, būklė“ (žr.: *ibid.*, p. 58).

[589] Šioje vietoje verta prisiminti itin jautrios Gabrielės Petkevičaitės-Bitės *nervus*.

[590] Moteriškas sensibilumas inkarnuojasi kaip rafinuotas gležnumas, jis „materializuojasi tiesiai kūne kaip nuogoje nervų sistemoje be odos, mėsos ir imuniteto“ (Karin Johannisson, *op. cit.*, p. 101).

[591] „Tą jos jautrumą pažinojo jau ir Klemensas iš jos manierų atsiliepti į gyvių ir žmonių vargus, pro kuriuos niekuomet nepraeidavo nepažvelgus“ (II, 124).

mas, įgaunantis empatija grįstos moralės pavidalą, kūrinyje steigiamas kaip vertybė. Dar svarbiau, kad tokia jausmo forma verčia merginą imtis veiksmų – „pertvarkyti gyvenimą, kad nebebūtų turtuolių ir vargšų". Sensibilumas, kurio, atrodo, neturi Myra (nuo kurio autorės valia mėginama apsaugoti, atriboti šią romano veikėją), yra būdingas tik moterims: „Išaugo beveik nepažindama mergaičių ir moterų, ir toji aplinkybė apsaugojo ją nuo *sentimentų* [išskirta mano – *R. B.*], įnešdama į jos būdą vyriškumo bruožų" (II, 122)[592]. Tokia sensibilumo traktuotė atitinka bendras kultūrines tendencijas, anot Johannisson, „[v]yrui aneksavus ‚aukštąjį' jautrumą, šis pakyli jį, o moteris trivializuojama ir nustumiama į žemesnįjį privačių jausmų lygmenį"[593]. Maironio poemoje, taip pat ir Vaidilutės romane valstietiškos kilmės vyras savąjį tapatumą formuoja mokydamasis rafinuoto jautimo būdo, lavindamas savąsias pagavas dvare, susitikimuose bendraamžių grupėje, bajoraitės Marinė, Regina, Myra elitinį jausmingumą yra paveldėjusios iš savosios kultūrinės tradicijos. Romane *Tėviškė* matome, kaip bajoriškas–moteriškas sensibilumas įgyja hipertrofuotas formas, o jo atsisakymas reikalauja visiškai atsižadėti tokio jautrumo, kuris galėtų būti palaikytas „moterišku". Verta pastebėti, kad, nelavindama „moteriškais" laikomų jausmų, Myra įkalinama amžinoje vaikystėje, nes tėvas jos negali išmokyti būti moterimi: „Jo duktė buvo jam jo stirnelė, Myra... Vis dar maža mergaitė, kokią ją iš pat ţmažens matė" (II, 272). Vyrų jautrumas amžių sandūroje tampa „socialiniu kapitalu" siekiant įgyti veiksnų, galimą laikyti net prestižiniu, tapatumą, „aštrindami" jutimines pagavas, jie gludina savąsias „socialines kompetencijas". Pavyzdžiui, Klemensą muzikos garsų sužadinti jausmai išveda į gilesnį savo norų supratimą, padeda apsispręsti: „Ligi ašarų jaudino Klemensą vibruojanti pasažų melodija ir tas balsas, minkštas ir švelnus, kaip lopšinė daina. Kažin kas stebūklingo gimė sieloje, o širdies gelmėse

[592] Šatrijos Raganos Viktutė taip pat bodisi visokiais „mergaitiškais" įsimylėjimais ir savuosius išgyvenimus yra linkusi matyti atsietai nuo bendro „moteriško" jausmų konteksto.

[593] Karin Johannnisson, *op. cit.*, p. 111.

brendo galingi, nebenuveikiami troškimai, galingi kaip gyvenimas ir mirtis" (II, 139). Vyro gebėjimas reaguoti į muziką, pasirodančios ašaros atrodo kaip vertintinas sensibilumas. Johannisson teigimu, formuojantis prestižinei sensibilumo programai, keliančiai aukštus įsijautimo ir susitapatinimo reikalavimus, gebėjimas jausti empatiją, altruizmą ar simpatiją tampa trokštama socialine kompetencija[594]. Teigiamos herojės „pašalinimas" iš moteriško sentimentalumo sferos rodo autorines pastangas prilyginti jos patyrimus vyriškam elitiniam jautimo būdui. Dar vienu atveju Klemensas Myros saviraišką įvertina kaip originalų jautimą („moka taip originaliai jausti"), kai gauna jos laišką iš Šveicarijos, kuriame gausu egzotiškos gamtos aprašymų, istorinių vietų lankymo liudijimo, nuorodų į istorines asmenybes (Madame de Staël, Juliette Récamier), jų biografijų interpretavimo ir t. t. Gebėjimas gana laisvai reaguoti į kultūros, gamtos reiškinius, įsijausti į „observuojamus" paliktus istorijos ženklus, kylančius įspūdžius nusakyti „jautria" kalba, įvardyti tuo metu pasirodančius jausmus („kokia aš svajotoja, kaip myliu praeitį, istoriją") aiškinamas kaip „originalus" jautimo būdas. Toks moters santykis su pasauliu ir savimi pačia pasirodo kaip socialiai bei kultūriškai sankcionuotas įgūdis.

Nepaisant gana neigiamos moteriško jausmingumo traktuotės, moterų porcelianinis („lėlinis") trapumas romane pateikiamas kaip elito bruožas: „Visoje jos pozoje ir kūno sudėjime buvo tiek daug porcelianinio trapumo, į kurį žiūrėdamas jautėsi kaip ties vitrina, už kurios pastatyta brangi, nepaliečiama statulėlė" (II, 72). Klemenso įspūdis atskleidžia esminius moters–lėlės–statulos prigimties bruožus, ji tokia trapi, kad su ja neįmanomas beveik joks kontaktas, santykis su tokia moterimi galimas tik per saugias užtvaras, pavyzdžiui – stiklą. Žiūrėdamas į trapų, sustingusį mergaitės kūną, Klemensas pažįsta skaisčią jos sielą – „O toji siela buvo čia pat... tokia skaisti, kilni ir susikaupusi kaip didingieji bokštų šešėliai tylučio vandens mėlynėje." (II, 129). Tyros sielos ir vandenyje atsispindinčių Trakų pilies bokštų paralelė sustingusio kūno saugomą moters skaistumą verčia istori-

[594] Žr.: *ibid.*, p. 102.

nės atminties vertu reiškiniu. Kūrinyje vienoje gretoje atsiduria suakmenėjęs moters kūnas, skaisti siela ir vaikiškas nepatyrimas. Tyros moters infantilumą taip pat atspindi veido išraiška: „sustingusiame veidelyje su vos pravirom lūpom atsispindėjo nieko nesuprantančio vaiko nuostaba" (II, 108)[595]. Vienodos išraiškos sukaustytas Myros veidas neišduoda jokių jausmų, jis nusakomas kaip „nuostabus, beaistris ir skaistus kamejos veidelis". Ši mergina yra būtent tokia, kokios reikia aistringų žaidimų su Regina išsekintam Klemensui. Ilgai stebėdamas mylimą merginą Klemensas suvokia, kad jos uždarumą, atsiribojimą nuo aplinkinių nulėmė tai, kad ji tiesiog neturėjo progų išmokti dalintis sava patirtimi: „toji siela yra išties paklydusi tarp klaikių gyvenimo spyglių, nemokėdama, nenorėdama ar neturėdama su kuo savo pajautomis pasidalinti" (II, 223–224). Myros turimas sensibilumas negali tapti komunikacijos pagrindu, nes jis yra visiškai neraiškus, kalbėdama net apie itin skaudžią patirtį, ankstyvą brolio mirtį, baimę dėl labai silpnos mamos sveikatos, artimo draugo ligą – džiovą, Myra lieka suakmenėjusi:

> Blaškydama tuos klausimus, Myra kalbėjo miglotai, simboliškai, net mistiškai. Ir net tokius opius ir, matyti, skaudžius jai gyvenimo faktus minėdama, žiūrėjo kažin kur aukštyn į tolį savo didelių akių židriom gelmėm, tyli, sustingusi, susikaupusi. Jos kalbos neįvairino jokia intonacijos gama, jos minčių nedrumstė joks judesys. (II, 223)[596]

[595] Antrojoje romano dalyje svarbiausias merginos išorinis bruožas yra vaikiškai pravertos lūpos: „sustingusiame veidelyje su vos pravirom lūpom", „niekada nebuvo pastebėjęs ant jos vaikiškai pravirų lūpų viliojančios šypsenos", „maniera pakelti galvą, pasukti į jį veidą su vos pravirom lūpom", „sustingusi figūra, [...], su tom vos pravirom lūpom" (II, 113, 108, 131, 140).

[596] Visiškai kitaip elgiasi Regina per tėvo laidotuves, ji moka išreikšti savąjį liūdesį, nebijo jo rodyti viešai: „Regina skausmingai pažiūrėjo į senutės Daugėlienės veidą, prisiglaudė prie jos, apkabindama ją visu glėbiu, ir gal pirmą kartą garsiai pravirko." Vienos moters rodomas skausmas sulaukia adekvataus atsako – kitos moters raudos: „Palaidoto tėvo dukters ir nesamo sūnaus motinos ašaros susiliejo." (II, 244) Vėliau Regina apkabinama Klemenso sesers Jovitos ir brolio Vlado, ją atitraukant nuo senosios Daugėlienės. Atrodo, kad šalia esantys vienu metu parodo ir užuojautą

Galima manyti, kad komunikaciniu kodu jausmai tampa tik tada, kai išmokstama kultūriškai bei socialiai priimtomis formomis juos reikšti, t.y. tam tikri kūno judesiai, balso intonacijos tampa komunikaciniu kanalu, padedančiu asmenims perduoti svarbią informaciją apie save ir leidžiančiu vieniems kitus suprasti. Šios socialinės kompetencijos įgijimas reikalauja iš asmens išmokti atpažinti savuosius išgyvenimus (juos identifikuoti), taip pat mokytis „skaityti" kito asmens kūno kalbą. Atrodytų, kad gebėjimas verbalizuoti savąją patirtį yra antrinis dalykas. Fiksuodamas Myros uždarumą, Klemensas jaučia jį ir Myrą skiriančią užtvarą, kurios jis nedrįsta peržengti:

> O vienok nedrąsu buvo jos paliesti, prie jos prisiartinti, kad nors truputį praskleistų tos sielos uždangą užuojautos, iš širdies gelmių besiveržiančio jausmo žodžiais. Deja, rodos, galėjai prieš ją nusilenkti, galėjai ją dievinti kaip šventenybę, bet paliesti jos bet kokiu žemės jausmu, apkabinti, priglausti prie plastančios širdies negalėjai. Ji buvo skaisti ir viliojanti kaip Kleopatra, bet nekalta kaip vaikas.[597](II, 224)

Kalbančiųjų „susiderinimas", tam tikra sandermė, kaip galima adekvati reakcija į vienas kitą, pasireiškia galėjimu „liestis" / keistis žodžiais, analogiška kūniškam lietimuisi, vienas kito lytėjimui[598]. Klemenso reakcija į Myros užsisklendimą – supratimas, kad jis negali nei žodžiais išsakyti savosios užuojautos, nei to parodyti kūno judesiais. Negalėjimą dalintis kilusiais jausmais, mintimis jis suvokia kaip sutrikdytą komunikaciją ir sako: „Mudu nesusikalbame." Šioje

(apkabina), ir neleidžia visiškai pasinerti į skausmą. Ši scena pasirodo kaip grupinė interakcija – kuomet jausmai ir išreiškiami, ir sulaukia atsako, ir tuo pat metu suvaldomi, t.y. neperžengia socialiai priimtinų jausmo reiškimo formų.

[597] Vyro žvilgsnio iškeliamas Myros ambivalentiškumas atspindi amžiaus pradžios dramose pasirodžiusį dvigubą požiūrį į moteris: jos yra ir aistros objektai (dažniausiai pačioms moterims to nesuvokiant), ir garbinamos „deivės".

[598] Čia prisimintinas Viktutės ir daktaro ryšys – kai vyro kalba patiriama kaip švelnus lietimasis.

vietoje išryškėja kalbos ir judesio – kaip galimų komunikacijos formų – paraleliškumas ar simultaniškumas. Vieno iš komunikacijos dalyvių (kūno) laikysena suponuoja atitinkamą kito atsaką: sustingęs (užšalęs) Myros kūnas stingdo ir Klemensą: „Daugėla kamavosi, žiūrėdamas į ją sustingęs ir tylėdamas." Myros akmeninė laikysena, jos atsitolinimas lemia, kad Klemensas nedrįsta prie jos net prisiliesti, romane tai nuolat pabrėžiama: „grįžo į namus tylėdami ir Klemensas nedrįso net paremti jos alkūnės", „Nesiglausdami vaikščiojo iš lėto žvyruotais takais", „neišdrįso savo lūpomis paliesti jos veido". Tik po to, kai Myra tėvų akivaizdoje pažada tekėti, Klemensas išdrįsta pirmą kartą pabučiuoti jos ranką. Taigi Klemenso santykis su Regina ir Myra yra kardinaliai priešingas, bet atrodo, kad moterys apibrėžia tų santykių formą bei ribas. Regina pirmoji pabučiuoja Klemensą, ji rodo iniciatyvą ir skatina, sykiu kontroliuodama, judviejų intymų bendravimą[599]. Myros „sustingdyta" laikysena neleidžia Klemensui bent kiek arčiau prie jos priartėti, nejudrus kūnas yra ir nekomunikatyvus, į santykį neį(si)traukiantis kūnas. Statuliškos moters kūno kalbos stygius nurodo apskritai jos sutrikdytą gebėjimą bendrauti.

Myra nesupranta jai rodomo Klemenso jausmo pirmiausia todėl, kad pati nėra nieko panašaus patyrusi („aš nejaučiu to, ką tamsta vadini meile"), merginai sunku identifikuoti, kokius jausmus jai kelia vyro rodoma simpatija:

> Jis buvo jai nesuprantamas, šiek tiek bauginąs savo kalbomis apie savo jausmus [...] savo kalbomis apie meilę, anuo prisiglaudimu sudrumstė tą jos bevardį jam jausmą, kaip kad į vandenį įmestas akmenėlis drumsčia

[599] Regina rodydama iniciatyvą laužo tradicinį hierarchijos modelį, kuomet vyrui priklauso teisė pirmam žengti žingsnį ir būti vedančiam vyro ir moters seksualiniuose santykiuose: „Dar kartą prilipo prie jo lūpų, drąsiai atsiduodama jo aistriam glėbiui. Visa jėga valdė Klemensas pabundantį kraujo geismą, bijodamas sugriauti tą ūmai nukritusį laimės miražą, kurio vis dar nemokėjo suprasti, kuriam nestengė patikėti. Nestengė ir pabusti, kaip iš gilaus miego, pertai ir jo pažadintoje aistroje buvo *daugiau atsidavimo, nei vyriško ėmimo atsiduodančios jam moteriškės* [išskirta mano – *R. B.*]" (I, 89).

jo lygų paviršių. Kažin kas subangavo suliūliavo jos minčių ir pajautų pasaulyje, bet kas tai buvo, neįspėjo ir nesuprato. (II, 131–132)

Klemenso palankumas, vėliau išpažįstama meilė gąsdina amžinoje vaikystėje įšalusią Myrą, kuri sąstingiu atsiriboja ir nuo meilės, ir nuo skausmo, pvz., atėjusi aplankyti brolio kapo ji „sustingsta". Gali būti, kad meilė, taip pat ir netekties skausmas yra per sunkūs „trapiai" lyg porceliano statulėlė merginai, todėl nuo šių išgyvenimų ji ginasi suakmenėdama. Kai Klemensas, paveiktas Myros atliekamos muzikos, apsisprendžia, kad nebegali daugiau be jos gyventi, ir spontaniškai prisipažįsta mylįs, mergina lieka visiškai nepaliesta išgirstų žodžių: „Nė vienas muskulas nesukruto kamėjos veide" (II, 140). Myra nesileidžia į jokį santykį, aistringi vyro žodžiai neišjudina jos kūno stingulio. Merginos „nekontaktiškumą" taip pat rodo kažkur, bet ne į šalia esančius, nukreiptas žvilgsnis: „tyriausio saphyro akys būdavo visuomet įsmeigtos į neribotą tolumą, kurios erdvę ji viena tematė", „žiūrėjo kažin kur aukštyn į tolį", „Jos didelės, svajingos akys svajingai žiūrėjo į tolį", „sėdėjo galvą į sofos atlanką atmetusi ir kažin kur toli žiūrėjo" (II, 114, 223, 267, 276). Vienintelis atsakas, kurį ji gali duoti nuolat meilės prisipažinimais ją persekiojančiam vyrui – jo pagailėti ir patikėti sakomais žodžiais. Kaip tikras vaikas ji prisipažįsta nuoširdžiai mylinti tik savo šeimos narius – tėvą, motiną ir mirusį brolį, kurį, beje, myli stipriausiai.

Iš tiesų verta atkreipti dėmesį į ypatingą Myros santykį su mirusiu broliu. Sesers ir brolio ryšys yra pamatinis, apibrėžiantis šios merginos tapatybės struktūrą. Pasikviesdama kartu aplankyti brolio kapą, Myra tarsi praskleidžia Klemensui vidinį gyvenimą slepiančią uždangą. Ryšys su mirusiu broliu yra be galo stiprus, Myra prisipažįsta dažnai ateinanti „čia su juo pažaisti". Kapinės yra šios romano herojės fantazijų erdvė: mergaitės žaidimai su mirusiu broliu išduoda jos užstrigimą vaikystėje ir yra visiškai nepanašūs į tuos, kuriuos žaidžia aistringoji Regina[600]. Įdomu, kad po apsilankymo kapinėse Klemensas

[600] Iškalbingas pats brolio vardas – Narcyzas, net brolio mirties nenutrauktas sesers ir brolio ryšys atskleidžia narciziškas mergaitės projekcijas – savojo atvaizdo idealizuotame kitame paieškas.

tampa visiškai tikras dėl savo jausmų šiai merginai, kurios tapatinimasis su mirusiais tinka jam (romane netgi išvedama tokia paralelė: Myros fantazijos erdvė – Rasų kapinės, Klemenso – tėvų Rasų sodyba). Myros artimumą mirusiųjų pasauliui rodytų ne tik jos nenutrūkę, toliau besitęsiantys santykiai su broliu, bet ir statuliškas sąstingis. Jos motiną, kai užplūstančios emocijos tampa nebepakeliamos, ištinka alpulys („nuomaris"), netekdama sąmonės, trumpam apmirdama ji „atsijungia" nuo per sunkių išgyvenimų. Panašiai sakoma ir apie Reginos jausmus, kai ji, palaidojusi tėvą, nusprendžia pamiršti istoriją su Klemensu ir buvusią judviejų meilę: „Nutarė nebeminėti praeities, *nebežadinti iš nuomario*, kietai užrakinti visa širdyje ir pradėti naują, realų gyvenimą – be sapnų, be ilgesių, be atsiminimų [išskirta mano – *R.B.*]" (II, 246). Pamiršti, nebeminėti – reiškia palikti jausmus, atminimus nuomario (beveik mirties) būsenoje. Apie pavasario budinamus jausmus rašoma, kad jie keliami iš nuomario: „Išaušo, išsipuošė pavasaris žalių lapų girliandomis, kvapių gėlių žiedais ir paukščių čiulbesiais, žavėdamas savo monais *bundančius iš nuomario* svajojimus, troškimus ir jausmus [išskirta mano – *R.B.*]" (II, 113). Kaip liudija citatos, juntami jausmai yra suvokiami kaip gyvi ar net gyvenantys, nepatiriami – apmirę ar visai mirę. Sustiręs, sustingęs, netekęs jautrumo kūnas taip pat gali būti vadinamas apmirusiu. Didelė baimė, išgąstis gali sukelti kūno stingulį („širdis apmirė" LKŽ). Apmirimu gali būti pavadintas ir apalpimas ar sąmonės netekimas. Todėl sustingusios, mažai ką jaučiančios merginos būsena galėtų būti laikoma apmirimu, tam tikra sąmonės „nejautra" ar „paralyžiumi" – būkle tarp mirties ir gyvenimo. Įdomu, kad rašydama laiške apie Jacques-Louis Davido ir François Gérard'o tapytą madame Récamier (arba Juliette) paveikslą Myra pasakoja savo įsivaizdavimą apie pabudimo laukiančią moterį: „Rodos, ji laukia pabudimo, prisikėlimo iš nebuities į buitį" (II, 152). Šios istorinės asmenybės portretas yra lyg veidrodis, kuriame gyvenimui bundanti mergina mato savąjį atvaizdą – dar nepabudusią moterį. Reikšminga, kad „iš nebuities į buitį" neįžengusi Myra tapatinasi su visiškai dvasinėmis / bekūnėmis būtybėmis – „klajūnėm švieselėm":

Dar maža būdama girdėjau legendą apie angelą, kuriam Dievas įdavė pilną glėbį sielų, įsakydamas vienas išblaškyti po žemę, kitas pakabinti dausose, kad žvaigždėmis mirgėtų. Ir suklydęs angelas, ir išbarstęs žemėje ne vieną tų sielų, kurioms buvo lemta mirgėti dausose. Ir tebeklaidžioja jos po tyrus, laukus, nerasdamas sau vietos, o žmonės vadina jas „klajūnėm švieselėm". (II, 176–177)

Nuo žemiško gyvenimo atribota (arba žemėje ne savo vietoje besijaučianti) moteris yra pakibusi tarp gyvenimo ir mirties. Tokia „sielinė būtybė" romane išaukštinama, Klemenso santykis su Myra labai primena amžiaus pradžios dramų herojų vyrų santykį su jų gyvenimą keičiančiomis, netikėtai sutiktomis moterimis (Birute, Laimute) kaip su dievybėmis, deivėmis[601]. Kartais Myra įsivaizduojama kaip mieganti princesė, kartais – kaip „kilni praeities liekanų karalaitė" (II, 114). Klemenso vaizduotės kuriamas mylimos merginos vaizdinys atitinka Juozo susikurtąjį Marinės įsivaizdavimą: Klemensas laiške Myrai rašo: „Aš, žemėje klajojanti dulkė, esu pasiryžęs paimti visą gyvenimo naštą ir drąsiai plaukti prie kranto, žiūrėdamas į dausas, iš kur man skaisčiai žiba klaiki žvaigždutė siela" (II, 178). Juozas apie mylimos moters akis sako – „Užžibo kitos man akies spindulei..."[602], Marinė jam rodosi kaip ne šio pasaulio būtybė: „Tai Aniols pasaulės kitos!" Bajoraitės kitoniškumas atpažįstamas iš „jausmų gilybės", t.y. iš jos išgyvenamų meilės kančių: „Kas jausmu gilybē! Macziau jos kancziàs: / Tai kanczios isz meilės tikros!"[603] Tačiau meilę ir jos kančias romane *Tėviškė* patiria Regina, antroji dalis užbaigiama Myros šeimyninio gyvenimo prieangyje. Tikram, realiam gyvenimui ją turėtų pažadinti vyro meilė, tačiau romano epilogas neduoda atsakymo, kaip klostėsi šios moters

[601] „Aš myliu tave, aš tave dievinu"; „Klemensas žiūrėdavo į ją kaip į kažin ką nežemišką"; „rodos, galėjai prieš ją nusilenkti, galėjai ją *dievinti kaip šventenybę*, bet paliesti jos bet kokiu žemės jausmu [...] negalėjai [išskirta mano – *R.B.*]" (II, 277, 114, 224).

[602] St. Garnys [Maironis], *Terp skausmu į Garbę*, p. 8.

[603] *Ibid.*

gyvenimas po vedybų[604]. Užsklandoje pasakojama apie Klemenso gyvenimą sykiu su dviem vaikais išsvajotame naujai pastatytame name Rasose, mylima žmona yra jau mirusi. Antrosios dalies siužetas – pasakojimas apie idealią moterį – yra istorija apie dar negyvenančią ir jau nebegyvenančią moterį.

Nuo paskutiniojo Vaidilutės kūrinio grįžtant atgal – iš jos gyvenimo pabaigos perspektyvos žvelgiant į kūrybos pradžią, veriasi tuomet turėtų pasirinkimų ribos, vaizduotės slenksčiai, kuriuos turėjo įveikti rašančiosios sąmonė. Onos Pleirytės-Puidienės Vaidilutės impresijos, publikuotos *Vilniaus žiniose*, vėliau išleistos knyga *Kada rauda siela*, – buvo jos kūrybos pradžia. Vaidilutės tekstai leidžia matyti, kaip rašančio asmens gyvenimas yra susijęs su kūryba, čia išsiskleidžiančiomis ir įtvirtinamomis tapatybės struktūromis. Didelė dalis Vaidilutės impresijų parašyta reaguojant į Antrojoje dailės parodoje matytus Čiurlionio paveikslus, jos tekstai buvo literatūrinė dailės kūrinių interpretacija – rašomais tekstais siekiama fiksuoti momentinį meno kūrinio sukeltą jausminį įspūdį. 1908 m. *Vilniaus žiniose* išspausdinta impresija „Klaidžiojančios žvakelės“[605] buvo dedikuota M. K. Čiurlioniui, ji turi tiesiogines sąsajas su antrojoje romano dalyje išspausdintu liaudies pasakojimu apie klajūnes žvakeles. Vėliau gerokai patrumpinta šio teksto versija pateikta knygoje *Kada rauda siela*. Matyti, kad šis pasakojimas pačios autorės suvoktas kaip atraminis, galintis paaiškinti jos tapatybės ištakas. Svarbu, kad šis tapatybės genealogiją pagrindžiantis pasakojimas gimsta dialogo situacijoje – reaguojant į kito autoriaus kūrinį, jaučiant tam tikrus savivokos, jausenos atitikmenis. Klaidžiojančių žvakelių tapatybė kuriasi per atsiribojimo veiksmą – pirmiausia jos yra *ne žmonės*.

[604] Svajojama meilė turi užpildyti ir Reginos gyvenimo tuštumą: „Regina jautė, kaip ir jos širdis tvinksta besiveržd̃ama į naują gyvenimą, kurs užpildys tą tuštumą, kurioje prabėga jaunystė be meilės, be džiaugsmo“, todėl gyvenimas iki Klemenso sutikimo Reginos suvokiamas kaip negyvenimas: „Ligi tos meilės ji negyveno“ (I, 134–135, 139).

[605] Vaidilutė, „Klaidžiojančios Žvakelės“, *Vilniaus žinios*, 1908 03 27, Nr. 70, p. 3.

Tekste išryškėja *klaidžiojančių žvakelių* / sielų ir žmonių opozicija. 53 eilučių tekstelyje net 3 kartus kartojasi šis leitmotyvas – „Yra sielų amžinai vienų, amžinai svetimų pasauliui žmonėms...". Šių būtybių kitoniškumą pabrėžia priklausymas nakties laikui. Kaip ir Myra, jos yra visiškai sielinės būtybės, žemė / kūnas tapatinama su purvu, nešvara. Žemė nėra jų tikroji vieta, joms būdingas savo vietos neturėjimas. Įdomu tai, kad iš esmės emociniu išgyvenimu grįstas kūrinys užgriebia tai, apie ką gyvenimo pabaigoje atvirai prisipažįsta Vaidilutė savo dienoraštyje:

> Atsitraukdama nuo jusų [tėvų – *R.B.*] kapų aš našlaitė be tėvynės. Turėjau gimtinę, laikiną, svetimą šalį, kurios nebeliko kartu su jumis. Apie gimtinę byloja tik jusų kapai. Anoje tevynėje į kurią manę persodino gyvenimas jaučiuosi kaip svetimas, vėjo atpustas diegelis. Šaknis pasileido ir diegas prigijo... visa širdžia pamėgo žemę kurioje toliau augo... susirišo, susipynė su savo sielos diegais ir jaučiasi ten priaugęs, tačiau ten nėra mano atminimų, ten visi tik vėliau pažinti ir pamylėti žmonės ir vaizdai. Aš neturiu teviškės... esu į svetimą namą atklydęs žmogus ir todėl, nejaučiu stogo virš savo galvos, todel esu savo šeimynoje ir savo antroje tevynėje baisiai viena ir nesuprasta.[606]

Vietos turėjimas cituotoje dienoraščio ištraukoje yra tiesiogiai susietas su gimtąja vieta, jos atmintimi. Vidinės erdvės (jai priklauso mirę tėvai ir brolis, vaikystės patirtis) ir gyvenamos vietos nesutaptį Vaidilutė patiria kaip savos vietos, prieglobsčio neturėjimą. Svetimumo, atsiribojimo jausmas kūrybos pradžioje padėjęs pajusti, apsibrėžti savosios tapatybės ribas gyvenimo pabaigoje tampa nuo aplinkinio pasaulio skiriančia, kontaktams nepralaidžia siena. Dienoraščiuose Vaidilutė nuolat kartoja, kad namuose jaučiasi vieniša, apleista, uždaryta tarytumei karste ar kape – „skurdžios dalios dėželėje". Ankstyvuosiuose, kaip ir vėlyvuosiuose, kūriniuose Vaidilutė mėgino įtvirtinti „ribinių" būtybių tapatumo modelį – klaidžiojančių žvakelių (jos yra

[606] Onos Pleirytės-Puidienės dienoraštis, VUBR, F 1, F 453.

sielos / vėlės mirusių žmonių[607]), ir Myros buvimo pasaulyje būdas suvoktinas kaip buvimas tarp gyvenimo ir mirties. Kitoniškumo principu paremtas modernaus tapatumo modelis eksploatavo anapus įprasto, kasdieniško gyvenimo išvedančias asmens patirties būsenas. Į savąjį savivokos centrą įtraukdama ne-gyvenimo erdvei priklausančių mitinių būtybių tapatumo modelį, Vaidilutė gyvenimo pabaigoje patyrė kraštutines šios identifikacijos pasekmes – paskutinį gyvenimo dešimtmetį rašytuose dienoraščiuose nuolat kartojo, kad jaučiasi merdėjanti, esanti „gyvas lavonas": „Dabar manęs nebėra gyvųjų tarpe, aš ir pati sau nebegyva."[608] Kankinama kūno skausmų, nemigos („Vėl naktis... trečia valanda, visur tyla, visi miega, tik aš viena blaškausi su savo sopama širdžia ir galva, nerasdama atilsio ir miego"), ji iš tiesų tapo nakties būtybe. Negyventi Puidienei reiškė nebejausti savęs, prarasti ryšį su savastimi: „pats savęs nebejauti. Pats sau nebegyveni – sieloje nebejauti gyvų troškimų, noro gyventi ir būti... Nebėra džiaugsmo –."[609] Tai ta pati romane aprašyta Myros nejautros būklė. Dienoraščio įrašai liudija rašytoją svyravus tarp dviejų kraštutinių būsenų: nuo nepakeliamų fizinių ir dvasinių kančių iki visiškos kūno ir jausmų nejautros (tiesa, reikia atkreipti dėmesį, kad „nusiskausminti" šiai moteriai padėjo tik labai stiprūs vaistai – įvirios rūšies opiatai).

[607] Štai kaip pati Puidienė aiškina, iš kur į jos tekstus ateina „klaidžiojančių švieselių" figūra: „Būdama vaiku girdėjau tėvą skaitant, apie tuos pelkių žiburėlius, kažin kuriame rusų žurnale. Senutė auklė papildė tai įvairiais liaudies pasakojimais – nuo to laiko užsiliko atmintyje..." (Idem, „M.K. Čiurlionis", *Lietuvos aidas*, 1936 04 14, Nr. 170, p. 2). Įdomu, kad *Aušroje* buvo paskelbtas Jono Šliūpo straipsnis, kuriame remiantis fizikiniais dėsniais siekiama išsklaidyti visą „klaidžiojančias švieseles" lydinčią mitologiją. Žr.: J. Szl. [Jonas Šliūpas], „Vaikszcziojanczios żvakelės", *Auszra*, 1883, spalis, lapkritis, gruodis, Nr. 8, 9, 10, p. 279–282.

[608] Onos Pleirytės-Puidienės dienoraštis, VUBR, F 1, F 453.

[609] *Ibid.* Vaižgantas recenzuodamas šią knygą pastebi, kad tai yra tarsi mirusio žmogaus pomirtinis laiškas-testamentas: „Jei Vaidilūtė būtų šį savo veikalą paskelbusi patį paskutinį, dar geriau, testamento vietoje, įspūdis būtų buvęs neregėto stiprumo: desperato, nusiminėlio drama ar nusižudėlio paskutinis laiškas, nuo kurio ilgai vaidinasi." (Vaižgantas, „Paskaičius Vaidilūtės: ‚Kada rauda siela'", *Tėvynės balsas*, 1922 07 14, Nr. 116, p. 3).

Jūratės Šlekonytės teigimu, amžina klajonė liaudies sakmėse nubaudžiami neteisingai žemę matavę matininkai, tai švieselės pavidalo mitinės būtybės, neteisingai žemę matavusių, sukčiavusių asmenų vėlės, bergždžiai mėginančios atitaisyti padarytą neteisybę[610]. Mokslininkės atliktas šių sakmių tyrimas rodo, kad neteisingas žemės matavimas pažeidė ne tik gyvųjų tvarką, bet ir „vėlių takus", kurie liaudies vaizduotėje buvo tiesiogiai susiję su gyvenamu kraštovaizdžiu. Taigi neteisėtas žemės ribų perkėlimas keitė ir vėlių egzistencijos sąlygas: regimojo pasaulio ribų pažeidimas griovė ir dvasios pasaulio tvarką. Šiuo atveju mums itin svarbus mitiniuose pasakojimuose pasirodantis savo vietos ribų, ribojimosi klausimas – esminis mėginant suvokti aptariamos rašytojos savivokos linkmes[611]. Su Vaidilutės asmeniu yra susijęs ne vienas viešumoje iškilęs skandalas dėl jos „pasisavintos" kitų tekstų autorystės: vienas geriausiai žinomų atvejų (plačiai aptartas Kubiliaus studijoje, Gaidauskienės straipsnyje) – kaltinimas Cäsaro Flaischleno knygos *Von Alltag und Sonne* plagiatu[612]. Pati Vaidilutė aiškino nieko apie tą knygą nežinojusi, o eilėraščiai–„plagiatai" yra jos mirusio brolio

[610] Autorei maloniai sutikus, remiamasi pranešimu, skaitytu „Profesoriaus Norerto Vėliaus skaitymuose (V): Žemės ir jos galių samprata baltų mitopoetinėje pasaulėžiūroje", 2012 m. kovo 22–23 d. Pranešimo autorė teigia, kad tokių sakmių daugiausia užrašyta Žemaitijoje, taigi Vaidilutės auklė, lietuvė, greičiausiai buvo kilusi iš šio regiono.

[611] Nesureikšminant, tačiau ir neapeinant, norisi atkreipti dėmesį į kai kuriuos rekonstruojamos pasaulėvokos ir ribinio asmenybės sutrikimo žymenų atitikimus. Štai kokie išskiriami svarbiausi ribinės asmenybės bruožai: nestabilus identitetas, emocinis nepastovumas, intensyvūs tarpsubjektiniai santykiai, svyruojantys nuo idealizacijos iki visiško nuvertinimo, savęs įsivaizdavimui būdingas svyravimas tarp bejėgiško nepilnavertiškumo ir malonaus pranašumo. Šiems asmenims būdinga trapi lytinė identifikacija, bauginantis tuštumos jausmas, įsikabinimas į kitus asmenis panašus į priklausomybę, kai sunkiai įsivaizduojamas savarankiškas savo ir atskiras kitų gyvenimas. Būdingas svyravimas ne tik tarp kitų idealizacijos ir nuvertinimo, bet ir tarp ekstremalaus artumo ir visiško atsitolinimo. Žr.: Salman Akhtar, *Quest for Answers: A Primer of Understanding and Treating Severe Personality Disorder*, USA: Philadelphia, 1995, p. 41–42.

[612] Žr.: Vytautas Kubilius, *Dviese literatūros sūpuoklėse*, p. 106–107; Nida Gaidauskienė, *op. cit.*, p. 91.

Karolio eilėraščių, rašytų rusų kalba, vertimai. Ši sesers ir brolio ryšį atskleidžianti tekstų bendraautorystė labai tiksliai pakomentuota Gaidauskienės: brolis Vaidilutės poetinėje vaizduotėje nėra suvokiamas kaip kitas, atskiras, jis yra šios moters „narciziškas savo sielos antrininko garbinimas“[613]. Autorinė sąmonė uzurpuoja kitą kaip veidrodinį idealiojo „aš“ atspindį ir nejaučia ribos, skiriančios „aš“ ir kitą[614]. Tačiau tai ne vienintelis atvejis, kai Vaidilutė pažeidė autorines ribas – 1921 m. *Skaitymuose* publikuotame straipsnyje apie Čiurlionį ji beveik pažodžiui citavo B. A. Lemano knygą *Čiurlionis*[615]. Amžių sandūroje autorinių ribų punktyriškumas, paslankumas (tuo metu toleruojamas kitų autorių kūrinių vertimas, adaptavimas, pritaikymas) buvo palankus iš idealizuoto santykio su kitu (broliu, mylimuoju, draugu) kūrybinius impulsus gaunančiai autorinei sąmonei. Nutrūkus simbiotiniam, kūrybinę vaizduotę maitinančiam ryšiui, ši moteris jaučiasi merdėjanti. Galima spėti, kad galingą, beveik nevaldomą troškimą būti ypatingame, beribiame ryšyje vėliau ji nukreipė į artimuosius, kuris dažnu atveju reikšdavosi kaip reikalavimas nuolatinio dėmesio, o jo negavusi ši moteris patirdavo nepakeliamą tuštumos jausmą: „Tiesiog beprotiškai skaudžiai atjaučiu tada savo atitrukimą nuo vaikų ir vyro [...] O taip... su tuo atitrūkimu pasidaro tuštumos pajautimas... toks didelis nieku neužpildomas tarpas tarp savęs ir jų.“[616] Tik santykis su reikšmingu kitu leisdavo Vaidilutei pasijusti gyvai.

Atkreiptinas dėmesys, kad tautosakoje klaidžiojančios žvakelės gali būti nužudytųjų ar savižudžių vėlės[617]. Ankstyvojo periodo

[613] Nida Gaidauskienė, *op. cit.*, p. 90. Neatsitiktinis, ikisąmonines autorines identifikacijos formas atskleidžiantis jau minėtas romano herojės Myros brolio vardas Narcyzas.

[614] Galima kelti hipotezę, kad tai kraštutinė Šatrijos Raganos *Viktutėje* užfiksuota fantazijos apie idealią vyro ir moters sutaptį forma.

[615] „Reikia tik pasigailėti, kad p. Puidienė beveik pažodžiui cituoja žinomą B. A. Lemano knygą ‚Čiurlianis‘ (Serii iliustrirovannych monografij), bet gi to niekur nepažymėdama.“ (P. Gs. [Povilas Gaučys], „O. Pl. Puidienės ‚M. K. Čiurlionis...‘“, *Ateitis*, 1921, Nr. 4–5, p. 111–112).

[616] Onos Pleirytės-Puidienės dienoraštis, VUBR, F 1, F 453.

[617] Žr.: J. Szl. [Jonas Šliūpas], „Vaikszcziojanczios žvakelės, p. 281.

poetiniame vaizdinyje užkoduotas savižudybės motyvas gyvenimo pabaigoje tampa Vaidilutės dienoraščių leitmotyvu: „Tankiai, tankiai ateina mintis apie nusižudimą. Tie, kurie [mo]ka patįs pertraukti savo gyvenimo naštos nepakenčiamus [pa]nčius yra didelės valios žmonės, bet beabejo egoistai."[618] Vaidilutės kūrybinė ir gyvenimo trajektorija liudytų judėjimą iš negyvenimo mirties link. Nors ši moteris dienoraščiuose nuolat rašė negyvenanti, tačiau beveik niekada neapleidžiantys didžiuliai kūno skausmai nuolat primindavo, jog ji dar gyva. Verta pastebėti, kad kaip ir Bitės atveju – dienoraštiniuose kūno pojūčių aprašymuose pinasi ir psichologiniai, ir somatiniai simptomų vardijimai – lygia greta minimi pakrikę, įtempti nervai ir kūno skausmai: „nesveiki nervai", „nervai iškrykę iki psichozo, skaudamoji galva bijo mažiausio triukšmo", „vėl skauda širdį, galvą, vėl pabudo nervų spazmai", „Skauda kiekvienas nervas kuno ir kiekvienas fibras sielos. Nervingus vidurių spazmus ir paselusius pulsus marina opijus bei atropinas, liguistą širdį palaiko komfora". Akivaizdu viena, kad griuvus visoms iliuzijoms, jog gali nors kiek pasitaisyti šeimyninis gyvenimas, pasitraukusi iš aktyvaus viešo gyvenimo[619], t.y. išnykusi iš kitų žmonių akiračio, Vaidilutė patirdavo visa apimantį, totalų skausmą. Taip pat aišku, kad kūno skausmai buvo tas pretekstas, leidęs jai pamažu marinti save opiatais[620], kurie veikė kaip laikina, iš nebepakeliamo gyvenimo išvaduojanti anestezija: „Narkozai suteikia užmaršos ir klaikaus sapno, iš kurio pabundu apsvaigusi ir sudaužyta."

Ne tik stiprūs nuskausminamieji vadavo Vaidilutę nuo tuštumos, vienatvės, apleistumo jausmo. Atmintis apie pasakišką vaikystę, tobulą, be galo artimą ryšį su jaunėliu broliu (jį puikiai nusako frazė – „šiltai susiglaudę augom ir gyvenom"), padėdavo jai išsiplėšti iš apatijos bū-

[618] Onos Pleirytės-Puidienės dienoraštis, VUBR, F 1, F 453.

[619] Buvimo tarp žmonių ji ir labai ilgėjosi („Ilgiuosi tankiai teatro, muzikos, operos"), ir tuo pat metu bijojo.

[620] Reikia atkreipti dėmesį, kad tokį gydymą jai skyrė vieni geriausių Kauno gydytojų ir kad tuometė bei dabartinė gydymo šiais medikamentais traktuotė gerokai skiriasi.

senos. Atminties sukurtas trokštamas ryšys buvo Vaidilutės gyvenimo erdvė. Išnykus praeities vaizdams ji jausdavosi nublokšta atgal į „kapą": „Išnyksta ir atminimai... Ir juos nugali mirtis." Gaidauskienė tiksliai pastebi, kad, dedikuodama savąją knygą *Kada rauda siela* „skaisčiai mylimo brolio atminčiai", rašytoja bando „reanimuoti, pratęsti anksti nutrūkusį brolio gyvenimą"[621]. Mokslininkės mintį galima pratęsti – reanimuojant brolio gyvenimą, gaivinamas taip gyvybiškai svarbus sesers ir brolio ryšys, atmintis veikia kaip euforiją, saugumo pojūtį sukeliantys opiatai[622]. Impresijų ciklas „Atminimai" (dedikuotas Gimdytojų amžinai atminčiai) pradedamas sakiniu: „Ir vėl ilgiuosi..." Ilgesys – anapus išvedanti būsena: „[S]iela veržias anapus ribos, kur dangus susisiekia su tolimų kalnų išlankstytu ruožu."[623] Jis atveria impresijos herojei kelią į atminties erdvę. Naktį, kai ištirpsta realaus pasaulio kontūrai, praregima „atminimų akimis" – tada prasideda kelionė į atminimų (kūrybos) pasaulius (ta pati frazė kartojasi ir dienoraščiuose – „sielos akimis matau aną, savo vaikų dienų eglutę"). Atminimai kuria alternatyvią realybę, į kurią traukiamasi iš per sunkios realybės: „Kaskart gilesnė siaučia mane tyla ir toje kurčioje tyloje imu kalbėtis pati su savim, – lyg kūdikis, kuriam baugu tamsoje..."[624] Prisiminimo veiksmas lyginamas su sapnavimu: „It kūdikis, sapnuoju, o supa mane bangos..." Vandens motyvas būtų nuoroda į ikisąmoninę, iracionalią būseną, jis taip pat gali būti ženklu „rojaus" patirties, kai kūdikis ir motina dar buvo viena. Lyrinė herojė ilgisi idealios, rojaus patirties, todėl šio ilgesio yra nuolat verčiama sugrįžti į vaikystės laiką. Būti suaugusiai – dabarties dalyvei, žiūrėti į netobulą pasaulio realybę plačiai atmerktomis akimis jai yra

[621] Nida Gaidauskienė, *op. cit.*, p. 89.

[622] Simptomiška, kad opiatų sukeliamo poveikio aprašymas – šilumos pojūtis kūne, euforija, „jausmas, kad esi kapsulėje" (žr.: http://www.manosveikata.lt/lt/temos/toksikologai-narkologai/opiatai) – gana artimas Vaidilutės vaizduojamų santykių su tėvais, o ypač broliu aprašymui. Galima kelti hipotezę, kad gydytojų paskirti vaistai, kaip ir sąmonės atliekamas darbas – atminties vaizdinių produkavimas, grąžino šią moterį į saugią, šiltą, jaukiai apglobiančią erdvę, primenčią motinos įsčias.

[623] Vaidilutė, *Kada rauda siela*, Kaunas: Vaiva, 1922, p. 70.

[624] *Ibid.*, p. 59.

labai sunku ir per daug (net mirtinai) skausminga. Todėl dažnai, kai labai baisu, ji pasinaudoja galimybe užsimerkti ir pasekti sau pasaką apie idealią, gražią, šviesią vaikystę: „*užmerkiu kietai akis* [išskirta mano – *R.B.*] ir – sapnuoju..."[625] Gyvenimo pradžios, vaikystės laikas yra pavasaris. Susitikti su mirtimi impresijos „Mirtis" subjektė irgi planuoja pavasarį. Mirties atėjimas labai panašus į prisiminimų radimąsi. Palyginkime: „Atplaukia jie [prisiminimai – *R. B.*] iš ten, kur žiba skaisti vakarinė žvaigždė, tyliai liūdnai ir eina į mane sidabro mėnulio takeliu, kurs blizga vandens bangose ir šiltu jaukiu jausmu apgobia sielą..."[626] O štai kaip aprašomas mirties atėjimas: „...žinau, kad ateisi skaistaus pavasario kurčios nakties tyla, sidabro mėnulio taku, – tada, kada mirgės žvaigždės, kada ramiai dūmosiu savo skaudžias dūmas..."[627] Mirtis gretinama su amžinu, ramiu miegu. Jau buvo minėtas prisiminimų ir sapno paraleliškumas. Mirtis suprantama kaip grįžimas į tą patį vaikystės prisiminimų sapną: „Ir vis dėlto – siela nusimes ir vėl kada tą juodą jungą, sės vėl į laivą ir be irklo, laisvai pasileis praeities jūra... į sapnų pasaulį..."[628] Taip suvokiama mirtis tampa gyvenimo tikslu, jo prasme ir išsipildymu. Grįžimas į prisiminimus – tikruoju labai trokštamu pabudimu. Impresijose bijomasi ne mirties, bet prarasti galimybę išeiti į kitą – atminties erdvę. Baiminamasi, kad „aš – gyvenimo nukamuota – nebepabusiu... jau nebepabusiu...".

Aptariamame kontekste visaip kitaip galėtų pasirodyti ir Vaidilutės dienoraščiai, kuriuose ji aprašo savo santykius su M. K. Čiurlioniu. Šie tekstai tarpukario spaudoje buvo paskelbti keletą kartų. Netgi galima atkurti jų istoriją: 1921 m. pasirodo Čiurlionio dešimtosioms mirties metinėms skirtas Pleirytės-Puidienės straipsnis „M. K. Čiurlionis"[629]. Tekste ji analizuoja Čiurlionio kūrybą, vėliau pereina prie biografijos. Pasakodama Čiurlionio gyvenimą Vilniuje, ji remiasi „asmenine patirtimi" (galime matyti slinktį nuo pakankamai objektyvaus gyvenimo

[625] *Ibid.*, p. 55.
[626] *Ibid.*, p. 70.
[627] *Ibid.*, p. 97.
[628] *Ibid.*, p. 56.
[629] Idem, „M. K. Čiurlionis", *Skaitymai*, 1921, Nr. 4, p. 76–86.

faktų dėstymo prie subjektyvaus pasakojimo). Prisimenamas jųdviejų susitikimas rengiant Pirmąją bei Antrąją lietuvių dailės parodas, galėtume manyti, kad čia laisva forma perpasakojamas dienoraščių turinys. Tą pačią istoriją galima rasti pakartotą ir vėliau išspausdintose dienoraščio ištraukose. Straipsnyje rašytojos ir Čiurlionio santykiai pateikiami kaip atspindintys menininko gyvenimą, jo patirtį Vilniuje. 1925 m. *Lietuvoje* paskelbtas kitas Pleirytės-Puidienės straipsnis – „Praeities pažaibai"[630]. Čia aprašomas Čiurlionio minėjimas, apie jį atsiliepiama neigiamai, ten susirinkusių žmonių kalbos traktuojamos kaip iškreipiančias tikrąjį Čiurlionio veidą, o straipsnio gale skelbiamos dienoraščio ištraukos – nurodomos tikslios dienoraščio įrašų datos. 1936 m., jau po rašytojos mirties, *Lietuvos aide* išspausdinti dienoraščių fragmentai skirti paminėti Čiurlionio 25-ąsias mirties metines. Publikacija pavadinta „M.K. Čiurlionis"[631]. 1938 m. *Lietuvos žiniose* pasirodo anksčiau nepublikuotos 1905 m. dienoraščio ištraukos, kuriose užfiksuoti pirmieji autorės žingsniai viešajame gyvenime, dienoraščio įrašai siekia 1907-uosius[632]. Paskutinė Pleirytės-Puidienės dienoraščių publikacija, kurioje minimas Čiurlionis, pasirodo 1939 m. *Lietuvos žiniose*, ji pavadinta „Vaidilutės-Puidienės dienoraštis (1908 metai)"[633]. Čia skelbiamos dienoraščio ištraukos nebedubliuoja ankstesniųjų, atskleidžiami anksčiau neminėti faktai, taip pat publikacija papildyta įrašais, kuriuose atsispindi tuometiniai rašytojos santykiai su vyru. Pleirytės-Puidienės dienoraščiai (pirmiausia priklausantys privačiam gyvenimui) tampa svarbiais ir reikšmingais viešo gyvenimo ženklais.

Pirmuoju straipsniu *Skaitymuose* Pleirytė-Puidienė įveda atsiminimus apie savo ir Čiurlionio santykius į kultūros reikšmių apyvartą – jie

[630] Idem, „Praeities pažaibai (M. K. Čiurlionies jubiliejų minint)", *Lietuva*, 1925 10 01, Nr. 219, p. 2–4.

[631] Idem, „M. K. Čiurlionis", *Lietuvos aidas*, 1936 04 14–1936 04 18, Nr. 170–178.

[632] „O. Pl. Puidienės-Vaidilutės užrašai, Praeities šešėliai, Dienoraštis", *Lietuvos žinios*, 1938 04 20–1938 08 26, Nr. 87.

[633] „Vaidilutės-Puidienės dienoraštis (1908 metai)", *Lietuvos žinios*, 1939 02 23–1939 03 09, Nr. 44–55.

pateikiami kaip tikrai buvę ir, savaimė suprantama, reikšmingi jos ir Čiurlionio gyvenime. Taip pamažu imama „reikšminti" Puidienės patirtis, susijusi su Čiurlionio asmeniu. Antrajame straipsnyje „Atminties pažaibai" ištraukas iš savo dienoraščio Pleirytė-Puidienė pateikia kaip atspindinčias, parodančias koks *iš tikrųjų* buvo Čiurlionis (kitų prisiminimai iškreipia tiesą). Ir matyti, kad jos istorijomis patikima: trečioji dienoraščių publikacija, paskelbta jau po rašytojos mirties, vadinasi „M. K. Čiurlionis", Pleirytės-Puidienės dienoraščiai pateikiami kaip itin objektyvūs, skaitydami juos mes matome Čiurlionį. Teksto paantraštėje teigiama, kad tekstą parengė dar gyva būdama pati rašytoja: „Dar gyvos pačios Puidienės sudėliotos pastabos apie Čiurlionį iš jos dienyno."[634] Akivaizdu, kad Pleirytės-Puidienės ir Čiurlionio santykių istorija (Puidienės užrašyta) funkcionavo tarpukario kultūroje, ji buvo įdomi (gal intriguojanti) ir todėl populiari. Pačios rašytojos pradėtas darbas – tekstų (dienoraščių) aktualizavimas – pasiekė tikslą: jie buvo pripažinti kaip parodantys tikrąjį Čiurlionį[635]. Pleirytės-

[634] Vaidilutė, „M. K. Čiurlionis", *Lietuvos aidas*, 1936 04 14, Nr. 170, p. 2.

[635] Gana kontroversiškas (ir tikrai nekorektiškas) yra Čiurlionio gyvenimo ir kūrybos tyrinėtojų požiūris į Pleirytę-Puidienę ir jos dienoraščius. Šiuos teiginius puikiai pailiustruoja Vytauto Landsbergio knyga *Vainikas Čiurlioniui* (Vytautas Landsbergis, *Vainikas Čiurlioniui: Menininko gyvenimo ir kūrybos apybraižos*, Vilnius: Mintis, 1980) ir Stasio Ylos monografija *M. K. Čiurlionis* (Stasys Yla, *M. K. Čiurlionis: Kūrėjas ir žmogus*, Vilnius: Vyturys, 1992). Abu autoriai remiasi Pleirytės-Puidienės dienoraščiais: Landsbergis pasakodamas apie Čiurlionio muzikines interpretacijas naudojasi dienoraštyje pateiktu vieno vakaro, kai Čiurlionis jai skambino, aprašymu; o Yla pasitiki Puidienės Čiurlionio išvaizdos aprašymu. Ir tuo pat metu abu autoriai Pleirytės-Puidienės asmenį traktuoja labai ironiškai: „Dar vienai tų moterų, rašytojai Vaidilutei (Puidienei), Čiurlionis bus irgi suvirpinęs jautresnes itin egzaltuotos širdies stygas" (Vytautas Landsbergis, *op. cit.*, p. 66), „Bet čia pat ėmė terptis kita ‚subtilybė' – dar gana jauna Sofijos pažįstama ir bendrininkė [...] taip pat rašytoja, O. Pleirytė-Puidienė" (Stasys Yla, *op. cit.*,p. 131). Viena vertus, tikima ir pasitikima Puidienės liudijimais, jie pateikiami skaitytojui kaip tikri ir patikimi, kita vertus, į šių aprašymų autorę, jos asmenį žvelgiama atsainiai ir ironiškai, kiti jos atsiminimai laikomi egzaltuotos moteriškės svaičiojimais.

Puidienės ir Čiurlionio santykių realumo klausimo kėlimas išties nėra labai svarbus. Daug svarbiau pastebėti, kada pasirodo šie Vaidilutės tekstai ir kaip kuriama jos ir Čiurlionio santykių istorija. Dienoraščiai paskelbiami prieš pat pasirodant Vaidilutės impresijų knygai *Kada rauda siela,* kurioje dalis kūrinių parašyti reaguojant į Čiurlionio paveikslus. Publikacijoje *Skaitymų* žurnale Vaidilutė pastebi, kad ji bene vienintelė amžiaus pradžioje rašiusi lietuviškoje spaudoje apie šio dailininko kūrybą: „Bet kažin ar nebuvau tuomet lietuvių spaudoje vienintėliu jo kūrybos atbalsiu."[636] Čia verta prisiminti *litvomanų* savivokos kūrimosi būdą – paremtą atbalsio principu. Vaidilutės dienoraščiai liudija, kad jos kūrybos pradžia – *feljetonėliai* – taip pat kilo kaip „atbalsis" į Čiurlionio paveikslus. Iš dienoraščio pasakojimo atrodo, kad pats dailininkas skatinęs autorę koncentruoti žvilgsnį į kylančias reakcijas ir jas išsakyti viešai:

> – Ką pasakė tamstai tas [Audros – *R. B.*] ciklas ? – paklausė Čiurlionis. – Norėčiau išgirsti tamstos mintį.
>
> – Dailė, kaip ir muzika, be galo subtelinga, ir supranta ją kiekvienas savaip, arba kaip tą valandą jaučia.
>
> – Kaip gi jauti tamsta?[637]

Po šio klausimo einantis Vaidilutės tekstas – ciklo „Audra" interpretacija – savo stilistika labai artimas *Vilniaus žiniose*, vėliau knygos *Kada rauda siela* impresijų stilistikai. Tokiu pat „atbalsiu" Vaidilutė atsiliepia ir į Čiurlionio atliekamą muziką, ji rašo: „Ligi šiai dienai atmenu tą vaizdą, pažadintą Čiurlionies didingu skambinimu. Kiekvienas mūzikos veikalas piešia mano vaidentuvei tam tikrą vaizdą, kurį aš visada galiu atpasakoti, kaip sapną."[638] Buvusios bendros patirties atmintis išveda rašytoją į kitą erdvę, kuri, kaip ir Maironio poemoje *Terp skausmu į Garbę,* nusakoma sapno vaizdiniu. Galima

[636] Vaidilutė, „M. K. Čiurlionis", *Skaitymai*, 1921, Nr. 4, p. 84.
[637] *Ibid.*, p. 81.
[638] *Ibid.*, p. 83.

galvoti, kad Vaidilutė, aktualizuodama / (at)kurdama buvusį ryšį su Čiurlioniu, kaip ir santykius su mirusiu broliu, grąžina save į kažkada patirtą bendrą kūrybos – sapnų, fantazijų – erdvę: „Iš praeities pažaibų miniu vaizdus, kurie ilsisi užvožtame dienyne, kaip tolimas gražus sapnas..."[639] Ten pat, kur ji pasitraukia, atsimindama vaikystę, tėvus, kai tampa per sunku išbūti kūno ir dvasios skausmų perpildytoje realybėje. Vėliau į šią erdvę ji išeina vis didesnėmis dozėmis vartodama stiprius nuskausminamuosius. Galima kelti klausimą, kiek iš tiesų Vaidilutei buvo svarbus ryšys su Čiurlioniu dar jam esant gyvam, tačiau viena aišku, kad atmintis apie šį ryšį jai turėjo lemiamos reikšmės. Turbūt neatsitiktinis dalykas, kad atsiminimai pradėti skelbti minint dailininko, kompozitoriaus mirties metines – mirties akivaizdoje atmintis įgyja niekuo nepamainomo reikšmingumo[640].

Atminties gaivinimas, skatinęs ir kūrybiškumo proveržius, buvo vienas iš būdų, padėjusių Vaidilutei išgyventi, žadinusių iš apatijos, vaistų sukeltos „anestezijos" arba, kaip ji pati rašo, letargo miego: „Esu, kaip koks gyvas numirelis, latarginiame miege palaidotas ir kai iš to latargo pabunda dar gyva siela – tuomet man baisu klajoti mintimis po savo gyvenimo kapinyną. O tiktai tą vieną minčių – *atminimų klajonę* tebeturiu... [išskirta mano – *R.B.*]."[641] Naktyje klaidžiojančios mirusiojo sielos figūra dienoraštyje (taip pat ir knygos *Kada rauda siela* impresijose) tampa atminimų takais klajojančia sieline, nuo skaudančio kūno atsiribojusia, būtybe. Vieni skaudžiausių šios rašytojos dienoraščio įrašų yra iš 1925 m. Tų pačių metų pavasarį ji kartkartėmis su visa šeima išvažiuoja į Šėtijus, vyro tėviškę. Čia kartu su vyru rūpinasi sodu, genėja medžius, sodina naujus medelius, gėles. Būdama kaime, arti gamtos ji trumpam atgauna jėgas („norisi vėl džiaugtis ir gyventi"), netgi ima galvoti, kad šioji erdvė būtų buvusi daug palankesnė jųdviejų su vyru bendram gyvenimui: „Pagailo man prabėgu-

[639] Idem, „Praeities pažaibai (M. K. Čiurlionies jubiliejų minint)", p. 2.

[640] Gaidauskienė yra atkreipusi dėmesį, kad labai daug Vaidilutės dienoraščio įrašų yra rašyti aplankius artimųjų kapus, Monmartro kapines Paryžiuje (Nida Gaidauskienė, *op. cit.*, p. 97).

[641] Onos Pleirytės-Puidienės dienoraštis, VUBR, F. 1, F 453.

sių Sibire ilgų metų – per tą laiką jau butų užaugę gražųs medžiai, sodai, kaip svajojom ir gal geriau butų susidėjęs visas gyvenimas."[642] Ir tuo metu ji rašo pirmąją romano *Tėviškė* dalį: „Iš jo tėviškės vaizdų ir jo šeimos chronologijos pinu savo romaną."[643] Rašydama šį kūrinį – (at)kurdama prisiminimus apie turėtą bendro gyvenimo viziją – ji nors kartkartėmis pasijunta esanti gyva. Atkreiptinas dėmesys, kad taip ir nerealizuotą fantaziją apie šeimos gyvenimą Šėtijuose Vaidilutė perima iš vyro[644], jo siekiamybė tampa ir jos gyvenimo svajone (čia vėlgi matome, kad riba tarp „aš" ir kito lengvai nusitrina). Labai svarbu pastebėti, kad būtent Šėtijuose rašytame tekste pasirodo tokia vitališka, kūniška moteris Regina, priešinga miestiškai ir kapų erdvei priklausančiai Myrai. Pirmosios *Tėviškės* dalies moteris, reikia pripažinti, nėra visiškai svetima rašančiajai – dienoraščio įraše, kuriame aiškina, kodėl norėjusi ką tik pasirodžiusią knygą *Kada rauda siela* leisti tik po savo mirties, ji dėsto:

> Ilgai laikiau tuos posmus savo paslapčiu ir buvau nutarusi parodyti juos žmonėm tik po mano mirčiai. Nės man rodėsi jų nesupras dabarties sumaterialeję žmonės ir mūsoji nihilistinė jaunuomenė, kuri nemoka gyventi sielos virpėjimais ir gražiais sapnais. Aš jaučiausi visuomet svetima mūsų inteligentijoje su savo romantine etika, išrafinuotais jausmais ir subteliu ilgėsiu prie grožės ir idealo [...].[645]

Dienoraštyje minimi „išrafinuoti jausmai" – ryškiausias pirmosios romano dalies veikėjos Reginos bruožas. Kaip buvo minėta anksčiau, bajoriškoje kultūroje išpuoselėti šios moters jausmai reiškiasi kaip ypatingas sensibilumas – gebėjimas įsitraukti į meilės žaidimus,

[642] *Ibid.*

[643] *Ibid.*

[644] „Čia savo tėviškėje ir vyras kitoks. Jo senutės motinos giedra ir gimtosios vietos lyg pažadina jame kitokį žmogų. Prabyla, kaip seniau apie gyvenimą tėviškėje, domisi dirvomis, sodais, sodyba. Šiandien pasakojo man kaip kadaisi apie įvairius sumanymus del tėviškės, kur mano statyti naujus namus ir pradėti visa tvarkyti". (*ibid.*)

[645] *Ibid.*

kurstyti savo ir mylimojo aistrą, visu kūnu dalyvauti santykyje su kitu žmogumi. Cituota dienoraščio ištrauka rodo, kad rašytojos savo kitoniškumo apsibrėžime nėra kardinalios priešpriešos tarp „išrafinuotų jausmų" ir gebėjimo „gyventi sielos virpėjimais ir gražiais sapnais". Sensibilaus, atviro erotinei patirčiai, išraiškaus ir sustingusio, užsidariusio, neiškalbaus kūno opozicija remiasi romano *Tėviškė* poetinė vaizduotė, tai yra šio kūrinio sąmonės ribos. Savąjį asmenybės prieštaringumą buvo atpažinusi ir pati rašytoja: „Ir dėlto taip keista: aš – mylinti, jautri, mokanti visa širdžia į visa atsiliepti, tuo pat laiku – šalta ir užsidarius savy... nesuprantama saviems..."[646] Galima tik kelti hipotezę, kad turėtas šios moters hiperjautrumas neatlaikė išbandymo realiu gyvenimu, ir jis tapo tokiu pavojingu, kad nuo jo gintis buvo galima tik „užšąlant", t.y. atsiribojant ir nuo sunkių jausmų, ir nuo „pavojingų" kūno patirčių. Sustingęs, vėliau labai skaudantis kūnas buvo saugi siena, atskirianti ne tik nuo išorinio pasaulio invazijos, bet ir nuo savo pačios jausmų: „Kai užeina spazmų kančios – kenčiu ir tyliu. Bet jiems praėjus pabunda kiti, daug skaudesni skausmai – sielos skausmai, kurių negydo niekas."[647] Paskutiniojo Vaidilutės gyvenimo dešimtmečio dienoraščių įrašai liudija rašytoją vis labiau traukusis iš realaus viešo gyvenimo į privataus gyvenimo užribius – naktinių košmarų erdvę. Jėgų ištverti jai teikė atminties galia vaizduotėje (at)kuriamas ryšys su broliu, Čiurlioniu, taip pat turėtos idealaus gyvenimo vizijos. Senkant kūrybinėms (vaizduotės) galioms, pabėgti nuo savęs – begalinių fizinių ir dvasinių kančių – į saugią nejautros būseną rašytojai padėdavo nuskausminamieji vaistai.

Pleirytės–Puidienės Vaidilutės kūrybos kelias leidžia matyti, kokias transformacijas patyrė dar XIX a. pabaigoje pradėjęs kurtis modernus subjektyvumas, kokias gal net kraštutines formas jis įgavo amžiaus pradžios literatūroje. Rekonstruodama vyro žvilgsnį – tarsi rampos šviesą – rašytoja atidengė dominuojančios kultūrinės tradicijos užbrėžtas moterų identifikacijos ribas. Epopėjinių užmojų turin-

[646] *Ibid.*
[647] *Ibid.*

tis Vaidilutės romanas *Tėviškė* atskleidžia kūrybinio kelio pradžioje darytų rašytojos pasirinkimų kontekstą – romantinę kultūros tradiciją, įtvirtinusią dvipusio moteriško subjektyvumo koegzistavimą: tai ir kitoniškas nakties pasauliui, ne-gyvenimo erdvei priklausantis, bekūnis arba sustingusio, statuliško kūno ir itin dideliu sensibilumu pasižymintis, erotiniai patirčiai atviras, išraiškaus kūno, sykiu labai pažeidžiamas moteriškas subjektyvumas. Romane iškylantis ambivalentiškas moters vaizdinys yra tos pačios „sensibilumą", ypatingą jautrumą iškeliančios, jausminį patyrimą aštrinančios bei jausmų kalbos lavinimą skatinančios ir sykiu moterišką jautrumą nuvertinančios kultūrinės tradicijos vaisius. Vaidilutės kūrinys rodo, kaip vyriškasis jausmingumas elitizuojamas, o nuo „moteriško" jautrumo, dažnu atveju suvokiamo kaip sentimentalumas, atsiribojama. Sensibilus, erotiškas subjektyvumas pasirodo ne tik kaip jautrus, bet ir iškalbus kūnas, o „monumentalizuotas", sustingdytas moteriškumas įgauna neišraiškaus ir bekontakčio kūno formas. Rašytojos identifikacijos linkmes atveriantis idealizuotas statuliškos moters – Myros – vaizdinys galėtų paaiškinti, kodėl Vaidilutė „neturėjo kalbos". Rašydama apie tautinį atgimimą, t.y. jos pačios atėjimo į kultūros, visuomenės darbą laiką, ji negali papasakoti, atskleisti moters – rašytojos formavimosi istorijos iš pačios moters pozicijų. Moters istorija pasirodo atspindėta vyro veidrodyje – jo žvilgsnio trajektorijoje. Iš tiesų tikrasis Myros, kuri lyg ir „sukurta" istorijai, gyvenimas lieka glūdėti tyloje kaip neišsipildžiusi galimybė. Iškalbinga, kad knygos *Kada rauda siela* dedikacijoje broliui Karoliui Vaidilutė užsimena apie taip ir neprasidėjusį savo gyvenimą: „Atleisk, kad gyvenimo taku eidama nepaskyniau tau rožių, kurias tu mėgai, – mano kelias vingiavo usnimis apžėlusiu dirvonu ir gėlės nubiro, nepražydusios..."[648] Kitonišką tapatumą įtvirtinanti identifikacija su nakties pasauliu, ne-žmonėms priklausančiomis būtybėmis, ribinius išgyvenimus, išvedančius už realaus pasaulio ribų į sapnų, fantazijų erdvę, eksploatuojantis moteriškas subjektyvumas paskutiniaisiais rašytojos gyvenimo metais įgavo kraštutines formas:

[648] Vaidilutė, *Kada rauda siela*, p. 7.

kai tik opiatai padėjo trumpam atsiriboti nuo skaudančio kūno ir minčių apie neišsipildžiusį, sužlugusį gyvenimą ir pasitraukti į tarp mirties ir gyvenimo esančią letargo būseną. Vis labiau traukiantis iš aktyvaus viešo gyvenimo, ryškėjo ypatingas Vaidilutės ryšio su reikšmingu kitu – broliu, draugu, mylimuoju – poreikis, iškėlęs aikštėn šių santykių svarbą jos kaip rašančiosios identifikacijai. Nebeturėdama realių ją tenkinančių ryšių su gyvais žmonėmis, Vaidilutė juos prisimindama (at)kūrė. Rašytojos gyvenimo užrašai iškėlė aikštėn moters gyvenimo, tvarkomo pagal sociumo legitimuotą, pačios prisiimtą aukojimosi dėl kitų „programą", antrąją pusę: kaip aukojimosi galia pamažu atsisuka prieš pačią moterį ir tampa gyvenimą griaunančia, savižudiška jėga[649].

Viešojoje erdvėje įsitvirtinusios moters galimybės: Sofijos Čiurlionienės-Kymantaitės kūryba ir meno kritika

Sofijos Čiurlionienės-Kymantaitės kultūrinė laikysena atspindi XX a. pradžios lietuviškos kultūros pastangas pereiti į kitą lygmenį – kurti ir įtvirtinti aukštosios (profesionaliosios) kultūros formas. Birutė Ciplijauskaitė Čiurlionienės-Kymantaitės prisiimtą atsakomybę kelti meno kūriniams vis didesnius estetinius reikalavimus, vaduojantis iš provincialumo, yra įvardijusi kaip siekį „duoti lietuvių literatūrai universalią dimensiją"[650]. Universaliojo kultūros matmens, visą kultūros

[649] Ne vieną sykį dienoraščiuose Vaidilutė prisipažįsta paaukosi savo gyvenimą dėl vaikų, šeimos išsaugojimo, kentusi nuolatines vyro išdavystes: „Vienui viena nešiau visą gyvenimo kryžių – – vienui viena pasilikau priėjusi beveik ligi kapo. Svetima ir nesuprasta buvau per pusę gyvenimo, su kuriuo kadaise savo gyvenimą sujungiau – – tolima ir nesuprasta esu savo vaikam, del kurių visą galgotą tą kryžių nešiau" (Onos Pleirytės-Puidienės dienoraštis, VUBR, F. 1, F 453).

[650] Birutė Ciplijauskaitė, „Tautinis sąmoningumas ir universali estetika pirmuosiuose XX amžiaus dešimtmečiuose Lietuvoje", *Metmenys*, Nr. 55, 1988, p. 54–55.

veiklą organizuojančio principo, paieškos Čiurlionienės-Kymantaitės kritikoje reiškė atsisakymą utilitaraus, paviršutiniško požiūrio į literatūrą ir apskritai meną. XX a. pradžioje kultūros universalizacija vyko susiejant nacionalinės kultūros plėtros ir asmens egzistencinę (saviieškos, savirealizacijos, gyvenimo prasmės ir t. t.) problematiką. Ramučio Karmalavičiaus teigimu, individualizmas, kaip „dvasios ir savimonės kultūrinė reanimacija", padėjo XX a. pradžios lietuvių kultūrai (ir kitų tautų neoromantiniams sąjūdžiams) ugdyti meno profesionalumą, stiliaus originalumą ir sykiu nacionalinį savitumą[651]. Estetizmas, kaip meno autonomizacijos procesas, Mindaugo Kvietkausko požiūriu, nuo 1908-ųjų tampa idealistinės (radikaliai individualistinės, „intravertiškai susitelkusios į vidaus gyvenimo pasaulį") sąmonės atsinaujinimo, atgimimo erdve[652]. Čiurlionienės-Kymantaitės formuluota kultūros koncepcija artima apie 1908 m. susiformavusiam jidiš literatūros pasaulėžiūriniam modeliui, mokslininko vadinamam „darniuoju apoloniškuoju individualizmu"[653]. Jos meno, kultūros konceptualizacijai skirtuose tekstuose didžiausias dėmesys sutelkiamas į sąmoningai konkretiems kultūros darbams įsipareigojusį asmenį, jo besiformuojančią savivoką. Galima teigti, kad atsakomybę dėl tautinės kultūros ateities prisiimanti ir priimtą sprendimą reflektuojanti moteris tampa pajėgi formuluoti naujas asmens tapatumo apibrėžtis, kurios tiesiogiai siejamos su menu – jo kūrimu ir patirtimi. Meninė kūryba Čiurlionienės-Kymantaitės darbuose aiškinama kaip būtina nacionalinės kultūros ar net egzistencijos sąlyga. XX a. pradžios tekstai, tiek meninė kūryba, tiek meno kritikai, teorijai skirti tekstai žymi modernėjančios kultūros siekį susieti „moderniojo estetizmo sampratą" su individualios savimonės, savo pavidalus atpažįstančios liaudies ir profesionalioje kūryboje, ypatingoje gyvenamojo kraštovaizdžio, savos kalbos patirtyje, ugdymu.

[651] Ramutis Karmalavičius, *op. cit.*, p. 94–97.

[652] Mindaugas Kvietkauskas, *Vilniaus literatūrų kontrapunktai. Ankstyvasis modernizmas, 1904–1915*, Vilnius: Vilniaus rašytojų sąjungos leidykla, 2007, p. 172–176.

[653] *Ibid.*, p. 197–198.

Čiurlionienės-Kymantaitės, kultūros teoretikės, pasaulėžiūrinės atramos yra ir literatūros kūriniuose pasirodančio pasaulėvaizdžio dalis. Sutelkdami dėmesį į vieną pirmųjų (todėl itin reikšmingą) šios autorės kūrinių viešą pasirodymą – almanache *Gabija*, mėginsime pristatyti naujos kartos, su kuria į kultūros gyvenimo viešumą išeina ir jauna autorė, kultūrinės laikysenos svarbiausiuosius bruožus. Atkreiptinas dėmesys, kad Čiurlionienė-Kymantaitė buvo vienintelė moteris, kūrinius skelbusi kartu su literatūrą gaivinti pasiryžusiais daugiau nei dešimčia vyrų – *sūnų-rašėjų*.

XX a. pradžioje vykstanti etninės bendruomenės transformacija į politiniu sąmoningumu grindžiamą visuomenę ir šio proceso konceptualizacija rėmėsi XIX a. romantinės kultūros formomis. Vytauto Kubilius teigimu, visam nacionaliniam judėjimui romantikų kūriniai buvo „reikšminga idėjinė, moralinė ir kultūrinė" parama[654]. Romantinėje kultūros paradigmoje išsikristalizavę vaizdiniai pasirenkami dabarties situacijai apibrėžti, nes atpažįstami kaip artimi ir tinkami XX a. pradžios visuomenės, kultūros virsmo patirčiai reflektuoti. Romantizmas, Speičytės teigimu, buvo reakcija į besikeičiančios visuomeninės ir kultūrinės situacijos sukeltą tapatybės krizę, sąmonės lūžį, lemiantį visos asmenybės metamorfozę, todėl to laiko literatūra ėmėsi ne tik atspindėti „ankstyvosios individualistinės sąmonės dilemas", bet ir kurti stabilizuojančias tapatybės struktūras, kuriose būtų apimta suskilusi, fragmentuota žmogaus sąmonė, suderintos prieštaringos patirtys[655]. XX a. pradžios kultūros gyvenimą analizuojantiems ir galimas jo formas projektuojantiems tekstams taip pat būdinga kitokį bendrumą steigiančio argumento paieška. Mąstoma, kokie individualūs motyvai, skatinantys dirbti viešą darbą, galėtų būti patiriami, suvokiami kaip bendri.

1907 m. išleistas Antanui Baranauskui dedikuotas rinkinys *Gabija* atspindėjo sąmoningo grįžimo prie romantinės kultūros tradicijos

[654] Vytautas Kubilius, *Lietuvių literatūra ir pasaulinės literatūros procesas*, Vilnius: Vaga, 1983, p. 54.

[655] Žr.: Brigita Speičytė, *Poetinės kultūros formos*, p. 239.

judesį, būdingą ir „Jaunosios Lenkijos" kultūriniam sąjūdžiui. Šio sąjūdžio suformuotas menininko, pasaulio (kultūros, visuomenės) gelbėtojo vaizdinys[656], paveldėtas iš romantinės tradicijos, randamas ir *Gabijoje* skelbiamuose literatūros tekstuose. Ir Lenkijos, ir Lietuvos menininkai angažavosi kurti naują subjektyvią patirtį paaiškinančias simbolines struktūras savivokos, vertybių perversmą išgyvenančiame pasaulyje. Almanachas pradedamas Juozapo Albino Herbačiausko dedikacija Baranauskui, kuri perskaitytina kaip į viešumą išeinančios kartos manifestas. Susibūrę draugėn *Gabijos* autoriai Herbačiausko pristatomi kaip naujosios Lietuvos atstovai – išskirtinai vyriška, rašančių sūnų, bendrija. Dedikacijos autoriaus pasirinkta retorika nepajėgi reprezentuoti pasikeitusios situacijos, ji „atsilieka", nes paveldėtas romantinis pasaulio modelis nebepajėgus įtraukti realybės diktuojamų naujovių – kartu su *sūnumis-rašėjais* esanti *dukra-rašėja* paliekama nuošaly, ji nedalyvauja simboliniame aukojimo(si) rituale. Nauja rašančiųjų bendrija rodosi kaip vieno kulto išpažinėjai, dalyviai. Akcentuojama pradžia – naujoji Lietuva. Tačiau šis naujas darinys radikaliai nenutraukia ryšių su tradicija, tik performuluoja, savajai tapatybės programai priderina kultūros tradicijoje esančias figūras, šiuo atveju – Baranausko. Istorinė Lietuvos kultūros, literatūros figūra verčiama simboline, nutrinant realiai egzistavusio žmogaus bruožus – gana netikėtai jis tampa „Kryvės" pasekėju. Naujai ateinančiai rašančių sūnų kartai reikalingas dvasinis vadovas ir jis „pasigaminamas": Baranausko asmuo ir jo kūryba tampa tiltu į romantinę literatūros tradiciją.

Iš tiesų naujasis sambūris, taip pat kaip ir XIX a. romantikai, pasitelkia religinį kodą naujajai sąmonei, jos kismui išreikšti. Religinis kodas tampa vienu iš būdų susieti individą su bendruomene, religinės bendruomenės vaizdinys palankus kurti naują „tautinės pasaulietinės

[656] „Vienas pagrindinių ‚Jaunosios Lenkijos' mitų buvo menininko, surandančio ryšį su neišreiškiama tikrovės esme ir tam tikra prasme atperkančio visus tuos, kurie nedrįsta kabinti giliau nuobodžios kasdienybės paviršiaus, mitas." (Czesław Miłosz, *Lenkų literatūros istorija*, Vilnius: Baltos lankos, 1996, p. 364).

brolijos" modelį. Poetas regimas kaip turintis Dievo žodžio įkūnijimo galių, o kultūra, jos kuriamos reikšmių struktūros užima religijos vietą. Aušra Jurgutienė, išsamiai aptarusi lietuviškojo neoromantizmo ištakas, teigė, kad amžių sandūroje susiformavęs „estetinis požiūris į pasaulį" paskelbė menininką dievu, kūrybą aiškino „kaip tam tikrą religijos formą"[657]. Jaunoji rašančių sūnų karta yra įsipareigojusi Viešpačiui (krikščioniškajam Dievui Tėvui) ir Lietuvai, kurios vaizdinys dvilypis – tai ir kenčianti moteris (slibino pagrobta pasakų karalaitė), ir Kristus, surakintas grandinėmis ir su erškėčių vainiku ant galvos. Herbačiausko misterijoje „Lietuvos griuvėsių gimnas (Dainiaus symphoniškas sapnas)" centrine figūra tampa Vaidilutė. Choras kreipiasi į išskirtinai vyriškas dievybes – Viešpatį, Praamžį, Milžinus, Kunigus, Vadus, melsdamas jų pasirodymo, įsikūnijimo, prakalbėjimo:

Praamžio Kalvi –
    Perkune! Tru – tu – tuuu!
Musų Gyvatos –
    Valdune! Tru – tuuu!
Apsireikšk! Tuuu!
Įsikunyk! Tuuu!
Regiamai valdyk! Tru – tuuu!
Lietuvą išganyk! Tru – tu – tuuu!
Dieve paslaptingas! Tru – tuuu!
Pritark!
Prakalbek! Tuuu!
Ženklą duok! Tru - tuuu!
Vergus išvaduok! Tru – tu – tuuu![658]

[657] Aušra Jurgutienė, *Naujasis romantizmas – iš pasiilgimo: Lietuvių neoromantizmo pradininkų estetinė mintis*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 1998, p. 9.

[658] Juozapas Gerbačauskis, „Lietuvos griuvėsių gimnas: Dainiaus symphoniškas sapnas", in *Gabija: Rinktinė knyga, paaukuota Lietuvos dainiaus vyskupo Antano Barnaucko atminimui*, Krokuva: Gebethnerio&C° knygynas, 1907, p. 53.

Nors meldimuose tikimasi, kad įsikūnijusi Krivio dvasia pasirodys milžinų pavidalu, netikėtai griuvėsiuose išnyra iš miego budinama *Vaidilytė*. Ji dar save vadina *Griuvėsių žvakele*. Vaidilutė, senmeldiškos religijos atstovė, pasirenkama kaip tinkamiausia naujai užmezgamam bendruomenės ir dievybės santykiui išreikšti. Reikia pastebėti, kad Krivio vaizdinys yra simbolinė figūra, nusakanti kiekvieno asmens gelmėje glūdintį dievišką pradą – jaunosios kartos rašytojai dalyvaudami aukojimosi rituale priartėja prie iracionaliųjų galių, esančių už sąmonės ribų: ne tik kiekvieno atskiro asmens turimo archajinio pasaulėvokos podirvio, bet apskritai visos tautinės kultūros archetipinių vaizdinių lygmens. Vaidilutė rodosi ir kaip kitokio gyvenimo meldžiančiųjų mūza – jos galioje „duoti", sugrąžinti jiems balsą: „Aš jus šiandien išvaduočiau – / kankles į rankelę duočiau, – / Laisvę žiebti išmokinčiau – / giesmelėmis apipinčiau."[659] Į nežemiškas aukštumas iškeltos moters vaizdinys tampa vienu iš modernios individualistinės savivokos išraiškos būdų. *Migloto* slapyvardžiu pasirašiusio Mykolo Biržiškos simbolinio pasakojimo „Pasakos apie Našlaitėlį" viena iš veikėjų – karalaitė veikia kaip esmingai pagrindinio herojaus savivoką perkeičianti jėga: „Karalaitė suprato ir pasakė jam, ką jis žmonėms daraąs, kas jis toks ir kam reikalingas. Ir pasakė jam apie jo tėvus. Ir pasakė apie žvaigždės šviesos spindulį, ką savyje turįs, spindulį liudnos, gailestingos, geros šviesos."[660] Kaip ir amžiaus pradžios dramose, kuriose eksploatuojamas tautos gelbėtojos mergelės vaizdinys, šiame abstrahuotame pasakojime centrinis įvykis yra vyro ir moters susitikimas, padedantis vyrui susivokti, kas jis yra, pažinti turimas galias, netgi sužinoti apie savo kilmę. Iki karalaitės pasakymo „kas jis toks ir kam reikalingas" po pasaulį klajojančiam ir šviesą žmonėms nešančiam vyrui „tamsu ir šalta". Biržiškos simboliniame pasakojime, nors ir sureikšminamas susitikimas, paliekama neperžengiama riba tarp aukštesnio „dvasinio rango" karalaitės ir žemės našlaitėlio. Tam, kad moteris galėtų tapti dvasinį perversmą inicijuojančia jėga, ji turi būti

[659] *Ibid.*, p. 56.

[660] Miglotas [Mykolas Biržiška], „Pasaka apie našlaitėlį", in: *Gabija*, p. 45.

skaisti, išvaduota nuo „žemiško" kūno būtybė – vyriškosios dvasios inkarnacija[661].

Gabijoje skelbiami tekstai liudija, kad besiformuojančiai savimonei apibrėžti nepakanka vien krikščioniškosios tradicijos teikiamų resursų, minimos ir „mildybės Kanklės", kurios naująjį kūrybiškumą susieja su ikikrikščioniška tradicija. Almanacho sudarytojo įžanginis žodis galėtų būti perskaitytas kaip savo balso maldavimas, lydimas aukojimo ritualo, kuris dar Maironio poemoje *Terp skausmu į Garbę* buvo siejamas su Vaidilos Kanklių garso, palaidoto po guronais, prikėlimu naujam gyvenimui. Įžangos pradžioje rašantys sūnūs yra kupini jausmų, užmojų, pasirodančių tik ašaromis. Prisikėlimas iš „dvasiško apmirimo", slibino, tamsybės vergijos nugalėjimas siejamas ir su atgaivinamu Kanklių garsu, balsu. Modernios sąmonės transformacija pasiekiama iracionaliuoju būdu – per ribines patirtis, kurios provokuoja netikėtas subjekto reakcijas, žadina iki tol nepažintas galias. Romantinėje literatūros tradicijoje katastrofos akivaizdybė ar tik jos nuojauta atlieka svarbų vaidmenį – ji yra tas tikrasis impulsas kurti

[661] Atvirkščią variantą – kuomet moters buvimas pasaulyje radikaliai keičiasi sutikus vyrą – randame Vaidilutės poetinėse impresijose: triolete „Gyvenimo glėbyje" pasaulis tampa giedras, jaukus, šviesus, linksmas, herojė ima jaustis laiminga, kai sutinkama artima siela: „Šalimais siela... tokia gyva, stipri ir laki ..." (Vaidilutė, *Kada rauda siela*, p. 17) Buvimas kartu visiškai pakeičia impresijos herojės jauseną, iš kito pasipildoma gyvybės, įgaunama jėgų. Nors šiame tekste nėra akcentuojama, kad artima siela yra vyro, kitų impresijų kontekstas tą patvirtintų. Visi reikšmingi impresijos veikėjų susitikimai įvyksta su vyrais: rašytoju, „supažindinusiu" su tėvyne, dailininku ir kompozitoriumi, genijumi, ištarusiu lemtingus žodžius: „Liūdėk, ilgėkis, bet nekeik savo vienatybės – joje gyvenimo jėga..." (*Ibid.*, p. 80). Vyro atėjimas į moters pasaulį yra lemtingas: „Ir atėjai tada, kada naktis buvo tokia juoda, baisi – naktis amžina, begalo... / Atėjai tada netikėtas, nelauktas, nežinomas ir ...nedrąsiai neaiškiai pratiesei delną pilną aiškios grynos šviesos – jausmo, nuo kurio trūko nakties juodas apsiaustas." (Vaidelutė, „Prietelybė", *Vilniaus žinios*, 1908 03 20, Nr. 65, p. 3). Šiame kūrinyje, inspiruotame Čiurlionio paveikslo, vyras atneša šviesą, išvaduojančią moterį iš amžinos tamsos, visa apimantis šviesos jausmas suardo tamsos pasaulį, iš kurio moteris pati viena išsiveržti negali.

tokias kultūros formas, kurios apimtų ir į kultūros tradiciją įtrauktų per estetinę patirtį atsivėrusią naujo pasaulio viziją.

Almanache paskelbtas Čiurlionienės-Kymantaitės eilėraštis proza prasideda labai simboliškai – pasakotoja klaidžioja po girią: „Klaidžiojau po didžią žalią girę..."[662], ši pasakojimo išeities pozicija labai panaši į Dante's *Dieviškosios komedijos* lyrinio subjekto kelionės pradžią: „Gyvenimo nuėjęs pusė kelio, / Aš atsidūriau miško tankmėje, / Pametęs tiesų pėdsaką takelio."[663] Verta pastebėti, kad nors Kymantaitė į viešumą eina kartu su vyriška kūrėjų bendrija, tačiau pirmuoju tekstu eksponuoja atskirumą, atsietumą: kūrinio lyrinės subjektės kelionė ir savojo balso paieškos vyksta vienumoje. Kaip ir almanache skelbiamuose vyrų tekstuose, modernaus subjektyvumo paieškos šiame kūrinyje atramą randa romantinėje kultūros paradigmoje. Giria, kaip ypatingas žemaičių būdą formavęs kraštovaizdis, iškyla Simono Daukanto raštuose, Antano Baranausko poemoje *Anykščių šilelis* ji yra ta vieta, kur gali atsiskleisti unikalus tautinis jautimo būdas. Miške moteris tarsi atsistoja į pasaulio centrą, panašiai kaip ir Daukanto raštų veikėjai – „Kiekvienas, viduryje girių gyvendamas, tarės vedėju ir ponu viso pasaulio esąs"[664]. Giria pasakotojai rodosi lyg užburta ir sykiu lemtinga, likimo skirta vieta – „užžadėta". Moters savojo „aš" paieškos prasideda nuo pirmapradės, neišskaidytos gamtos galybės patirties: „Tik pavargus jutaus baisiai, ir pradėjo apimti manę jausmas begalinės girios..."[665] Savęs pajutimas kyla iš sutapimo su girios jausmu, girios patirtimi. Per sutapimą su vieta, išgyvenama kaip visą asmenybę apimantis jausmas, aptinkamas savasis „aš". Šiame procese moteriai nebereikia tarpininkų, ji gali laisvai stebėti save esančią pasaulio centre ir savita kalba šią patirtį nusakyti. Buvimas miške, kaip pasaulio centre, išreiškia galingą įcentrinę jėgą turinčią autonomišką moters sąmonę. Miškas yra net tik erdvė, palanki

[662] Zofija Kymantaitė, „Klaidžiojau po didžią žalią girę...", in: *Gabija*, p. 33.

[663] Dante Alighieri, *Dieviškoji komedija/ Pragaras*, Vilnius: Baltos lankos, 1998, p. 9.

[664] Simonas Daukantas, *Raštai*, t. 1, Vilnius: Vaga, p. 698.

[665] Zofija Kymantaitė, „Klaidžiojau po didžią žalią girę", p. 33.

savojo „aš" paieškoms, bet jis tampa moters vidinės erdvės dalimi. Nors šis eilėraštis skamba kaip visiškai individualizuotas pasakojimas, aprašomos individualios sąmonės struktūros atitinka tautinio charakterio, suformuoto laiko (istorijos) ir erdvės (vietovaizdžio), ypatybes. Verta prisiminti 1908 m. *Viltyje* išspausdintą kitą rašytojos kūrinėlį „Žemaičiai": „Žiūriu tolyn į praeitį ir matau žemaičių pratėvius-žemaičius. Miškai ir miškai, viena begalinė giria, upės tik vingiuoja: Venta, Akmenė, Minija, Babrunga, Alanta... Paupiais žmonės gyvena. Tvirti, šviesplaukiai, mėlynos, kaip lino žiedas, akįs, vaiko žvelgesys... / Tarp ošiančių girių gyveno žemaičiai..."[666] Pasakojimas pradedamas *žiūriu ir matau*, kalbama apie sąmonės atliekamą judesį – tai introspekcijos būdu pasiekiamas žinojimas. Vaizduotėje iškyla (žemaičių kalbos skambesio sukeliamas) protėvių miškuose vaizdinys. Šis vaizduotės gebėjimas kyla iš to, kad tikima, jog pati įsivaizduojančio, vaizdinius kuriančio asmens sąmonė savo šaknimis yra (buvusi) praėjusiame laike ir erdvėje, to laiko ir erdvės suformuota: „Pažvelkim į gilmę. Kas darėsi tuokart su tąja žemaičio siela."[667] Atgal yra gilyn, žvilgsniu skrodžiant savosios sąmonės klodus. Šiuo atveju pro individualią sąmonę prasišviečia istorinio kraštovaizdžio suformuota kolektyvinė atmintis[668]. Kubilius, aptardamas romantizmo sukurtą herojaus tipą, rašo apie tuo metu literatūroje vykusį esminį pokytį: „Nuleido jį [žmogų – *R. B.*] ant savo krašto žemės, į jos papročių, pasakų ir dainų klodą, į konkrečią istorinę situaciją, kurioje jis daužysis, ieškodamas išeities. Tai turėjo būti tautos žmogus, suėmęs į save jos būdą, kalbėseną ir atmintį. Etninis pradas pasidarė

[666] Sofija Kymantaitė, „Žemaičiai", *Viltis*, 1908 03 21, Nr. 35, p. 2.

[667] *Ibid.*, p. 3.

[668] Straipsnyje „Kaip mokyti Lietuvos istorijos" Kymantaitė skatina istoriją suvokti kaip tautos dvasios vystymosi istoriją, neatskiriamą nuo vietos – kraštovaizdžio (svarbiausių upių, kalnų, lygumų, ežerų) ypatumų. Tik toks visuminis istoriją ir geografiją bei tautos būdą aprėpiantis vaizdinys, straipsnio autorės manymu, gali padėti vaikams pasijusti tos istorijos dalimi (Sofija Kymantaitė, „Kaip mokyti Lietuvos istorijos", p. 1–2).

lemtingu charakteristikos dėmeniu."[669] Kaip žemaičio jautimo būdas, taip ir kalba yra nulemti gyvenamosios vietos (miško, jūros) patirties: „[K]alba taip, kaip jaučia, / Kalba taip, kaip jį Jūra išmokė jausti."[670] Kalbėti (rašyti, skaityti) taip, kaip jauti, yra šio laiko moterų formuluojama (ir įgyvendinama) siekiamybė, išreiškianti visišką sutapimą su savuoju „aš"[671]. Čiurlionienės-Kymantaitės vizijoje individualiojo „aš" ribų apsibrėžimas, savojo balso paieškos neatsiejami nuo atminties apie savąjį kraštą – vietovaizdžių ir istorinių įvykių – gaivinimo. Tiesa, reikia pastebėti, kad tapatumas šioje „dvasios gaivinimo" programoje yra ganėtinai atpalaiduotas nuo racionalių apsisprendimų ir jų nulemtų veiksmų, tai daugiau iracionalios patirties, mistiniu būdu (per ritualus) pasiekiamo praregėjimo, kitos, anapus kasdienio pasaulio esančios, realybės atsivėrimo dalykas.

Impresijoje „Klaidžiojau po didžią žalią girę..." simboline kalba pasakojama moters vidinių ieškojimų istorija: moters pačios sau gyvenimas regimas kaip nedalomas buvimas su gamta, galingos, neaprėpiamos (be pabaigos) girios vaizdinys pasitelkiamas moters pirmapradės, natūralios sąmonės – esančios tik su savimi, nukreiptos tik į save – buvimo būdui nusakyti[672]. Susidūrimas su žmonėmis, kurie čia matomi kaip „visokių visokesni žmogiukai", dalyvaujantys aukojimo rituale prie Krivio kapo, nevirsta tikruoju susitikimu, moteriai sunku užmegzti ryšį su žmonių pasauliu. Per pačių pasidirbtus molinius „stovyliukus" žmogiukai siekia Krivio dvasios įsikūnijimo šiame pasaulyje (galėtume manyti, kad autorė demonstruoja kritišką požiūrį į vyrų bendrijos, su kuria ji eina į viešumą, tam tikras kalbėjimo, veikimo

[669] Vytautas Kubilius, *Romantizmo tradicija lietuvių literatūroje*, Vilnius: Amžius, 1993, p. 104.

[670] Sofija Kymantaitė, „Žemaičiai", p. 2.

[671] Prisimintinas Žemaitės patyrimas, apėmęs ją balsu skaitant „Marčią" draugų ratui: „Skaičiau taip, kaip jutau." (Iš laiško Povilui Višinskiui (Ušnėnai, 1898 m. sausio 18 d.), Žemaitė, *Raštai*, t. 6, p. 53).

[672] Dažnai ikikalbinis, simbiotinis vaiko ir motinos ryšys, reiškiantis subjekto ir pasaulio, kaip objekto, skirties nebuvimą vaiko sąmonėje, nusakomas jūros vaizdiniais, Čiurlionienės-Kymantaitės atveju – ir girios.

formas). Moteris atsisako dalyvauti šioje bendrojė veikloje, pavargusi ji traukiasi į nuošalę. Sąlyčio su žmogiukais neradimas kompensuojamas artimu, kūnišku glaudimusi prie žemės: „[T]ruputi nusitolinus sedau ant žemelės ir glaudžiau suvargintą galvą į žales, minkštas samanas..."[673] Tos pačios, impresijos pradžioje aprašytos, glaudžios sąmazgos su pasauliu, motina žeme susigrąžinimas leidžia kūrinio pasakotojai išgirsti iš po žemių sklindantį Krivio šnibždėjimą, dejavimą. Per labai artimą, intymų santykį su aplinka (kūnu prigludus, įsiklausius) veriasi transcendentinė plotmė – pasigirsta iš anapus ateinantis balsas. Anapusybės patyrimas vaizduojamas kaip nebe bendruomeninis, o individualus, itin asmeniškas, intymus išgyvenimas. Pasaulio Dvasia prabyla nuošalėje, atskirai esantiems individams, šiuo atveju svarbu akcentuoti, kad ji kalba moteriai. Kadangi kūrinyje beveik naikinama skirtis tarp pasaulį patiriančios moters sąmonės ir patiriamo pasaulio, iš po žemių ateinantis širdies šnibždėjimas suvoktinas kaip įsiklausymas į savos širdies kalbą. Tai Herbačiausko kūrinio „Genijaus meilė" vieno pamatinių teiginių, kad Genijus pirmiausia atrandamas savo vidujybėje, aidas. Moteris, įsiklausiusi į savosios širdies (kaip) žemės balsą, gali atrasti ir savąjį genialumą, kurio pavidalas – abstrakti Krivio figūra. Iš anapus atsklindantis balsas, kaip ir romantinėje tradicijoje, rodosi kaip senas formas laužantis, šiapusinį žmonių gyvenimą transformuojantis vienkartinis įvykis: „O tesutrupės molio stabai nuo žodžio Tavo, nes tu žinai Paslaptį Amžinasties musų!"[674] Iš kapo prisikeliantis Krivis – tas pats Herbačiausko Genijus, ateinantis į žemę, Pasaulio Dvasios įsikūnijimas laike ir erdvėje. Būtina pastebėti, kad modernios savivokos iškeliamas susipriešinimas su minia, savo išskirtinumo, vienišumo pajauta neretai radikalizuojasi – 1914 m. *Vaire* spausdinamame Čiurlionienės-Kymantaitės tekste „Pats su savimi"[675], turinčiame paantraštę „Iš dieninio", atsiribojęs, užsisklendęs savy, nesusikalbantis su artimaisiais dieninio pasakotojas laikomas bepro-

[673] Zofija Kymantaitė, „Klaidžiojau po didžią žalią girę...", p. 34.

[674] *Ibid.*, p. 34.

[675] Idem, „Pats su savimi. Iš dieninio", *Vairas*, Nr. 4, 1914, p. 10–11.

čiu. Čiurlionienės tekste, kaip ir anksčiau aptartoje Biržiškos pasakoje, kitoniškumas, asmens individualizmas pasireiškia kaip herojų našlaitystė. Nutrūkusi komunikacija su žmonėmis imituojamame dienoraštyje pakeičiama naujai atrandamu ryšiu su gamtos pasauliu, pokalbiais su mirusia žmona. Visiškas nesusikalbėjimas neleidžia dienoraščio pasakotojui dalintis „praregėjimo" patirtimi. Utriruota savo atskirumą, kitoniškumą įsisąmoninančio modernaus asmens intraversija komplikuoja jo santykį su aplinkiniais ir dar labiau didina atskirtį, kuri pasireiškia absoliučia šio asmens „diskvalifikacija", išstūmimu iš sveikų žmonių rato.

Kitas almanache spausdintas Čiurlionienės-Kymantaitės kūrinys – eilėraštis „Vėlė-Kibirkštėlė"[676] – regėtinas Herbačiausko poetinės programos perspektyvoje: „vėlė-kibirkštėlė", atskilusi Pasaulio Dvasios dalis. Šviesos kibirkštėlės lemtis – klajokliškas gyvenimas, jos laisvo judėjimo nekausto materijos (kūno) našta. Vienintelis ryšys su šiapusiniu pasauliu – klausymasis gamtos skleidžiamų garsų (pušų ošimo, lakštingalos čiulbėjimo), motinos raudų, pjovėjų dainų, iš kapų sklindančio milžinų vaitojimo ir Perkūno skundų. Klausantis vėlės-kibirkštėlės buvimas intensyvėja, ji tarsi tuščia forma, užpildoma selektyvaus klausymo būdu surenkamų balsų. Iš pasaulio ateinantys garsai tampa jos tapatybės turiniu. Bekryptis keliavimas turi tik vieną tikslą – prisipildyti garsu, kuris vėlės-kibirkštėlės transformuojamas į šviesą. Ji, kaip ir Maironio poemos *Terp skausmu į Garbę* naujos kartos vyrai, užgrūdinami patiriamų sunkumų: „Daužo Ją Audra / ir vejai / plaka sriovės / lietaus. – / o Amžinoji užgauta / liepsnoja stipriaus – –." Čia galima atpažinti tą patį kaip ir Vaidilutės impresijose pasirodantį kitokių, nežemiškų būtybių, keliaujančių „iš Begalinės-Begalinen", tapatybės modelį. Regis, šis abstraktus mobilių, prie žemės nepririštų būtybių vaizdinys XX a. pradžios rašytojų buvo traktuojamas kaip išlaisvinantis, galintis išreikšti jų naują / kitokią patirtį. Ir Vaidilutės, ir Čiurlionienės-Kymantaitės impresijų kalbos abstraktumas, pasirinkta alegorinė pasakojimo forma leidžia moters

[676] Zofija Kymantaitė, „Vėlė-Kibirkštėlė", in: *Gabija*, p. 42–43.

gyvenimo istoriją parodyti kaip universalią, bendražmogišką. Kita vertus, tuo pat metu po labai apibendrinta kalba paslepiama specifinė, su privačiu gyvenimu susijusi moters patirtis.

1914 m. išspausdintame Čiurlionienės-Kymantaitės vaizdelyje „Draugui" tik mirštanti mergina, svajojusi apie prasmingą, kupiną veiklos gyvenimą, išlaisvina savo balsą: „Žodį taip sunku buvo tarti, o štai dabar tokia stipri, – giesmė-imnas veržiasi iš jos krūtinės, skamba sienos nuo jos balso, šimtas skardų aplinkui atsiliepia."[677] Merginos prisikėlimas naujam (darbų) gyvenimui, tikro gyvenimo pradžia vaizdelyje siejama su didžiuliu pavojumi, tai lyg iniciacijos laikas, žengimas per angą („Ar čia ant Ventos krantų, ar ten, trenksmingoje pasaulio sostinėje – tie patys sapnų takai, ta pati atbudimo anga"[678]), galintis pasibaigti ir mirtimi[679]. Iš kūno išsilaisvinusi mirusios merginos siela naujai išaugusių sparnų keliama aukštyn: „Jaunystė apgalėjo: ji tokia lengva, sparnai ją neša, – balti sparnai. Sparnai... Kiek saulės spindulių!.. Sparnai, sparnai ir giesmė..."[680] Kilimas aukštyn, laisvai skambanti, plaukianti giesmė, atsikartojanti šimtais aidų, moteriai vis dar yra ne šio pasaulio patirtis, pasiekiama tik atsisakius kūno svorio.

Iš aptartų tekstų matyti, jog į viešumą einanti rašanti moteris yra pakankamai stipri, kad savo tapatumo paieškas aprašytų kaip visiškai individualų procesą, jos pasirinktas saviraiškos būdas rodo, kad kalbanti moteris jaučiasi visiškai laisvai kultūros tradicijoje, jai pažįstamos ir prieinamos ankstesnės literatūrinės raiškos formos. Moters savivoka, tam tikri jausenos būdai regimi istorinėje perspektyvoje ir yra kildinami iš konkrečios istorinio kraštovaizdžio patirties. Tačiau pats kalbėjimas rodosi kaip ypatingų pastangų, tam tikros iniciacijos reikalaujanti veikla, kartais galima tik mirties akivaizdoje.

Čiurlionienė-Kymantaitė – bene vienintelė moteris, XX a. pradžioje rimtai angažavusis teoriniam kultūrinių klausimų svarstymui.

[677] S.Č.K. [Sofija Čiurlionienė-Kymantaitė], „Viltis", *Vairas*, 1914, Nr. 2, p. 14.

[678] S. Čiurlionienė (Kymantaitė), „Draugui", *Vairas*, 1914, Nr. 1, p. 10.

[679] Galime prisiminti Maironio poemos herojų Juozą Vilaitį, kuris turi numirti, kad taptų istorinės atminties vertu herojumi.

[680] S.Č.K. [Sofija Čiurlionienė-Kymantaitė], „Viltis", p. 15.

Galima manyti, kad ši autorė, pirmuosiuose viešumoje pasirodžiusiuose kūriniuose įtvirtinusi savarankiškos, nebijančios būti nuošalėje, atskirai nuo minios, moters laikyseną, turi pakankamai drąsos savarankiškai filosofinėmis kategorijomis nusakyti asmens esminę priklausomybę nuo kultūros, t.y. kultūrą aiškinti kaip asmens tapatumo ir naujai steigiamo bendruomeniškumo pamatą. Jos pasirinkta šių klausimų kėlimo, svarstymo forma yra nulemta pateikiamos kultūros koncepcijos: labiau pasitikima intuicijos atverta įžvalga nei loginiu, racionaliu samprotavimu prieinama tiesa. Galime pastebėti, kad tarp kūrybos pradžioje rašytos poetinės prozos ir bendresniems meno klausimams svarstyti skirtų tekstų yra gana nežymus nuotolis. Daujotytė atkreipė dėmesį, kad XIX a. prasidėjusios naujų raiškos formų paieškos pasireiškė jungčių tarp prozos ir poezijos tiesimu, tuo metu iškilęs eilėraštis proza pirmiausia buvo filosofinės refleksijos kūrinys[681]. Čiurlionienės-Kymantaitės estetikos, meno klausimams svarstyti skirti tekstai pasižymi poetine stilistika, leidžiančia teorinei refleksijai pasirodyti nauja – „lyrine" – forma. Viename pirmųjų kritikos straipsnių „Vienužis – Maironis – Vaičaitis" autorė atkreipia dėmesį į dar labai žemą lietuviškos kritikos lygį, naujai apibrėždama kokybiškesnės kritikos tikslą, ji siūlo ir naują santykį su tiriamuoju objektu: „Nes kritikos užduotis tai ne drėbti purvais arba giedoti pagirimo gimus, bet *atjausti, suprasti*, o paskui skirti grūdus nuo pelų [išskirta mano – *R. B.*]."[682] Gera kritika straipsnio autorės vizijoje kildinama iš užsimezgusio emocinio santykio su meno kūriniu – tik tuomet, kai at-jaučiama, t.y. jausmais meno kūrinys at-spindimas, veriasi adekvataus kūrinio supratimo lygmuo. Tarp kūrinio suvokimo ir meno kūrinio egzistuoja „veidrodinis" ryšys. Jausmus žadinantys kūriniai moka „atjausti", t.y. jausmais atsiliepti į gyvenimo reiškinius, štai kaip nusakomi geriausiais laikomi Maironio kūriniai: „tankiausiai grįžta prie savo lyrikos ir tada iš tikro moka jausmus žadinti.

[681] Viktorija Daujotytė, *Lietuvių eilėraštis proza*, Vilnius: Vaga, 1987, p. 5–6.

[682] Z. Kymantaitė, „Vienužis – Maironis – Vaičaitis", *Vilniaus žinios*, 1906 12 20, Nr. 284, p. 1.

Tokios švelnios eilės tai tarp kitų: / ‚Putinas', ‚Mano gimtinė', ‚Lietuvis ir giria', kur teip *atjaustas* mųsų žmogaus ryšys su gamta [išskirta mano – *R. B.*]."[683] Jaunosios kritikės formuojamas kūrinio veikimo ir jo suvokimo aiškinimas kuria jausmų judėjimo ratu vaizdinį: meno kūrinys „jausmais" reaguoja ir atspindi jausminius signalus siunčiančius pasaulio reiškinius („Maironis jaučia tas virpančias pasaulio gyvasties stygas ir kartais savo atjautimuose žvaigždžių pasiekia, su medžiais kalba ir krūtinėj žmogaus atbalsius randa"), kritika, reaguodama į kūrinio skleidžiamus jausmus, kuria jų atspindį ir formuoja naują „jausminį" atsaką. Tačiau Čiurlionienės-Kymantaitės vizijoje vien tik per atjautimą ateinančio supratimo gerai kritikai nepakanka – dar vienas, pakankamai naujas, šiam žanrui keliamas reikalavimas – gebėjimas į meno kūrinį reaguoti „kulturališkai ir artistiškai". Jos kuriamoje estetinėje programoje kokybine prasme meno kūriniui prilygstanti kritika savo raiškos priemonėmis turi maksimaliai priartėti prie paties meno. Todėl visai suprantamas pačios jaunosios kritikės išbandomas kitoniškas, poetinę prozą primenantis, estetikos klausimų kėlimo, svarstymo pobūdis. Eilėraščiui proza būdingų savybių – emocionalumo, betarpiškumo, minties ir jausmo koncentracijos[684] – perėmimas leidžia besikuriančiai kritinei, estetinei minčiai, kuri, kaip ir eilėraštis proza, pirmiausia remiasi emociniu įspūdžiu ir yra grindžiama subjektyviu santykiu su meno kūriniu, išbandyti naujas raiškos galimybes. Emocinė kūrinio pagava meno kritikos tekstuose ištransliuojama aukšta jausmo įtampa, veikia kaip mąstymo, kalbėjimo būdą organizuojantis principas. Tiek meninio, tiek kritinio teksto (kuriems keliamas dvasios atvėrimo reikalavimas) autentiškumo ar teksto tikrumo įrodymu tampa jo gebėjimas užčiuopti, iškelti jausmus: „Maironis daug filosofuoja, nors talentas jo grynai lyriškas ir todėl gal nepalieka galvojimai jo sausi, *jauti jų ryšį su jausmu* [išskirta

[683] *Ibid.*, 1906 12 21, Nr. 285, p. 1.

[684] Tokias šio žanro savybes iškelia Daujotytė knygos *Lietuvių eilėraštis proza* įžanginiame straipsnyje. Žr.: Viktorija Daujotytė, *Lietuvių eilėraštis proza*, p. 10.

mano – *R. B.*]."[685] Jurgutienė taikliai pastebi, kad pirmajame kritikos straipsnyje Čiurlionienė-Kymantaitė jausmingumą įtvirtina kaip „atsinaujinančios lietuvių kūrybos estetinę vertybę"[686]. Viename ankstyvųjų tekstų iškelta gyvo („gyvo žmogaus reikia, o ne manekeno") santykio su meno kūriniu idėja numato ne tik vėlesnių, gerokai išsamesnių, estetinių mąstymų kryptį, bet ir sąlygoja tų mąstymų laisvą, impresinę formą – tai gyva, į momentinį įspūdį orientuota reakcija į meno kūrinius. Esminė eilėraščio proza prerogatyva, Daujotytės teigimu, – stiprus lyrinis centras, „kuris traukia į save ir savo šviesa nušviečia visa, kas patenka į jo traukos lauką"[687]. Minėtas poetinėje prozoje pasireiškęs buvimo pasaulio centre jausmas kritiniuose tekstuose leidžia rašančiajai kalbėti iš subjektyvių pozicijų. Straipsnyje apie Antaną Vienažindį, Maironį ir Praną Vaičaitį jaunoji kritikė atvirai deklaruoja išsakanti visiškai individualų požiūrį: „Dabar čia pasistengsiu duoti keletą kritiškų paišinių musų garsesniųjų poetų – paišinių iš mano *grynai individuališko atžvilgio* [išskirta mano – *R. B.*]."[688] Atkreiptinas dėmesys į vartojamų žodžių santykiui su meno kūriniams apibrėžti darybą: *at*jausti, *at*žvilgis – nurodančių *at*sisukimą, buvimą *at*sigręžus veidu ir *at*spindėjimą ar *at*balsį. Estetinėje sąmonėje modeliuojamam suvokimo procesui būdingas interaktyvus santykis, artimas Maironio kurtai naujosios kartos formavimosi vizijai: kai emociškai reaguojant – komunikacijos dalyviams atspindint vienas kitą – kuriasi bendramatiškas tapatumas. Teiginį, kad Vienažindys išliks ne tik literatūros istorijoje, bet ir tautos atmintyje, Čiurlionienė-Kymantaitė pagrindžia tuo, kad jo eilės kiekvieno širdyje ras atbalsį: „tame sąsiuvinyje apsireiškė dainius ir netaps užmirštas, nes kiekvienoje širdyje atsiras atbalsis jo dainoms."[689] Galėtume sakyti, kad lietuviškosios poezijos skaitančiųjų bendruomenė steigiasi

[685] Z. Kymantaitė, „Vienužis – Maironis – Vaičaitis", *Vilniaus žinios*, 1906 12 21, Nr. 285, p.1.

[686] Aušra Jurgutienė, *op. cit.*, p. 171.

[687] Viktorija Daujotytė, *Lietuvių eilėraštis proza*, p. 23.

[688] Z. Kymantaitė, „Vienužis – Maironis – Vaičaitis", 1906 12 20, Nr. 284, p. 2.

[689] *Ibid.*

remdamasi tuo pačiu „atbalsio" principu, kaip ir Maironio poemos *litvomanų* bendrija.

Norėdami plačiau išskleisti Čiurlionienės-Kymantaitės konstruojamas kultūros apibrėžtis ir jos tiesiogines sąsajas su asmens tapatumu, analizuosime straipsnį „Dailės prasmė gyvenime"[690], pasirodžiusį 1913 m. *Viltyje*, jau po esė knygos *Lietuvoje* (1910). Autorė pačiu straipsnio pavadinimu klausia apie kultūros, kaip specifinės žmogiškosios tikrovės, vietą žmogaus gyvenime, jos santykį su kitomis žmogaus veiklos sritimis. Klausimo formuluotė apibrėžia ir šio svarstymo perspektyvą – *gyvenimas*, todėl būtų galima tikėtis, kad ieškomas atsakymas bus dėstomas iš egzistencialistinės perspektyvos. Straipsnis pradedamas citatomis, atliekančiomis rašančiosios mąstymo riboženklių funkciją: pirmoje citatoje – „Dailė – tai sapnas " – menas siejamas su nesąmoninga, mažai paties asmens valiai paklūstančia vidine realybe ir joje kylančiais vaizdiniais. Čia nekeliama jokia racionali kuriančiojo motyvacija. Antroji citata – „Dailė – tai ieškojimas savęs" – meno prigimtį sieja su asmens tapatybės problematika. Individuali veikla, savojo tapatumo paieškos vyksta kuriant, savąjį „aš" įkūnijant meno kūriniuose. Nėra jokio visuomeninio motyvo, tik atskiras žmogus ir jo vidinė realybė. Galiausiai pačios straipsnio autorės formuluotė – „Dailė – tai inkūnyta žmogaus ilgėjimos paslaptis". Kaip sapną nėra lengva iki galo suvokti, paaiškinti, tam tikra dalimi jis visada lieka paslaptimi jį išgyvenusiajam, taip ir kūryba turi tą patį paslapties, neaiškumo aspektą. Portreto (asmens tapatumo ekvivalento) vertę sukuria tai, „kiek atrastas žmogus pats jo paviršutinėje išvaizdoje, kiek išplėšta ten jam jo paties paslapties". Paviršius yra tik nuoroda į asmens gelmėje glūdinčią paslaptį. Tapatumas šiame kontekste rodosi kaip siekiamybė, paieškų objektas, bet ne duotybė[691]. Kadangi asmens sąmo-

[690] Sofija Čiurlionienė (Kymantaitė), „Dailės prasmė gyvenime", *Viltis*, 1913 04 26, Nr. 47, p. 2.

[691] Kitame Čiurlionienės-Kymantaitės tekste „laimingo" gyvenimo modelis išreiškiamas paradokso stilistika: „Galingas Praamžiau! – tarė vėl baltasis paukštis, – duok man skristi saulės taku, visuomet saulę prieš akis turėti ir ... niekuomet saulės nepasiekti." Teigiama nuolatinė nepakankamumo,

nė negali savęs pažinti iki galo, nes žinojimas yra ribojamas asmens sandaroje užkoduotos paslapties, todėl atsiranda imperatyvas (*ilgėjimos*), paskata tą savižinos ribą nukelti vis tolyn (Čiurlionienės atveju – gilyn), kad kuo didesnis sąmonės plotas būtų apšviestas[692]. Sunkiai nusakomas *ilgėjimos* pasirenkamas dailės apibrėžimo šerdimi. Dvasinė žmogaus būsena – *ilgėjimos* – rodo fundamentalų žmogaus struktūros neužbaigtumą, išjudinantį transcendencijos, ribų peržengimo galias, skatinantį kurti intersubjektyvią erdvę. Kalbėdama apie vienintelę įmanomą kritikos funkciją – pedagogiką, autorė teigia, kad dailės istorijos variklis, toks pat kaip ir žmogaus tapatybės paieškų akstinas – *ilgėjimos*. Mokyti meno istorijos, vadinasi, „[ž]adinti jaunime tą augštesnį ilgėjimą, tą gerą valią ir suteikti žinių apie amžinai gyvus dailės paminklus, parodyti kelius, kuriais žmonija ėjo to savo ilgėjimo vedama"[693]. Kadangi tikras meno suvokimas, kaip buvo minėta anksčiau, galimas tik *atjaučiant* meno kūrinį, t.y. tam tikro atpažinimo būdu – kai patiriančiojo emocijos atliepia kūrinio emocijas, tad meno istorijos tikslas ugdyti tą asmens savybę („ilgėjimos"), kuri leistų atpažinti kūrinio svarbiausią ypatybę („ilgėjimos"). Kūryba, menas pirmiausia suvokiama kaip visiškai žmogiška, žmogaus egzistencijai būdinga veikla. Per kūrybą asmuo gali patirti savo žmogiškumą, be kūrybos susitikimas su savimi šioje žiūros perspektyvoje atrodo neįmanomas. Asmens savivoka neatsiejama nuo „tarpiškos" refleksijos.

Straipsnyje teigiama aktyvi meno kūrinius išgyvenančiojo pozicija. Jis / ji artėja prie dailės kūrinių ir staiga suvokia, kad ne su visu didžiuliu meno palikimu užsimezga ryšys, kuris nusakomas kaip pajuntamas artimumas, savumas. Meno kūrinio ir jį stebinčiojo santykis

trūkumo būsena – idealas. (S.Č.K. [Sofija Čiurlionienė-Kymantaitė], „Pasakėlė", *Vairas*, 1914, Nr. 4, p. 9).

[692] Čiurlionienės mąstymo pobūdis gretintinas su Wilhelmo Dilthey'aus kūrybos samprata: „Santykis su nesąmoningumu, iškėlimas iš nesąmoningumo į sąmonę ir yra kūrybos esmė. Tik per kūrybinę pastangą pasiekiamoje išraiškoje nesąmoningo gyvenimo gelmė iškyla į sąmonės šviesą." (Arūnas Sverdiolas, *Būti ir klausti*, p. 37)

[693] Sofija Čiurlionienė (Kymantaitė), „Dailės prasmė gyvenime", p. 3.

apibūdinamas remiantis pokalbio analogija – ne visi istorijoje išlikę dailės kūriniai „kalba" prie jų besiartinančiajam. Kalbamasi, kaip ir Šatrijos Raganos kūryboje, tik su artimais, savais, su tais, prie kurių priartėjama ir kurie priartėjusiajam atsiveria: „Žinai, kad tai iš žmogaus inkvėpimo kilęs pasaulis, eini prie jo ir pajunti staiga, kad vieni dalykai, vieni iš tų milžinų tau artimi, savi, skaitai ar klausai ir gėrėjies – kiti... į tave nekalba." Menas negali būti gyvas be jaučiančios suvokėjo sielos: „Paimkime tą didžiausį gyvenimo žinovą Viljamą Šekspyrą – ir pažiūrėkime, ką sakė jis, gyvenęs prieš tris metų šimtus, o gyvas visados kiekviename jaučiančiame žmogūje."[694] Čiurlionienė-Kymantaitė ryškina antrąją meno gyvenimą sukuriančią sando dalį – suvokėją, be jo jausmų neįmanoma meno kūrinių tvermė laike. Atjausdamas asmuo savuoju emociniu atsaku užbaigia jausmų cirkuliacijos ratą. Prie meno kūrinio artėjama tam, kad atsilieptų, atsišauktų, atsakytų. „Yra žmonių, kurie eina prie tos nepalankios ir savo takais žengiančiais dailės, randa atbalsį ir atsakymą savo ilgėjimams tame pasaulyje, kurį tveria pašauktieji." Todėl tinkamas santykis su meno kūriniais nusakomas labai panašiai kaip Žemaitės, Šatrijos Raganos formuluojama palanki laikysena: „Kelių dalykų tereikia: turėti savyje ilgėjimą ir troškimą, žinoti dailės praeitį, t.y. jos istoriją ir būtinai turėti gerą valią, t.y. *artinties* prie kiekvieno dailės veikalo *su simpatija* [išskirta mano – *R.B.*]."[695] Suvokimo procese vienodos reikšmės yra ir troškimas pažinti dailės istoriją, ir palanki, susitikimui atvira suvokiančiojo laikysena.

Dailę tikrai suprantantis žmogus, straipsnio autorės teigimu, žiūri „vaiko žvilgesiu", nes vaiko žvilgsnis, nesugadintas „puskultūros", turi tiesioginę prieigą prie „tyro šaltinio", todėl labai vertinamas. Vaikas intuityviai priartėja prie tikrosios – aukštosios kultūros. Anksčiau aptartas Čiurlionienės tekstas „Pats su savimi" atkuria tradiciškai „bepročiu" laikomo asmens santykį su aplinka, kuris yra gana artimas vaikiškam požiūriui į pasaulį (nepretenzinga kūrinio kalba imituoja-

[694] *Ibid.*
[695] *Ibid.*

mas naivumas, paprastumas)[696]. Vaikų, bepročių traukimas iš paribių į sąmonės centrą atspindi tuo metu vykusius visuomenės savivokos pokyčius. Kaip pastebi Jurgutienė, Čiurlionienės, taip pat ir Čiurlionio kūrybos „naivumas" jau tėra tariamas: „Tai jau ne ‚piemens' ar ‚skerdžiaus' naivumas, o sugrįžusio prie natūraliųjų vertybių, nusivylusio civilizacijos progresu kūrėjo naivumas."[697] Galima manyti, kad vaiko, bepročio vaizdiniai artimi amžiaus pradžios neoromantikų iškeltai piemenėlio figūrai, kuri išreiškia šios kartos priešinimąsi scientistiniam požiūriui ir tikėjimą intuityviosiomis asmens pagavomis, leidžiančiomis priartėti prie archajiško kultūros sluoksnio[698]. Vaiko, kaip ir bepročio, pasaulio matymo būdo kaip ypatingo, siektino santykio su meno kūriniu iškėlimas taip pat rodo ir viešosios erdvės ribų plėtimąsi – moterys ir vaikai (juoba bepročiai) nuo Antikos nebuvo laikomi lygiaverčiais visuomenės dalyviais.

Pasaulio buviniai vertinami pagal jų galias suvirpinti juos patiriančio subjekto jausmus: „Apie ką galima dailėje kalbėti, tegu mums pasako ne veikalai, kurie mums širdį virpina ir tarytum tolima banga atneša mums tą patį džiaugsmą, kurį jautė tvėrėjas, paversdamas kūnu savo mintį. Apie ką galima dailėje kalbėti, tegu pasako tos mintįs, užžavėtos akmenyje, drobėje, poperyje, kurios gyvena stipriau ir gyventi verčia, negu daugelis gyvų kūnų, žmonėmis vadinamų." Gyvas kūnas Čiurlionienės mąstymuose ne visada „stipriai gyvena" ar taip gyventi verčia. Tik gyvo kūno „stipriam gyvenimui" nepakanka. Regis, gyvenimo intensyvumas, stiprumas, pats gyvastingumas verčiamas meno kūrinių ir žmonių vertinimo kriterijumi. Dailės kūrinio gyvybė yra „žmonių sutvertas gyvumas". Kūrybos procesas

[696] Čia galėtume matyti tiesiogines sąsajas ir su kitu autorės tekstuose pasirodančiu kultūros lauko „dalyviu" – piemenėliu, kurio vaizdinys, anot Jurgutienės, išreiškia visos neoromantinės kultūros priešinimąsi racionalistiniam pasaulėvaizdžiui ir kūrybinės vaizduotės atvėrimą būties metafiziniam, intuityviam pradmeniui (žr.: Aušra Jurgutienė, *op. cit.*, p. 200).

[697] *Ibid.*, p. 210.

[698] *Ibid.*, p. 200–204.

suvokiamas kaip energijos (jausmų pilnumo) judėjimas ratu – grožis, matomas meno kūriniuose ir lėidžiantis patirti jausmų pilnį, skatina kurti meną. Gražiu vadinama tai, kas yra malonu, nes išreiškia žmogaus sveikatą ir stiprybę, kuri transformuodamasi meną patiriančiojo sąmonėje sukuria jausmų pilnumą, energiją, išsiliejančią gaminant naujus kūrinius: „Žmogus gražiu pavadįs visados tai, kas jam išrodo *naudinga, reikalinga jo padermei, jo augimui, išsiplėtojimui.*" Meno kūrimas rodosi kaip nuolatinis gyvenimo dauginimas, plėtimas, analogiškas žmogaus dvasios augimui, „išsiplėtojimui". Meno nauda suvokiama kaip būtinybė, be kurios žmogus (ir menininkas, ir dailės kūrinių suvokėjas) negali pasiekti įmanomo, „išsiplėtojusio" savojo tapatumo. Kūrybiškumas siejamas su žmogaus gyvybingumu, noru gyvenimą dauginti: „[T]as tai noras yra paties gyvenimo apsireiškimas – gyvumo-gyvybės [...]." Kūryba kyla iš savo galių, savo stiprybės pajautimo. Todėl esminis, tapatybę nusakantis, klausimas „Kas aš esu?" galėtų būti pakeistas klausimu „Ką aš galiu? Kuo aš esu stiprus?". Jausmų ir minčių kupinas gyvenimas yra tikrosios, gyvenimą dauginančios kūrybos šaltinis: „Kodėl gi neatsiminus šičia, kad naudinga pirm viso gyventi, gyvenimas gi – juk tai išauktas jausmų ir minčių judėjimas, taigi tas jausmų ir minčių pilnumas turi pirm viso dailėje reikštis." Judėjimas (kaip ir Maironio kūryboje) sukuria gyvastį, iš energijos apytakos gali rastis nauji gyvybės pavidalai – meno kūriniai. Iš jausmų ir minčių gausos, pertekliaus kuriasi / kuriamas menas.

Jausmų, energijos įsikūnijimui būdinga keisti, transformuoti pirminį kuriančiojo minties pavidalą: „Nors giliausia nelaimė inkvėptų dailininkui veikalo mintį, jis visados, paversdamas ją kūnu, ragauja neapsakomo džiaugsmo. Kodėl? Nes žmogus myli savo stiprybę – ir myli be galo savo galybės pajautimą." Išsakomas labai artimas Nietzsche's filosofinėms nuostatoms požiūris: kūrybiškumas siejamas su žmogaus galia, „valia jėgai". Tik kurdamas meno kūrinius asmuo gali patirti savo galias, per juos jo stiprybė pasirodo. Be ypatingų pastangų „išplėsti savo jėgas virš kitų ir sudaryti pasaulėžiūrą kaip jo jėgos

erdvę“[699] asmens gyvenimas negali prasitęsti. Kūryba Čiurlionienės-Kymantaitės vizijoje tampa būtina asmens savęs patirties ir savirealizacijos sąlyga. Savo tapatumo paieškos („savęs ieškojimas“), inspiruotos vidinio poreikio, užbaigiamos vidinių turinių eksteriorizacija: meno kūriniuose atrandamos „įrašytos“ amžinos tiesos gali būti suvokiamos kaip asmens sielos projekcijos: „Visose biografijose rasime, tyrinėjimuose, nuomonėse, išpažintyse, kad gaminimo valanda jiems patiems šventa, o nesuprantama, kad veikia juose jėga, kurią myli gerbia ir supranta, kad kūnas su visa energija turi vergauti tam tikslui, prie kurio tas inkvėpimas veda. Ir visados tikroj dailėje atsidaro vartai į sielą – amžinybę.“[700] Kūrybiškumas pasirodo kaip iracionali, galinga, žmogų vedanti jėga. Žmogus, siekiantis savo tapatumo realizacijos – išsipildymo, privalo jai paklusti. Panašiai meno prigimtį yra apibūdinusi Šatrijos Ragana, pabrėždama idealiąją jo pusę: „Žmonijos idealai ir svajonės, kaip veidrodyje, atsimuša dailės veikaluose.“[701] Meną priešindama mokslui, ji teigė, kad pastarasis gali intuityviai apimti „visus žmonijos jausmus“, o svarbiausia – prasiskverbti į mistiškąjį, anapusinį dvasios pasaulį. Jurgutienė ir Čiurlionienės-Kymantaitės, ir Šatrijos Raganos estetines programas vertina kaip suformuotas romantinės dualistinės, aiškiai ir griežtai dvasios ir materijos pasaulį atribojančios, pasaulėžiūros. Tą pačią mąstymo kryptį ji atpažįsta ir Herbačiausko, Čiurlionio pasisakymuose[702].

Čiurlionienė-Kymantaitė savitu būdu mėgina derinti kūrinio universalų pobūdį (jo saugomas amžinas paslaptis) su jame įrašytu kūrėjo individualumu: „dailininkas duoda mums *ne tokį daiktą, koks jis yra pats savyje, bet tokį, kokį jis mato tą valandą.*“ Straipsnio autorė atsisako pretenzijų į objektyvumą, įtvirtindama perspektyvumo princi-

[699] Algis Mickūnas, „Nietzsche ir Vakarų metafizikos tradicija: gyvenimas ir kūryba“, in: *Gyvenimo apologija: Nietzsches teorinės interpretacijos*, Vilnius: Versus aureus, 2007, p. 291.

[700] Sofija Čiurlionienė (Kymantaitė), „Dailės prasmė gyvenime“, p. 3.

[701] Marija Pečkauskaitė, „Marijampolės paskaitos. IV. Mintįs apie dailę“, *Viltis*, 1910 06 06, Nr. 64, p. 2.

[702] Aušra Jurgutienė, *op. cit.*, p. 198.

pą. Kūrinyje išliekantys kuriančiojo subjektyvios patirties ženklai turi laiko įspaudą. Mums pasirodantis meno kūrinys yra vieno individualaus žmogaus gyventu laiku pamatytas daikto vaizdas. Čia matome užuomazgas priešinimosi meno, kaip objektyviai patiriamos realybės (at)vaizdavimo, koncepcijai. Menas, autorės manymu, nėra pasaulio mėgdžiojimas, nes „nieko indomesnio, stipresnio ir pilnesnio, negu gyvenimas – padaryti negalima ir besistengiant sekti gyvenimą taip-pat, kaip ir gamtą, galima pasiekti tiktai išblyškusios fotografijos, dailėje gyvenimas, kaip ir gamta yra ne tokie, kaip yra, bet kaip tuodu dalyku dailininkas mato ir jaučia – pats gyvenimas yra tik žalia medžiaga – dailė gi yra jo sinteza, tvarkoma asmens teisėmis"[703]. Individualizuotas pasaulio matymas „išblyškusiai fotografijai" suteikia gyvybės. Tik individualumo įspaudą turintis dailės kūrinys yra gyvenimo dauginimas.

Kūrinys savo forma yra priklausomas nuo istoriškai determinuotos kūrėjo sąmonės. Ne tik laikas, bet ir gyvenamoji vieta formuoja meno „veidą" – jo pavidalus: „gyvena ir kitos šalįs ir ta pati tepliorystė visai kitą veidą gauna, jeigu ieškosime jos šiaurėje." Meno kūrinys negali išvengti kūrėjo individualybės įspaudo, bet tai nereiškia, kad laikiškas jo pavidalas panaikina galią peržengti laiką, tapti amžinam. Kūrinio išliekamoji vertė sukuriama keliant „amžinus" klausimus: „amžinas žmogaus ieškojimas savęs, amžinas tas klausimas, atsistojus veidas į veidą su gyvenimu."[704] Amžina šioje žiūros perspektyvoje yra tai, kas

[703] *Ibid.*, p. 2. Fotografija, kaip naujai iškilusi meno rūšis, ne vienam XX a. pradžios lietuvių autoriui padėjo įsisąmoninti, apsibrėžti tradicinio ir modernaus meno supratimą: „Paskutiniais laikais išrasta fotografavimo būdas, ar mušąs visas varsas, vadinamoji – varsota fotografija. Tokia fotografija taip gerai atkartoja gamtą, kaip joks artistas nėkados neįstengs. Ir jei dailė būtų tik gamtos sekimas, tai fotografija ją užmuštų. Bet to nebus. Nes tokia varsota fotografija gali būti gražus paveikslas, bet dailės veikalas nėkados nebus, nes nėra joje žmogaus sielos". (Marija Pečkauskaitė, „Marijampolės paskaitos. IV. Mintįs apie dailę", p. 3). Juozas Tumas-Vaižgantas, aptardamas Žemaitės talento ypatybes, gretina jos rašymą su fotografavimo veiksmu, kuris jo mąstymuose, kaip ir Šatrijos Raganos, neprilygsta tikram kūrybos aktui.

[704] Sofija Čiurlionienė (Kymantaitė), „Dailės prasmė gyvenime", *Viltis*, Nr. 48, 1913, 04 28, p. 2.

pasikartoja. Laike pasikartojanti ir nuolat žmogų lydinti problema – savoji tapatybė. Atkreiptinas dėmesys, kad šis klausimas iškyla tuomet, kai būnama su gyvenimu „veidas į veidą" – visiškai autentiškoje situacijoje, kai gyvenimas, pasirodantis kaip asmuo, kelia apsisprendimo reikalaujančius klausimus. „Veidas į veidą" – ženklina atvirą (nes nėra nieko atviriau už kito žmogaus veidą) ir įsipareigojusią (kito veidui) asmens poziciją – maksimalus atvirumas ir maksimali atsakomybė. Savo individualumą įsisąmoninusi tauta turi veidą: „kiekviena tauta, trokštanti parodyti savo ‚aš', savo veidą, ne tik veido bruožus, bet jo mintį, jo išreiškimą, turi stengties plėtoti ir gerbti savo dailę." Veidas yra ir sielos pasirodymo paviršiuje būdas. Tauta, kaip ir atskiras žmogus, siekianti sutapti, atrasti ryšį su savo esme, niekaip kitaip to padaryti negali, tik per meną. Menas yra esminė žmogaus ir tautos individuacijos sąlyga. Autentiškai būnantis gali rasti savą teisybę – žmogaus gyvenimą organizuojantį principą, tapatumo šerdį. Siela, esanti su gyvenimu „veidas į veidą", sutapusi su savo žiūros perspektyvoje pasirodžiusia „tiesa", yra gyva. Tik save teigianti, besinaudojanti asmenine jėga, kylančia iš savos tiesos įsisąmoninimo, siela daugina gyvenimą – kuria.

Čiurlionienė-Kymantaitė perima romantinės tradicijos „išauginta" kuriančiojo paveikslą: „Per amžius tie apdovanotieji savęs ieškojo, savo ilgėjimą iš širdies sau plėšė; ir tas jų ilgėjimas, ta paslaptis ėjo į žmones tai dainos, tai sfinkso pavidale, tai simfonijos, tai laiminančios Madonnos, ar nelaimingojo Danijos karalaičio žingsniais." Kūrybos imperatyvas visiškai individualistinis – savęs paieška regima kaip itin skausminga, reikalinga tam tikro prievartinio išsiviešinimo, atsivėrimo. Kaip jau buvo minėta, per kūrybą viešai pasirodanti žmogiškoji paslaptis – ilgėjimasis padeda kuriančiajam atrasti savąjį tapatumą. Vienas itin vertinamų rašytojų – Maurice'as Maeterlinckas, jo kūriniuose autorė randa sektiną sielų bendravimo pavyzdį: „Sielos kalbasi tarp savęs lengvais, kaip šešėliai, pajautimų nepagaunamais žodžiais." Vienos sielos kitai siunčiami signalai sunkiai apčiuopiami, nusakomi – „jie žino tik nėmato, negali kūno pajautimais sučiupti

to, ką apima pilnai vidumi"[705]. Tyloje vykstanti bežodė asmenų komunikacija, kaip ir Šatrijos Raganos, Vaidilutės kūryboje, suvokiama kaip subtiliausia, tobuliausia bendravimo forma. Gebėjimas „išspinduliuoti" savą vidinį patyrimą laikomas „jautriausia žmogaus jėga". Kalbama apie vidinį asmens žinojimą, neparemtą kūno pojūčiais. Tas su(si)pratimas autorės vadinamas vidiniu balsu: „Ar ne tokie neregi i mes visi čia gyvenime, kuomet balso vidaus vedami, bijome jo klausyti ir išsigandę, neramųs ieškome to matomame pasaulyje, kas mums patvirtintų mūsų tiesą ir jokio patvirtinimo rasti negalime." Fiksuojama matomo ir nematomo pasaulio nesutaptis: ne visi vidinio gyvenimo patyrimai gali rasti patvirtinimą regimame, „matomame" pasaulyje. Autorė kalba ir apie tam tikrą savo gyvenimo tiesai, girdimai kaip vidinis balsas, atsivėrusio žmogaus vienatvę, baimę, netikrumą. Čia konceptualizuojama jau impresijose pradėta vienišos keliautojos tema, apginama ir sutvirtinama subjektyvi santykio su pasauliu nuostata. Teigiama, kad vidinė realybė ne visada (dažniausiai beveik niekada) nėra prieinama bendram patyrimui, todėl negali sulaukti jokio pritarimo, palaikymo iš išorės. Kaip ir impresijoje, taip ir šiame tekste asmeninės (vidinės) patirties tikrumas nusakomas žodžiais „apima pilnai vidumi". Vidiniam žinojimui būdingas pilnis, beveik perteklius. Verta atkreipti dėmesį, kad Čiurlionienės estetinėje vaizduotėje kultūros centre atsiduria stiprus, autonomiškas, intuicijos ar emocijos atverta įžvalga pasitikintis, vidinių galių vedamas subjektas, tačiau racionalų, objektyvų, „sveikų galvočių" žinojimą paneigianti tokia kuriančiojo pozicija yra lydima beprotybės, nervų ligų šešėlio.

Kaip ir Herbačiausko, teigusio visą pasaulio būtį pagrindžiančios Dvasios (Tautos Dvasios) egzistavimą, taip ir Čiurlionienės-Kymantaitės mąstymas apie meno prigimtyje glūdinčias amžinas tiesas, yra artimi Hegelio istorijos, kaip istorinės dvasios raidos, sampratai. Šioje žiūros perspektyvoje individuali sąmonė, jos vystymasis, kismas nėra savarankiški, jis priklauso nuo dalyvavimo absoliučios Dvasios vyksme. Todėl meno kūrinys, kaip ir Hegelio filosofijoje, pa-

[705] *Ibid.*, p. 2.

deda kuriančiajam pasiekti aukštesnį sąmoningumo laipsnį, išsiugdyti savimonę. Pasikartojančios, vadinasi, amžinos tiesos susiliečia su žmogaus tapatumo esmę nusakančiu *ilgėjimos*. Per dailės kūrinius pasirodančios pamatinės tiesos padeda žmogui pažinti esminį motyvą, vedantį jį savižinos, savikūros keliu. Kaip pasaulinė istorija juda vis didesnės savižinos link, taip individualus kūrėjas savo paties kūriniais atkartoja vidinį istorijos logikos judesį[706]. Čiurlionienės-Kymantaitės kultūros filosofijoje Pasaulio Dvasios ir atskiro žmogaus judėjimas savimonės link sutampa. Manytina, kad ir kūrinio formos taisykles lemianti „žvaigždė" – pamatinė formos kitimo taisyklė – sutampa su žmogaus tapatumo paieškas motyvuojančia ir apibrėžiančia galia, kuri pasirodo kaip realizuotis, įsikūnyti (įgyti savo ribas) siekianti tvarka, modelis.

Čiurlionienės-Kymantaitės mėginimuose teorizuoti meno prigimties klausimą lieka nuošaly konkretesni kuriančio asmens klausimai – abstrakti tyrimo perspektyva tarsi suponuoja, kad straipsnio aptariamas individualus kūrėjas gali būti ir vyras, ir moteris. Viena vertus, toks apibendrintas požiūris turėtų išlaisvinti moteris, jų kūrybines galias, nes gebėjimas kurti profesionalų meną laikomas bendražmogiška savybe. Kita vertus, visi rašytojos dažniausiai minimi menininkai, priklausantys genijų rangui, išskirtinai yra tik vyrai: Shakespeare'as, Baudelaire'as, Maeterlinckas. Moteris šiame tekste pasirodo tik kaip kuriančių vyrų vaizdavimo objektas, forma, kuria pasireiškia jų genialumas: „Inėjo supratimas: palaiminto, švento, stebuklingo, inkvėpto, išmintingo ne žemės išmintimi. Todel labiausiai vyliojanti dailininkus tėma tai Panelė Švenčiausia." Autorę žavi moteriškumo mistifikacija, jam suteikiamos ypatingos simbolinės prasmės – šventos ir palaimingos išminties: „Kas gali turėti daugiau ir gilesnio išreiškimo, kaip Dievo Motyna? Viskas, kas dieviška ir viskas, kas žmogiška turi susilieti ir susijungti jos asmenyje." Atrodo, kad jaunajai kritikei sunku rasti moters kūrybiškumo pavyzdžių, kurie būtų tinkami jos kuriamai elitinio meno koncepcijai. Moterys jos tekstuose pirmiausia

[706] Jūratė Baranova, *Istorijos filosofija*, Vilnius: Alma littera, 2000, p. 158.

yra liaudies meno kūrėjos, išliekančios anonimiškumo šešėlyje, toli nuo idealaus ryškiai individualizuoto kūrėjo tipo.

Kritikos esė *Lietuvoje* nors ir nėra plačiai išskleidžiamas moterų klausimas, čia užsimenama apie brandos stokojančias moteris: „Dauguma gi lietuvaičių, pusiau inteligenčių – tai tokia dar visai ‚žalia medžiaga', neatbudę žmonės."[707] Pasiekto sąmoningumo požiūriu Lietuvos moterys atrodo dar prasčiau nei vyrai, diduma jų dar nėra pasirengusios „gyventi savotiškai". Išeitis, galinti pakeisti tokią moterų padėtį, yra padiktuota iš liberalizmo tradicijos ateinančių Čiurlionienės nuostatų: „Moterįs tik tuomet tegalės visai pasekmingai kovoti su ištvirkimu, turėti įtekmę ir balsą prie visuomenės gyvenimo tvarkymo, kuomet pačiuose pamatuose bus sulygintos teisės su vyrais, kai nebebus išnaudojamas jų darbas ir niekinama jų ‚žmogaus' vertybė."[708] Tik ėmus vertinti moterį kaip žmogų, t.y. turinčią „žmogišką vertybę", yra galimi pokyčiai visuomenėje – lygiavertis moters dalyvavimas sprendžiant visuomenės klausimus, vienodos viešo kalbėjimo galimybės.

Čiurlionienės-Kymantaitės kultūrinė laikysena, jos aktyvus dalyvavimas kultūrinėje, visuomeninėje veikloje turėjo būti „gyvas" pavyzdys, kaip vyksta moters atbudimas – kaip sau žmogaus „savotiškai" gyvenama. Įkūnydama visuomenės reformą konkrečiais darbais – viešai svarstydama visuomenines, kultūrines problemas, ieškodama naujų modernaus subjekto ir tuo pat metu nacionalinės savimonės formų – prisidėdama prie tautinės kultūros puoselėjimo, ši moteris jautėsi priklausanti pasauliui, jos tapsmas individualia, pagal savo tiesą gyvenančia asmenybe vyko viešoje kultūrinėje erdvėje, laisvai tapatinantis su „didžiausiais" įvairių laikotarpių kūrėjais. Į kultūros koncepcijos centrą iškeldama savajai patirčiai jautrų, savarankiškai apsisprendžiantį, gebantį savąjį pasirinkimą reflektuoti ir už jį prisiimantį atsakomybę asmenį, ji pirmiausia rėmėsi asmenine patirti-

[707] Sofija Čiurlianienė (Kymantaitė), *Lietuvoje (kritikos žvilgsnis į Lietuvos inteligentiją)*, Vilnius: Juozapo Zavadzkio spaustuvė, 1910, p. 23.

[708] *Ibid.*, p. 25.

mi. Tai ta pati ankstyvuosiuose tekstuose užfiksuota pasaulio centre esančios, su gyvenamu pasauliu sutampančios ir savo vidinį balsą aiškiai girdinčios autonomiškos lyrinės subjektės patirtis. XX a. pradžia – pakankamai stipraus moteriško subjektyvumo reiškimosi laikas. Šį pokytį literatūros tradicijoje fiksuoja pati Čiurlionienė, skaitydama Šatrijos Raganos impresiją „Kodėl tavęs čia nėra“: „Žmogus pats darosi kaip ir pasaulio viduriu: aš kenčiu arba ‚aš džiaugiuosi‘, ir nuo to prasideda jo gyvavimas, jo santykiai su visu kuo aplinkui.“[709]

Peržvelgiant visus aptartus Čiurlionienės tekstus matyti įdomi ir iškalbinga žanrinė jų gravitacija – judama nuo eilėraščių proza arba lyrinės prozos prie eseistinio meno prigimties, kultūros problemų svarstymo. Svarbu pastebėti, kad nuo pat atsiradimo pradžios lyrinei prozai būdinga minties ir raiškos koncentracija, lyrizmo ir refleksijos sąveika. Tą patį nežymų perėjimą nuo emocija, įspūdžiu paremto pasakojimo prie kultūros filosofijai priskiriamų temų svarstymo, paremto asociatyviu mąstymu, būdingu ir eilėraščiams proza, matome ir Čiurlionienės-Kymantaitės kūryboje. Įspūdis, nuotaika, subjektyvus santykis, arba, anot Daujotytės, „sujaudinta refleksija“, tampa būdinga tiek meniniams, tiek kritiniams šios autorės darbams. Pastarieji tekstai mokslininkės vadinami „kritine kūryba“, akcentuojant tiek meninių, tiek kritinių tekstų bendrumą. Atrodytų, kad amžiaus pradžioje išlaisvinta mąstymo-rašymo forma galėjo būti palanki moterims, ieškančioms adekvačios kalbos, įgalinančios į kultūros, visuomenės klausimų svarstymą įtraukti ir asmeninę patirtį.

Čiurlionienės-Kymantaitės kūryba, kritikos, meno teorijai skirti tekstai atskleidė moters vadavimąsi nuo privalomo, moters santykį su sava patirtimi ir pasauliu medijuojančio ryšio su kitu. Pasakojamose moters virsmo, individuacijos istorijose kito vaidmuo mažėjo, nes moteris vis labiau ėmė pasitikėti savo jėgomis (tvirtėjančio „aš“ galiomis) ir galėjo pati susidurti su pasauliu, apsibrėžti vietą jame, savarankiškai interpretuoti savą patirtį, kurti individualius polinkius

[709] Čiurlionienė-Kymantaitė, *Iš mūsų literatūros*, Kaunas: S. Banaičio spaustuvė, 1913, p. 153.

atitinkančią gyvenimo istoriją. Tačiau siekdama pasirinkta „bendražmogiška" ir vis labiau abstraktėjančia kalba pateikti universalius subjekto tapatumo ir kultūros, kultūros ir tautinės visuomenės santykius pagrindžiančius modelius, Čiurlionienė-Kymantaitė vis labiau tolo nuo konkrečios kasdienės moters patirties. Šio proceso išdava – moters gyvenimas, jos patirtis buvo pradėta matuoti „bendražmogiškais", t.y. vyriškais, matais, kai norma yra vyriškas subjektyvumas. Ir nors kuriama pasaulėžiūrinė sistema rėmėsi subjektyviu asmens patyrimu, jo jausmais, tačiau tuo pat metu ji buvo nepajėgi atspindėti moterų ir vyrų patirties skirtumų, todėl juos niveliavo.

Išvados: nueito kelio peržvalga

XIX a. pabaigoje įsibėgėjant lietuviškajam tautiniam atgimimui, steigėsi kitokio bendrumo formos, buvo pradėti formuluoti pamatiniai viešosios erdvės organizavimo principai. Tuo metu imtasi apibrėžti ir naujas asmenų socialinės veiklos formas, numatančias ir kitokius viešus moterų vaidmenis naujai besikuriančioje lietuviškoje visuomenėje. Diskutuojami, siūlomi tautos savikūros / renovacijos projektai įtraukė ir tautinės, lietuviškos šeimos kūrimo idėją. Į viešas diskusijas patekus šeimos, privataus gyvenimo tvarkymo, sutuoktinių tarpusavio santykių, tėvų įtakos vaikams, vaikų auklėjimo klausimams, buvo peržengta viešą ir privatų gyvenimą skyrusi riba. Privatus asmenų gyvenimas amžių sandūroje tampa viešu reikalu. Tuo pat metu į akiratį patenka ir moterys – susipratusių lietuvių moterų, galinčių tapti lietuviškos tautinės šeimos pamatu, ugdymo poreikis išauga į vieną esminių besikuriančios visuomenės rūpesčių. Pirmuosiuose lietuviškuose laikraščiuose svyruojama nuo nuožmios kritikos moterų atžvilgiu iki lietuvių motinų, išugdžiusių naujosios kartos *litvomanus*, adoracijos. Galima manyti, kad tokia kraštutinių vertinimų priežastis buvo faktas, kad šioje diskusijoje gana menkai dalyvavo moterys, galėjusios pasiūlyti adekvatesnį požiūrį į moterų padėtį. XIX a. pabaigoje–XX a. pradžioje išryškėjo dar viena tendencija – proporcingai daugėjant moterų rašytojų – Žemaitės, Gabrielės Petkevičaitės-Bitės, Liudvikos Didžiulienės-Žmonos, Sofijos Ivanauskytės-Pšibiliauskienės (Lazdynų Pelėdos), Šatrijos Raganos – kūrinių, mažėjo užsipuolančių, atvirai menkinančių vyrų tekstų. Moterų grožinę kūrybą galima traktuoti ir kaip atsaką į viešumoje vykusią polemiką, kurioje, apsibrėžiant tautinės visuomenės tvarkymo linkmes, buvo imtasi nusakyti ir galimą moterų vietą bei vaidmenį šiame procese.

Moteriškumo kaip motiniškumo adoracija amžiaus pabaigos tekstuose buvo ne tik reakcija į perdėtą kritiką moterų atžvilgiu, bet ir priemonė, įgalinusi visuomeniškai aktyvius lietuvius kitais būdais pagrįsti savąjį susipratusio, kryptingai veikiančio asmens tapatumą – nebesiremti vien racionaliais argumentais, priešingai, iškelti jausmus, sujungiančius asmenį su tauta, kitais žmonėmis vidiniais saitais. Buvo tikima, kad šio ypatingo artimumo su kitu / kitais patyrimo išmokstama privačioje erdvėje iš motinos. Gebėjimas jausti (aistringai išgyventi meilę tėvynei, patirti „šeimyniškus" jausmus bendražygiams, jausti vidinį ryšį su visa lietuviška bendruomene) šiuose tekstuose tampa bene svarbiausiu įsipareigojusio tautai asmens savimonės ženklu.

XX a. pradžioje situacija radikaliai keičiasi – panaikinus spaudos draudimą, plečiantis lietuviškos raštijos laukui, moterys tautos ateities vizijoje pradedamos matyti ne tik kaip žmonos ir motinos, bet ir kaip visuomeninės veiklos partnerės, tuo pat metu daugėja ir moterų balsų. Tačiau tenka pripažinti, kad turėtų vienodas teises su vyrais, bent apylyges viešos veiklos galimybes, moterys privalėjo įrodyti sugebančios atsakingai viešai kalbėti, prisiimti atsakomybę už savo veiksmus, be ypatingos globos tiesiogiai susidurti su pasauliu, t. y. įtvirtinti savo kaip suaugusiojo asmens statusą. Amžiaus pradžios tekstuose numatoma moters, kaip atskiro, savarankiško asmens, priklausančio tik sau, galimybė. Stiprėjanti moterų savivoka, pasitikėjimas savo galiomis atpažįstami daugybėje to laiko moterų publikacijų, – čia tvirtai reiškiama asmeninė nuomonė, drąsiai ginamas savas požiūris, nevengiama konfrontuoti su atvirai išsakomais neigiamais moterų vertinimais, negailima kritikos oponentams. Moters, kaip suaugusio, savarankiško, siekiančio realizuoti savo individualumą, turinčio ir galinčio pareikšti savo valią, prisiimti atsakomybę už savo veiksmus, prasmingai ir atsakingai kalbančio asmens, įtvirtintas statusas leido moterims tapti viešumos subjektu. Tai atvėrė joms galimybę analizuoti, interpretuoti ir pamažu transformuoti bendruomenės gyvenimą organizuojančias socialines normas, galimus elgsenos būdus pagrindžiančias mąstymo paradigmas. Į visuomeninį darbą įsi-

traukus iki šiol užribyje buvusioms moterims, jų patirtis, pirmiausia susijusi su privačia namų sfera, pateko į visuomenės akiratį ir tapo bendruomenės savižinos dalimi. Joms tapus ne tik viešojo diskurso objektu, bet ir – svarbiausia – kalbančiu subjektu, visuomenės kuriami bendrabūvio principai imti grįsti ir moterų patirties (savi)refleksija. Moterų tekstai ir socialinės praktikos kūrė pavyzdinio elgesio, formuojančio tam tikrą gyvenimo būdą ir pasireiškiančio atitinkama jausena, modelius. XIX a. pabaigos–XX a. pradžios moterys formulavo ir jų patirčiai artimą etinės laikysenos apibrėžtį.

XIX a. pabaigoje Maironio poema *Terp skausmu į Garbę* ir Žemaitės ankstyvieji apsakymai įtvirtino du asmens / moters tapatumo modelius, Kavolio įvardytus kaip vyriško ir moteriško subjektyvumo formos, socialinėje psichologijoje apibrėžiamus kaip nepriklausomas „aš" ir abipusiai priklausomas „aš". Šie du asmens tapatumo modeliai McAdamso tapatybės, kaip gyvenimo istorijos, teorijoje nusakomi kaip agento pozicija ir į bendrumą orientuota subjekto pozicija. Žemaitės apsakymuose pasirodžiusiam didesnei visumai priklausančiam ir per ją paaiškinamam tapatumui būdinga tai, kad asmuo negali būti suvokiamas atskirai nuo kitų, jo / jos patirtis centruojama sąsajos su kitais žmonėmis ir santykio su supančia aplinka, jo / jos gyvenimo tikslas – ne atsiskirti / išsiskirti, bet tapti tarpasmeninių ryšių dalimi. Moteris Žemaitės apsakymuose priklauso jos gyvenimo istoriją nulemiančioms struktūroms, šeimai, bendruomenei. Maironio poemoje aptinkame priešingą tendenciją: individualaus tapatumo struktūra kuriasi atsiribodama nuo bendruomenės, čia iškyla individas – pasaulio ir savojo gyvenimo vertintojas. Poemoje subjektas, atsiskirdamas nuo natūralaus priklausymo pirminiam tapatumo šaltiniui, šeimai, siekia sukurti bendraamžių, bendraminčių grupę, kurioje jo naujai kuriama gyvenimo istorija būtų priimta, patvirtinta ir taptų sektinu pavyzdžiu. Tautinio atgimimo problematika kūrinyje išgyvenama asmeniškai, ji tampa asmens savivokos, (per)kuriamos gyvenimo istorijos dalimi. Žemaitės apsakymuose pasirodantys moters „aš" pavidalai buvo suformuoti privataus (namų) gyvenimo patirties. Maironio

poemoje išsiskleidžiančios vyriškos nepriklausomo „aš" subjektyvumo formos užbaigtą tapatumo struktūrą įgavo tik anapus privataus gyvenimo įsisteigusioje bendraminčių grupėje. Iniciacija į šią bendruomenę įvyksta išgyvenant sumaištį, abejones, išbandymus meile, kančias ir yra artima Rosaldo aprašytam vyrų socializacijos būdui.

Maironio ir Žemaitės recepcija atskleidžia, kokį savikūros – literatūros tradicijos reinterpretacijos ir naujų kūrinių įrašymo į ją – kelią turėjo nueiti besikurianti lietuviškai skaitanti bendrija, kad abu šie autoriai taptų priimtini ir priimti. Maironio poemos būsimos bendrai ir kryptingai veikiančios lietuviškos inteligentijos vizijoje kolektyvinė tautinio atgimimo veikla tiesiogiai susiejama su literatūros skaitymu. Šios bendruomenės istorinę savimonę formuoja Lietuvos literatūros tradicija, į kurią Maironis įrašo ir savo poemą *Terp skausmu į Garbę*. Nustatant minimų autorių kūrybos vertę, pirmiausia buvo keliamas klausimas, ar jų vaizduojami personažai atitinka tikrovę. Šiame vertinimo procese dėmesys sutelkiamas į jausmus: buvo spendžiama, ar herojų patiriami išgyvenimai ir jų raiška yra tikroviški, taip pat – ar kūriniai veikia skaitančiųjų jausmus. Reikia pastebėti, kad abu šie vertinimo aspektai susiję – realybę atitinkančiais buvo pripažinti tie tekstai, kuriuos kritikai galėjo „atjausti". Maironio poemos galia sukelti stiprius išgyvenimus buvo ne tik jos tikroviškumo indikatorius, bet ir paaiškinimas, kodėl ir kaip ji ugdė jaunuomenės savivoką. Per jausmų atpažinimą susitapatinant su poemos herojais kūrinyje įrašytas atsivertimo lietuvybėn scenarijus galėjo tapti realizuotina gyvenimo programa. Herojaus patiriami stiprūs, sunkiai tramdomi jausmai išardo senas tapatumo struktūras ir virsta asmens keitimosi, judėjimo didesnio sąmoningumo link akstinu. Svarbiausias virsmo momentas – vidinis pokytis. Nuodugni poemos analizė atskleidė, kad šiam vidiniam pokyčiui aprašyti nebetiko tradicinės raiškos priemonės – atsiribojimas nuo kaimiškosios tradicijos (kūrinyje susietos su namų erdve) vyko tiek siužetiniame, tiek giluminiame kūrinio lygmenyse. Pauzės, pasirodančios kaip tyla ar mirtis, momentas buvo tas slenkstis, kurį peržengti buvo būtina naujo santykio tarp vidaus (jausmų,

savivokos) ir atrodymo (žodžių, išorės) siekiančiam naujos kartos vyrui. Išorės ir vidaus atitikimas kūrinyje iškyla kaip siektina vertybė. Adekvačios kalbos paieškos išreiškė vykstančią giluminę asmens transformaciją, kuomet ieškant kalbos užmezgamas kitos kokybės santykis su savastimi. Todėl galima teigti, kad Maironio pastangos rasti adekvačias formas naujai *litvomanų* patirčiai reikšti liudija, jog šio autoriaus tautinės savimonės stiprėjimas vyko lygia greta su poetinės savimonės gilėjimu.

Žemaitės siūlyta kitoniško, idealaus gyvenimo vizija apsakyme „Sutkai" sulaukė griežtos kritikos – jos aplinkos žmonėms pirmiausia neįtiko šiame kūrinyje aprašomi jausmai ir jų reiškimo formos, jie buvo įvardyti kaip „nenatūrališki". Kritikai čia įžvelgė miesčioniškų sentimentalių romanų įtaką, ypač vaizduojant jaunąjį Sutkų. Buvo teigiama, kad kaimo žmonės taip nereiškia jausmų, t. y. atviras mielaširdingumo, palankumo, gailesčio, užuojautos rodymas jiems nebūdingas. Todėl Žemaitės pasirinkimas vaizduoti savuosius personažus kaip trokštančius meilės (Marcė, Katrė), vis labiau pažįstančius savus ir šalia esančiųjų išgyvenimus (Petras Kurmelis, Petronėlė, Zosė) yra naujovė, kuri iš dalies gali būti traktuotina kaip autorinės savimonės reiškimasis. Turėdami galvoje XIX a. pabaigoje viešojoje erdvėje pasirodantį kaimo moters vaizdinį (beraštės, nesugebančios rišliai kalbėti, menkai tegalinčios reflektuoti savąją patirtį, juo labiau dalykus, atsiduriančius už jos privataus gyvenimo ribų), labiau suvoksime Žemaitės atliekamą veiksmą – pavaizduoti kaimo moterį kaip jaučiantį, norus ir troškimus vis labiau sugebantį įvardyti, save pasaulio visumoje patiriantį, gyvenimo dramas išgyvenantį ir jas apmąstantį asmenį. Žemaitės kūryboje gebėjimas (at)jausti buvo iškeltas kaip darnaus žmonių sambūvio principas, įtvirtinantis palankią, į kitą orientuotą žmogaus laikyseną. Jausmai, mokymasis juos (at)pažinti, kurie iš jų yra tikri, o kurie tik simuliuojami, jos apsakymuose pasirodo ir kaip tam tikra moterų iniciacijos priemonė.

Gabrielės Petkevičaitės-Bitės gyvenimo istorija, artima Maironio kurtam Marinės tapatumo modeliui, yra pavyzdys, kaip bajoriškos

kilmės moteris, ėmusi pati modeliuoti savojo gyvenimo kryptis, asmenines aspiracijas realizuojančias viešas veiklos formas, be palaikančių, moteriai palankių viešojo elgesio modelių, įforminančių naują moters patirtį ir jauseną, įstringa kažkur „tarp". Atrodytų, kad Bitė, atėjusi iš bajoriškos tradicijos, pasinaudojusi bajorei moteriai teikiamomis išsilavinimo galimybėmis, turėjusi šeimos rate vykusio kultūrinio ir visuomeninio gyvenimo patirties, galėjo gana natūraliai perimti naują, *litvomanų* kartai būdingą, demokratine pasaulėžiūra grindžiamą, gyvenimo būdą. Nuodugni šios autorės kūrinių, publicistikos tekstų, laiškų, dienoraščių analizė atskleidė, kad iš pirmo žvilgsnio gana aktyvus, kryptingai tvarkomas, svarbiausia – viešai demonstruojamas, šios moters gyvenimas turėjo ir savo šešėlį – užslopintus troškimus, didžiulį nepasitenkinimą ribotomis moters gyvenimo galimybėmis, taip pat ir slepiamą pyktį artimiausiems žmonėms. Išlikę jaunystės dienoraščio fragmentai ir vėlesnės pastabos atsiminimuose, laiškuose atskleidžia itin asmenišką rašytojos patirtį ir rodo, kaip moteris, šeimos, tėvo laikyta namuose, bajoriškos ir demokratinės kultūros puoselėjimo centre, tačiau visada turėjusi didesnių aspiracijų, kurias įgyvendinant buvo būtina palikti namus, pradėti kurti atskirą, savą gyvenimą, suserga „nervų" ligomis. Bitė, kaip ir daugelis jos amžininkių, patyrė dvigubą spaudimą: būti klusniu, nuolankiu ir tyru „namų angelu" ir tuo pat metu palikti namus, eiti į viešumą ir imtis aktyvios visuomeninės veiklos. Prieštaringi moterims keliami reikalavimai buvo ne tik neįgyvendinami, bet ir sunkiai artikuliuojami, todėl vieninteliu legaliu būdu maištauti tampa liga – *nervai*. Bitė prabilo, nors ir nedetalizuodama, apie jausmus, ne itin tinkančius viešumai. Jos tekstuose galima rasti užuominų apie apsisprendusio tautinį darbą dirbti žmogui netinkančius, sunkiai įvardijamus jausmus, akivaizdžiausiai „pamatomus" jiems pasirodant kūno disfunkcijomis ir skausmu. Šios moters apsisprendimas savuosiuose tekstuose kalbėti apie žmones, nukentėjusius nuo politinių persekiojimų, – *bepročius*, šių pasakojimų artimumas pačios Bitės aprašytiems išgyvenimams leidžia kelti prielaidą, kad tokiu būdu ji ieškojo legalių būdų, kaip

istorinės traumos patirtį paversti kolektyvinės atminties vieta. Tradicines tiek vyro, tiek moters tapatumo struktūras išardanti, įprastas, todėl aiškias orientavimosi pasaulyje gaires atimanti *litvomano / litvomanės* viešo asmens laikysena XIX a. pabaigoje–XX a. pradžioje buvo lydima sąmonės ribų praradimo jausmo, artimo beprotybės išgyvenimui, kai asmuo, anot Maironio, „[k]rantus rodos savo pames". Todėl „proto apsvaigimas" ar beprotybė Maironio, Bitės kūrinių dėka pasirodo kaip neatsiejama tautinio atgimimo dalis.

Moterų tapsmo istorijose, atsiskleidžiančiose Šatrijos Raganos, Onos Pleirytės-Puidienės Vaidilutės kūryboje, būtiną dalyvavimą bendraamžių, bendraminčių grupėje, kad būtų įgytas socialiai veiksnus tapatumas, pakeitė ypatingas, lemiamą reikšmę turintis, moters vystymosi kryptį nulemiantis santykis su kitu – mylimuoju, broliu, draugu. Tokia moters socializacijos schema buvo užprogramuota Maironio poemoje *Terp skausmu į Garbę*. Naujam socialiniam vaidmeniui moterys imtos ruošti nebe moterų bendruomenės ar jos atstovės motinos, bet iniciaciją sėkmingai perėjusio vyro. Jis vaizduojamas kaip visuomenės ir kultūros vertybių, normų nešėjas, duodantis impulsą moters savivokos formavimuisi, gyvenimo krypties, veiklos formų pasirinkimui. XX a. pradžios moterų kūryboje pasirodantis kitas (vyras, dienoraštis, ilgesys), modeliuojama idealios komunikacijos situacija su taip pat jaučiančiu, taip pat mąstančiu pokalbio partneriu rodo, kad XX a. pradžios moterims reikėjo visišką supratimą garantuojančio, tapatumą patvirtinančio ryšio. Galima manyti, jog be tikėjimo, kad galimas absoliutus susikalbėjimas be jokių iškraipymų, netgi nesant žodžių, t. y. be projektuojamos idealios komunikacijos situacijos, moterų patirtimi paremtas subjektyvumas, moterų individualaus „aš" formavimosi istorijos nebūtų pasirodę viešumoje.

Šatrijos Raganos *novelioje Viktutė,* kaip ir Maironio poemoje *Terp skausmu į Garbę,* asmens kaita, vidinis pokytis buvo susietas su kalbos problema – jauna mergina, siekianti gilesnio savęs pažinimo, t. y. apsibrėždama tautinę priklausomybę, aiškindamasi šeimos kilmę, plėsdama istorinės savimonės lauką, sykiu mokosi išreikšti save

lietuvių kalba. Vis geresnis kalbos mokėjimas leidžia Viktutei laisviau įsitraukti į pokalbį su mylimų vyru. Santykis su juo yra tarsi visos lietuviškos „šeimyninės" bendrijos proforma. Nors *novelioje* moters stiprėjanti tautinė savivoka atskleidžiama iš pačios moters pozicijų, tačiau tai netampa pasakojimu apie moters atrandamą ir įtvirtinamą rašytojos tapatybę.

Onos Pleirytės-Puidienės Vaidilutės romane *Tėviškė* savitai reinterpretuojama Maironio poemos pasiūlyta bajorės ėjimo lietuvybės link istorija, tačiau, priešingai nei Šatrijos Raganos *Viktutėje*, ši autorė į epinio pasakojimo centrą iškelia herojų vyrą, moterys čia pasirodo tik kaip lydintys asmenys. Iš laiko perspektyvos vertindama tautinio atgimimo įvykius, Vaidilutė (re)konstruoja vyrišką žvilgsnį į moterį, vienas moteriškumo formas nustūmusį į istorijos šešėlį, kitas vertusį moteriškumo norma. Svarbu pastebėti, kad šiame moteriškumo verifikacijos procese dėmesys fokusuojamas į moters jausmingumą, jo reiškimosi formos turi lemiamos reikšmės vyrui renkantis moteris: į istorijos užkulisius patenka bajoriškos kultūros išugdyta itin jausminga, aistringa, kūniška moteris – Regina; bendruomeninės atminties verta pasirodo viso „moterišku" laikomo sensibilumo atsižadėjusi – statuliškai sustingusi, taigi istoriniam įamžinimui pasiruošusi, moteris-amžinas vaikas – Myra. Kaip ir Petkevičaitės-Bitės, taip ir Vaidilutės atveju, į sunormintas moteriškumo formas įspraustas moters gyvenimas buvo lydimas šešėlio – nenumaldomų kūno skausmų, nemigos, „nesveikų nervų". Tačiau ši kadaise ryškios viešumos asmenybės gyvenimo pusė galėjo būti apkalbama tik privačiuose užrašuose – dienoraštyje, viešumoje pasirodė kardinaliai priešingi – sensibilios, iškalbaus kūno moters ir užšalusių jausmų bei nebylaus kūno jaunos mergaitės – vaizdiniai. Vaidilutės identifikacija su pastaruoju moters tipu (tai liudija ir jaunystės dienų poetinės prozos kūriniai), regis, atėmė iš jos galimybę papasakoti savąją tapimo aktyvia visuomenės veikėja, rašytoja istoriją – vyro „pažadintos" Myros gyvenimas lieka glūdėti tyloje.

Sofijos Čiurlionienės-Kymantaitės kūrybą, publicistikos tekstus galima laikyti Maironio keliamo klausimo, kaip asmuo gali patirti

bendruomeniškumą, kaip visuomeniniai viešo gyvenimo rūpesčiai tampa atskiro asmens gyvenimo istorijos dalimi, ir duoto atsakymo tąsa bei apibendrinimu. Impresijoje „Klaidžiojau po didžią žalią girę..." moteris, išgirdusi iš po žemių sklindantį Krivio (pasaulio dvasios) balsą, atsiduria analogiškoje Maironio poemos *Terp skausmu į Garbę* subjekto situacijoje: ji turi apsispręsti, kaip reaguoti į bundančią istorinę savimonę, kaip savo gyvenimu, sąmoningai formuojama kultūrine laikysena at/kurti istorijos tąsą. Maironio poemos herojai, patirdami mokslų išlavintos jaunuomenės bendrumą, atsiskirdami nuo natūralios kaimiškos aplinkos, steigė ir įtvirtino naujojo tapatumo formas, Čiurlionienė žengia dar toliau – asmens savikūra, savojo individualumo gilinimas jos kultūros filosofijoje vyksta įsisąmoninant priklausymą visai Vakarų kultūros istorijai, įsispaudusiai kiekvieno patirtyje. Ši autorė, aiškindama kultūros bei asmens sąveiką, teigia, kad žmogus jaučia prigimtinį polinkį patirti save per kultūros formas, be šios patirties, t. y. susitikimo su didžiaisiais meno kūriniais ir jų autoriais, savojo „aš" supratimas yra neįmanomas.

XX a. pradžios moterims, turėjusioms tikslą įsitvirtinti viešojoje erdvėje, apginti suaugusios, lygiavertės visuomenės narės statusą, Žemaitės mąstymo kryptis, pasakojimo būdas rodėsi riboti, nepakankami. Čiurlionienės kūryba išveda moterį iš privačios erdvės į istorinę praeitį turintį bendražmogišką kultūros pasaulį, čia vyksta jos savojo „aš" paieškos, socializacijos procesas, tačiau sykiu su moters gyvenimo universalizacija prarandami tie resursai, kuriais naudojosi Žemaitė, pasakodama apie moterišką, privačioje namų erdvėje besiskleidžiančią patirtį. Su privačia šeimos sfera susijusi moters gyvenimo dalis atsiduria už bendražmogiška kalba kuriamos moters savipratos ribų. Jaunesniosios kartos rašytojos, remdamosi Maironio įtvirtinta asmens interpretacija, į moteriškojo tapatumo apibrėžtį įtraukė iki šiol vyriškam subjektyvumui priskirtus bruožus: aktyvų dalyvavimą istorijoje, atsiskyrimą nuo gimtosios aplinkos kaip veiksmą, būtiną savajam individualumui įtvirtinti, stiprius, senas tapatumo struktūras išardančius, impulsą keistis, judėti didesnio individualumo ir

sąmoningumo link duodančius dažniausiai meilės jausmus. Modernaus moteriško tapatumo formavimasis vyko neišvengiant tam tikrų prarasčių. Siekis įtvirtinti save kaip aktyvų viešumos subjektą moterų savivokos formavimąsi darė priklausomą nuo modernėjančios visuomenės artikuliuojamų asmens apibrėžčių, kurių pamatas – modernus vakarietiškas nepriklausomo „aš" modelis. Todėl šiuo metu į periferiją ėmė trauktis moteriška į bendrystę orientuota subjekto pozicija, palaikoma individo ir aplinkos sąryšio, santaikos, kai individualumas palenkiamas už jį didesnei visybei. XX a. pradžios moterų kūryboje glaudus (simbiotinis) ryšys su aplinka, išreiškiamas artimumo, meilės, susitaikymo, rūpesčio ir susiliejimo motyvais, pasirodo savęs ieškojimo pradžioje kaip išeities pozicija, nuo kurios atsispiriama ir einama toliau, didesnio savarankiškumo, atskirumo link.

XIX a. pabaigoje-XX a. pradžioje viešumoje pasirodę tiek smulkūs moterų teksteliai, tiek didesnės apimties, vėliau iki klasikos rango pakylėti moterų kūriniai buvo svarbi tautinio atgimimo dalis, jie aktyvino, gilino ne tik pačių moterų, bet ir visos visuomenės tautinę savivoką. Moterų sąmonėjimas, vis didesnis įsitraukimas į visuomeninę veiklą buvo vienas iš tautinio judėjimo variklių, todėl galima teigti, kad būtent šios visuomenės dalies tautinis pabudimas buvo būtina tautinio judėjimo prielaida. Moterų literatūra ėmusis reflektuoti tuo metu savimonės lygyje vykusius procesus siūlė ir savus besikuriančio modernaus tapatumo jausenos, elgsenos modelius – be moterų rašytų kūrinių XIX a. pabaigos–XX a. pradžios lietuviškos tautinės ideologijos supratimas yra nepakankamas. Prisiimdamos vis didesnę atsakomybę dėl kuriamos visuomenės ateities, moterys ėmėsi savais gyvenimais įkūnyti viešai formuluojamus naujos gyvensenos principus – ir jų tekstai, ir konkreti veikla, taip pat ir privačios gyvenimo istorijos atskleidžia, kaip viešai iškeltos idėjos buvo realizuotos.

Summary

The process of formation of the national community and modern society which was taking place in the late nineteenth century and early twentieth century marks the establishment of a public space which gave the opportunity for both public consideration of common issues, and for discussion, anticipation and invention of new models of public speaking. The fact of the establishment of a public space makes it possible to raise the assumption that at the same time new forms of sociability arise making it possible to predict identity changes taking place at the same time. When analysing the change in a woman's identity, the reasons for which are sought in inter-dependency between the individual and the environment, the concepts of private / public are resorted to, which allow one to relate personal identity to the division of the public (communal) life into public and private spaces when the separation of different spheres of social life simultaneously defines the identity structures of those who belong to them. Anthropological and historical analysis of the concept of public / private shows the links of this dichotomy with gender, that is, women and their lives are related with private space and family life, while men's lives are linked with public space and public activities. The theoretical thesis that the juxtaposition of public / private organizes the lives, directions of activities, experiences, mutual judgements and finally self-perception of people who belong to the system make it possible to explain women's growing social activity and their appearance in public life by women's changing self-perception and a transformation of their identity structure.

The monograph offers an exhaustive selection of journalistic and fictional texts which circulated in public space (primarily in

the Lithuanian press: the *Aušra*, the *Varpas*, the *Vilniaus žinios*, the *Viltis*, the *Aušrinė* and the *Ateitis*) and were written by both men and women authors. They formulate the issue of women's significance to public life by analysing the kind of arguments they use for shaping the dimensions for women's new activity, and focus both on the supposed forms of how women appear into the public sphere and observation of those public activities in which women are not encouraged, and analyse the motives behind such seclusion. While analysing the published texts by women authors the view of public space is restored, in as condensed manner as possible. It is filled with texts, especially by female authors, with a view to demonstrate that the identity transformations embodied in women's lives did not occur in an empty space. That is why the monograph presents and analyses texts by less known (or nearly unknown) authors. It introduces texts by male authors which influenced women's self-perception, and introduced new models of female identity answering the needs of Lithuanian society, which was still undergoing its formation, into the circulation of cultural notions. This is carried out by focusing on Maironis' poem *Terp skausmu į garbę* (Thro' Pains to Honour), one of the most significant literary works in Lithuanian in the late nineteenth century.

By distinguishing the fundamental meanings attached to that opposition from a wide, polysemic and historically old field of using the concepts of public/private, we may see that public life is directly related to humanity that emerges from and shapes from belonging to a community of free people that establishes, creates and maintains public life (Hannah Arendt). Therefore a socially capable identity is achieved only by participation in the public realm. The public realm is seen as the space of an individual's self-realization, a guarantee of the continuity in time, and a legitimate way of passing down the created and nurtured forms of life to the coming generations as well as participation in history. Public life is also the sphere of the usage of responsible language, which determines the forms of co-existence and

constitutes the inter-subjective world and is, therefore, meaningful. The approach to the public realm suggested by social history considers the forms of public life a conductor which guarantees the circulation of meanings between a private individual and institutionalized public life. In addition, public space is the place for the unfolding and storage of the identity of social groups (minimal organizational units). The monograph examines which narrative strategies are chosen to substantiate new forms of women's subjectivity. Analysis of women's creative work, which is perceived as one of the varieties of public speaking, aims to find out how writing women establish and consolidate themselves as a speaking public subject. A detailed examination of women's work, their diaries, letters, and reminiscences leads to observation of how the writers experienced their sociality and to the highlighting of how wome's self-perception was influenced by socio-cultural definitions of individual/woman.

The approach to women's creative work is based on the assumption that the life stories that women told were, first of all, the stories of their own lives. The works they wrote are seen as part of their experience. The question raised is how the stories created by the lives of the women writers influenced the stories they wrote or, conversely, what impact the stories they wrote had on their lives. The narrative branch of phenomenology, in particular the works of David Carr, provide a foundation to the theoretical approach that the subject of the narrative of life, the image of one's own ‚I' construed through self-reflection, is directly related to daily actions and experiences. Personal experience is the place where the beginnings of the narrative activity can be found, therefore personal life stories told may be interpreted as correlating with the stories being experienced. This theoretical perspective enables to perceive female identity as a local, contextual life-story that embodies or is being embodied by a woman's experience, or originates from that experience. The work of the women stepping into the twentieth century is read as an attempt to search for their own language and such forms of expression which

would more adequately reflect and define women's experience. On the other hand, the breakthrough in women's prose (not poetry!) could be explained by the fact that in order to justify their feelings and behaviour as a peculiar and special way of life, women began to tell life stories in which this specific female experience could be understood and explained.

The cultural branch of social psychology relates individual identity with the notion of personal ‚I', socially accepted behaviour and experienced feelings. Emotional states and feelings are explained as the references to one's ‚I' which reflects the unique structure of an individual's experience and substantiates the dependence of the forms of this experience in the socio-cultural context. Emotions link the individual to the social world because the external cultural system is embodied in internal emotional experience. Cultural psychology maintains that there is a mutual relationship between one's ‚I', emotional experience, the forms of its expression, and culturally-based patterns of thinking, acting and interaction with others.

Another direction in the analysis of mutual dependency of female identity and the socio-cultural context is the question of how the appearance of women in public space, and the emergence and substantiation of the identity of women as public individuals influenced the self-perception of the participants of public space. An attempt is made to determine whether, when re-interpreting the key aspects of their identity, women initiate structural changes in public space. And to recognize which values of private life (home, family) and characteristics of co-existence of individuals are included by women into the field of vision of the self-perception of an emerging society.

The monograph recreates the picture of a complex, multi-directional and heterogeneous process of women moving towards public space and consolidating their position there, highlighting its trends and tendencies, drawing links, searching for points of contact between a vast diversity of journalistic and fictional texts which circulated in public space and which entered society's field of vision.

The Dynamism of Lithuanian Imagination: Women's Images in Public Space (*Aušra, Varpas, Vilniaus žinios, Viltis, Ateitis, Aušrinė*)

To reconstruct a full-scale ‚condensed' view of public space, the research presented in this monograph starts with the analysis of the first Lithuanian newspaper *Aušra*, the appearance of which marked the start of the nation becoming an ethno-social and ethno-cultural formation. The end of the nineteenth century witnessed an increase in activities of national revival that established new forms of community and belonging, and formulated the main principles for organizing public space. The discussed and proposed national self-establishment/renovation projects included the idea of the creation of a national Lithuanian family. When public discussions focused on the issues of managing one's private life, relationships between spouses, child-raising or parents' influence on their children, they crossed the border separating the public and private life of an individual, and the private life of a family became a matter of public concern. A decision was arrived at that time that the nation's public (political and cultural) life depended very much on private life: hence, one of the primary tasks for national revival was to cultivate a national family. The discovery of the essential inter-dependence between the public and private spheres resulted in women stepping into the field of vision of the public. A critique of their weak involvement in national activity resulted in the outline of the essential elements of the ideal image of a Lithuanian woman. The principle of selection of those elements shows that in the late nineteenth century, the woman was supposed to be in the family.

The *Varpas*, which was the first to crystallize the notion of a daily newspaper, made a sharper distinction between public and private spaces. It started discussions and arguments on the necessity of better education for women, and spoke of ways of completing that task. Gradually, there was a vision of the possibility for women to enter the

public space: however, it was meant just for a better understanding of their husbands' aspirations, making their family life more Lithuanian and raising their children as patriots. The motivation of an alternative model for *Lithuaniaphile* identity did not use rational arguments: on the contrary, it emphasized the feelings connecting an individual to his/her nation or other people by intrinsic relations. That experience of a particular kinship and affinity to the other/others was to be learned in a private space, from one's mother. Feelings in these texts become probably the most important quality of the self-perception of a person committed to his or her nation.

The *Vilniaus Žinios* demonstrated a more modern attitude towards women's education: its argument supporting the necessity for women's education was equal membership for everyone in a national community with political goals. The means for encouraging men and women to become involved in national activities become similar. In the vision of the nation's future, women are seen not just as wives and mothers, but also as partners in public activities. The newspaper published declarations on human and civil rights; when addressing women, equal rights of men and women to participate in public life are built on legal and political arguments. The story of Ona Pleirytė-Puidienė, the first official female journalist at the *Vilniaus Žinios* (she received salary for her work, just like men) is an illustration of how a woman made her way into public space by resolving both external and inner difficulties.

The early twentieth-century Lithuanian newspapers the *Viltis*, the *Ateitis* and the *Aušrinė* were concerned with both a conscious individual commitment to the community and an evolution of individual life. There were discussions on how it was possible to combine those two directions of human existence. The women's growing self-awareness, their self-confidence are recognised in a great number of women's publications where they firmly voice their views and defend their own positions. Those women do not avoid heated confrontations, polemics or criticism of their opponents. They suggest a possibility of a separate, independent life for a woman – a life just for herself. The po-

sition of a woman as an equal member of society is supported by the woman's status as an adult individual, who speaks with responsibility, who has and is able to voice her will.

The fictional texts by women writers published at the beginning of the twentieth century provide models for exemplary behaviour that give rise to a particular way of living and manifest themselves in a particular mode of feeling. When reflecting on the issues of the raising and education of children and proposing their own alternatives of pedagogical development, the women of the early twentieth century outline an ethical attitude that arises from their own experience. The main components of that attitude include respect for an individual, a responsible position in everyday relationships, concern about the weak and the disadvantaged, and a harmonious coexistence where the other individual's singularity is not disregarded or repressed.

Identity Models Established by Cultural Texts and/or Individuals in the Late Nineteenth Century: Maironis, Žemaitė and Gabrielė Petkevičaitė-Bitė

Maironis belongs to the new generation of the Lithuanian intelligentsia, so his poem *Terp skausmu į Garbę (*Thro' Pains to Honour*)* contains an obvious attempt to use individual life stories to justify a different variant of identity – one that would satisfy the expectations of society under formation. In the new model of identity arising in Maironis' works the field of issues of national revival is a matter of personal involvement; it becomes part of the individual's self-perception and of the life story planned ahead. The relationship of the characters of Maironis' poem with the familiar environment of their home is complicated and full of tension: on the one hand, the home, and the values fostered in the family, particularly those instilled by the mother, serve as the basis for a new personal identity; on the other, moving forwards and new horizons for activity make the individual cut their ties with and leave home, because personal

individualization starts with crossing of the borders that the home (the mother) has marked. New experiences are acquired in a group of peers with similar experience and aspirations. New and different affinity is created in a group united by common ideas and similar experience, which is beyond the private sphere. Initiation into that group or community involves confusion, doubt, challenges of love or suffering. The strong and feelings that can be barely suppressed break the structures of old identity and serve as an impulse for a personal transformation or a move towards a stronger individuality and consciousness. This path of personal individualization is close to the manner of male socialization described by cultural anthropology.

In his work, Maironis establishes an identity model for a *Lithuaniaphile* (male or female), which appears as a complete life-story. This life-story becomes a horizon for self-perception for many female writers in the late nineteenth– early twentieth century, and a platform for telling stories about a woman becoming a self-aware Lithuanian. The story of two women, Marinė and Anusė, becoming involved in public social life, offers two patterns of alternative female subjectivity. Marinė is a noblewoman by birth, whose image is more individualized through the description of her feelings, dreams, and thoughts. Her experience was shaped by the estate culture, and allows her to have more complex feelings. It is she who develops the vision of a man and a woman working together for the sake of their homeland. Marinė – as well as the men in the poem – is allowed to speak in her ‚own voice', move from one place to another, which means that her identity crosses the borders of the female as a ‚daughter of the earth'. The image of Anusė is more generalized: her feelings and self-perception are shaped primarily by the community experience that was common for all village girls. As Anusė's space has very clear borders – her native village community, her heart does not long to cross those borders.

Žemaitė's early works are analysed from a different perspective – as a quest for the images of a female ‚I' which unfold and are structured

by the experience of private (home) life. The writer creates a personal identity model which is involved into the whole of the systems of nature and community. The main features of this model include a harmonious relationship to one's environment, home, and nature, which gives the person a feeling of fullness and completeness, a positive, other-oriented mode of being the key manifestation of which is the ability to feel the other or sympathize with the other, and shape one's life in accordance with this ‚inner indicator'. The feelings and inner motions experienced by the heroes of Žemaitė's stories – love, the longing for closeness, pangs of conscience, suffering and the like are part of the individual's inborn nature or that of the order of nature. In the texts of this writer, morality appears as the outcome of emotional existence with other people, nature and objects.

Gabrielė Petkevičaitė-Bitė represents the third paradigm of female identity: educated women of noble origin who have been raised in a family of the intelligentsia guided by democratic principles. The analysis of Gabrielė Petkevičaitė-Bitė's life and creative work reveals the complications of the identity of a woman entering public space and trying to build her life according to the living and behaviour principles that had been discovered and established in that historical period. Her life-story would demonstrate how the forms of culture shaped by the tradition of nobility were integrated (or not integrated) into the identity structures of the newly engaged Lithuanian intellectual. Gabrielė Petkevičaitė-Bitė's life-story, which is similar to Marinė's identity model created by Maironis, serves as an example of how a noblewoman started to model her own way of living, as well as the forms of activity realizing her personal aspirations – but in the absence of supporting cultural structures favourable for women, or any established and instructive examples, was unable to proceed and reach the goals that she had set for her life. The engaged, purposeful and conscious, and, most significantly, publicly displayed life of a woman has its dark side, too: repressed desires, a dissatisfaction with the limited life opportunities for women, resentment towards those

who fail to understand or support her aspirations and prevent her from following the path of greater independence. Bitė went through a conflict typical of many of her female contemporaries: the pressure of the traditional ideal of a woman as a submissive, obedient, and pure being – and at the same time, the imperatives of a changing society encouraging women to go out, leave their homes, and become active participants in society. Double and contradictory requirements for women were not just impossible to fulfil but also hardly possible to articulate, so the only legitimate way of rebellion was an illness, a nervous condition commonly known as *nerves*.

The Forms of Female Identity in the Early-Twentieth-century Works of Šatrijos Ragana, Ona Pleirytė-Puidienė Vaidilutė and Sofija Kymantaitė-Čiurlionienė

Although Marija Pečkauskaitė (Šatrijos Ragana), Ona Pleirytė-Puidienė Vaidilutė and Sofija Kymantaitė-Čiurlionienė wrote their most significant works in the previous century, these women nevertheless belong to the tradition triggered by an impulse from the times of the *Aušra*. Their goal was to create, foster and deepen national culture that was still closely related to the public concerns of the national revival.

Analysis of the short story *Viktutė* by Šatrijos Ragana demonstrates how social problems become part of a woman's inner reality, and how a woman's conscious determination to become a participant in society influences her image of her own ‚I'. Šatrijos Ragana's ‚Viktutė' should be seen as one of the most important stages in the development of women's self-awareness: the narrative of the *novelia* which is concentrated on a woman's inner story makes it possible to observe the woman's progress towards national maturity, higher consciousness and more intensive activity from the point of view of the woman

herself. While highlighting the most important moment of a girl's maturing and surmountable thresholds and while searching for adequate expression, Šatrijos Ragana leans against the literary tradition and demonstrates, through the texts she writes, certain ‚genetic' links with the work that influenced her most at the time - Maironis' poem *Terp skausmu į Garbę*. Šatrijos Ragana's work appears also as a story of the woman's discovery of her language or her own voice and thus can be perceived as the writer's primary attempt at reflecting the process of creation/writing per se. However, in this work all examples of genuine creativity belong to men: it cites stanzas of Maironis' poem *Terp skausmu į Garbę* and fragments of the doctor's poetry. The narrated story of the woman's socialization takes place at home, an estate, which is the seedbed of the nobility culture. However, it is not the women's community or the mother as its representative, but a man who has successfully completed the initiation, who is preparing her for the new social role. The woman who is progressing towards being a true Lithuanian does not really leave her home in the broad sense: here she meets her ideal *Lithuaniaphile* partner, here she matures and makes up her mind as to who she is. When she is a reborn Lithuanian, she is preparing for the wedding, that is, for the roles of a wife and a mother and, consequently, for staying at home. The story describes the situation of ideal communication: the author finds (or invents) a conversation partner for the speaker who is identical to her (with the same feelings and ways of thinking). It shows that a woman of the early twentieth century needs complete understanding – at least in her imagination – to be able to open up and pour her heart out to someone. An experience of a relationship with the significant other reveals the process of Viktutė's becoming a conscious Lithuanian. Another and no less important companion of the writing girl is her diary thanks to which the recorded content of her consciousness can appear as another, ‚mediated' experience.

Meanwhile, the personal story of Ona Pleirytė-Puidienė Vaidilutė is just another proof of the fact that in a very general view of the late

nineteenth-early twentieth century social cultural situation, where one is only looking for the brightest and the most outstanding personalities, one often overlooks other individuals who lived and worked in that period, and, regrettably, in most cases those left in the margins were women. Ona Pleirytė-Puidienė was probably the first and only woman who dared to give a public account of a life built in accordance to the national family programme (involving a man and a woman as active participants of society working together), which, however, was unsuccessful. Her early writing and diaries continue the tradition of the path of an individual/woman to independence, of interpreting one's life as that of a separate individual with its own destiny, which was started by Šatrijos Ragana. The subject of her *impressions* has an existence that, even though brought to an abstract level, establishes the identity model of an active, mobile, conscious woman, who is looking for meaning in life and sees the light. A woman's liberation from the roles of mother and wife which determine the traditional female ‚I', is only achieved because the heroine of the *impressions* leads a life of the *soul*. By separating her character from the traditional (bodily) female experience, Vaidilutė provides her with an opportunity to make an untraditional woman's journey, to experience a man's quest for seeking and finding the truth and the basic principles of the structure of one's ‚I'.

Ona Pleirytė-Puidienė's *impressions* were first published in the *Vilniaus Žinios* and later as a separate book *Kada rauda siela* (When the Soul Is Weeping). A comparison of those writings and the story of the author's encounter with the famous Lithuanian artist Mikalojus Konstantinas Čiurlionis provide the basis for a discussion on the correlation between the stories that a woman creates and the stories that she tells about herself (first of all, to herself). Ona Pleirytė-Puidienė Vaidilutė's creative work continues the manner of portraying an individual/woman that had been started by Maironis and pursued by Šatrijos Ragana: a woman embarks on her way when she meets a significant man who is a carrier of social and cultural values and norms.

He gives the woman an impulse to shape her self-perception and to choose her life tendencies or activities. Ona Pleirytė-Puidienė's diaries which tell (or reconstruct) the actual story of the encounter of the author and Mikalojus Konstantinas Čiurlionis, confirm this idea and are based on the same logic. In these diaries we see the transformation of the model of the relationship between a man and a woman that arises in the impressions: how the man - a soulmate, a partner in the quest - is perceived as a leader.

The last woman introduced in the monograph is Sofija Kymantaitė-Čiurlionienė. Her first *impressions* in the *Gabija* almanac, her essay *Dailės prasmė gyvenime* (The Meaning of Art in Life) and the socio-cultural critical essay *Lietuvoje* (In Lithuania) are analysed as a realization of the identity of woman as a public figure established by the society of the late nineteenth century and early twentieth century. Sofija Kymantaitė-Čiurlionienė appeared in public by publishing her first texts in the almanac *Gabija* along with a group of ‚writing sons' (‚sūnūs-rašėjai'), who proposed a poetic national renovation programme based on romanticist traditions. The quest for a new sociality inspired by romanticist tradition was the imperative for Sofija Kymantaitė-Čiurlionienė's entire public work. The female version of genius described in the impressions published in *Gabija* almanac are the basis enabling the woman to step further and make the independent attempt to use philosophical categories for outlining the fundamental dependence of an individual/woman on culture, that is, to perceive culture as a foundation for a personality and a newly established sociality. Sofija Kymantaitė-Čiurlionienė's fiction and journalistic texts can be seen as a continuation and a summary of Maironis' question as to how an individual can experience sociality and how social concerns of public life become a part of an individual person's life story. Experiencing the affinity of academically educated young people, dissociating themselves from the natural rural environment, the heroes in Maironis' poem set up and establish new forms of identity. Sofija Čiurlionienė goes even further: in her cultural philosophy,

identity appears as part of the history of Western culture, imprinted in the experience of everyone belonging to that tradition. The individual feels a natural inclination to experience himself or herself through the forms of culture: without this experience, that is, without an encounter with the great works of art and their authors, the perception of one's ‚I' is impossible.

Conclusions

Structural shifts in female identity in the late nineteenth century were determined by the rise of the woman as a public subject – an opportunity to analyse, interpret and gradually transform the social norms regulating community life and thinking paradigms substantiating possible patterns of behaviour. The emergence of a woman as a public subject and equal member of society was based on the status of the woman as an adult and independent individual seeking to realise her individuality, possessing her will and capable of expressing it, capable of assuming responsibility for her actions, as well as an individual who speaks meaningfully and responsibly.

The fictional texts by women writers and social practices created models of exemplary behaviour which shaped a particular way of living and manifested themselves in a particular mode of feeling. The women of the late nineteenth- and early twentieth centuries introduced the outline of ethical bearing, which had arisen from women's experience. The main elements of that attitude were respect for the human and his or her individuality, a responsible attitude to daily mutual relations, care of the weak and the disadvantaged, as well as harmonious co-existence which does not violate or drown the individuality of the other. Late in the nineteenth century, Maironis' narrative poem *Terp skausmu į Garbę* and Žemaitė's early short stories consolidated two models of the individual/woman which in social psychology they are defined as an independent ‚I' and mutually dependant ‚I'. Vytautas Kavolis names them as forms of male and fe-

male subjectivity which are close to ambivalent personality structures formed by different male and female socialization. These two types of personal identity are defined in McAdams' theory of identity as a life story as the position of the agent and the affinity-oriented position of the subject.

The forms of independent male ‚I' subjectivity in Maironis' narrative poem acquire the completed identity structure only in a group of kindred minds which exists on the other side of private life. Here, the structure of individual identity evolves separately from the primary community and projects the individual as the judge of the world and his or her own life. The subject of the poem attempts to establish a group of peers and like-minded people in which his newly created life story would be accepted, approved of and would become an example or a pattern for others, and it is done by dissociating from the natural belonging to the primary source of identity – the family.

In Žemaitė's short stories the identity is engaged into a whole and explained through it. The characteristic feature of this identity is that an individual cannot be perceived separately from others, that his or her experience is determined by its links to other people and its relationship to the environment. The aim of the individual's life is not to break away or stand out, but to become part of interpersonal relationships. The woman in Žemaitė's stories belongs to the structures determining her life story, to the family and the community.

Gabrielė Petkevičaitė-Bitė's life-story, which is similar to Marinė's identity model created by Maironis, serves as an example of how a noblewoman started to model her own way of living, as well as the forms of activity realizing her personal aspirations, but in the absence of supporting cultural structures favourable for women, legitimizing the woman's new experience and the mode of feeling she becomes stuck somewhere ‚in between'. The bearing of a woman-public individual who deconstructs the traditional structure of female identity and removes the usual thus clear landmarks of finding one's way in the world (which more often than not fits into private space) was also

experienced as a trespassing of the borders of consciousness akin to madness.

In the stories of a woman turning into an individual (the work of Šatrijos Ragana and Ona Pleirytė-Puidienė Vaidilutė) the obligatory participation in a group of like-minded pėers with the aim of acquiring a socially-effective identity is replaced by a woman's special and fateful relationship with the Other (a beloved, a brother, a friend), which determines the direction in the woman's development. It is no longer a women's community or the mother as its representative, but a man who has successfully completed the initiation, who is preparing women for their new social role. The man is the carrier of public and cultural values and norms; he triggers the formation of the woman's self-perception, the choice of the direction of her life and forms of activity.

The Other (a man, a diary, longing) that appears in the creative work of women in the early twentieth century and the projected situation of ideal communication with an identically feeling and thinking dialogue partner show that early in the twentieth century the woman creates a relationship that guarantees total understanding and confirms her identity. Without faith in the possibility of absolute mutual understanding, without distortions and even without words, that is, without the projected situation of ideal communication, the women's life stories would not have appeared in public.

The work and cultural bearing of Sofija Kymantaitė-Čiurlionienė points to a woman's liberation from the obligatory relationship with the Other, who mediates the woman's relationship with his own experience and the world. In the stories of the transformation and individualization of the woman, the role of the Other is decreasing because of the woman's growing self-confidence (the strengthening ‚I') in facing the world, defining her own place in it, in her independent interpretations of her own experience and the creation of a life story answering her individual inclinations.

Čiurlionienė's work, in particular her texts on cultural philosophy, take the woman away from the private space to the common human

world with a historical past, and it is in this world that the search for her own ‚I' and the process of socialization are taking place. By taking the woman away from the private space to the public common human world with a historical past and treating the woman's life story as a universal and common human one, Čiurlionienė loses the resources which Žemaitė resorted to when telling of the female experience unfolding in the private space of her home. The woman's specific part of life linked to the private sphere of the family finds itself beyond the borders of female self-perception created in common human language.

The formation of a new type of Lithuanian identity that started late in the nineteenth century was taking place simultaneously with the re-interpretation of the emotional mode: feelings connecting the individual with the nation and with other people via internal links were accentuated. Following the assertion that special closeness to the other or others is learnt in private space, particularly from the mother, qualities characteristic of private relations were transferred and attributed to people's public relations. Feelings become probably the most important quality of the self-perception of a person committed to his or her nation. In Maironis' narrative poem intense feelings became an exceptional feature of identity and a path to oneself for the new generation. In Žemaitė's work the capability of feeling or sympathy appears as a principle of harmonious coexistence asserting an individual's positive attitude oriented to others. Although without going into details, Bitė speaks of two kinds of feelings: those suitable and unsuitable for public space. Her texts contain hints to of inappropriate hardly articulated feelings which are not suitable to the image of a self-determined individual working for his or her nation, and which most often manifest themselves through bodily dysfunctions and pain. In the works of Šatrijos Ragana, the ability to experience feelings is the quality of a truly living individual. A feeling – excitability, susceptibility to signals coming from the environment, sensitivity to the surrounding people and the ability

to respond and empathize are seen in her works as the beginning of high ideas and important deeds. The foundation of the identity of the *soul* individuals created by Ona Pleirytė-Puidienė Vaidilutė is the capability of *genuine* feelings. The presence or absence of feelings helps to distinguish between genuine and false existence. The longing in Šatrijos Ragana's long short story *Viktutė* encourages an encounter of two people and their opening up to each other. In her impressions, and, later, her diaries, longing turns into a sign of an underlying insufficiency of the earthly life and of existential void. In Čiurlionienė's cultural philosophy, human longing becomes an essential prerequisite for a different and authentic relationship to the world, to culture, and even to oneself.

Jonas Mačiulis, Kauno Žemaičių kunigų seminarijos studentas, 1884–1888. Tai Maironio kūrybos pradžios laikas: tuo metu parašyti „Apsakymai apie Lietuvos praeigą“, rankraštyje likusi poema „Lietuva“. MLLM 46317

Gimnazistas Jonas Mačiulis su motina ir seserimis, apie 1880. MLLM P15266

Maironio seserys. Iš kairės: Kotryna Mačiulytė-Lipčienė, Marcelė ir Pranciška Mačiulytės, Bernotai, apie 1925. Kotryna anksti ištekėjo ir paveldėjo tėviškę – Bernotus, Pranciška dar kūdikystėje susitrenkė ir liko kurčia ir nebylė, ji, kaip ir Marcelė, liko netekėjusi. 1909 m. Maironiui grįžus iš Peterburgo į Kauną, sesuo Marcelė apsigyveno kartu ir rūpinosi broliu iki pat jo mirties. MLLM 37_59

Džiuginėnų dvaras. Į Džiuginėnų dvarą Julija Beniuševičiūtė atvyko 1863 / 1864 m. žiemą. Čia susipažino su dvaro eiguliu Laurynu Žymantu. LLTI BF inv. nr. 14008, apl. 304

Džiuginėnų dvaras. Šiaulių kraštotyros draugijos I ekskursijos dalyviai, 1928. Pirmas iš kairės – Peliksas Bugailiškis. LLTI BF inv. nr. 9955, apl. 304

Žymantų šeima. LLTI BF inv. nr. 1594, apl. 304

Žemaitė, 1897. LLTI BF inv. nr. 1587, apl. 304. Juozas Aputis ir Viktorija Daujotytė šioje fotografijoje yra įsižiūrėję į nepaprastai gražias Žemaitės rankas. 1897 m. parašyti „Sutkai“.

Žemaitė, Panevėžys, 1909. Apie 1909–1911 m. Puziniškio dvare ūkvedžiu dirbo Konstantinas Petrauskas, su kuriuo rašytoja, gyvenusi Puziniškyje nuo 1906 iki 1901 1 m., išgyveno aistringą vėlyvą meilę. LLTI BF inv. nr. 1579, apl. 304

Žemaitė su Jablonskių šeima Gardine, 1912. Iš kairės: Žemaitė, Konstancija Jablonskienė, Jonas jaun., Julija Jablonskytė, Jonas Jablonskis. LLTI BF inv. nr. 8740, apl. 304. J. Jablonskis buvo tas žmogus, kuriam į rankas G. Petkevičaitė-Bitė atidavė iš P. Višinskio gautą pirmojo Žemaitės kūrinio „Piršlybos“ rankraštį.

Žemaitė ir Jonas Jablonskis Gardine, 1912. J. Jablonskis pačios Žemaitės buvo įgaliotas rengti pirmąjį jos Raštų leidimą. 1912–1913 m. rašytoja važinėjo iš Vilniaus į Gardiną tartis dėl kūrinių taisymo. LLTI BF inv. nr. 1598, apl. 304

Žemaitė pas Jablonskius Gardine, 1912. LLTI BF inv. nr. 8738, apl. 304

Žemaitės 75-mečio minėjimas Čikagoje, 1920. LLTI BF inv. nr. 1601, apl. 304

Žemaitė su vyriausia anūke Elze Veikšaite, 1913 (?). Rašytoja labai rūpinosi Elzės lavinimu, kurį laiką jos (1912-1914) gyveno kartu Vilniuje. Elzės dukterys atsimena motiną rašius apsakymus, vaizdelius. LLTI BF inv. nr. 9871, apl. 304

Liudvikos Didžiulienės Mintaujoje laikyto pensionato gyventojai. Iš kairės į dešinę: V. Didžiulis, V. Didžiulytė, B. Šemfeldas, S. Gudavičius, I. Šemfeldienė, J. Sadauskas; prie pianino: L. Šemfeldas, L. Didžiulienė-Žmona, L. Šemfeldaitė, K. Avižonytė (P. Avižonio sesuo), E. Veikšaitė – Žemaitės anūkė; pirmame plane guli – J.Stasiūnas, Mintauja, 1909 (?). Elzė Veikšaitė kurį laiką gyveno pas L. Didžiulienę-Žmoną, 1909 m. baigė Mintaujos mergaičių gimnazijos keturias klases. LLTI BF inv. nr. 9869, apl. 304

Žemaitė su Andriumi Bulota ir Aleksandra Bulotiene, Čikaga, 1916 (?). Manoma, kad Žemaitė per Bitę susipažino su advokato Bulotos šeima, 1916 m. rašytoja su jais atvyko į Ameriką. Bulotų globojama ji praleido paskutines gyvenimo dienas. A. Bulota organizavo pirmąjį pomirtinį (1924–1929) Žemaitės raštų leidimą. LLTI BF inv. nr. 8741, apl. 304

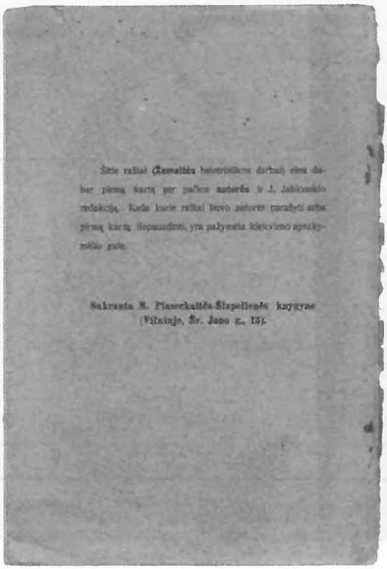

Malvina Petkevičienė (Gabrielės Petkevičaitės-Bitės motina), mirusi 1870 m. nuo vidurių šiltinės, Gabrielei tuo metu buvo devyneri. LLTI BF inv. nr. 8967/5 apl. 394

Jonas Petkevičius (Bitės tėvas), Varšuva. LLTI BF inv. nr. 8968 apl. 394

Gabrielė Petkevičaitė-Bitė, 1867. LLTI BF inv. nr. 11171 apl. 394

Gabrielė Petkevičaitė-Bitė su broliu Jonu, Liepoja, 1880. LLTI BF inv. nr. 11172 apl. 394

Vladislovas Petkevičius. G. Petkevičaitei-Bitei teko rūpintis ne tik broliu Vladislovu, bet ir jo sūnumis. LLTI BF inv. nr. 8967/44 apl. 394

Gabrielė Petkevičaitė-Bitė, 1873 (?). 1873 m. pavasarį Gabrielė, dar visiškai sveika mergaitė, išvyko mokytis į Mintaują, besimokant jai pradėjo krypti nugarkaulis. LLTI BF inv. nr. 8965 apl. 394

Gabrielė Petkevičaitė-Bitė, Ryga, 1881. Gabrielė jau baigusi Mintaujos privatų vokišką Dorotėjos mergaičių pensioną ir Mintaujos aukštesniąją Trejybės vardo mokyklą, galbūt jau palaidojusi viltis studijuoti matematiką universitete. LLTI BF inv. nr. 11169 apl. 394

Gabrielė Petkevičaitė-Bitė su draugėmis Klementinos Maculevičiūtės surengtuose vienerių metų bitininkų kursuose Tiškevičiaus dvare Deltuvoje, 1885(?). Baigusi šiuos kursus Bitė užveisė beveik penkiasdešimties avilių bityną. Čia ją besidarbuojančią 1894 m. pirmą kartą sutiko P. Višinskis ir V. Kalnietis. PKM 918/F75

Kelionėje pas Vincą Kudirką. Iš kairės: P. Avižonis, G. Petkevičaitė-Bitė, M. Juškytė, P. Višinskis ir J. Juškytė, 1898. Tų metų vasara, kelionė po Lietuvą, susitikimas su Vincu Kudirka buvo esminio apsisprendimo laikas Gabrielės gyvenime. KTUB Atv. 2098

Gabrielė Petkevičaitė-Bitė ir Jadvyga Juškytė prie Vilkijos kelionės pas Kudirką metu, 1898. 1894 m. G. Petkevičaitė-Bitė su J. Juškyte įsteigė „Žiburėlio" draugiją, kurios tikslas – rūpintis jaunimo švietimu, inteligentijos ugdymu. KTUB Atv. 2085

Buvę Gabrielės Petkevičaitės-Bitės mokiniai. Iš kairės: veterinaras V. Girdauskas, mokytojai M. Lukšys ir O. Obokevičius, Joniškėlis, 1933. MLLM_18405 F3-2083

Gabrielės Petkevičaitės-Bitės 75-mečio minėjimas Panevėžio mergaičių gimnazijoje. Iš kairės: antroje eilėje ketvirta – Salomėja Nėris, 1936. Salomėjai Nėriai kurį laiką dirbant Panevėžyje, abi moterys palaikė ryšius, Bernardas Buračas, su kuriuo tais pačiais 1936 m. Salomėja Nėris išvyko į Paryžių, buvo G. Petkevičaitės-Bitės globotinis. PAVB RS.29.4.1936, F.70-710

Gabrielė Petkevičaitė-Bitė su Antano Kasperavičiaus šeima Puziniškio dvaro bityne, Puziniškis, XX a. 2 deš. PKM 4298/F51

Gabrielė Petkevičaitė-Bitė Puziniškio dvare. LLTI BF inv. nr. 11178 apl. 394

Gabrielė Petkevičaitė-Bitė prie namų šv. Zitos gatvėje Panevėžyje, 1927. Palikusi Puziniškio dvarą šiame mieste rašytoja praleido paskutinį gyvenimo dešimtmetį. LLTI BF inv. nr. 11179 apl. 394

Gabrielė Petkevičaitė-Bitė paskutiniaisiais gyvenimo metais, 1942. Rašytoja mirė 1943 m. birželio 14 d. LLTI BF inv. nr. 11174 apl. 394

Marija ir Sofija Pečkauskaitės, 1893. 1893–1894 m. pasirodė pirmieji šešiolikmetės Marijos lietuviški dienoraščio įrašai. LLTI BF inv. nr. 8797/2 apl. 190

Iš kairės į dešinę sėdi: Vincentas Pečkauskas, Sofija Pečkauskaitė, Marija Pečkauskaitė, nežinomas asmuo (inžinierius, kariškis, kurį laiką gyvenęs pas Pečkauskus); iš kairės į dešinę stovi: Steponas Pečkauskas, Anupras Pečkauskas (tėvas), Užventis, 1896. LLTI BF inv. nr. 9247 apl. 190

Kazimieras Bukontas, Sofija Pečkauskaitė, Marija Pečkauskaitė ir Jonas Višinskis (Povilo Višinskio pusbrolis, teisininkas, studijavęs Peterburge, vėliau dirbęs Kaune), Užventis, 1896 m. rugsėjo 2 d. 1895-1897 m. buvo parašyti pirmieji Šatrijos Raganos kūriniai – „Aukso valandėlė", „Margi paveikslėliai", „Šv. Jono naktis" („Noć Świętojańska"), „Dėl ko tavęs čia nėra". LLTI BF inv. nr. 9243 apl. 190

Užventis: Jonas Višinskis, vežikas, Sofija Pečkauskaitė, Steponas Pečkauskas (vyresnysis brolis) ir Kazimieras Bukontas, Marija Pečkauskaitė, Vincentas Pečkauskas (jaunesnysis brolis, gimnazistas) ir Stanislava Pečkauskienė (motina), 1896 m. rugsėjo 2 d. LLTI BF inv. nr. 9245 apl. 190

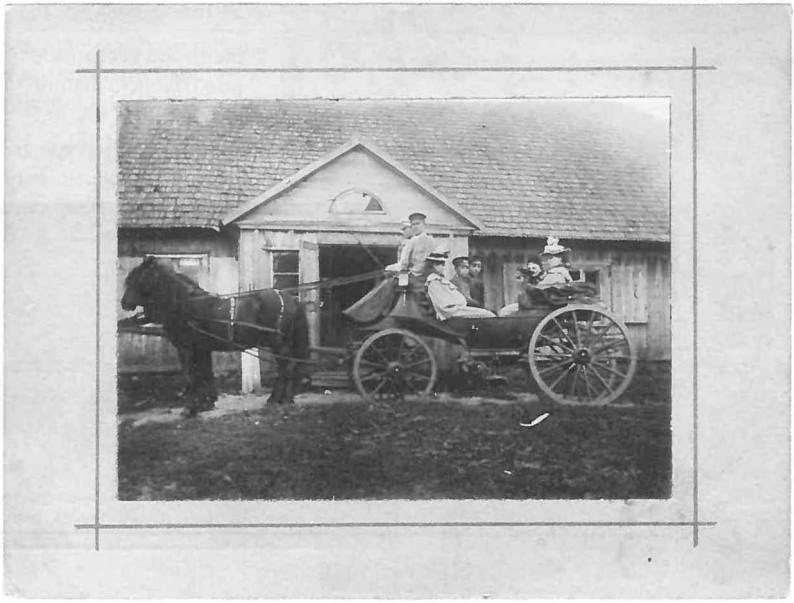

Šatrijos Ragana ir Povilas Višinskis. M. Pečkauskaitės ir P. Višinskio pažintis, prasidėjusi 1891 m. vasarą Povilui atvykus į Užventį rengti vyresniojo brolio Stepono gimnazijai, turėjo lemiamos reikšmės – ji buvo Marijos kelio lietuvybės link pradžia. LLTI BF inv. nr. 9383 apl. 190

Stanislava Pečkauskienė prie Užvenčio malūno, 1897. LLTI BF inv. nr. 9393, 9395 apl. 190

Šatrijos Ragana prie fortepijono, Užventis, 1897. LLTI BF inv. nr. 8797/3 apl. 190. M. Pečkauskaitė turėjo ypatingų gabumų muzikai, svajojo apie muzikantės karjerą. Skambinimas buvo rašytojos ir saviraiškos, ir bendravimo su aplinkiniais forma.

Šatrijos Ragana prie avilių, Užventis,1896 m. liepos mėn. Šioje nuotraukoje Marija ką tik grįžusi iš bitininkų kursų Varšuvoje. LLTI BF inv. nr. 9396 apl. 190

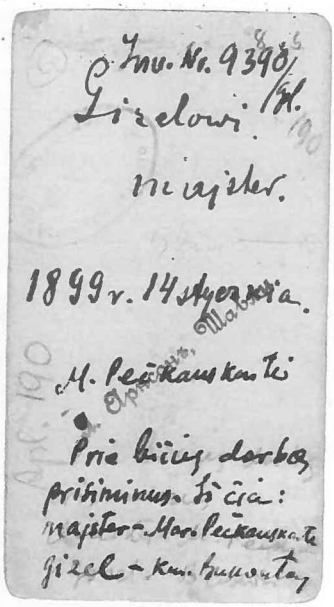

Fotografijos *recto*: Šatrijos Ragana, 1899 sausio 14 d. LLTI BF inv. nr. 9390 apl. 190

Fotografijos *verso*: Gizelowi. majster. 1899 r. styzcnia 14. Prie bičių darbą prisiminus. Iš čia majster – Mar. Pečkauskaite gizel – kun. Bukontas. Nuotrauka greičiausiai adresuota Kazimierui Bukontui, daugelyje atvirlaiškių Marija ir Kazimieras vienas kitą vadina slapyvardžiais – Meistru ir Gizeliu (Pameistriu). 1899 m. Šatrijos Ragana po tėvo mirties gyvendama su motina Šiauliuose rašė „Bičių knygelę", išleistą 1900 m. LLTI BF inv. nr. 9390 apl. 190

Šatrijos Raganos artimiausieji (iš kairės): Stanislava Pečkauskienė, Kazimieras Bukontas, Vincentas ir Steponas Pečkauskai, Sofija Pečkauskaitė, Anupras Pečkauskas. Domininkas Bukontas (Kazimiero brolis), Anupras Pečkauskas, Povilas Višinskis. LLTI BF inv. nr. 8797/1 apl. 190

Kunigas Kazimieras Bukontas, Daugpilis (Dvinskas), 1902 (?). 1894 m. K. Bukontas buvo paskirtas Užvenčio bažnyčios vikaru ir tapo nuolatiniu Pečkauskų šeimynos draugu, lemtingu Marijos gyvenimo vyru.

Šatrijos Ragana tarp Marijampolės „Žiburio“ gimnazijos mokytojų: Marija Pečkauskaitė sėdi centre, prie stalelio sėdi Motiejus Gustaitis, greta jo J. Kairiūkštytė-Tumėnienė, jai iš kairės stovi Olimpija Vaitavičiūtė, apie 1911. Šatrijos Ragana, dirbdama Marijampolės „Žiburio“ gimnazijoje (1909–1915), turėjo progų praktiškai išbandyti pedagoginiuose straipsniuose skelbtas F. W. Foersterio idėjas. LLTI BF inv. nr. 22616 apl. 190

Šatrijos Ragana su Marijampolės „Žiburio“ gimnazijos mokytojomis Janina Kairiūkštyte-Tumėniene ir Olimpija Vaitavičiūte, 1913. LLTI BF inv. nr. 8797/8 apl. 190. Marija mokytojaudama Marijampolėje susibičiuliavo su J. Kairiūkštyte, jųdviejų ryšys nenutrūko iki pat rašytojos gyvenimo pabaigos.

Šatrijos Ragana Židikuose, 1926. Į Židikus Šatrijos Ragana atsikėlė 1915 m. pas čia jau gyvenantį K. Bukontą, seserį Sofiją ir mamą. LLTI BF inv. nr. 8797/15 apl. 190

Sofija Pečkauskaitė, Kazimieras Bukontas ir Marija Pečkauskaitė, 1929 m. rugsėjo 15 d. Sesuo Sofija, kaip ir Marija, liko netekėjusi, jos sykiu praleido paskutinius penkiolika Marijos gyvenimo metų Židikuose. Šatrijos Ragana mirė 1930 m. liepos 27 d.

Ona Pleirytė-Puidienė Vaidilutė, Mintauja, 1904. LLTI BF inv. nr. 1110 apl. 194. Rašytoja gimė ir augo Mintaujoje, buvo pažįstama su šiame mieste augusiomis Didžiulytėmis. Mintauja išliks rašytojos atminty kaip šviesiausio jos gyvenimo laiko – vaikystės – vieta.

Ona Pleirytė su broliu Karoliu, Mintauja, 1901. Rašytoją su anksti mirusiu broliu Karoliu siejo ypatingas ryšys, jam dedikuota knyga *Kada rauda siela*. KTUB Atv. 1763 B 215

Ona Pleirytė tarp lietuvaičių Plungėje, 1903. Į Plungę O. Pleirytė buvo pakviesta dirbti Marijos Oginskienės slaptoje lietuvių mokykloje. Čia ji susipažino su Sofija Kymantaite. KTUB Atv. 1558 B 216

Ona Pleirytė-Puidienė Vaidilutė. Įsitraukusi į kultūrinę visuomeninę veiklą Vilniuje, vėliau Šiauliuose rašytoja buvo aktyvi teatrinio gyvenimo dalyvė – ji ne tik vaidino, bet ir kūrė pjeses, režisavo. LLTI BF inv. nr. 1111 apl. 194

Ona Pleirytė-Puidienė su vaikais Šiauliuose, 1912. O. Pleirytė-Puidienė buvo viena iš Šiaulių dramos-muzikos-dainos „Varpo“ draugijos steigėjų, čia parašė dvi dramas-sekimus *Skirmunda*, *Liūdna dainelė*. KTUB Atv. 1766 B 218

Iš kairės: Kazys Puida, motina Viktorija Puidienė, sesuo Antanina Puidaitė ir Ona Pleirytė-Puidienė, 1923. Iš arti pažinti vyro šeimos nariai tapo Vaidilutės romano *Tėviškė* prototipais. Atv. 1557 B 1232

Paskutinioji Onos Pleirytės-Puidienės Vaidilutės nuotrauka. Rašytoja mirė 1936 m. sausio 23 dieną. Iš V. Kubiliaus knygos *Dviese literatūros sūpuoklėse: Kazys Puida ir Vaidilutė*

Iš kairės: Elžbieta Jarulaitytė-Kymantienė, Morta Jarulaitytė, Vincas Jarulaitis ir Julija Jarulaitytė-Kaušienė, Plungė, apie 1908. Motinos brolis kunigas Vincas Jarulaitis, artimas J. Tumo-Vaižganto draugas, buvo aktyvus visuomenės veikėjas, jo remiama Sofija galėjo baigti bajoriškos kilmės moterims prieinamus mokslus. Iš asmeninio Dalios Palukaitienės archyvo

Sofija Kymantaitė, Krokuva, 1905. Sofija 1904–1907 m. studijavo Krokuvoje, iš pradžių mokslus pradėjusi medicinos fakultete, vėliau perėjo į literatūros skyrių filosofijos fakultete. Iš asmeninio Dalios Palukaitienės archyvo

Sofija Čiurlionienė-Kymantaitė su dukra Danute, Vilnius, 1911. Iš asmeninio Dalios Palukaitienės archyvo

„Rūtos“ draugija. Iš kairės sėdi: Sofija Kymantaitė, Adomas Varnas, Ignas Šlapelis; stovi: Zigmas Skirgaila, Petras Rimša, Juozapas Albinas Herbačiauskas ir Adalbertas Staneika, Krokuva, 1905 (?). 1905 m. „Rūtos“ draugijoje Sofija skaitė pranešimą apie Maironį, vėliau papildytas tekstas buvo publikuotas *Vilniaus žiniose* ir tapo būsimos rašytojos bei meno kritikės debiutu. Iš asmeninio Dalios Palukaitienės archyvo

Sofija Čiurlionienė (trečia iš kairės) su Anglijos sufražistėmis Ženevoje, 1930. Čiurlionienė 1930 m. dirbo Ženevoje Tautų Sąjungos Humanitarinių reikalų komisijoje ir viešai pasisakė prekybos moterimis ir vaikais klausimu. Iš asmeninio Dalios Palukaitienės archyvo

Asmenvardžių rodyklė

A

Adler, Alfred 195
Adomaitis-Šernas, Juozas (slpv. Budrys) 57, 59, 61
Akhtar, Salman 288
Aleksandravičius, Egidijus 16, 17, 18, 46, 48, 49
Ališauskienė, A. 157
Alunānas, Adolfas 264
Ambrazevičius-Brazaitis, Juozas 156, 161
Ambraziejūtė-Steponaitienė, Agnietė (slpv. Praurimė) 91
Ancevičius, Pranas (slpv. F. Rogūza) 153, 158, 159, 161, 163
Andriukaitytė, V. 261
Anderson, Benedict 46
Appignanesi, Lisa 198, 210–212, 221
Arendt, Hannah 15, 25, 26
Aristotelis 90
Aspazija (Elza Rozenberga-Pliekšanė) 262, 263, 267, 268, 270
Astramskas, Tomas 150, 158
Auerbach, Erich 167, 175
Avižinienė, Birutė 264
Avižonis, Petras 58, 196

B

Bacon, Francis 70
Balkelis, Tomas 17, 47, 48
Balzac, Honoré de 167, 175
Baranauskas, Antanas 119, 120, 126, 140, 302–304, 307
Baranova, Jūratė 325
Basanavičius, Jonas 76
Baudelaire, Charles 325
Baudouin de Courtenay, Jean 74
Beethoven, Ludwig van 240
Benhabib, Seyla 15
Berger, Peter L. 84
Bičiūnas, Vytautas 152, 153, 154
Biliūnas, Jonas 87, 156, 161, 169
Binkis, Kazys 157, 159, 160, 161
Birgerytė, Aistė 44, 194, 195, 197, 216, 217, 219
Birutė 119, 265, 266
Biržiška, Mykolas (slpv. Miglotas) 305, 311
Bytautas, Romanas 96, 97, 101
Bitė žr. Petkevičaitė-Bitė, Gabrielė
Bizauskas, Kazys (slpv. B. Kasaitis) 84, 85
Bogušytė-Skipitienė, Stasė 263
Bortkevičienė, Felicija 163
Bourdieu, Pierre 156
Brazaitis, Juozas žr. Ambrazevičius-Brazaitis, Juozas
Braziulis, Alfonsas 159
Būčys, Pranciškus Petras 78, 98
Bugailiškis, Peliksas 72, 264
Bulotienė, Aleksandra 163
Būtėnas, Julius 156–163, 264

C

Calhoun, Craig 15
Carr, David 32, 33, 34
Cervantes Saavedra, Miguel de 115, 167
Charcot, Jean Martin 221
Chopin, Fryderic Franciszek (Frederikas Šopenas, Frédéric François Chopin) 240, 242
Chruščiovas-Sokolnikovas, Gavrila 264
Cicėnas, Jeronimas 159, 162
Ciplijauskaitė, Birutė 300, 301

Č

Čepėnas, Pranas 47
Česnulevičiūtė, Petronėlė 194, 195
Čiurlionienė-Kymantaitė, Sofija 5, 6, 42, 43, 78–80, 84, 87, 94–99, 102–104, 158, 226, 227, 230, 300–302, 307–319, 321–328, 336, 337
Čiurlionis, Mikalojus Konstantinas 42, 74, 261, 285, 287, 289, 292–296, 298, 306

D

Dambrauskas-Jakštas, Adomas 147, 207
Dante, Alighieri 307
Daugirdaitė, Solveiga 259
Daugirdaitė-Sruogienė, Vanda 52
Daujotytė, Viktorija 11, 43, 44, 105, 108, 109, 117, 131, 132, 148, 162, 172, 173, 182, 223, 228, 233, 246–248, 256, 259, 260, 313–315, 327
Daukantas, Simonas 236, 307
David, Jacques-Louis 283
Diderot, Denis 70
Didžiulienė-Žmona, Liudvika 149, 329
Dilhtey, Wilhelm 317
Dirmantaitė, Michalina 264
Donelaitis, Kristijonas 15, 139, 140,
Dravniekas, Jėkabas 262, 264
Drotvinas, Vincentas 206

E

Eidrigevičiūtė-Arlauskienė, Marija 92
Elshtain, Jean Bethke 11, 14, 27

F

Felinska, Ewa 70
Flaischlen, Cäsar 288
Fortunatov, Filip 74
Freud, Sigmund 202
Fuchs, Rachel G. 50

G

Gaidauskienė, Nida 260, 288, 289, 291, 296
Gailienė, Danutė 202, 224, 225
Gaižiūnas, Silvestras 267
Gaučys, Povilas 289
Gediminas 125
Genys, Juozas 208
Geniušas, Juozas (slpv. Cimbakas) 96
Gérard, François 283
Giddens, Anthony 30, 31
Giedgaudaitė, Aldona 89, 90, 92
Gimžauskas, Silvestras 147
Gineitis, Kazys (slpv. Kalnėnas) 85
Goethe, Johann Wolfgang 160
Greimas, Algirdas Julius 9
Grinaveckis, Vladas 206
Grinius, Kazys (slpv. Šiaurys) 71
Gustaitis, Motiejus 97, 98

H

Habermas, Jürgen 15
Haidt, Jonathan 36
Hegelis, Georgas Wilhelmas Friedrichas 18, 70, 324
Heine, Heinrich 160
Herbačiauskas, Juozapas Albinas (Juozapas Gerbačauskis) 303, 304, 310, 321, 324
Hermann, Friedrich 142, 231
Hermans, Hubert J. M. 29
Hinchman, Lewis 32
Hinchman, Sandra K. 32
Homeras 25
Husserl, Edmund 32

I

Ivanauskytė-Pšibiliauskienė, Sofija žr. Lazdynų Pelėda

Y

Yla, Stasys 294

J

Jablonskis, Jonas (slpv. Rygiškių Jonas) 166, 167
Jakševičiūtė-Venclauskienė, Stanislava 264
Jakštas, Adomas žr. Dambrauskas-Jakštas, Adomas
James, Alice 212, 213, 215, 219
James, Henry 212
James, William 212
Jasaitis, Juozas 43, 197, 199, 213
Jatulytė, J. 163
Jaunius, Kazimieras 87, 206–208, 224
Jelenska-Dmochonskaitė, Ema 73
Ješmanta, Albinas (Iešmanta, Albinas) 93
Johannisson, Karin 272–274, 276, 277
Jokūbauskas, Stanislovas (Gabrielės Petkevičaitės pusbrolis) 199, 208
Jonaitis, Marijus žr. Šidlauskas, Marijus
Jonutytė, Jurga 28
Jurgutienė, Aušra 304, 315, 319, 321
Jurėnienė, Virginija 45
Juškytė, Jadvyga 196, 206, 207, 208

K

Kalnietis, Petras 158, 159, 160
Kant, Immanuel 70
Kardelis, Naglis 250
Karmalavičius, Ramutis 43, 301
Kaupas, Antanas (slpv. Patrimpas) 86
Kavolis, Vytautas 9, 15, 19, 20, 24, 44, 69, 105–107, 146, 190, 331
Keltner, Dacher 36
Kęstutis 119, 265, 266
Kymantaitė, Sofija žr. Čiurlionienė-Kymantaitė, Sofija
Kitayama, Shinobu 35, 37, 38
Klimas, Adolfas (slpv. A. Kelmutis) 155
Konopnicka, Maria 160, 171
Korsakas, Kostas 156
Kraszewski, Józef Ignacy 160
Kubilius, Vytautas 43, 75, 260, 262, 263, 288, 302, 308, 309
Kudirka, Vincas 9, 62, 64, 67, 79, 80, 84, 86, 161, 193, 224, 270
Kulakauskas, Antanas 16, 17, 18, 46, 48, 49
Küster, R. 145
Kuzavinis, Kazimieras 13
Kuzmickas, Zigmantas 156, 159
Kvietkauskas, Mindaugas 301

L

Lastauskienė, Marija 93
Lazdynų Pelėda (Sofija Ivanauskytė-Pšibiliauskienė) 91, 101, 163, 224, 329
Lamphere, Louise 38
Landsbergis, Vytautas 294
Landsbergis-Žemkalnis, Gabrielius 264–266
Leibniz, Gottfried W. 70
Lemanas, B. A. 289
Luckmann, Thomas 84
Lukšienė, Meilė 44, 105, 106, 159, 160, 195, 223

M

Macijauskas, Antanas (slpv. Agaras, Pagaikštis) 62, 99
MacIntyre, Alasdair 34, 35
Mačys-Kėkštas, Jonas 63
Madame de Staël (Anne Louise Germaine Necker) 278
Maeterlinck, Maurice (Morisas Meterlinkas) 323, 325
Maingueneau, Dominique 152, 153, 158
Maironis (Jonas Mačiulis, slpv. St. Garnys), 5, 41, 42, 43, 105, 106, 108–126, 128, 129, 131–136, 139, 141, 142, 145–147, 171, 185, 186, 192, 226, 229–232, 235, 237, 241, 247, 252, 258, 270–272, 274, 277, 284, 306, 311–316, 320, 331–333, 335–337
Maknickas, Vytautas 264
Malinauskaitė-Šliūpienė, Liudmila (slpv. Aglė, Szarka) 52–56, 94, 103
Marcinkevičienė, Dalia 44, 45, 49, 56, 64, 164
Marcus, Hazel Rose 35, 37, 38
Martišiūtė, Aušra 264, 265

Mašiotas, Pranas (slpv. Dvylis, P. Ašekaitis, P.A. Pakeleivingas) 60, 63, 67, 69, 71
Matulaitis, Stasys 64, 110, 166
Matulevičius, Jonas 87
McAdams, Dan P. 29, 30, 31, 39, 331
Medišauskienė, Zita 61, 69, 70
Melchior-Bonnet, Sabine 131
Mickevičius, Adomas (Adam Mickiewicz) 137, 160, 234
Mickūnas, Algis 32, 321
Miknytė, Jurga 50, 51, 57, 60, 61, 69, 70
Mykolaitis-Putinas, Vincas 47, 150
Miłosz, Czesław 303
Mironas, Vladas 75
Miškinis, Motiejus 151
Montaigne, Michel 199

N

Nastopka, Kęstutis 262, 263, 264
Nietzsche, Friedrich (Frydrichas Nyčė) 320, 321

O

Orzeszkowa, Eliza (Orzeškienė, Eliza) 73, 160, 171

P

Paliulionis, Mečislovas Leonardas 207, 207
Parrot, W. Gerrod 35
Pečkauskaitė, Marija žr. Šatrijos Ragana (Marija Pečkauskaitė)
Peters, John Durham 13, 170
Petkevičaitė-Bitė, Gabrielė 5, 41, 43, 66, 68, 89, 91, 105–107, 154, 155, 170, 171, 192–210, 212, 213, 215–225, 239, 276, 290, 329, 329, 333–336
Petkevičius, Bronius (Vladislovo Petkevičiaus sūnus) 199
Petkevičius, Leonas 217
Petkevičius, Jonas Leonas 198, 219
Petkevičius, Jonas (Vladislovo Petkevičiaus sūnus) 199, 208
Petkevičius, Vladislovas (Ladislovas) 198, 199, 206, 208
Pivoras, Saulius 19, 20
Platonas 27, 250
Pleirys, Karolis 289, 299
Pleirytė-Puidienė Vaidilutė, Ona 5, 6, 7, 42–44, 72–75, 76, 79, 104, 169, 193, 194, 209, 226, 260–270, 273, 274, 277, 285–296, 299, 300, 306, 311, 324, 335, 336
Puida, Algirdas 268
Puida, Kazys 43, 72, 74, 75, 260, 261, 268
Putinas žr. Mykolaitis-Putinas, Vincas

R

Rabelais, François 167
Récamier, Juliette (Jeanne-Françoise Julie Adélaïde Récamier) 278, 283
Rosaldo, Michelle Zimbalist 38, 332

S

Sadauskienė, Jurga 127, 141, 184, 185
Sarcevičienė, Jolita 173
Satkauskytė, Dalia 22, 124, 125, 126, 136, 156
Sauka, Donatas 43, 148, 149, 152, 154, 164, 165, 167, 174, 175, 177, 184, 188–190, 192
Shakespeare, William (Viljamas Šekspyras) 160, 318, 325
Shiller, Friedrich 160
Syrokomla, Władysław (tikr. Ludwik Kondratowicz) 160
Skirmuntaitė, Konstancija (Konstancja Skirmuntt) 73
Słowacki, Juliusz 160
Smetona, Antanas 75, 77
Sokratas 250
Speičytė, Brigita 12, 13, 43, 119, 120, 126, 137, 231, 234, 247, 258, 302
Sprindis, Adolfas 43, 152, 258
Sruoga, Balys 111, 113-117, 146, 147, 171
Staugaitis, Antanas (slpv. Meškus, Skausmas) 87, 95
Stewart, David 32
Stiklius, Kostas 156

Subačius, Paulius 13, 17-22, 47, 48
Sverdiolas, Arūnas 24, 25, 27, 28, 115, 116, 233, 317
Sztymer, Ludwik 70

Š

Šatrijos Ragana (Marija Pečkauskaitė) 5, 42, 43, 89, 91, 99, 100, 102, 126, 163, 226–232, 234–237, 243, 247, 248, 250–252, 255–259, 269, 270, 274, 277, 289, 318, 321, 322, 324, 327, 335
Šeižys-Dagilėlis, Mikalojus 81
Šidlauskas, Marijus 12, 21, 22, 23, 47, 146
Šikšnys-Šiaulėniškis, Marcelinas 265, 266
Šlapelienė, Domicelė 182
Šlekonytė, Jūratė 288
Šliogeris, Arvydas 21
Šliūpas, Jonas (slpv. J. S. Kůksztis) 51, 52, 54, 58, 287, 289
Šmitienė, Giedrė 182
Švelna 199, 200, 205, 208, 219, 224

T

Thompson, Victoria, E. 50
Trečiokas, Antanas (slpv. Antanas Penktasai) 72
Tumas-Vaižgantas, Juozas 77, 83, 86, 88, 100, 111–115, 122, 146, 147, 149–152, 157, 171, 193–195, 197, 198, 199, 208–210, 217, 218, 223, 228, 229, 249, 287, 322

U

Umbrasas, Kazys 43, 155
Umovaitė 168

V

Vaičaitis, Pranas 113, 313, 315
Vaičiulaitis, Antanas 152, 160
Vaidilutė žr. Pleirytė-Puidienė Vaidilutė, Ona
Vaitkevičienė, Daiva 248
Vaitkevičiūtė, Valerija 134
Vaižgantas žr. Tumas-Vaižgantas, Juozas
Vanagas, Vytautas 52
Vėlius, Norbertas 288
Venclova, Antanas 157, 162
Vydūnas 78
Vienažindys, Antanas (slpv. Vienužis) 313, 315
Vienuolis, Antanas 91
Vileišienė, Elena 73
Vileišis, Jonas 74
Vileišis, Petras 74, 263
Višinskis, Povilas 149, 151, 156, 161, 162, 167–170, 171, 191, 196, 209, 210, 221, 224, 228, 230, 231, 257, 258, 309
Vytautas 267

Z

Zaborskaitė, Vanda 43, 108, 110, 111, 117, 137–139, 171
Zalanskas, Petras 248
Ziemęcka, Eleonora 57
Zink, Michael 22

Ž

Žaltauskaitė, Vilma 147
Žemaitė (Beniuševičiūtė-Žymantienė, Julija) 5, 41, 43, 52, 53, 89, 91, 105, 107, 148–176, 178–192, 196, 222, 228, 258, 270, 309, 318, 322, 329, 331–333, 337
Žentelytė, Audronė 14, 43, 46, 108, 120, 121, 141, 232
Žėkaitė, Janina 43, 231
Žymantas, Antanas (Žymontas, Antanas) 154
Žymantienė, Julija žr. Žemaitė
Žirgulys, Aleksandras 149, 155
Žiugžda, Juozas 159
Žukas, Saulius 124

W

Weintraub, Jeff 49, 71